

KARL MARX:

KAPITAL

PO J. BORCHARDTOVI IZDAJI POSLOVENIL
OSKAR DRENIK

LJUBLJANA 1933

ZALOŽIL KONZORCIJ „SVOBODE“
TISKALA LJUDSKA TISKARNA, MARIBOR

53702



VSEBINA

	Stran
Predgovor k slovenski izdaji	V.
Kako naj čitam »Kapital«	X.
Iz Marxovega predgovora k prvi izdaji	XIV.
1. Blago, cena in profit	19
2. Profit in zamena blaga	24
3. Uporabna in menjalna vrednost. Družabno potrebno delo	28
4. Kupovanje in prodaja delovne sile	34
5. Kako nastane večvrednost	39
6. Konstantni in variabilni kapital. Fiksni in krožeči (tekoči) kapital	47
7. Kako pride do enakomernega profita	55
8. Metode za povišanje večvrednosti	60
9. Prevrat načina produkcije po kapitalu	63
a) Kooperacija	63
b) Delitev dela in manufaktura	71
c) Stroji in veleindustrija	89
10. Učinkovanje teh napredkov na položaj delavskega razreda	98
a) Delo žen in otrok	98
b) Podaljševanje delavnika	102
c) Delo postaja težko	113
d) Delo postaja pusto, nezgode se množe	119
e) Delavci pridejo ob kruh. Brezposelnost	123
11. Padanje profitne mere	135
12. Akumulacija kapitala	141
a) Trajno nadaljevanje produkcije (reprodukcija)	141
b) Naraščanje kapitala iz večvrednosti. Kapitalistična lastnina	150
13. Učinkovanje akumulacije na delavce. Industrijska rezervna armada. Teorija o obubožanju	157
14. Takozvana prvotna akumulacija	179
15. Zgodovinska tendenca kapitalistične akumulacije	198
16. Krize	201
Dodatek: Bistvo Marxove teorije o krizah. Spisal Julij Borchardt	210
17. Mezda	221
a) Splošno	221
b) Mezda in večvrednost	225

	Stran
c) Časovna mezda	234
d) Mezda od kosa (akordna mezda)	239
e) Internacionalne primere	243
18. Denar	245
19. Krogotok kapitala in obtočni čas	263
20. Stroški cirkulacije	272
a) Nakupovanje in prodajanje	272
b) Knjižgovodstvo	274
c) Stroški za denar	275
d) Hranilni stroški	275
e) Transport	276
21. Trgovski kapital in delo trgovskih nameščencev	278
22. Vpliv trgovskega kapitala na cene	291
23. Iz zgodovine trgovskega kapitala	296
24. Obresti in podjetniški dobiček	306
25. Kredit in bančništvo	318
26. Zemljiška renta	332
I. Zgodovinski postanek kapitalistične zemljiške rente	332
II. Za uvod	337
III. Splošni pojem diferencialne rente	349
IV. Prva oblika diferencialne rente	354
V. Druga oblika diferencialne rente	362
VI. Absolutna zemljiška renta	370
VII. Stavbiščna renta. — Rudniška renta. — Zemljiška cena	378
VIII. Renta pri gospodarstvu s sužnji, pri plantažnem gospodarstvu, pri veleposestvu, pri zemljiški lastnini malega kmeta	382
 Dodatek:	
Slovarček tujk	387
Register strokovnih izrazov	398
Seznam marksistične literature v slovenščini in srbohrvaščini	399

PREDGOVOR K SLOVENSKI IZDAJI.

»Kapital« predstavlja temelje znanstvenega socializma ali marksizma in je življenjsko delo Karla Marxa (rojen l. 1818. v Trierju, umrl l. 1883. v Londonu), velikega bojavnika in misleca, ki je tako globoko prodril v snovanje kapitalističnega družabnega reda in družbe sploh, da je mogel točno videti bodoči razvoj in biti znanilec velike zgodovinske družbene preobrazbe, ki se vrši v znamenju njegovih idej.

Marx je prvi jasno formuliral nazor, da so gospodarske razmere podlaga, na kateri so harmonično zgrajeni socialni, politični odnošaji in vsa ideologija. Spreminjanje gospodarskih razmer povzroča torej spreminjanje ostalih. Seveda ljudje niso golo orodje razmer, temveč »ljudje sami delajo zgodovino, toda ne v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, ampak v že danih okoliščinah.« (Marx v »18. Brumaire«.) V duhu tega nazora, ki ga imenujemo historični ali dialektični materializem, si je Marx dal za svojo življenjsko nalogo, da preišče in dožene bistvene lastnosti in razvojne zakone onega gospodarskega in družabnega reda, v katerem je sam živel in v katerem živimo mi, t. j. kapitalistične družbe. Plod tega dela je »Kapital«, katerega prva knjiga je izšla l. 1867.; drugo knjigo je po Marxovi smrti izdal nedovršeno, iz Marxove zapuščine, njegov sodelavec Friderik Engels l. 1885. in tretjo knjigo l. 1894.

V »Kapitalu« je Marx podal v obliki kritike sodobne (klasične) politične ekonomije svoj

teoretični sistem in analizo kapitalističnega gospodarstva. Čitatelj bo v tej knjigi našel odgovore na vprašanja, odkod izvira današnje bogastvo družbe in posameznih razredov; kaj tvori vrednost blaga, delovne sile, denarja in kako se ta vrednost spreminja; zakaj delavec vedno ostaja delavec, dočim kapitalist veča svoje bogastvo; kako se vsa današnja družba deli v dva velika razreda, od katerih ima eden v rokah produkcijska sredstva, drugi pa ima samo gole roke, tako da prvi lahko izkorišča delo drugega; zakaj zboljšane delovne metode in stroji, ki v resnici in sami po sebi lajšajo delo, mečejo delavce na cesto; zakaj danes nujno mora biti tako in mora biti brezposelnost, ker sicer kapitalizem ne bi mogel eksistirati; da pa ni treba, da bi bilo v vsaki družbeni obliki tako; zakaj je v kapitalizmu neizogibno, da lačni ne morejo kupiti dovolj blaga za svoje življenjske potrebe, ko ga je producirane ga preveč, tako da ga fabrikant ne more prodati ter nastane kriza; kako se morajo krize v določenih rokih ponavljati; kako je kapitalizem nastal iz fevdalizma in kako bo po neizogibnem zgodovinskem razvoju napravil prostor novemu, višjemu, brezrazrednemu družabnemu redu.

Zakone, ki jih je Marx tu odkril, je povezal v harmonično celoto in utemeljil s svojo dialektično metodo in s teorijo o vrednosti in večvrednosti, dvema genialnimi odkritji, ki pomenita za socialne znanosti isto kakor v astronomiji Newtonovo odkritje zakona o gravitaciji in v naravoslovju Darwinovo odkritje zakona o selekciji. Ti dve odkritji in teza, da je vsa dosedanja zgodovina le zgodovina razrednih bojev, pomenijo mejnik v socialnem gibanju. Dočim so vsa dotakratna delavska gibanja s teoretične strani kakor tudi vsi sistemi posameznih »popoljševalcev« družbe — začeni od Platona do Roberta Owena in Fouriera — temeljili na idealističnih ciljih in načrtih posameznikov, ki so si jih

zamislili vsak po svojih najboljših željah in fantazijah in ki jih imenujemo »utopični socializem«, je Marx pokazal, kako in pod katerimi pogoji je kolektivistična brezrazredna družba nujna naslednica kapitalistične razredne, ter je utemeljil kot nalogo znanstvenega socializma, študirati ta razvoj in ga pospešiti ter usmeriti tako, da se bo izvršil s kolikor mogoče najmanjšimi žrtvami za človeško kulturo in civilizacijo. To vlogo ima prevzeti delavski razred sam, kajti »osvobojenje proletariata je delo proletariata samega.«

V »Kapitalu« Marx ne razvija svojega svetovnega nazora in tudi ne vseh problemov znanstvenega socializma. Tukaj Marx obravnava gospodarstvo abstraktne kapitalistične družbe ter se ne ozira na svetovno gospodarstvo, kontakte med posameznimi kapitalističnimi telesi, probleme države v političnem smislu, vlogo države v gospodarskem procesu, imperializem in celo vrsto problemov konkretnega značaja. Samo s takim abstrahiranjem od ostankov starih družabnih formacij, od nebistvenih momentov in od ideološke prevlake je Marx mogel odkriti razvojne zakone. Tako v samem sistemu tudi ne najdemo n. pr. kmeta, ker ga Marx ni smatral za del čiste, specifično kapitalistične tvorbe, katera ima samo tri razrede: meznega delavca, kapitalista in zemljiškega posestnika. S tem pa seveda ni rečeno, da so bili Marxu problemi in vloga kmeškega ljudstva ter vsa ostala, pravkar omenjena vprašanja tuji; o vsem tem je izčrpno razpravljal na drugih mestih.*) V »Kapitalu« naj čitatelj ne išče vsega marksizma ali še celo konkretnih političnih receptov; tu bo našel samo gospodarsko-teoretično podlago, brez katere ne more vsega ostalega pravilno razumeti, brez

*) Doslej najboljša in najpoljudnejša kratka slovenska knjiga o življenju, filozofiji, ekonomiji in političnem delovanju Karla Marxa, Max Beer-ova: »Karl Marx«, je izšla pri Zadrugi založbi v prevodu Cirila Štuklja. Obsega 112 str., stane 15 Din.

katere se ne more samostojno in pravilno orientirati niti v gospodarstvu niti v socialnem, političnem, duhovnem življenju, ampak samo ugibati, filozofirati in fantazirati ter slepo slediti raznim plitvim šarlatanom in demagogom, med katerimi človek tava izgubljen kakor mornar brez kompasa.

Iz tega sledi, da je študij Marxovega »Kapitala« nujno potreben za vsakogar, ki hoče pravilno in do dna razumeti vse sodobno življenje. Ta študij je pa za lajika in v poklicu zaposlenega človeka zelo težak; kajti originalni »Kapital« je ogromno, nad 2000 velikih strani obsegajoče delo, ki po Marxovih lastnih besedah kot znanstven poskus za revolucioniranje vse znanosti ni moglo biti splošno razumljivo in ki bi za začetnika zahtevalo intenzivnega študija enega ali več let. Zato so razni marksisti bolj ali manj uspešno skušali podati samo vsebino in bistvene nauke »Kapitala« v krajših, poljudno napisanih delih. Izmed vseh teh se pa odlikuje nemškega marksista Borchardta poljudna izdaja »Kapitala« po tem, da je ohranila Marxov lastni tekst nespremenjen (z izjemo nekaterih tujk in preveč strokovno izraženih fraz). Borchardt je iz originala izločil teoretsko razglabljanje problema vrednosti in menjave, razne konkretne podrobnosti, ilustracije in račune, ki zanimajo samo znanstvenika ali specialista in so za lajika balast; izpustil je tudi precejšnje ponavljanje, ki je nastalo pač zato, ker Marx ni sam dokončno uredil druge in tretje knjige; dalje je nekatera poglavja prestavil na druga mesta. Na ta način se je Borchardtu po mnenju vse merodajne kritike posrečilo predelati »Kapital« tako, da je dosegel splošno razumljivost in majhen obseg. Vendar Borchardtova izdaja ni tako »poljudna«, da bi se čitala kakor časopisni članki, zaradi česar podajamo v naslednjem poglavju navodilo za študij.

Naša knjiga je prevod četrte Borchardtove izdaje (prva l. 1919., četrta l. 1931.) s to razliko, da smo

izložili ne nujno potrebna in zelo težavna poglavja o preobražanju in cirkulaciji kapitala in namesto tega dodali poglavje o krizah iz druge izdaje. Letnice v oklepajih pomenijo leto, v katerem je Marx dotično mesto napisal; opombe pod črto so Marxove, kolikor niso označene z J. B. (Borchardt) ali s »prev.« (prevajatelj). Pri vsakem poglavju je spodaj navedeno mesto, iz katerega je vzeto v originalu, tako da čitatelj lahko nemoteno seže po originalu, če bi ga dotično mesto bolj zanimalo — ne da bi mu v splošnem bilo treba čitati vsega originala.

Pre v a j a t e l j.

KAKO NAJ ČITAM »KAPITAL«.

Podnaslov »Poljudna izdaja« ne sme nikogar, četudi bi imel »akademsko izobrazbo«, premotiti, da bi mislil prebrati to knjigo v enem tednu kakor roman, potopis ali zgodovino. »Kapital«, kakor ga izdajamo, je Borchardt priredil »poljudno« le z ozirom na originalno celotno izdajo. Prevajatelj sam je na mnogih mestih skušal nekatere stavke prevesti bolj razumljivo in ni dvoma, da bi se dala knjiga še razumljivejše predelati, toda potem to ne bi bil Marxov »Kapital« in tekst bi izgubil bogato Marxovo besedo in briljantni stil, ki ga človek razume in občuduje šele pri drugem in tretjem čitanju.

»Kapital« se torej ne sme brati kakor kako leposlovno delo ali časopisni članki, ampak se mora študirati. Vsak strojnik n. pr. ve, da niti najbolj nadarjen delavec ne more postati več strojnik samo s tem, da enostavno prebere učno knjigo o strojništvu, temveč mora vso snov razumeti, predelati z razumom, si zapomniti ter preskusiti v praksi, ali stvarino razume. Prav tako je z Marxovim »Kapitalom«, ali morda še težje, kajti ta knjiga ne obravnava predmetov, ki jih lahko neposredno vidimo ali otipljemo, kakor pri fiziki, kemiji, zemljepisu, zgodovini, ampak komplicirane gospodarske odnose človeka proti človeku. Stvar je še bolj zapletena, ker so pod vplivom površne meščanske politične ekonomije naši pojmi v mnogočem dostikrat postavljeni na glavo.

Toda vsak bravec je lahko prepričan, da bo vso ogromno stvarino mogel zajeti s svojim razumom, če

bo le bral s prevdarkom, po vrsti in po naših navodilih. Če pri kakem odstavku ne bi šlo, nikar ne obupati! Preberite še enkrat, preberite naslednjih par odstavkov, začnite še enkrat od začetka, v skrajnem slučaju odložite za drugi dan ali se še porazgovorite s tovarišem, ki čita istočasno, in videli boste, kako bo najbolj jasno prav ono, kar se je zdelo na prvi pogled najbolj nerazumljivo. Semintja bo treba vzeti v roke svinčnik in skicirati ali napisati formule, račune, po katerih bi se dotična stvar spreminjala. Tako n. pr. zlasti začeni od 8. poglavja, kako se spreminja vrednost. Poglavji o mezdi in zemljiški renti se sploh ne dasta slediti, če si čitatelj sam ne dela skic ali tabel, n. pr.:

Pri nespremenjeni dolžini delovnika in intenzivnosti dela:

če se produktivnost veča	raste w	pada v
če se produktivnost manjša	pada w	raste v

Tudi je dobro v vsakem odstavku podčrtavati najvažnejše ali delati v knjigi vsebinske pripombe — seveda če knjiga ni izposojena —, kajti knjiga ni tu zaradi lepote, ampak zaradi vsebine in učenja. Tako bo pri ponavljanju tvarina bolj pregledna in hkrati se človek s podčrtavanjem bolj koncentrira in si bolj zapomni. Dobro je tudi kratko skicirati z besedami ali napisati posamezna pravila v poseben zvezek, zlasti kadar se drugič študira. Nikakor se ne smejo preskakovati posamezna poglavja ali celo odstavki, kajti v tej knjigi je povedano samo najbistvenejše in pojem se zgradi za pojmom, stavek sledi iz stavka, poglavje iz poglavja. Posledica preskakovanja bi bila, da bi čitatelj naletel do povsem tujih pojmov in nejevoljen bo odložil knjigo. Zato n. pr. trgovski nameščeneec ne sme najprej prebrati poglavja o trgovskih nameščencih, čeprav ga to najbolj zanima, ali poljedelec odstavka o malem kmetu.

Torej — ne preskakovati, ne hiteti, ampak študirati počasi in z razumom!

Najvažnejših je prvih 8 poglavij. To je jedro vsega in ko bo čitatelj to razumel, bo razumel bistvo in vsa ostala knjiga mu bo živa in lahka. Zlasti naj se pomudi pri 3. poglavju; od 3. poglavja ne sme iti do 8., dokler ni poglavja za poglavjem popolnoma sprejel. Zato je dobro, če pri 8. poglavju ponovi vse od začetka. S prvimi 16 poglavji je pa predelal ves razvojni sistem in vse ostalo so podrobnosti in posamezne oblike.

Marxov »Kapital« mora postati takorekoč duhovna last čitatelja. Vsi, ki bodo preštudirali to delo, bodo vedno znova odpirali posamezna poglavja in jih bodo drugič čitali z mnogo večjim pridom. Nekdo je rekel: »Knjiga, ki me ne mika, da bi jo prečital dvakrat, ni vredna niti tega, da bi jo prečital enkrat.« In vsi največji ekonomski pisatelji trde za popolno razumevanje svojih del, da jih je treba dvakrat prečitati. Pri prvem čitanju se dobi pregled o celoti, pri drugem se pa študira. Če velja to za katero knjigo, velja za »Kapital«, ker je to verna slika resničnega življenja in v resničnem življenju se ne moreš popolnoma vživeti v posameznosti, če ne poznaš celote. Kadarkoli bo kdo ponovno bral Marxov »Kapital«, bo v vsakem poglavju, v vsakem stavku, v vsaki besedi vedno videl nekaj novega. Ugledni nemški meščanski ekonom Werner Sombart se je izrazil o nekem Marxovem delcu, da ga je prebral že stokrat in vsakokrat je videl v njem toliko novega, kakor da bi ga prvič bral. Zato je »Kapital« knjiga, ki naj se ne posoja iz knjižnice za 14 dni, ampak, ki jo mora imeti vsakdo vedno pri sebi, kakor imajo leksikone, slovarje in evangelij.

Kdor hoče »Kapital« pravilno razumeti, se mora vživeti v stvarino, mora poznavati tudi resnično in vsakdanje gospodarsko ali socialno življenje bodisi

iz svojega vsakdanjega poklica bodisi iz dnevnega in strokovnega časopisja bodisi iz leposlovja, ki ga opisuje. Zato je razumljivo, da se bo delavec, ravnatelj, kapitalist neprimerno laže vživel v stvarino kakor n. pr. uradnik, zdravnik, profesor i. t. d. Dotičnim, ki torej niso direktno zaposleni v produkciji ali v trgovini, v prvi vrsti tkzv. intelektualcem je zato nujno priporočati čitanje leposlovja, ki obravnava razvito kapitalistično produkcijo, predvsem n. pr. razna dela Uptona Sinclairja, Zolajev »Germinal«, »Denar« itd. Že omenjeni W. Sombart se je nekje izrazil za sebe, da mora vedno in vedno spet čitati Zolaja, da se vživi v gospodarske procese.

Kakor rečeno, »Kapital« ni težak, ni pa niti igračka. »Nobena cesarska cesta ne vodi k znanosti in samo tisti smejo upati, da bodo dosegli nje svetle vrhove, ki se ne boje truda, da bi plezali po njenih strmih skalah,« pravi Marx v predgovoru k francoski izdaji »Kapitala«. Torej s pogumom in zaupanjem na delo! Treba je tedaj zatreči duševno lenobo, treba je krepke koncentracije in poglobitve v študij, po besedah Karla Kautskega: — »ne resignirane potrpežljivosti, ampak potrpežljivosti neumornega borca, ki črpa svoje moči iz odpora proti verigam nevednosti.« Čitatelj se mora zavedati, da si bo s tem trudom pridobil ogromno, temeljno in globoko znanje, neprimerno resničnejši vpogled v nadvse komplicirano gospodarsko in socialno življenje, nego ga more dobiti takozvani inteligent na meščanski univerzi; našel bo luč spoznanja in ključ za pravilno razumevanje in presojanje vse današnje dobe in iz nje porajajoče se bodočnosti.

Prevajatelj.

IZ MARXOVEGA PREDGOVORA K PRVI IZDAJI.

(Priredil prevajatelj.)

Če izvzamemo oddelek o vrednostni obliki, se nihče ne bo mogel pritoževati, da bi bila ta knjiga težko razumljiva. Seveda predpostavljam čitatelje, ki se hočejo učiti česa novega, ki torej hočejo tudi sami misliti.

Fizik dela na dva načina: ali opazuje naravne procese tam, kjer nastopajo v najbolj pregnantni obliki in kjer jih moteči vplivi najmanj motijo, ali pa dela eksperimente pod takimi pogoji, ki mu zagotavljajo čist potek procesa. V tem delu sem si postavil za nalogo, raziskati kapitalistični način produkcije in njemu odgovarjajoče produkcijske in prometne razmere. Njegovo klasično področje je doslej Anglija. To je razlog, da služi Anglija za glavno ilustracijo mojega teoretičnega izvajanja. Če bi pa nemški čitatelj farizejski zmaknil z rameni nad stanjem angleških industrijskih in poljedelskih delavcev ali pa se pri tem optimistično pomiril, da v Nemčiji stvari še davno niso tako slabe, mu moram zaklicati: De te fabula narratur (zgodba, ki se tu pripoveduje, je tvoja)!

Kjer se je kapitalistična produkcija pri nas popolnoma ukoreninila, na primer v pravih tovarnah, so razmere mnogo slabše kakor v Angliji, ker manjka protiuteži tovarniških zakonov. Na vseh drugih

področjih nas pa enako kakor v vsej ostali kontinentalni zapadni Evropi ne muči samo razvoj kapitalistične produkcije, ampak tudi pomanjkanje tega razvoja. Poleg modernih stisk nas tlači cela vrsta podegovanih stisk, ki izvirajo odtod, da še vedno životarijo staroveški, preživeli načini produkcije, katere spremljajo nesodobne družabne in politične razmere. Ne trpimo samo od živih, ampak tudi od mrtvih.

V primeri z angleško je socialna statistika Nemčije in ostale zapadne Evrope bedna. Toda kljub temu zadosti visoko dviga del zastora, da lahko vidimo pod njim Meduzino glavo. Prestrašili bi se nad našim lastnim stanjem, če bi naše vlade in parlamenti odredili tako kakor v Angliji periodične preiskovalne komisije o ekonomskih razmerah, če bi te komisije imele isto neomejeno oblast za raziskovanje resnice kakor v Angliji, če bi se posrečilo za ta namen najti prav tako strokovnjaške, nepristranske in neomajne može, kakor so angleški tovarniški inšpektorji, angleški zdravniški poročevalci o »Public Health« (javno zdravstvo), angleški preiskovalni komisarji o izkoriščanju žen in otrok, o stanovanjskih in prehranjevalnih razmerah itd. Perzej se je zavrnil v megleno pokrivalo, da je mogel zasledovati pošasti. Mi si pa potiskamo megleno pokrivalo čez oči in ušesa, da moremo zanikati obstoj pošasti.

Ne delajmo si o tem iluzij. Kakor je bila ameriška vojna za neodvisnost v 18. stoletju plat zvona za evropski srednji razred, tako je ameriška državljanska vojna v 19. stoletju za evropski delavski razred. V Angliji se da prevratni proces otipati s prsti. Ko se bo razvil do neke višine, bo reagiral na kontinent, kjer bo potekal bodisi v brutalnejših bodisi v bolj humanih oblikah, na kakršni stopnji razvoja se bo pač nahajal delavski razred sam. Če se na višje motive sploh ne oziramo, je v največjem interesu zdaj vladajočega razreda, da od zaprek, katere ovirajo razvoj delavskega razreda, odpravi vse one, ki se

dajo uravnavati z zakoni. Zato sem dal v tej knjigi toliko izčrpnega prostora med drugim zgodovini, vsebini in rezultatom angleške tovarniške zakonodaje. En narod naj se uči in se more učiti od drugega. Tudi če je družba prišla na sled prirodnemu zakonu svojega gibanja — in zadnji končni namen tega dela je razkriti ekonomski gibalni zakon sodobne družbe —, ne more prirodnih razvojnih faz niti preskočiti niti odpraviti z dekretom. Toda porodne bolečine lahko skrajša in omili.

Še eno besedo, da se izognemo mogočemu nespo-razumu. Postavo kapitalista in zemljiškega lastnika nikakor ne slikam v rožnatih barvah. Toda tu gre za osebe samo toliko, kolikor so personifikacija ekonomskih kategorij, nositelj določenih razrednih odnošajev in interesov. Moje stališče, ki pojmuje razvoj ekonomske družbene formacije kot prirosloven proces, more manj kakor vsako drugo napraviti posameznika odgovornega za razmere, katerih stvor posameznik socialno ostane, čeprav se lahko subjektivno še tako povzpenja nad nje.

Na polju politične ekonomije svobodno znanstveno raziskovanje ne srečuje samo tistega sovražnika kakor na vseh drugih področjih. Svojevrstna snov, ki jo ta znanost obravnava, kliče v boj proti njej najhujše, najbolj malenkostne in najsovražnejše strasti človeških prsi, furije privatnega interesa. Angleška visoka cerkev na primer prej odpusti napad na 38 od svojih 39 verskih naukov kakor na $\frac{1}{39}$ svojih denarnih dohodkov. Danes je še ateizem neznamenit greh v primeri s kritiko tradicionalnih lastninskih razmer. Vendar se tu že vidi napredek. Navajam na primer v zadnjih tednih obelodanjeno modro knjigo: »Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trade-Unions« (Korespondenca s kr. inozemskimi misijami glede industrijskih vprašanj in strokovnih zvez). Zastopniki angleške krone v inozemstvu izražajo tukaj

s suhimi besedami, da se v Nemčiji, Franciji, skratka v vseh kulturnih državah na evropskem kontinentu prav tako čuti preobražanje obstoječega razmerja med kapitalom in delom in je prav tako neizogibno kakor na Angleškem. Istočasno je izjavljal onstran atlantskega oceana gospod Wade, podpredsednik Združenih držav severne Amerike, na javnih zborovanjih: Po odpravi sužnosti bo stopila na dnevni red sprememba kapitalističnih in zemljiškolastniških razmer! To so znaki časa, ki se ne dajo skriti niti s škrlatnimi plašči niti s črnimi kutami. Ti znaki ne pomenijo, da se bodo jutri dogajali čudeži, ampak kažejo, kako se celo vladajočim razredom že svita, da današnja družba ni trden kristal, ampak organizem, ki je sposoben preobrazbe in ki se stalno spreminja.

Vsaka sodba znanstvene kritike mi je dobrodošla. Nasproti predsodkom takozvanega javnega mnenja, ki mu nisem nikdar delal koncesij, mi pa vedno velja geslo velikega Florentinca:

Segui il tuo corso e lascia dir le genti!
(Pojdi po svoji poti in pusti ljudi, naj govore!)

L o n d o n, 25. julija 1867.

Karl Marx.

1. BLAGO, CENA IN PROFIT.

Politična ekonomija obravnava gospodarsko preskrbovanje ljudi z dobrinami, ki jih potrebujejo za svoje preživljanje. To se vrši v modernih kapitalističnih državah izključno s kupovanjem in prodajanjem raznega blaga, katerega posestniki postanejo ljudje na ta način, da ga kupujejo za denar, ki tvori njihove dohodke. Dohodki so zelo raznovrstni, vendar se pa dajo vsi združiti v tri velike skupine: kapital prinaša kapitalistu leto za letom profit, zemlja daje svojemu lastniku zemljiško rento in delovna sila — v normalnih razmerah in dokler je še uporabna — daje delavcu mezd o. Kapital za kapitalista, zemlja za lastnika zemljišča in delovna sila ali prav za prav samo delo za delavca predstavljajo za vsakega tri različne vire njihovih dohodkov, namreč profita, zemljiške rente in delovne mezde. Ti dohodki se zdé kakor plodovi, ki se vsako leto obirajo z drevesa ali prav za prav treh dreves, ki nikdar ne nehajo roditi; to so vsakoletni dohodki treh razredov: kapitalista, zemljiškega lastnika in delavca. Vrednosti, ki tvorijo te dohodke, izvirajo torej na videz iz kapitala, iz zemljiške lastnine in iz dela kot iz treh različnih, med seboj neodvisnih virov.

Kot merilo za preskrbovanje z gospodarskimi dobrinami so poleg višine dohodkov vseh treh razredov očitvidno merodajne tudi cene blaga in tako se je politična ekonomija že od začetka kar najbolj temeljito bavila z vprašanjem, po čem se ravna višina cen.

III. knjiga, 1. del, 1. in 2. oddelek; dalje III. knjiga, 2. del, str. 356—358 in 398—402.

Na prvi pogled to vprašanje skoraj ne bi kazalo nobenih težav. Če vzamemo za primer poljuben industrijski produkt, nastane višina njegove cene na ta način, da prišteje tovarnar k svojim lastnim stroškom profit, kolikoršen je v njegovi panogi v veljavi. Cena je potemtakem odvisna od lastnih stroškov in od višine profita.

Med lastne stroške računa tovarnar vse, kar je izdal za izdelovanje blaga. To so v prvi vrsti izdatki za sirovine in za pomožne snovi (n. pr. bombaž, premog i. t. d.), dalje za stroje, aparate, poslopja; dalje kar mora plačati zemljiške rente (n. pr. najemina) in slednjič delovna mezda. Torej lahko rečemo, da sestojte tovarnarjevi lastni stroški iz treh postavk:

- 1) iz produkcijskih sredstev (to so sirovine, pomožne snovi, stroji, aparati, poslopja);
- 2) iz zemljiške rente (ki se računa tudi takrat, kadar stoji tovarna na svojih tleh);
- 3) iz mezde.

Če si pa pogledamo vsakega teh delov malo poblize, naletimo na nepričakovane težkoče. Vzemimo najprej mezdo. Kolikor je višja ali nižja, toliko so višji ali nižji lastni stroški, toliko višja ali nižja je torej tudi cena izgotovljenega blaga. Po čem se pa ravna višina mezde? Rekli bomo, po ponudbi delovne sile in po povpraševanju po njej. Povpraševanje po delovni sili izhaja iz kapitala, ki potrebuje delavce za svoje obrate. Veliko povpraševanje po delovnih silah pomeni torej isto kot veliko naraščanje kapitala. Iz česa pa je kapital? Iz denarja in iz blaga. Ali še bolje, ker je denar (kakor bomo pozneje še natančneje pokazali) tudi le blago, sestoji kapital enostavno iz blaga. Kolikor večjo vrednost ima to blago, toliko večji je kapital in toliko večja sta povpraševanje po delovnih silah in vpliv tega povpraševanja na višino mezd, kakor tudi — če gremo še dalje — na ceno izdelkov. Po čem se pa ravna vrednost (ali cena) blaga, ki tvori kapital? Po višini lastnih stroškov, ki so potrebni za njega izdelavo. In med temi lastnimi stroški se nahaja tudi delovna mezda! Torej si na koncu koncev razlagamo

višino meзде iz — višine meзде in ceno blaga — iz cene blaga!

Pri vsem tem nam nič ne pomaga sklicevanje na konkurenco (povpraševanje po delovnih silah in njih ponudba). Konkurenca povzroča, da delovne meзде rastejo in padajo. Vzemimo pa, da se povpraševanje po delovnih silah in njih ponudba krijeta. Kaj tedaj določa delovno meздо?

Ali pa, kakor mislijo nekateri, da delovno meздо določajo cene delavčevih življenjskih potrebščin. Toda življenjske potrebščine same so tudi blago in tako imamo napako takoj pred očmi.

Druga postavka tovarnarjevih lastnih stroškov so bila produkcijska sredstva. Toda tudi brez daljšega razlaganja bomo razumeli, da so bombaž, stroji, premog i. t. d. prav tako blago, za katere veljajo natanko ista pravila kakor za blago, ki tvori življenjske potrebščine delavcev ali pa kapital kapitalistov.

Poskus, določiti višino cene iz lastnih stroškov, se je torej klavrno ponesrečil. Ž njim pridemo enostavno do tega, da razlagamo višino cene iz nje same.

K lastnim stroškom prišteva tovarnar običajni profit. Tu se nam zdi, da so vse težkoče odstranjene, kajti odstotek (mera) profita, ki si ga mora zaračunati, je tovarnarju znan, saj je v dotični panogi splošno v rabi. To seveda ne izključuje, da ne bi zaradi posebnih okoliščin ta ali oni tovarnar v posameznih slučajih vzel več ali manj profita. Toda splošno povprečno je profitna mera pri vseh podjetjih iste panoge enaka. V panogi torej obstoji skupna povprečna profitna mera.

Pa ne samo to. Tudi profitne mere različnih podjetij pridejo po konkurenci do nekega medsebojnega soglasja. Saj drugače tudi biti ne more. Kajti kakor hitro dela ena panoga posebno visoke profite, se prično vanjo stekati kapitali iz drugih panog, ki niso tako na dobrem. Ali se pa neprestano nastajajoči novi kapitali, ki iščejo dobičkanosne naložitve, posebno radi obračajo k tem posebno rentabilnim panogam, v katerih bi potem produkcija takoj znatno

narasla. In da bi se za silno pomnoženo blago našli kupci, bi bilo treba znižati cene in s tem tudi profite. Nasprotno bi bilo, če bi katerakoli panoga delala posebno majhne profite: kapitali bi to panogo kolikor mogoče hitro zapustili, v njej bi se produciralo toliko manj, kar bi imelo za posledico zvišanje cen in profitov.

Tako deluje konkurenca za splošno izenačenje profitov v vseh panogah in lahko upravičeno govorimo o splošni povprečni profitni meri, ki v posameznih panogah v produkciji sicer ni natančno, pač pa približno enaka. Seveda na prvi pogled to ni tako jasno kot enakost profitne mere v panogi sami, ker utegnejo biti pri različnih panogah razni potroški, uporaba in obraba strojev i. t. d. zelo različni. Da bi se te razlike izenačile, se lahko zgodi, da je brutto profit — to je tista odstotna mera, ki jo tovarnar dejansko prišteje k svojim izračunanim lastnim stroškom — pri eni panogi bistveno večji ali manjši kakor pri drugi. To zakrije pravi dejanski stan. Toda po odbitku raznih potroškov vendar preostane pri vseh panogah približno enak netto profit.

Ker torej obstoji splošna povprečna profitna mera, se višina profita, ki ga kako podjetje v resnici daje, ravna po velikosti kapitala v dotičnem podjetju. Sicer — kakor smo že poprej omenili, ni popolnoma vseeno, ali izdeluje podjetje topove ali bombaževe nogavice, ker odstotek profita koleba v odvisnosti od varnosti naloženega kapitala in od lahkote prodaje produktov. Toda te razlike niso preveč pomembne. Vzemimo samo, da znaša splošna povprečna profitna mera deset odstotkov, in jasno nam bo, da prinese kapital enega milijona 10 krat toliko profita kot kapital 100.000 M^{*)}. (Seveda, če je vodstvo dobro in če ne upoštevamo posebne sreče ali nesreče, ki lahko zadene posamezno podjetje.)

Poleg tega pa ne delajo profita samo industrijski obrati — t. j. tisti obrati, ki blago producirajo, — ampak tudi trgovski, ki samo posredujejo prodajo blaga od producentov do konzumentov; prav tako

*) = mark.

tudi bančni zavodi, prometna podjetja, železnice i. t. d. Tudi pri vseh teh se ravna profit, seveda če se kupčije opravljajo v redu, po višini v njih naloženega kapitala. Ni čuda, če se v zavesti tistih, ki imajo praktično opravka s temi posli, ukorenini prepričanje, da nastane profit nekako sam od sebe iz kapitala, da raste iz njega kakor plodovi iz drevesa, če ga le pravilno gojimo. Kolikor pa ne smatrajo profita za naravno lastnost kapitala, ga smatrajo za plod kapitalistovega dela. Kajti v resnici: vedno in vedno moramo staviti kot prvi pogoj dobro poslovanje. Velikega pomena je tudi osebna zmožnost poslovodje. Če ni te zmožnosti, lahko pade profit posameznega podjetja pod splošno povprečno profitno mero, medtem ko se zmožnemu poslovodji utegne posrečiti, da ga spravi čez njo.

2. PROFIT IN ZAMENA BLAGA.

Kako pa neki more profit »sam od sebe« zrasti iz kapitala? Za produkcijo blaga potrebuje kapitalist določeno vsoto, recimo 100 M. Ta naj vsebuje vse njegove lastne stroške, torej sirovine, pomožne snovi, mezde, obrabo strojev, priprave, poslopja i. t. d. Nato proda izgotovljeno blago za 110 M. Reči, da je izgotovljeno blago v resnici vredno 100 M, bi pomenilo reči, da je ta, njemu prirasla vrednost nastala med produkcijo iz nič. Kajti vrednosti, ki jih je plačal kapitalist s 110 M, so bile že vse pred produkcijo tega blaga tu. Tako ustvarjanje iz nič nasprotuje vsaki zdravi človeški pameti. Zato že od nekdanj in še dandanes večinoma vsi sodijo, da se med produkcijo vrednost blaga ne poveča, ampak da ima kapitalist tudi po izgotovitvi blaga v rokah edinole toliko vrednost kot prej — v našem primeru torej 100 M.

Odkod je pa potem prišlo onih 10 M več, ki jih kapitalist dobi pri prodaji blaga? Samo s tem, da gre blago iz prodajalčeve v kupčevo roko, pa ne more postati njegova vrednost večja; kajti tudi to bi bilo ustvarjanje iz nič.

Iz te zagate si navadno pomagajo na dva načina; eni pravijo: blago je v kupčevih rokah v resnici več vredno nego v prodajalčevih, ker pri kupcu zadovolji potrebo, ki je prodajalec nima; drugi pravijo: blago dejansko nima tiste vrednosti, ki jo mora plačati kupec; prebitek izgubi kupec brez protivrednosti.

Oglejmo si oba načina. Francoski pisatelj Condillac je pisal l. 1776. (v razpravi o trgovini in vladi): »Napačno je trditi, da dajemo pri zameni blaga ena-

ko vrednost za enako vrednost. Nasprotno. Vsak od obeh kontrahentov daje vedno manjšo vrednost za večjo... Če bi v resnici zamenjali vedno enake vrednosti, potem ne bi bilo nobenemu kontrahentu mogoče napraviti dobička. Toda obadva dobita, ali bi vsaj morala dobiti. Zakaj? Vrednost stvari obstoji samo v njih razmerju do naših potreb. Kar je za enega več, je za drugega manj in narobe... Stvar, ki za nas ni koristna, bomo oddali, da dobimo drugo, ki je za nas potrebna; dali bomo manj za več...«

Res imeniten račun! Če si dva človeka med seboj kaj zamenjata, naj vsak drugemu več da, kakor sam dobi? To bi pomenilo: če kupim od krojača suktnjo za 20 M, je vredna suktnja v krojačevi posesti manj kakor 20 M, v moji pa 20 M! Toda tudi ta izgovor, češ, da obstoji vrednost stvari samo v njih razmerju do naših potreb, ne pomaga. Kajti (ne glede na zamenjavanje menjalne vrednosti z uporabno, na kar se vrnemo pozneje) četudi je kupcu suktnja koristnejša od denarja, je vendar prodajalcu denar koristnejši od suktnje.

Če namesto tega vzamemo, da se blago v splošnem prodaja po višji ceni, nego je vredno, pridemo do še bolj čudnih sklepov. Recimo, da je prodajalcu po nekem nerazložljivem privilegiju dovoljeno, prodati blago nad njegovo vrednostjo, za 110 M, čeprav je vredno le 100 M, torej s pribitkom 10 % na ceno. Prodajalec torej vnovči večvrednost desetih mark. Toda dočim je bil prej prodajalec, postane sedaj kupec. Tretji posestnik blaga pride zdaj k njemu kot prodajalec in od svoje strani prav tako uživa privilegij, da sme prodati blago za 10% dražje. Mož je kot prodajalec 10 M dobil, da bi jih potem kot kupec izgubil. Rezultat vsega tega je nazadnje, da prodajajo vsi prodajalci svoje blago za 10% čez vrednost, kar je popolnoma isto, kakor če bi ga prodajali po njegovi vrednosti. Denarna imena, t. j. cene blaga, bi narasla, toda njih medsebojno razmerje bi ostalo nespremenjeno.

Vzemimo narobe, da imajo kupci privilegij, kupovati blago pod njegovo vrednostjo. Tu ni niti treba opozoriti, da postane kupec spet prodajalec. Saj je

bil prodajalec, preden je postal kupec. Še preden dobi 10 odstotkov kot kupec, je izgubil 10 odstotkov kot prodajalec. Vse ostane spet pri starem.

Lahko bi kdo ugovarjal, da velja to izenačevanje izgube s poznejšim dobičkom samo za take kupce, ki pozneje spet prodajajo, da so pa tudi ljudje, ki nimajo nič prodajati. Dosledni zastopniki iluzije, da nastaja večvrednost iz nominalnega pribitka k ceni ali iz privilegija prodajalca, da sme blago dražje prodajati, predpostavljajo torej obstoj razreda, ki samo kupuje, ne da bi prodajal, torej samo konzumira, ne da bi produciral. Denar, s katerim bi tak razred kupoval, bi mu po tem takem stalno sam pritekal od posestnikov blaga brez zamene, zastonj, po poljubnem pravnem in nasilnem naslovu. Temu razredu prodajati blago nad vrednostjo bi pomenilo le, deloma si prislepariti nazaj denar, ki je bil izdan zastonj. Tako so v starem veku vsako leto plačevala maloazijska mesta Rimu davek v denarju. S tem denarjem je Rim od njih kupoval blago in ga je kupoval predrago. Maloazijci so Rimljane potegnili s tem, da so spet ociganili osvojitelje za del davka potom trgovine. Kljub temu so pa Maloazijci ostali ociganjeni. Rimljani so njihovo blago prej kakor slej plačevali z njihovim lastnim denarjem. To ni nikaka metoda, po kateri bi bilo mogoče bogateti ali ustvarjati večvrednost.

S tem pa seveda ne trdimo, da se posamezen posestnik blaga ne bi mogel obogatiti z goljufijo pri nakupu ali pri prodaji. Posestnik A je lahko tako n a v i h a n, da odere svoja tovariša B ali C do kosti, medtem ko mu ta dva pri najboljši volji ne moreta tega povrniti. A proda B-ju vina za vrednost 40 M in dobi v zameno žita v vrednosti 50 M. A je izpremenil 40 M v 50 M in napravil več denarja iz manj denarja. Poglejmo pa stvar od bliže. Pred zameno smo imeli v rokah A-ja za 40 M vina in v rokah B-ja za 50 M žita, skupna vrednost je 90 M. Po zameni imamo isto skupno vrednost 90 M. Prestavljena zamenjana vrednost se niti za atom ni povečala, samo njena razdelitev med A in B se je premenila. Ista prememba bi se izvršila, če bi bil A brez

zakrivajoče oblike zamene B-ju naravnost ukradel 10 M. Vsota zamenjanih, prestavljenih vrednosti se očitvidno ne da povečati z nobeno premembo v njih razdelitvi, prav tako kakor ne poveča množine plemenitih kovin v deželi tisti žid, ki proda bakren novc iz XVIII. stoletja za zlatnik. Skupnost kapitalističnega razreda ene dežele ne more sama sebe opehariti.

Naj se obrača in zvija tako ali tako, facit ostane isti. Če se zamenjajo enake vrednosti, ne nastane večvrednost, in če se zamenjajo neenake vrednosti, tudi ne nastane nikaka večvrednost. Cirkulacija ali zamena blaga ne ustvarja nobene vrednosti.

Povečanje vrednosti, ki ga vidimo po izvršeni prodaji blaga, torej nikakor ni nastalo s prodajo. Iz razlike med ceno blaga in vrednostjo blaga ga ne moremo razložiti. Če se cene v resnici ne ujemajo z vrednostmi, jih moramo najprej reducirati na vrednost, t. j. to neskladanje moramo vzeti za slučajnost in ga ne smemo upoštevati, da nas moteče postranske okoliščine ne zmedejo. Sicer se pa ta redukcija ne vrši samo v znanosti. Neprestano nihanje tržnih cen, njih naraščanje in padanje se med seboj uničuje in se samo reducira na povprečno ceno kot na svoje notranje pravilo. To je zvezda vodnica n. pr. za trgovca ali za industrijalca v vsakem podjetju, ki obsega daljšo dobo. On torej ve, če v celoti računa neko daljšo dobo, da se blago v resnici ne prodaja niti pod niti nad ceno, ampak po svoji povprečni ceni. Po tem takem se mora postanek profita, povečanje vrednosti razlagati le pod pogojem, da se prodaja blago po svoji resnični vrednosti. Potem je pa večvrednost očitno nastala vsekakor že v produkciji. Blago je na vsak način že v tistem trenutku, ko je izgotovljeno in se še nahaja v rokah svojega prvega prodajalca, prav toliko vredno, kolikor končno plača zanj zadnji kupec, konzument. Z drugimi besedami: njegova vrednost je vsekakor prekoračila tovarnarjeve lastne stroške, med produkcijo blaga je na vsak način nastala nova vrednost.

To nas vede k vprašanju, kako sploh nastane vrednost blaga.

3. UPORABNA IN MENJALNA VREDNOST. DRU- ŽABNO POTREBNO DELO.

Blago je predvsem zunanji predmet, stvar, ki s svojimi lastnostmi ustreza vsakršnim človeškim potrebam. [Kakovost teh potreb je postranska stvar in je vseeno, ali se porajajo iz želodca ali iz fantazije. Tudi ne gre za to, kako ta stvar zadovoljuje človeške potrebe, ali neposredno kot življenjska potrebščina, t. j. kot živilo, ali pa po ovinku kot produkcijsko sredstvo.] Vsako koristno stvar, kakor: železo, papir i. t. d. je treba presoјati od dveh strani, po kvaliteti (kakovosti) in po kvantiteti (količini, množini). Vsaka taka stvar ima veliko lastnosti in je torej lahko koristna v raznih ozirih. Koristnost napravi stvar za uporabno vrednost. Toda ta koristnost ne visi v zraku. Podlaga za njo so lastnosti blagovnega telesa in brez njih ne more eksistirati. Blagovno telo samo, kakor: železo, pšenica, diamant i. t. d., je torej uporabna vrednost ali dobrina. [Ta njegov značaj ni prav nič odvisen od množine dela, ki ga mora človek opraviti, da bi si prisvojil te koristne ali uporabne lastnosti. Kadar govorimo o uporabnih vrednostih, vedno predpostavljamo določene količine, kakor n. pr. ducat ur, vatel platna, tona železa i. t. d. Uporabne vrednosti tvorijo material za posebno disciplino (znanost): blagovnanstvo. Uporabna vrednost se uresničuje samo v uporabi ali v izkoriščanju, v konzumu. Uporabne vrednosti tvorijo snovno vsebino bogastva, pa naj bo družbena oblika bogastva taka ali drugačna. V družbeni obliki, katero bomo tu razmotrivali, na-

I. knj., 2. in 3. pogl.

stopajo uporabne vrednosti hkrati kot nositeljice menjalne vrednosti.]*)

V menjalni vrednosti vidimo predvsem kvantitativno razmerje, v katerem se menjajo uporabne vrednosti ene vrste za uporabne vrednosti druge vrste. Neka količina blaga ene vrste se redno menja za toliko in toliko drugega blaga: to je njegova menjalna vrednost — razmerje, ki se po kraju in času vedno izpreminja. Menjalna vrednost se nam torej zdi kot nekaj slučajnega in čisto relativnega, t. j. (kakor se je izrazil Condillac) zdi se, da »obstoji samo v razmerju blaga do naših potreb.« Trditi, da bi se v blagu samem nahajala menjalna vrednost, se nam zdi nezmisel. Oglejmo si stvar поблиže.

Neko blago, stot pšenice n. pr. se zamenja za toliko in toliko maže za čevlje, ali za toliko in toliko svile, ali za toliko in toliko zlata i. t. d., kratkomalo za drugo vrsto blaga v najrazličnejših razmerjih. Pšenica ima torej vsakovrstne menjalne vrednosti. Toda ker so te določene množine maže, svile, zlata i. t. d. menjalna vrednost enega stota pšenice, so vsekakor enako velike menjalne vrednosti. Iz tega sledi prvič: uveljavljene menjalne vrednosti istega blaga izražajo nekaj enakega. Drugič pa: za menjalno vrednostjo vsekakor tiči neka vsebina, ki jo ona samo izraža.

Vzemimo dalje dve različni vrsti blaga, n. pr. pšenico in železo. Naj bo njuno menjalno razmerje kakršnokoli, vedno ga lahko izrazimo v enačbi, v kateri je določena množina pšenice enaka neki množini železa. N. pr. stot pšenice je enak dvema stotoma železa. Kaj pove ta enačba? Da v dveh različnih stvareh, v enem stotu pšenice in prav tako v dveh stotih železa biva neka enako velika skupnost.

*) Stavke v oglatih oklepajih je Borchartd izpustil ter smo jih vzeli v prevod zaradi točnejšega razumevanja. — Da bi si začetnik v naslednjem po nepotrebnem ne belil glave, pripominjamo, da je povsod, kjer rabi Marx v »Kapitalu« samo izraz »vrednost«, treba razumeti menjalno vrednost, ker se tu pač obravnava kapitalistično menjalno gospodarstvo. Kategorija »vrednost« ni nič večnega in z razvojem družbenih oblik dialektično spreminja svojo vsebino. — Op. prev.

Obe sta torej enaki nečemu tretjemu, kar ni ne samo po sebi ne samo zase niti eno niti drugo. Vsaka od obeh, kolikor je menjalna vrednost, se torej mora dati reducirati na to tretje.

Ta skupni element ne more biti nobena naravna lastnost blaga. Njegove telesne lastnosti upoštevamo samo, kolikor ga delajo porabnega, torej za uporabno vrednost. V menjalnem razmerju se očitno baš na uporabno vrednost blaga ne oziroma. Tu velja ta uporabna vrednost istotoliko kakor vsaka druga, če se le nahaja v zadostnem razmerju. Ali kakor pravi stari Barbon (1696): »Eno blago je prav tako dobro kot drugo, če je njega menjalna vrednost enako velika. Nobene različnosti ali razločljivosti ni med stvarmi, ki imajo enako veliko menjalno vrednost... 100 M svinca ali železa je prav tako velika menjalna vrednost kakor 100 M srebra ali zlata.« Kot uporabne vrednosti imajo posamezne vrste in posamezni kosi blaga predvsem različno kvaliteto (kakovost), kot menjalne vrednosti pa imajo lahko samo različno kvantiteto (količino, množino).

Če se tedaj ne oziramo več na uporabno vrednost, ostane blagovnemu telesu samo še ena lastnost, namreč ta, da je **p r o d u k t d e l a**. Vendar je že tudi produkt dela sam spremenjen. Če se ne oziramo na njegovo uporabno vrednost, potem se ne oziramo niti na njegove telesne sestavine in oblike, ki ga delajo za uporabno vrednost. Ta produkt ni več niti miza niti hiša niti predivo niti kakšna druga koristna reč. Vse njegove čutne lastnosti so izbrisane. Tudi ni več produkt mizarškega ali stavbinskega ali predilnega ali kakšnega drugega **d o l o č e n e g a** produktivnega dela, ampak samo še produkt človeškega dela sploh, abstraktno človeškega dela, t. j. produkt trošenja človeške delovne sile brez ozira na obliko nje trošenja, brez ozira na to, ali jo je potrošil mizar, zidar, predilec i. t. d. Te reči predstavljajo samo še to, da se je v njih produkciji odala človeška delovna sila, nakopičilo človeško delo.

Uporabna vrednost ali dobrina ima torej samo zato vrednost, ker je v njej utelešeno abstraktno človeško delo. Kako je tedaj treba meriti velikost

njene vrednosti? Po količini v njej nahajajoče se »vrednost ustvarjajoče substance«, dela. Količino dela samo merimo po njegovem časovnem trajanju in delovni čas ima zopet svoje merilo v določenih časovnih delih, kakor ura, dan i. t. d.

Če se vrednost blaga določa z množino dela, potrošenega pri njega produkciji, potem bi utegnili misliti, čim bolj je mož len in neroden, toliko več je njegovo blago vredno, ker potrebuje toliko več časa za izgotovitev. Toda delo, ki tvori substanco vrednosti, je enako človeško delo, oddajanje iste človeške delovne sile. Celotna delovna sila družbe, ki se očituje v vrednosti (celokupnega) blaga, velja tu kot ena in ista delovna sila, čeprav sestoji iz številnih individualnih delovnih sil. Vsaka od teh individualnih delovnih sil je ista človeška delovna sila kakor vsaka druga, kolikor je ona družabno povprečna delovna sila in kolikor torej kot taka deluje, kolikor torej potrebuje v produkciji kakega blaga tudi le povprečno potrebnega ali družabno potrebnega delovnega časa. Družabno potreben je samo tisti delovni čas, ki ga je treba za izgotovitev določene uporabne vrednosti pri danih normalnih produkcijskih pogojih in z družabno povprečno stopnjo spretnosti in intenzivnosti. Ko so uvedli parni tkalni stroj (statve) v Angliji n. pr., je zadoščalo mogoče polovico toliko dela kot poprej, da se je pretvorila dana količina preje v tkanino. Angleški ročni tkalec je pa prej kakor slej potreboval za tako pretvoritev istotoliko delovnega časa, toda produkt njegove individualne delovne ure je predstavljal sedaj samo še pol družabne ure in je zato padel na polovico svoje prejšnje vrednosti.

Samo množina družabno potrebnega dela, ali za izgotovitev kake uporabne vrednosti družabno potrebni delovni čas je torej tisti, ki določa višino njene vrednosti. Posamezno blago velja tu v splošnem le kot povprečen primer svoje vrste. Če vsebujejo posamezni kosi blaga enako velike množine dela, ali če se dajo napraviti v istem delovnem času, imajo torej istotoliko vrednost. Vrednost enega blaga je v razmerju proti vrednosti

drugega blaga kakor delovni čas, ki je potreben za produkcijo enega blaga, proti delovnemu času, potrebnemu za produkcijo drugega. »Kot vrednost je vsako blago le določena masa zgoščenega delovnega časa.«*)

Višina vrednosti blaga bi torej ostala nespremenjena, če bi bil za njega produkcijo potrebni delovni čas vedno isti. Delovni čas se pa spreminja z vsako spremembo v produktivni moči dela. Produktivno moč dela določajo raznovrstne okoliščine, med drugimi povprečna višina spretnosti delavca, razvojna stopnja znanosti in njene tehnološke uporabnosti, način ureditve produkcijskega procesa, obseg produkcijskih sredstev in njih sposobnost za delovanje in slednjič naravne razmere. Ista množina dela je izražena n. pr. ob ugodni letini v dvakrat toliko pšenice kakor ob neugodni. Ista množina dela daje več kovine v bogatih kot v revnih rudnikih. Diamanti so v zemeljski skorji redki in najti diamant stane zato povprečno mnogo delovnega časa. Posledica je, da predstavljajo v majhnem produktu veliko dela. Če bi postale jame obilnejše, bi se pokazala ista množina dela v več diamantih in bi njihova vrednost padla. Če bi se posrečilo z majhnim delom spremeniti premog v diamant, bi padla njegova vrednost pod vrednost opeke. V splošnem: čim večja je produktivna moč dela, tem manjši je za nabavo poljubnega predmeta potrebni delovni čas, tem manjša je množina dela, ki jo predmet vsebuje, tem manjša je njegova vrednost. Narobe, kolikor manjša je produktivna moč dela, toliko večji je za nabavo poljubnega predmeta potrebni delovni čas, toliko večja je njega vrednost.

Kaka stvar je lahko uporabna vrednost, ne da bi bila vrednost. To je takrat, kadar je njena koristnost človeku na razpolago brez dela. Tako zrak, neobdelana zemlja, stepski travniki, pragozdni les. Kaka stvar je lahko koristna in produkt človeškega

*) Karl Marx, »Zur Kritik der politischen Oekonomie« (h kritiki politične ekonomije), Berlin 1859. Nova izdaja, Stuttgart 1897., str. 5.

delu, ne da bi bila blago. Kdor s svojim produktom zadošča svoji lastni potrebi, ustvarja sicer uporabno vrednost, ne pa blaga. Da bi produciral blago, mora producirati ne le uporabno vrednost, ampak uporabno vrednost za druge, družabno uporabno vrednost. Končno ne more biti nobena stvar vrednost, ne da bi bila uporaben predmet. Če je brez koristi, potem tudi v njej vsebovano delo nima koristi, ne velja za delo in torej ne tvori nobene vrednosti.

4. KUPOVANJE IN PRODAJA DELOVNE SILE.

Ko smo videli, da ni vrednost blaga nič drugega kakor človeško delo, ki ga blago vsebuje, se povrnimo k vprašanju, kako pride do tega, da more tovarnar dobiti iz produkcije svojega blaga večjo vrednost, nego jo je položil vanjo.

Ponovimo vprašanje: Za produkcijo določenega blaga potrebuje kapitalist določeno vsoto, recimo 100 M. Nato proda izgotovljeno blago za 110 M. Ker je raziskovanje pokazalo, da presegajoča vrednost 10 M ne more nastati v cirkulaciji (t. j. v zamenj oz. prodaji blaga), je na vsak način nastala v produkciji. In sedaj gre za to, da se pokaže, kako se je to zgodilo.

Sicer je problem deloma rešen, kakor hitro vemo, da nastaja vrednost z družabno potrebnim delom. Da bi se iz danih produkcijskih sredstev, n. pr. predilnih strojev in bombaža z vsemi pritiklinami, napravila preja, se opravlja v predilnici delo. Količnik je to delo družabno potrebno, ustvarja vrednost. To delo torej dodaja obstoječim produkcijskim snovem — v tem slučaju sirovem bombažu — novo vrednost s tem, da obenem prenaša vrednost obrabljjenih strojev i. t. d. na predivo. Vendar pa ostane težkoča: videti je, kakor da bi kapitalist med svojimi lastnimi stroški plačal tudi to na novo opravljeno delo. Kajti poleg vrednosti strojev, poslopja, sirovin in dodatkov figurira med njegovimi lastnimi stroški tudi mezda. In to plača kapitalist pač za predilniško delo. Zdi se torej, kakor da bi bile vse po končani produkciji obstoječe vrednosti tu že pred produkcijo.

Pri tem nam pa postane jasno: ni treba, da bi se vrednost, ki se s predilnim delom na novo ustvarja.

ujemala z vrednostjo, ki jo je plačal kapitalist kot mezdo. Lahko je večja ali manjša. Če je večja, potem bi tu našli izvor večvrednosti.

Toda ali nismo stavili pogoja, da se pri nakupu in prodaji vedno plačuje prava vrednost? Ali se nismo prepričali, da sicer pogostoma prihaja do majhnih razlik med cenami in vrednostmi, da nam pa te razlike ničesar ne povedo? Zato naj bi tudi slučaj, da plača kapitalist delavca pod njegovo vrednostjo — pa če se ti slučaji še tako pogostoma dogajajo — veljal tu le za izjemo. Postanek večvrednosti je treba razložiti tudi v normalnem slučaju, ko plača kapitalist polno vrednost tega, kar kupi za mezdo. Zato si moramo pobliže ogledati to kupovanje in prodajanje posebne vrste, ki se vrši med kapitalistom in delavcem.

To, kar kapitalist s plačevanjem mezde stavlja v svojo službo, to, kar torej odkupuje od delavca, je njegova delovna zmožnost ali delovna sila. Da pa posestnik denarja sploh more kupovati delovno silo, morajo biti izpolnjeni razni pogoji. Delovna sila more prihajati na trg samo v toliko, v kolikor in ker jo njen lastni posestnik ponuja naprodaj. Da bi jo njen posestnik lahko prodajal kot blago, mora imeti oblast nad njo, torej mora biti svoboden lastnik svoje delovne sposobnosti, svoje osebe. On in posestnik denarja se srečata na trgu in sta si drug proti drugemu kakor enakovrstna posestnika blaga, razlikujeta se samo v tem, da je eden kupec, drugi prodajalec, pravno sta torej enaki osebi. Da to razmerje ostane, je potrebno, da lastnik delovne sile prodaja to delovno silo vedno le za določen čas. Kajti če jo proda povprek, enkrat za vselej, potem proda samega sebe, se izpremeni iz svobodnega človeka v sužnja, iz posestnika blaga v blago.

Drugi bistveni pogoj, da posestnik denarja lahko na trgu najde delovno silo, je ta, da mora nje posestnik, namesto da bi mogel prodajati blago, v katerem bi bilo utelešeno njegovo delo, nuditi na prodaj svojo delovno silo samo, ki biva edino v njegovi živi telesnosti. To se dogaja, če nima v svoji posesti nobenih produkcijskih sredstev, kakor so sirovine,

delovni instrumenti i. t. d., ki jih potrebuje za izgotavljanje blaga, in tudi ne nobenih življenjskih potrebščin, da bi se mogel preživeti do izgotovitve in do prodaje blaga.

Posesnik denarja mora torej na blagovnem trgu dobiti svobodnega, prostega delavca, svobodnega v dvojnem zmislu: da kot svobodna oseba razpolaga s svojo delovno silo kot s svojim blagom in da na drugi strani nima za naprodaj drugega blaga, da je prost in gol, svoboden ali prost predvsem vseh stvari, ki so potrebne za udejstvovanje njegove delovne sile.

Vprašanje, zakaj ta svobodni delavec prihaja na blagovnem trgu k njemu, posestnika denarja ne zanima. In nas za zdaj prav tako ne zanima. Eno je pa jasno: narava ne producira na eni strani posestnikov denarja ali blaga in na drugi strani zgolj posestnike svojih lastnih delovnih sil. To razmerje ni utemeljeno v naravi; prav tako ni to tako družabno razmerje, ki bi bilo skupno vsem zgodovinskim dobam. To razmerje je očitno le rezultat predhodnega zgodovinskega razvoja, produkt mnogih ekonomskih preobratov, produkt propada cele vrste starejših formacij družabne produkcije.

To posebno blago, delovno silo, si zdaj oglejmo od blizu. Kakor vsako drugo blago ima tudi delovna sila vrednost. Kako se ta vrednost določa?

Vrednost delovne sile se določa kakor vrednost vsakega drugega blaga po delovnem času, ki je potreben za nje produkcijo, torej tudi reprodukcijo (obnovitev). Delovna sila obstoji samo kot sposobnost živega individua; brez tega individua tudi ni delovne sile. Če je individuuum tu, potem delovno silo ustvarja vzdrževanje njega samega. Za svoje vzdrževanje potrebuje živi individuuum določeno vsoto življenjskih potrebščin. Za produkcijo delovne sile potrebni delovni čas se torej izkaže kot delovni čas, ki je potreben za produkcijo teh življenjskih potrebščin, ali: vrednost delovne sile je vrednost življenjskih potrebščin za vzdrževanje nje posestnika.

Vsota življenjskih potrebščin mora zadoščati, da vzdržuje delovnega individua v njegovem normalnem življenjskem stanju. Naravne potrebe same, kakor hrana, kurjava, stanovanje i. t. d., so različne z ozirom na naravni ustroj posameznih dežel. Po drugi strani sta obseg takozvanih neobhodnih potreb in način, kako se jim ustreza, odvisna od kulturne stopnje posameznih dežel, med drugim sta tudi bistveno odvisna od tega, pod kakšnimi pogoji in torej s kakšnimi navadami in s kakšnimi zahtevami se je stvaril razred svobodnih delavcev. V nasprotju z drugim blagom vsebuje torej določevanje vrednosti delovne sile zgodovinski in moralen element. Toda za določeno deželo, za določen čas je pa dan povprečen obseg potrebnih življenjskih potrebščin.

Lastnik delovne sile je umrljiv. Če naj ti lastniki trajno prihajajo na trg, kakor zahtevajo trajne potrebe kapitala, potem se morajo z obrabljenjem ali s smrtjo trgu odtegnjene delovne sile nadomestiti vsaj z enakim številom novih delovnih sil. Vsota življenjskih potrebščin za produkcijo delovne sile obsega torej tudi življenjske potrebščine nadomestnih moči, t. j. delavskih otrok. Dalje spadajo sem izobraževalni stroški, da se izuče mojstrstva in spretnosti, ki so potrebne za določeno delovno panogo, stroški, ki so za navadno delovno silo vsekakor povsem neznačni.

Vrednost delovne sile obstoji iz vrednosti določene vsote življenjskih potrebščin. Vrednost delovne sile se torej tudi menja z vrednostjo teh življenjskih potrebščin, t. j. z dolžino delovnega časa, potrebnega za njih produkcijo. Del življenjskih potrebščin, n. pr. živila, kurjava i. t. d., se vsak dan porabi in se mora vsak dan nadomestiti. Druge življenjske potrebščine, kakor obleka, oprava i. t. d., se obrabijo v daljših časovnih dobah in zato jih je treba nadomestiti šele po daljši časovni dobi. Blago ene vrste je treba kupovati in plačevati vsak dan, druge vrste vsak teden, vsako leto. Toda naj se razdeljuje vsota teh izdatkov n. pr. v enem letu tako ali tako, vedno jo morajo dan za dnem kriti povprečni prejemki. Pravo dnevno vrednost delovne sile bomo torej dobili, če

seštejemo vrednost vseh nujno potrebnih življenjskih potrebščin, ki jih porabi delavec v enem letu, in delimo to vsoto s 365. Vzemimo, da bi tičalo v tej za povprečni dan potrebni količini blaga šest ur družabnega dela; potem se dnevno vtelesi v delovni sili pol delovnega dneva družabno-povprečnega dela, ali pol delovnika je potrebno za dnevno produkcijo delovne sile.*) Ta za njeno dnevno produkcijo potrebna količina dela tvori dnevno vrednost delovne sile ali vrednost dnevno reproducirane delovne sile. Če se dnevna vrednost družabnega povprečnega dela prav tako izraža v množini zlata v vrednosti 3 M ali enega tolarja, potem je tolar ona cena, ki odgovarja vrednosti delovne sile. Če prodaja delovno silo njen posestnik po en tolar dnevno, je njena prodajna cena enaka njeni vrednosti in po naši hipotezi (predpostavki) posestnik denarja plačuje to vrednost.

Svojevrstna narava blaga delovne sile pa povzroča, da s sklepom pogodbe med kupcem in prodajalcem njena uporabna vrednost v resnici še ne preide v kupčeve roke. Njena uporabna vrednost obstoji šele v naknadnem izvajanju sile. Med prodajo delovne sile in med njenim resničnim izvajanjem je torej časovni presledek. Pri takem blagu pa, kjer sta formalna odsvojitvev uporabne vrednosti potom prodaje in nje resnična prepustitev kupcu časovno narazen, se daje tudi plačilo večinoma šele naknadno. V vseh deželah s kapitalističnim načinom produkcije plačuje delovna sila šele potem, ko je že funkcionala, n. pr. ob koncu tedna. Povsod torej daje delavec kapitalistu uporabno vrednost delovne sile v predujem; on jo da kupcu konzimirati, preden dobi plačano nje ceno. Povsod torej delavec kreditira kapitalistu.

*) Prosimo to prav pazljivo brati. Gospod dr. juris Friedrich Kleinwächter, c. kr. dvorni svetnik in profesor državnih ved na Franc Jožefovi univerzi v Černovicah, je to tako razumel, da Marx trdi, da producira delavec približno v 6 urah ono, kar rabi za svoje preživljanje! (Glej gospoda profesorja »Lehrbuch der Nationalökonomie« — učno knjigo nacionalne ekonomije str. 153.) — J. B.

5. KAKO NASTANE VEČVREDNOST.

Uporaba delovne sile je delo samo. Kupec konzumira delovno silo tako, da dá nje prodajalcu delati. Z zvitim pogledom strokovnjaka je kapitalist za svoje posebno podjetje, predilnico, tovarno za čevlje i. t. d. izbral primerna produkcijska sredstva in delovne sile. Kapitalist je v začetku moral vzeti delovno silo, kakršno je našel, torej tudi njeno delo, kakor se je vršilo v času, ko še ni bilo nobenega kapitalista. Spremenitev samega produkcijskega načina zaradi podreditve dela pod kapital se je mogla zgoditi šele pozneje in si jo bomo zato šele pozneje ogledali.

Delovni proces kot uporaba delavčeve delovne sile, prodane kapitalistu, kaže zdaj dve posebnosti.

Delavec dela pod kontrolo kapitalista. Ta pazi, da gre delo v redu od rok in da se produkcijska sredstva smotrno uporabljajo. Z drugimi besedami: delavčeve samostojnosti pri delovnem procesu ni več.

Drugič pa: produkt je kapitalistova last, ne delavčeva. Ker plačuje kapitalist — po našem osnovnem pogoju — dnevno vrednost delovne sile, pripada nje uporaba njemu. Prav tako pripadajo njemu druge, za proizvajanje produktov potrebne prvine, produkcijska sredstva. Iz tega sledi, da se vrši delovni proces med stvarmi, ki jih je od prve do zadnje kupil kapitalist, in tako je produkt njegova lastnina.

Ta produkt je uporabna vrednost, predivo, čevlji i. t. d. Toda čeprav so n. pr. čevlji do neke meje podlaga družabnega napredka in je naš kapitalist odločen naprednjak, ne producira čevljev zaradi njih samih. Uporabne vrednosti se tu producirajo samo, ker in kolikor so nositeljice menjalne vrednosti. Našemu kapitalistu gre za dvoje: prvič. hoče producirati uporabno vrednost, ki ima menjalno vrednost,

producirati predmet, ki je določen za prodajo, torej blago. In drugič hoče producirati blago, katerega vrednost je višja kakor vsota vrednosti produkcijskih sredstev in delovne sile, v katere je založil svoj pošteni denar na blagovnem trgu. On noče producirati samo uporabne vrednosti, ampak vrednost, in ne samo vrednost, ampak tudi večvrednost.

Vemo, da se določa vrednost vsakega blaga po količini dela, ki ga blago vsebuje. To velja tudi za produkt, ki ga je dobil naš kapitalist kot rezultat delovnega procesa. Najprej moramo torej izračunati delo, ki je utelešeno v tem produktu.

Naj bo to n. pr. predivo. Za izdelavo prediva so bile najprej potrebne sirovine, n. pr. deset funtov bombaža. Kako visoka je vrednost bombaža, nam ni treba več preiskovati, kajti kapitalist ga je kupil po njegovi vrednosti, n. pr. po 10 M. V ceni bombaža je za njega produkcijo potrebno delo že izraženo kot splošno družabno potrebno delo. Dalje vzemimo, da vsebujejo pri predelavi bombaža porabljeni produkcijska sredstva, vretena itd., vrednost 2 M. Če je zlato v količini 12 M produkt 24 delovnih ur ali dveh delavnikov, potem sledi iz tega, da sta v predivu utelešena dva delovna dneva. Za produkcijo bombaža potrebni delovni čas je del delovnega časa, ki je potreben za produkcijo preje, katere sirovina je on, in preja zato vsebuje tudi ta delovni čas. Prav tako je s tistim delovnim časom, ki je potreben za produkcijo vreten, ker ni mogoče spresti bombaža, ne da bi jih trošili. Vendar je temeljni pogoj vsemu, da se je rabil edino tisti delovni čas, ki je potreben pri danih družabnih produkcijskih pogojih. Če bi torej bil potreben samo en funt bombaža, da se sprede funt preje, se sme potrošiti pri stvarjanju enega funta preje samo en funt bombaža. Prav tako je z vreteni. Če ima kapitalist svoje muhe in gre uporabljati zlata vretena namesto železnih, potem se kljub temu šteje v vrednosti prediva samo družabno potrebno delo, t. j. delovni čas, potreben za produkcijo železnih vreten.

Zdaj pa gre za oni del vrednosti, ki ga samo predilčevo delo bombažu dodaja. Postavimo, da je

predenje enostavno delo, družabno povprečno delo. Pozneje bomo videli, da nasprotni slučaj ne bi nič izpremenil na stvari.

Odločilne važnosti je, da se troši pri predenju le družabno potrebni delovni čas. Če je pri normalnih pogojih treba v eni delovni uri izpremeniti $1\frac{2}{3}$ funta bombaža v $1\frac{2}{3}$ funta preje,*) velja samo oni delovni čas za delovni čas 12 tih ur, ki spremeni $12 \times 1\frac{2}{3}$ funta bombaža v $12 \times 1\frac{2}{3}$ funta preje. Kajti samo družabno potrebni delovni čas velja za vrednost ustvarjajoči čas.

Ali je delo baš predenje, njegov material bombaž in njegov produkt preja, je za ustvarjanje vrednosti popolnoma vseeno. Vzemimo delavca, ki je namesto v predilnici zaposlen v premogovniku; tam je delovni predmet, premož, že od narave. Kljub temu bi določena količina iz žile odlomljenega premoža, n. pr. en stot, predstavljala določeno količino vsesanega dela.

Pri prodaji delovne sile smo postavili, da je nje dnevna vrednost 3 M in da je v 3 M utelešenih 6 delovnih ur, da je torej treba 6 delovnih ur za produkcijo povprečne vsote delavčevih dnevnih življenjskih sredstev. Če zdaj naš predilec v eni delovni uri spremeni $1\frac{2}{3}$ funta preje, spremeni v 6 urah 10 funtov bombaža v 10 funtov preje. Torej vsesa bombaž pri predilnem delu 6 delovnih ur. Isti delovni čas predstavlja količina zlata 3 M. Torej doda predenje samo bombažu vrednost 3 M.

Poglejmo si zdaj skupno vrednost produkta, 10 funtov preje. V njih sta utelešena $2\frac{1}{2}$ delovnega dneva; dva dneva vsebujejo bombaž in delovna sredstva, $\frac{1}{2}$ dneva je bilo vsesanega pri predenju. Isto količino dela predstavlja množina zlata 15 tih M. Vrednosti 10 funtov preje odgovarjajoča cena znaša torej 15 M, cena enega funta preje je $1\frac{1}{2}$ M.

Naš kapitalist osupne. Vrednost produkta je enaka vrednosti založenega kapitala. Založena vrednost se ni povečala, ni ustvarila nobene več-

*) Številke so tukaj popolnoma poljubne.

vrednosti. Cena 10 funtov prediva je 15 M in 15 M je bilo izdanih: 10 M za bombaž, 2 M za porabljena sredstva in 3 M za delovno silo.

Kapitalist, ki se spozna na vulgarno ekonomijo, mogoče poreče, da je založil svoj denar s tem namenom, da si iz njega napravi več denarja. Pot v pekel je tlakovana pač z dobrimi nameni; on bi bil prav tako lahko imel namen napraviti si denar, ne da bi bil šel producirat. Zdaj bo začel pretiti. Poslej da se ne bo dal več ujeti. V bodoče, da bo na trgu kupoval rajši izgotovljeno blago, namesto da bi ga fabriciral. Toda če bi začeli tako delati vsi njegovi sobratje kapitalisti, kje naj potem na trgu najde blaga? Denarja pa ne bo mogel jesti. Tedaj postane nežen. Premisliti da moramo, koliko on žrtvuje. Tistih svojih 15 M bi bil lahko pogнал po grlu. Namesto tega pa jih je produktivno uporabil in napravil iz njih prejo. Toda zato ima zdaj vendar prejo namesto slabe vesti. In nazadnje, kjer ni nič, je še cesar izgubil svoje pravice. Naj bodo zasluge njegove samoodpovedi take ali take, tu ni ničesar, kar bi jo moglo posebej plačati, ko je vrednost produkta, ki pride iz procesa, zmirom enaka vsoti v proces vloženih blagovnih vrednosti. Naj se torej le kar pomiri: krepost je plačilo za krepost. Toda namesto tega postaja že vsiljiv. Preja njemu samemu ni za nobeno rabo. Produciral jo je za prodajo. Potem naj jo pa proda, ali še bolje, producira naj v bodoče stvari le za svojo lastno potrebo. Kljubovalno se bo postavil na zadnje noge. Mar naj bi delavec s svojimi lastnimi okončinami v zraku produciral blago? Ali mu ni on dal snovi, ki more edino ž njimi in v njih utelesiti svoje delo? Če že največji del družbe sestoji iz takih nemaničev, ali ni on s svojimi produkcijskimi sredstvi, s svojim bombažem in s svojimi vreteni izkazal človeštvu neizmerne usluge? In delavcu samemu, ki ga je vrhu tega še obskrbel z življenjskimi potrebščinami? In te usluge naj si nič ne zaračuna? Mar mu pa ni delavec izkazal protiusluge, da je spremenil bombaž in vretena v prejo? Pa saj tu ne gre za usluge. Usluga ni nič drugega kakor koristno učinkovanje uporabne vred-

nosti, bodisi blaga bodisi dela. Tu gre nasprotno za menjalno vrednost. On je plačal delavcu vrednost 3 M. Delavec mu je vrnil natanko enako vrednost v vrednosti 3 M, dodani bombažu, vrednost za vrednost. Naš prijatelj, še vedno tako objesten od kapitala, se zdaj nenadoma poniža na pohlevno stališče svojega lastnega delavca. Mar ni on sam delal? Kaj ni opravljal dela s čuvanjem in z vrhovnim nadzorovanjem predilničarja? Ali to njegovo delo ne tvori prav tako vrednosti? Njegov lastni delovodja in poslovodja zmigata z rameni. Medtem je pa že z veselim nasmeškom spet dobil svoj stari zadovoljni obraz. Z vsemi temi litanijami nas je samo vlekel. Sam ne da niti počenega groša za to. Take in podobne gnile izgovore in prazne čenče prepušča kapitalist nalašč za to plačanim profesorjem politične ekonomije. On sam je praktičen človek, ki sicer ne premisli vedno tega, kar reče izven kupčije — vendar pa vedno ve, kaj dela pri kupčiji.

Poglejmo поблиže. Dnevna vrednost delovne sile je znašala 3 M, ker je v njej sami posebljenega pol delovnega dne, t. j. ker stanejo življenjske potrebščine, ki so dnevno potrebne za produkcijo delovne sile — pol delovnega dne. Toda preteklo delo, ki tiči v delovni sili, in živo delo, ki ga more ona opravljati, stroški za nje dnevno vzdrževanje in njeno dnevno udejstvovanje sta dve popolnoma različni količini. To, da je potrebno pol delovnega dne, da ga za 24 ur vzdrži pri življenju, delavca prav nič ne zadržuje, da ne bi delal ves dan. Vrednost delovne sile in nje uporaba v delovnem procesu sta dve različni količini. Ta vrednostna razlika je lebdela kapitalistu pred očmi, ko je kupoval delovno silo. Njena koristna lastnost, da lahko dela prejo ali čevlje, je bila samo neizogiben postranski pogoj, ker je treba delo trošiti v koristni obliki, da se stvori vrednost. Kar je pa odločilo, je bila posebna uporabna vrednost tega blaga, da je vir vrednosti in večje vrednosti, kakor jo ima to blago samo. To je tista usluga, ki jo kapitalist pričakuje od nje. In pri tem se ravna po večnih zakonih menjave blaga. In res, prodajalec delovne sile prejema njeno me-

njalno vrednost kakor prodajalec vsakega drugega blaga in odsvaja (oddaja) njeno uporabno vrednost. Uporabna vrednost delovne sile, delo samo, prav tako ne pripada nje prodajalcu, kakor uporabna vrednost prodanega olja ne pripada več prodajalcu olja. Posestnik denarja je dnevno vrednost delovne sile plačal in odtod pripada njemu nje uporaba za ves dan, delo vsega dneva. Ta okoliščina, da stane celodnevno vzdrževanje delovne sile samo pol dneva, čeprav delovna sila lahko deluje ves dan, da je radi tega vrednost, ki jo ustvarja nje uporaba v enem dnevu, dvakrat tako velika kakor njena lastna dnevna vrednost, je posebna sreča za kupca, nikakor pa ne krivica nasproti prodajalcu.

Naš kapitalist je že v naprej računal s tem primerom, ki mu daje povoda za zadovoljen nasmešek. Zato delavec najde v delavnici vsa potrebna produkcijska sredstva ne samo za 6-urni, ampak tudi za 12-urni delovni proces. Če je vsesalo 10 funtov bombaža 6 delovnih ur in se spremenilo v 10 funtov preje, potem bo 20 funtov bombaža vsesalo 12 delovnih ur in se spremenilo v 20 funtov preje. Opažujmo produkt podaljšanega delovnega procesa. V 20 funtih preje je zdaj utelešenih 5 delovnih dni, 4 v porabljeni količini bombaža in delovnih sredstev, enega je pa vsesal bombaž med predenjem. 5 delavnikov, izraženih v zlatu, je pa 30 M. To je torej cena 20 funtov preje. Funt preje pa stane tako prej kakor zdaj $1\frac{1}{2}$ M. Toda vsota vrednosti blaga, naloženega v proces, je znašala 27 M, vrednost prediva pa 30 M. Vrednost produkta je zrasla za $\frac{1}{3}$ čez vrednost, založeno za njega produkcijo. Tako se je 27 M spremenilo v 30 M. Dalo je večvrednost 3 M. Umetnija se je končno posrečila.

Vsi pogoji problema so izpolnjeni in zakoni zamenjavanja blaga niso v nobenem oziru prekršeni. Enaka vrednost je bila zamenjana za enako vrednost. Kapitalist je kot kupec plačal vsako blago po njegovi vrednosti, bombaž, vretena in delovno silo. Potem je storil, kar stori vsak drug kupec blaga: konzumiral je njegovo uporabno vrednost. Poraba delovne sile je dala produkt 20 funtov preje v vred-

nosti 30 M. Kapitalist se tedaj vrne na trg in proda blago, kakor ga je bil kupil. Funt preje proda po $1\frac{1}{2}$ M, niti enega božjaka nad ali pod njegovo vrednostjo. In vendar potegne iz cirkulacije 3 M več, kakor je bil prvotno vložil vanjo.

Če zdaj primerjamo proces ustvarjanja vrednosti in proces večanja ali izkoriščanja vrednosti, vidimo, da ni proces večanja vrednosti nič drugega kakor čez določeno točko podaljšan proces ustvarjanja vrednosti. Če traja slednji proces samo do one točke, ko se vrednost delovne sile, plačane po kapitalu, popolnoma nadomesti z enako vrednostjo, je to enostaven proces ustvarjanja vrednosti. Če pa traja proces ustvarjanja vrednosti čez to točko, se spremeni v proces izkoriščanja ali večanja vrednosti.

Delo pa velja za vrednost ustvarjajoče samo toliko, kolikor je čas, porabljen za produkcijo uporabne vrednosti, družabno potreben. Delovna sila mora delovati pod normalnimi pogoji. Če je za predenje družabno veljavno delovno sredstvo predilni stroj, potem ne smemo dati delavcu v roko kolovrata. Namesto bombaža normalne kakovosti ne sme delavec dobiti izmečka, ki se venomer trga. V obeh primerih bi porabil za produkcijo preje več časa, kakor ga je družabno potrebno; čas, kolikor ga je odveč, pa ne bi tvoril vrednosti ali pa denarja. Razen tega mora biti delovna sila sama normalna. V tisti stroki, kjer jo uporabljajo, mora imeti občeveljavno povprečno mero spretnosti, mojstrstva in brzine. Trošiti se mora z navadno povprečno mero napora, z družabno običajno stopnjo intenzivnosti. Na to kapitalist prav tako skrbno pazi kakor na to, da se nobena minuta ne potrafi brez dela. Kupil je delovno silo za določeno časovno dobo. On pač hoče imeti svoje. Noče biti okraden. Končno ne sme priti do nobene nesmotrne porabe sirovin in delovnih sredstev, ker zapravljeni material in delovna sredstva predstavljajo odveč opravljeno delo, torej se ne štejejo in v produktu ne ustvarjajo vrednosti.

Poprej smo opazili, da je za proces večanja vrednosti popolnoma vseeno, ali je delo, ki si ga prisvaja kapitalist, navadno ali družabno povprečno

delo ali pa komplicirano. Delo, ki velja za višje, bolj komplicirano, je izražanje delovne sile, v katero so bili vloženi višji stroški za izobrazbo, katere produkcija stane več delovnega časa in ki ima odtod višjo vrednost kakor preprosta delovna sila. Če je pa vrednost te sile višja, se ta sila izraža tudi v višjem delu in se torej v istih časovnih dobah utelešuje v sorazmerno višjih vrednostih. Naj bo stopnja razlike med predenjem in med juveliranjem kakršnarkoli, porcija dela, s katero juvelirski delavec nadomešča samó vrednost svoje lastne delovne sile, se kvalitativno na noben način ne razlikuje od dodatne porcije dela, s katero ustvarja večvrednost. Vedno prihaja večvrednost samo iz podaljšane dobe delovnega procesa, v prvem primeru produkcije preje, v drugem produkcije draguljev.*)

*) Razlika med višjim in enostavnejšim, kvalificiranim in nekvalificiranim delom sloni deloma na golih iluzijah, ali vsaj na razlikah, ki so že zdavnaj nehale v resnici obstojati in živile v podedovani domišljiji; deloma na tem, da nekaterim plaštem delavskega razreda njihov obupni položaj v manjši meri dovoljuje kakor drugim, da bi si izvojevali vrednost delovne sile. Slučajne okolnosti so tu tako velike važnosti, da se ene in iste vrste dela preminjajo. Kjer je na primer telesna moč delavskega razreda oslABLJENA in relativno izčrpana — kakor v vseh deželah razvite kapitalistične produkcije, se malo komplicirana dela, ki zahtevajo velike moči mišic, v splošnem prevračajo v višja nasproti mnogo finejšim delom, ki padejo na stopnjo enostavnega dela, kakor n. pr. zavzema v Angliji zidarsko delo mnogo višjo stopnjo kakor delo pletilca damasta. Po drugi strani pa velja delo prestriževalca bombažnega baržuna za enostavno delo, čeprav stane veliko telesnega napora in je vrhu tega zelo nezdravo. V ostalem si ni treba domišljati, da takozvano kvalificirano delo zavzema velik obseg v delu kakkega naroda. Laing računa, da v Angliji in Walesu eksistenca 11 milijonov počiva na enostavnem delu. Po odbitku milijona aristokratov in drugega milijona bajtarjev, vagabundov, zločincev, prostitutk itd. od 18 milijonov prebivalcev za časa njegovega dela ostanejo 4 milijoni srednjega razreda, v številni male rentnike, uradnike, pisatelje, umetnike itd. Laing šteje k delovnemu delu srednjega razreda razen bankirjev itd. vse boljše plačane »tovarniške delavce«, da dobi te 4 milijone! Niti zidarji ne manjkajo med kvalificiranimi delavci. Potem mu ostane rečenih 11 milijonov (S. Laing, »National Distress etc.« [revščina naroda], London, 1844.) »Veliki razred, ki nima dati za svoje preživljanje nič drugega kakor navadno delo, tvori veliko maso ljudstva.« (James Mill v članku »Colonys«, dodatek k britanski enciklopediji, 1831.)

6. KONSTANTNI IN VARIABILNI KAPITAL. FIKSNI IN KROŽEČI (TEKOČI) KAPITAL.

Zdaj, ko smo videli, da nastane v produkciji blaga večvrednost in na kakšen način, nam je jasno, da bo večvrednost, ki se proizvaja v vsakem posameznem podjetju, različno velika, in sicer brez ozira na velikost kapitala. Kajti videli smo, da se poraja večvrednost samo iz živega, na novo opravljenega dela, ne pa iz že obstoječih produkcijskih sredstev. V našem primeru s predilničarjem bombaža je plačal kapitalist za celotna produkcijska sredstva (bombaž in delovno orodje) 24 M; k temu 3 M mezde. Na 24 M — t. j. na vrednosti produkcijskih sredstev — ni predenje spremenilo nič; preneslo jo je v natančno isti velikosti na predivo. Nasprotno so pa bile 3 M delovne mezde potrošene in na njihovo mesto je stopila nova vrednost 6 M.

Oni del kapitala, ki ga kapitalist uporablja za produkcijska sredstva — t. j. za sirovine, pomožne snovi in delovna sredstva — torej v produkcijskem procesu ne menja velikosti svoje vrednosti. Zato ga imenujemo **k o n s t a n t n i** (stalni, nespremenljivi) **k a p i t a l**.

V delovno silo spremenjeni del kapitala nasprotno menja v produkcijskem procesu svojo vrednost. Ta del kapitala reproducira svojo lastno vrednost in producira*) še presežek čez njo, večvrednost, in ta sama je lahko večja ali manjša. Iz konstantne

*) Besedo »producira« smo samo zaradi točnosti dodali v slovenskem prevodu, čeprav je Marx tudi slučajno ni rabil. V produkciji konstantni kapital ohranjuje svojo vrednost, ki bi sicer brez zaposlitve razpadala, vrednost delovne sile se reproducira, večvrednost pa šele producira. — Op. prev.

(stalne, nespremenljive) velikosti se ta del kapitala neprestano spreminja v variabilno (spremenljivo). Zato ga imenujemo **v a r i a b i l n i k a p i t a l**.

Zdaj je jasno kakor na dlani, da lahko pridejo na isto množino delovne mezde (variabilnega kapitala) v različnih panogah zelo različne množine produkcijskih sredstev (konstantnega kapitala). V tovarni strojev bo masa produkcijskih sredstev, ki zaposluje eno delovno silo, drugačna kakor v predilnici bombaža, spet drugačna bo v premogovniku i. t. d. »Organska sestava« kapitala (kakor bomo imenovali to razmerje med njegovim konstantnim in variabilnim delom) se torej menja od panoge do panoge. In ta najrazličnejša razmerja si ne samo lahko mislimo, ampak ona tudi v resnici obstoje.

Mislimo si tedaj tri različne kapitale (iz treh različnih panog) s sledečo organsko sestavo:

- I 80 c (konstantnega) + 20 v (variabilnega)
- II 50 c (konstantnega) + 50 v (variabilnega)
- III 20 c (konstantnega) + 80 v (variabilnega)

Če zdaj vzamemo, da je izkoriščanje delovne sile v vseh treh panogah natančno isto, torej da n. pr. delovne sile povsod dobavljajo natančno dvakrat tako veliko vrednost, kakor jo dobijo v mezdi, dobimo sledeči rezultat:

Kapital	I	doseže	20 w	(večvrednosti)
»	II	»	50 »	»
»	III	»	80 »	»

Ker se profit računa kot odstotna mera presežka od vsega porabljenega kapitala, pomeni to 20% ni in 50% ni in 80% ni profit. Razen tega je treba upoštevati, da izkoriščanje delavcev pač ni povsod enako, ampak je v enem podjetju večje, v drugem manjše. Nadalje je treba upoštevati to, da vplivajo še druge okoliščine na množino večvrednosti v posameznih panogah in celo v posameznih podjetjih, kakor n. pr. hitrost, s katero se obrača kapital,*) kar

*) T. j. iz denarja v produkcijska sredstva, produkte in nazaj v denar. Dotična poznejša poglavja so v slovenski in v prvih treh Borchardtovih izdajah večinoma izpuščena, ker presegajo namen izdaje. Op. prev.

bomo še pozneje obravnavali. Iz vsega tega sledi, da množina resnično ustvarjene večvrednosti ni enaka niti med posameznimi podjetji, kaj šele med posameznimi panogami. Kako pride kljub temu do dejansko enake profitne mere?

Vzemimo pet različnih produkcijskih panog, vsako z drugačno organsko sestavo kapitalov, ki so v njih naloženi (in s pogojem, da daje delovna sila v vsaki panogi 100 odstotkov svoje lastne vrednosti kot večvrednost), približno takole:

Kapital	Večvrednost	Vrednost produkta	Profitna mera
I. 80 c + 20 v	20	120	20%
II. 70 c + 30 v	30	130	30%
III. 60 c + 40 v	40	140	40%
IV. 85 c + 15 v	15	115	15%
V. 95 c + 5 v	5	105	5%

Tu imamo pri različnih panogah z enakomernim izkoriščanjem dela zelo različne profitne mere.

Skupna vsota kapitalov, naloženih v vseh petih panogah, je = 500; skupna vsota večvrednosti, ki so jo producirali, je = 110; skupna vrednost blaga, ki so ga producirali, je = 610. Če smatramo teh 500 za en sam kapital, od katerega tvorijo I. do V. samo razne dele (če bi bilo n. pr. v predilnici bombaža v raznih tovarniških oddelkih, v kardirnem oddelku, v oddelku za predprejo, v dvorani za predenje in v dvorani za tkanje, različno razmerje med variabilnim in konstantnim kapitalom, in je šele treba izračunati povprečno razmerje organske sestave za vso tovarno), potem bi bila prvič povprečna sestava kapitala $500 = 390\text{ c} + 110\text{ v}$, ali preračunano v odstotke $78\text{ c} + 22\text{ v}$. Če smatramo vsakega od kapitalov 100 samo za $\frac{1}{5}$ celotnega kapitala, bi bil sestav vsakega povprečno $78\text{ c} + 22\text{ v}$; prav tako bi odpadlo na vsakega po 100 kot povprečna večvrednost po 22. Povprečna profitna mera bi bila potem = 22 odstotkov in končno bi bila cena vsake petine celotnega produkta = 122. Produkt vsake petine zalo-

ženega celotnega kapitala bi bilo torej treba prodajati po 122.

Zdaj se je pa treba ozreti še na eno okolnost, da ne pridemo do čisto napačnih zaključkov. Konstantni kapital sam — to so torej produkcijska sredstva — sestoji spet iz dveh bistveno različnih delov. Produkcijska sredstva, ki tvorijo konstantni kapital, so različnih vrst. To so v glavnem poslopja, stroji in priprave, sirovine, pomožne snovi; torej delovna sredstva, s pomočjo katerih se dela, in delovni predmeti, na katerih se delo izvaja. Jasno je, da imajo delovna sredstva v produkciji bistveno drugačno nalogo kakor delovni predmeti. Premog, s katerim kurijo stroj, izgine brez sledu, prav tako olje, s katerim mažejo osi pri kolesu. Barve in druge pomožne snovi izginejo, pokažejo se pa v lastnostih produkta. Sirovina tvori substanco produkta, izpremenila je pa svojo obliko. Skratka, sirovine in pomožne snovi se v produkciji popolnoma porabijo; od samostojne oblike, s katero so stopile v delovni proces, ne preostane nič. Drugače je z delovnimi sredstvi. Orodje, stroj, tovarniško poslopje, posoda i. t. d. služijo pri delovnem procesu le toliko časa, dokler ohranijo svojo prvotno obliko, in drugi dan v isti obliki stopajo v delovni proces, v kakršni so bili včeraj. Kakor ohranijo v svojem življenju, delovnem procesu, svojo prvotno obliko nasproti produktu, tako jo ohranijo tudi po svoji smrti. Trupla strojev, orodij, delovnih poslopij i. t. d. obstojajo še dalje, ločena od produktov, ki so jih pomagala storiti. Če zdaj opazujemo vso dobo, v kateri služi tako delovno sredstvo, od dneva njegovega vstopa v delavnico do dneva njegovega izгона med ropotijo, vidimo, da je v tem času delo popolnoma použilo njegovo uporabno vrednost in da je radi tega njegova menjalna vrednost popolnoma prešla na produkt. Če se je n. pr. predilni stroj izživel v 10 letih, potem je prešla v teku 10letnega delovnega procesa njegova celotna vrednost na ves 10letni produkt. Življenjska perijoda delovnega sredstva obsega torej večje ali manjše število delovnih procesov, ki so se vedno na novo ponavljali. In delovnemu sredstvu se

godi kakor človeku. Vsak človek odmre dnevno za 24 ur. Toda na nobenem človeku ne vidimo natanko, koliko dni je že odmril. To pa vendar ne ovira zavarovalnic za življenje, da ne bi delale iz povprečnega življenja ljudi zelo varnih in, kar je še veliko več, zelo profitnih sklepov. Tako je tudi z delovnim sredstvom. Iz izkušnje vemo, kako dolgo bo kako delovno sredstvo, n. pr. stroj določene vrste, povprečno zdržalo. Recimo, da traja njega uporabna vrednost v delovnem procesu samo 6 dni, potem izgubi povprečno vsak delovnik $\frac{1}{6}$ svoje vrednosti in odda zato $\frac{1}{6}$ vrednosti dnevnemu produktu. Na ta način se računa obraba vseh delovnih sredstev.

Tako se očitno pokaže, da produkcijsko sredstvo nikdar ne odda produktu več vrednosti, kakor je izgubi v delovnem procesu z uničenjem svoje lastne uporabne vrednosti. Če ne bi imelo izgubiti nobene vrednosti, t. j. če samo ne bi bilo produkt človeškega dela, potem ne bi oddalo produktu nobene vrednosti. Služilo bi kot tvorec uporabne vrednosti, ne da bi služilo kot tvorec menjalne vrednosti. Tako je torej z vsemi produkcijskimi sredstvi, ki so dana od narave brez človekovega sodelovanja, z zemljo, z vetrom, z vodo, z železom v rudni žili, z lesom v pražozdu i. t. d.

Toda delovno sredstvo mora, četudi mu je menjalna vrednost zmanjšana, kljub temu vedno z vso svojo telesnostjo sodelovati pri produkcijskem procesu. Stroj naj bo n. pr. vreden 1000 M in naj se obrabi v 1000 dneh. V tem primeru preide vsak dan tisočina strojeve vrednosti od njega samega na njegov dnevni produkt. Obenem pa v delovnem procesu vedno deluje ves stroj, čeprav mu življenjska moč pojema.

Posebnost pri tem delu konstantnega kapitala — pri delovnih sredstvih — je torej ta: z delovanjem in radi tega z obrabo delovnega sredstva prehaja del njegove vrednosti na produkt, drugi del pa ostane fiksiran (pribit) v delovnem sredstvu in tako v produkcijskem procesu. Tako fiksirana vrednost stalno pojema, dokler ni delovno sredstvo odslužilo in se ni s tem tudi njegova vrednost porazdelila na

maso produktov, ki izhajajo iz vrste stalno se ponavljajočih delovnih procesov. Dokler pa še deluje kot delovno sredstvo, torej dokler ga ni treba nadomestiti z novim kosom iste vrste, toliko časa ostane v njem fiksirana konstantna vrednost kapitala, medtem ko prehaja drug del vrednosti, ki je bil prvotno v njem fiksiran, na produkt in tako cirkulira kot sestavina vrednosti blaga.

Ta v delovnem sredstvu fiksirani del vrednosti kapitala cirkulira (kroži) prav tako kakor vsak drugi njegov del. Vsa vrednost kapitala se nahaja v stalni cirkulaciji in v tem zmislu je ves kapital krožeči kapital. Toda cirkulacija onega dela kapitala, ki ga tu opazujemo, je posebne vrste. Ta del ne cirkulira v svoji uporabni vrednosti, nego samo njegova vrednost cirkulira, in sicer polagoma, v odlomkih, v oni meri, kakor prehaja od njega na produkt, ki potem kroži kot blago. Ves čas njegovega delovanja ostane del vrednosti vedno v njem fiksiran, in sicer samostojno nasproti blagu, ki ga pomaga producirati. Zavrlo te posebnosti dobi ta del konstantnega kapitala obliko fiksnega kapitala. Vsi drugi sestavni deli založenega kapitala pa tvorijo nasproti temu krožeči ali tekoči kapital.

Razume se, da razlika v načinu, kako posamezni deli kapitala oddajajo svojo vrednost produktu, prav gotovo vpliva tudi na množino večvrednosti, ki jo dejansko producira vsak posamezen kapital. Razen tega prispeva še k temu, da se sploh zakrije postanek večvrednosti.

Če kapitalist*) motri izgotovljeno blago, mu v njem razlika med konstantnim kapitalom (produktivnimi sredstvi) in variabilnim kapitalom (mezdo) ne bo mogla postati očitna. On dobro ve, da je bil od njegovih lastnih stroškov (nabavnecene blaga) izdan en del za produkcijska sredstva in drugi del za delovno mezdo in da bo treba, če naj se produkcija nadaljuje, denar, ki ga je dobil pri prodaji blaga, spet na enak način razdeliti za nakup produkcijskih sred-

*) Od tu III. knj., 1. del, 1. pogl.

stev in za nakup delovne sile. Toda o postanku vrednosti in večvrednosti mu to nič ne pove. On mnogo bolj vidi le to, da se vrednost produkcijskih sredstev vrne v nabavni ceni blaga natančno tako, kakor je bila tu pred začetkom produkcije, in da se tudi delovna mezda natanko tako povrne, kakor je bila tu pred začetkom produkcije. Značilna razlika med konstantnim in variabilnim kapitalom se je torej po videzu stvari zabrisala in zdi se, kakor da bi večvrednost, ki jo najdemo po zaključku produkcije, bila enakomerno izšla iz vseh delov kapitala.

Nasprotno je pa razlika med fiksnim in krožečim kapitalom zelo jasna in očitna. Vzemimo, da smo imeli prvotno delovnih sredstev v vrednosti 1200 M, poleg tega sirovin i. t. d. za 380 M in delovnih sil za 100 M. Vzemimo dalje, da se je pri tem produkcijskem procesu obrabilo za 20 M delovnih sredstev; potem je nabavna cena produkta = 20 M za obrabo delovnih sredstev + 380 M za sirovine in pomožne snovi + 100 M za delovne mezde = 500 M. To vrednost 500 M (večvrednost še ni vračunana) ima zdaj kapitalist v izgotovljenem blagu v svojih rokah. Poleg tega pa obstoje še stroji, tovarniška poslopja i. t. d. v vrednosti 1180 M.*) Teh kapitalist ne more kratkomalo prezreti in tako se dejansko stanje odene v kapitalistovi glavi v sledečo obliko: 20 M blagovne vrednosti je nastalo s porabo delovnih sredstev (fiksne kapitala), 480 s porabo sirovin in mezd (krožečega kapitala). Ali: vse stroške, ki jih jaz (kapitalist) vložim za sirovine in mezde v produkcijo, dobim z enkratno produkcijo spet nazaj; kar me stanejo delovna sredstva, ostane delj časa v produkciji in se vrača iz nje le v kosih; zato se mora tudi spet v kosih zbirati, da imam po končni obrabi strojev i. t. d. spet protivrednost za njih novo nabavo. Tako se kapitalistu razlika med fiksnim in krožečim kapitalom takorekoč vtepe v glavo. Toda v tem zmislu velja tudi delovna mezda kratkomalo za krožeči kapital. Natanko tako, kakor izdatki za

*) Vse številke so izbrane samo kot primer; prav tako bi bilo lahko 1180 milijonov.

sirovine, mora tudi mezda spet priti iz enkratne produkcije in biti na razpolago za ponovni nakup delovne sile. Tako mečejo mezdo (variabilni kapital) zaradi videza stvari v isti koš kakor sirovine (del konstantnega kapitala) in postavljajo oba v skupno nasprotje proti delovnim sredstvom (drugi del konstantnega kapitala). Za površnega opazovalca te prakse stoje zdaj na eni strani poslopja, stroji i. t. d. kot fiksni kapital, na drugi strani sirovine in pomožne snovi skupno z delovnimi mezdami kot krožeči kapital. Na ta način se docela zakrije dejstvo, da obstoje med mezdo in drugimi deli krožečega kapitala tehtne razlike.

7. KAKO PRIDE DO ENAKOMERNEGA PROFITA.

Povrnimo se zdaj k vprašanju, kako vpliva razlika med fiksnim in krožečim kapitalom na profitno mero. V naši tabeli smo vzeli, da se ves konstantni kapital takoj spet prikaže v vrednosti produkta (da je torej od prvega do zadnjega krožeči kapital). To se pač lahko zgodi pri določenih okoliščinah, ni pa to pravilo. Zato je treba upoštevati, da se od konstantnega kapitala navadno porabi le en del, drugi pa ostane. Z ozirom na to, ali je ta preostanek večji ali manjši, so seveda — pri sicer enakih pogojih — različne tudi večvrednosti, ki jih več enako velikih kapitalov dejansko ustvarja. Vzemimo naslednjo tabelo (vedno pod pogojem, da znaša večvrednostna mera 100%, t. j., da ustvarja delovna sila poleg svoje lastne vrednosti natanko še enkrat toliko večvrednosti):

Kapital	Večvrednost	Profitna mera	Porabjenega c	Vrednost blaga	Stroškovna cena
I. 80 c + 20 v	20	20%	50	90	70
II. 70 c + 30 v	30	30%	51	111	81
III. 60 c + 40 v	40	40%	51	131	91
IV. 85 c + 15 v	15	15%	40	70	55
V. 95 c + 5 v	5	5%	10	20	15
Vsota . . 390 c + 110 v	110	110%			
Povprečno 78 c + 22 v	22	22%			

Če spet opazujemo kapital I—V kot en sam celotni kapital, vidimo, da ostane tudi v tem slučaju sestav petih kapitalov isti = 500 = 390 c + 110 v,

III. knj., 1. del, 9. pogl.

torej povprečna sestava 78 c + 22 v; prav tako povprečna večvrednost = 22 odstotkov. Če to večvrednost enakomerno razdelimo na I—V, bi dobili naslednje cene blaga:

Kapital	Večvrednost	Vrednost blaga	Strošek, cena	Cena blaga	Profitna mera	Razlika med ceno in vredn.
I. 80 c + 20 v	20	90	70	92	22 %	+ 2
II. 70 c + 30 v	30	111	81	103	22 %	- 8
III. 60 c + 40 v	40	131	91	113	22 %	- 18
IV. 85 c + 15 v	15	70	55	77	22 %	+ 7
V 95 c + 5 v	5	20	15	37	22 %	+ 17

V celoti se torej prodaja blago:

+ 2	in	- 8
+ 7		- 18
+ 17		

26 nad

26 pod vrednostjo,

tako da se razlike v cenah med seboj uničujejo z enakomerno razdelitvijo večvrednosti ali z dodatkom povprečnega profita 22 na 100 založenega kapitala k različnim stroškovnim cenam. V istem razmerju, kakor se prodaja del blaga nad svojo vrednostjo, se prodaja drugi del p o d svojo vrednostjo. In samo prodaja tega blaga po takih cenah omogoča, da je profitna mera za I—V enakomerna, 22 odstotkov, brez ozira na različno organsko sestavo kapitalov I—V. Cene, ki nastanejo na ta način, s o p r o d u k c i j s k e c e n e. *) Produkcijška cena blaga je torej enaka njegovi stroškovni ceni plus povprečnemu profitu.

V različnih panogah dobe torej kapitalisti pri prodaji blaga nazaj natančno ono vrednost kapitala, kakor so jo porabili pri produkciji tega blaga. Drugače je pa z večvrednostjo ali s profitom. Odtod ne

*) Tako imenujemo cene, ki jih dobimo, če kapitalistovi stroškovni ceni prištejemo povprečni profit.

priteka posameznemu kapitalistu ista vsota, kakor je bila ustvarjena pri produkciji njegovega blaga, ampak le toliko, kolikor po uveljavljenem povprečnem profitu odpade od celotne večvrednosti vsega kapitalističnega razreda na njegov kapital. Vsak založeni kapital, pa naj bo njegova sestava kakršnakoli, dobi od 100 vsako leto tisti profit, ki odpade za določeno leto na 100 celotnega kapitala. Razni kapitalisti so torej tukaj, kolikor se tiče profita, kakor navadni delničarji delniške družbe, pri kateri se deleži na profitu porazdelijo enakomerno na 100 in se torej razlikujejo za razne kapitaliste samo po velikosti kapitala, ki ga je vsak vtaknil v skupno podjetje, torej po številu akcij vsakega posameznega. In na ta način je tudi v družbi sami — če se oziramo na skupnost vseh produkcijskih panog — vsota produkcijskih cen vsega blaga enaka vsoti njegove vrednosti.

Zdelo se bo, da tej trditvi ugovarja dejstvo, da je bilo blago, ki služi enemu kapitalistu kot produkcijsko sredstvo — torej stroji, sirovine i. t. d. — po pravilu kupljeno od drugega kapitalista in torej že v svoji ceni vsebuje njegov profit; da torej tiči profit ene industrijske panoge v stroškovni ceni druge. Toda če seštejemo na eni strani vse stroškovne cene vse dežele in na drugi strani vse profite, ostane račun na vsak način pravilen. Za produkcijo platnenih jopičev n. pr. je potrebno platno, za katerega se spet potrebuje laneno predivo. Torej se neko število kapitalistov bavi s produkcijo prediva in uporablja za to kapital 100 (n. pr. 100.000 M). Če znaša profitna mera 10 odstotkov, potem morajo kupovati producenti platna to predivo po 110 in ga prodajajo izdelovalcem jopičev po 121. Skupni, v teh treh panogah uporabljeni kapital znaša potem:

v produkciji	prediva	100
»	platna	110
»	jopičev	121
		<hr/>

331

Ta torej prinese skupni profit 33.1, kar se zgodi na ta način, da se jopiči nazadnje prodajajo po 133.1.*) Od tega profita pa dobijo producenti jopičev le vsoto 12.1; presežajočo vsoto 21 morajo plačati pri nakupu platna njega producentom, ki pa obdrže sami od tega le 11 in dajo ostanek 10 dalje producentom prediva. Tako dobi vsak od udeleženih kapitalov oni delež na profitu, ki mu pripada po svoji velikosti.

Kakor hitro je vzpostavljena splošna profitna mera in se zavoljo tega povprečni profit v vseh panogah prilagodi velikosti uporabljenega kapitala, je samo še slučaj, če se v kaki panogi resnično ustvarjena večvrednost sklada s profitom, ki ga vsebuje prodajna cena blaga. Praviloma sta tedaj večvrednost in profit resnično različni velikosti. Koliko večvrednosti se proizvaja v kaki panogi, je direktno važno edino za celotni povprečni profit vseh kapitalov. Toda za posamezne panoge ali celo za posameznega kapitalista je to samo indirektno važno in sicer samo toliko, kolikor večja večvrednost v njegovi panogi zviša celotno že obstoječo večvrednost in dá na ta način višji povprečni profit. Toda to je proces, ki se vrši za njegovim hrbtom, ki ga ne vidi, ne razume in ki ga v resnici tudi ne zanima. Dejansko obstoječa velikostna razlika med profitom in večvrednostjo v posameznih panogah zdaj docela zakriva pravi značaj in postanek profita, ne samo kapitalistu, ki ima na tem poseben interes, da sebe vara, ampak tudi delavcu. Že samo dejstvo, da si v praksi stojita nasproti stroškovna cena in profit, odvrča kapitalista od pravega pojma vrednosti, ker nima pred seboj celotnega dela, ki ga stane produkcija blaga, ampak samo del celotnega dela, ki ga je plačal v živih in mrtvih produkcijskih sredstvih, in tako se mu zdi profit kakor nekaž, kar je izven notranje vrednosti blaga. Ta napačna predstava se pa sedaj popolnoma potrdi, utrdi in okosteni s tem, da se profit, ki se prišteva k stroškovni ceni, v resnici —

*) V resnici je cena jopičev seveda veliko višja. Ozirali smo se le na oni del kapitala, ki je potreben za nakup platna.

če gledamo na posamezno panogo, in to edino ima kapitalist seveda v mislih — ne določa z ustvarjanjem vrednosti, ki se vrši v njej sami, ampak nasprotno čisto od zunaj. Saj v praksi daje vendar vsak del kapitala dejansko enakomeren profit. Naj bo sestavljen kapital tako ali tako, $\frac{1}{4}$ mrtvega in $\frac{3}{4}$ živega dela ali $\frac{3}{4}$ mrtvega in $\frac{1}{4}$ živega, ali vpije v enem slučaju trikrat toliko večdela (presežnega dela) in producira trikrat toliko večvrednosti kakor v drugem — pri enako velikem izkoriščanju dela (in brez ozira na individualne razlike, ki itak izginejo, ker imamo obakrat pred seboj samo povprečno sestavo vse panoge) daje v obeh slučajih enako veliko profita. Posamezen kapitalist, čigar razmotrivanje je omejeno, po pravici misli, da ne izhaja njegov profit edino iz dela, ki ga zaposli on ali ki je zaposleno v njegovi panogi. To je čisto pravilno za njegov povprečni profit. Koliko zavisi ta profit od celokupnega izkoriščanja dela po celokupnem kapitalu, t. j. po vseh njegovih tovariših kapitalistih, je njemu popolna skrivnost, zlasti ker te odvisnosti niti buržoazni teoretiki, profesorji politične ekonomije, niso doslej odkrili. Prihranek pri delu — ne samo pri delu, ki je potrebno za produkcijo kakega blaga, ampak tudi prihranek pri številu zaposlenih delavcev — in večje uporabljanje mrtvega dela (konstantnega kapitala) se mu zdi kot gospodarsko čisto pravilno postopanje. Kako naj bo torej živo delo izključni vir profita, ko je vendar zmanjšanje množine dela, potrebnega za produkcijo, pod določenimi pogoji najbližji vir povečanja profita, vsaj za posameznega kapitalista?

8. METODE ZA POVIŠANJE VEČVREDNOSTI.

Večvrednost se proizvaja z uporabljanjem delovne sile. Kapital kupi delovno silo in plača za to mezdo. Ko potem delavec dela, ustvarja novo vrednost, ki ne pripade njemu, ampak kapitalistu. Določen čas mora delati, da nadomesti samo vrednost delovne mezde. Toda, ko je to opravil, ne neha, ampak dela še nekaj ur. Nova vrednost, ki jo sedaj proizvaja in ki torej presega mezdni znesek, je večvrednost.

Kapital tako izsiljuje ustvarjanje večvrednosti najprej enostavno s podaljševanjem delavnika čez »potrebni« delovni čas (»potrebni« za nadomestitev vrednosti delovne sile). Kapital si podredi delo najprej s tistimi tehničnimi pogoji, v katerih ga historično najde. Torej ne izpremeni neposredno produkcijskega načina. Proizvajanje večvrednosti z enostavnim podaljšanjem delavnika ni bilo v staromodni pekarni nič manj učinkovito kakor v moderni bombažni predilnici.

Vendar ima delavnik svojo zapreko. Čez določeno mejo ga ni mogoče podaljšati. Ta zapreka je določena od dveh strani. Prvič jo tvorijo telesne potrebe delovne sile. Človek lahko izda v teku 24 ur samo določeno količino življenjske sile. Tako konj lahko dan na dan dela le po osem ur. En del dneva mora sila počivati, spati, drugi del se mora človek hraniti, čistiti, oblačiti i. t. d. Razen na to zgolj telesno oviro zadeva podaljševanje delavnika tudi na moralčne ovire. Delavec potrebuje časa za zadovoljitev duševnih in socialnih potreb, katerih obseg in število določa splošno kulturno stanje. Obe oviri sta zelo prožnega značaja in dopuščata pomikanje meje

v največjem obsegu. Tako imamo delavnike po 8, 10, 12, 16, 18 ur, torej najrazličnejših dolžin.

Stalno stremljenje kapitala po podaljšanju delavnika je rodilo odpor delavskega razreda in je vodilo do ostrih socialnih in političnih bojev, ki so trajali stoletja.

Medtem so pa še druge metode za višanje večvrednosti. Predvsem močnejše napevanje delovne sile, tako da mora v danem času več napraviti. Nato nižanje mezd pod vrednost delovne sile. Kljub velikemu pomenu, ki ga ima ta metoda v resničnem gibanju delovne mezde, je tu ne smemo upoštevati, ker smo postavili, da se blago, torej tudi delovna sila, prodaja in kupuje po svoji polni vrednosti.

Končno ostane še povečanje takozvane »relativne« večvrednosti. To se pa zgodi takole:

Če traja delovnik recimo 10 ur, od katerih nadomešča 6 ur vrednost delovne sile, se proizvaja v ostalih 4 urah določena množina večvrednosti. Če se posreči podaljšati delavnik na 11 ur ali pa spraviti v teku 10 ur iz delavcev večji učinek ali celo oboje obenem, se množina večvrednosti temu primerno poveča. Nastopi torej absolutno povečanje večvrednosti.

Če je pa nasprotno nemogoče podaljšati delavnik čez 10 ur in prav tako nemogoče prisiliti delavca k večji intenzivnosti, se pa morda lahko skrajša »potrebni« delovni čas. Ta je v našem primeru znašal 6 ur, ker je bil ta čas potreben za produkcijo življenjskih sredstev, ki jih zahteva dnevno vzdrževanje delovne sile. Če se morejo ta življenjska sredstva producirati v manjšem času, z manjšim delom, zadostuje mogoče 5 ur namesto 6 in od 10 urnega delavnika preostane 5 ur za proizvodnjo večvrednosti namesto 4; ta večvrednost bi se nasproti delavniku »relativno« povečala.

Da bi se tako »relativno« povečanje večvrednosti uresničilo, je treba v krajšem času producirati blago, ki služi konzumu delavcev. To pomeni z drugimi besedami: produktivna moč dela se mora povečati, tako da je potrebna za produkcijo iste množine blaga manjša količina dela. Za

to nikakor ne zadostuje, da se kapital polasti delovnega procesa v njegovi historično prevzeti obliki in samo podaljša njegovo dobo. Prevrniti mora tehnične in družabne pogoje delovnega procesa, torej sam produkcijski način, da bi povečal produktivno moč dela, da bi s tem znižal vrednost delovne sile in tako skrajšal oni del delavnika, ki je potreben za nadomestitev te vrednosti.

Da bi znižalo vrednost delovne sile, se mora povečanje produktivne moči dela lotiti onih industrijskih panog, katerih produkti določajo vrednost delovne sile, ki so torej ali običajne življenjske potrebščine ali jih pa lahko nadomeščajo. Sem ne spada samo tista industrija, ki producira življenjske potrebščine same, ampak tudi ona, ki ji nudi produkcijska sredstva. Saj se n. pr. vrednost škornja ne določa samo s čevljarским delom, ampak tudi z vrednostjo usnja, smole, dretna i. t. d. V produkcijskih panogah pa, ki ne dobavljajo niti življenjskih potrebščin, niti produkcijskih sredstev za njih izdelovanje, se povečana produkcijska moč nasprotno ne dotakne vrednosti delovne sile.

Če posamezen kapitalist s povečanjem produktivne moči dela poceni n. pr. srajce, mu nikakor nujno ne lebdí pred očmi namen, znižati vrednost delovne sile, ampak samo toliko, kolikor slednjič prispeva k temu rezultatu, pripomore tudi k povečanju splošne večvrednostne mere. Torej je notranji nagon in stalna tendenca kapitala, povečati produktivno moč dela, poceniti blago in s pocenitvijo blaga tudi delavca samega.

Ker torej isti postopek poceni blago in poveča v njem vsebovano večvrednost, je zdaj rešena uganka, zakaj kapitalist, ki ima opraviti samo s produkcijo blaga, stalno stremi po znižanju menjalne vrednosti blaga. Povečanje produktivne moči dela v okviru kapitalističnega gospodarstva ima namen, skrčiti oni del delavnika, ko dela delavec za sebe samega, da bi se prav s tem podaljšal drugi del delavnika, ko lahko zastoj dela za kapitalista.

9. PREVRAT NAČINA PRODUKCIJE PO KAPITALU.

a) Kooperacija.

Kapitalistična produkcija se prične šele tam, kjer isti individualni kapital istočasno zaposli večje število delavcev. Delovanje večjega števila delavcev ob istem času, na istem prostoru (ali, če hočete, na istem delovnem področju) za produkcijo iste vrste blaga, pod komando istega kapitalista, tvori historično in pojmovno začetek kapitalistične produkcije. Z ozirom na sam način produkcije se razlikuje n. pr. manufaktura v svojih početkih od cehovske rokodelske industrije skoro edino po večjem številu istočasno po istem kapitalu zaposlenih delavcev. Delavnica cehovskega mojstra se je samo razširila.

Razlika je torej najprej samo kvantitativna. Medtem pa nastane v nekih mejah tudi stvarna razlika. V vsaki industrijski panogi se posamezen delavec, Peter ali Pavel, bolj ali manj razlikuje od povprečnega delavca. Te medsebojne razlike se med seboj izenačijo in izginejo, kakor hitro vzamemo skupaj večje število delavcev. Angleški pisatelj Edmund Burke (1800.) trdi iz svojih praktičnih izkušenj kot zakupnik celo to, da izgine že pri skupnem delu petih poljedelskih hlapcev vsaka individualna razlika v delu, torej, da vsakršnih pet angleških poljedelskih hlapcev v moški dobi opravi v istem času prav toliko dela, kakor poljubnih pet drugih angleških poljedelskih hlapcev. Naj bo že kakorkoli, jasno je, da predstavlja skupni delavnik večjega števila istočasno zaposlenih delavcev na sebi in za sebe nekaj povprečnega. Če ima kapitalist zaposlenih n. pr. dva-

najst delavcev po 12 ur, potem je to za kapitalista delavnik 144-ih ur. Čeprav se tedaj delo vsakega od dvanajstih lahko bolj ali manj razlikuje od povprečnosti, čeprav lahko potrebuje vsak posamezni več ali manj časa za isto opravilo — za kapitalista velja delavnik vsakega posameznega kot dvanajstina skupnega delavnika 144 ur. Če pa sta od dvanajstih delavcev zaposlena po dva pri majhnih mojstrih, je nasprotno samo slučaj, če producira vsak posamezen mojster isto množino vrednosti in torej doseže splošno mero večvrednosti. Tu bi že prišle individualne razlike do veljave. Če bi kak delavec porabil pri produkciji blaga znatno več časa, kakor je družabno potrebno, ne bi veljalo njegovo delo za povprečno delo. Od šestih malih mojstrov bi dobil eden več, drugi manj, kakor to določa splošna mera večvrednosti. Neenakosti bi se kompenzirale za družbo, ne pa za posameznega mojstra.

Tudi če ostane način dela enak, povzroči istočasno uporabljanje večjega števila delavcev popolno spremembo v delovnih sredstvih. Poslopja, kjer jih mnogo dela, skladišča za sirovine i. t. d., posode, orodja, aparati i. t. d., ki istočasno oz. menjaje se služijo mnogoterim, se zdaj skupno uporabljajo v delovnem procesu. Povečano izrabljanje njihove uporabne vrednosti ne poveča njihove menjalne vrednosti; zaradi tega ne stanejo nič več. In ta prednost raste z velikostjo kapitala. Soba, kjer dela dvajset tkalcev z dvajsetimi tkalnicami, mora biti bolj raztegnjena kakor soba neodvisnega tkalca z dvema pomočnikoma. Toda graditev delavnice za 20 oseb stane manj kakor graditev 10 delavnic, v katerih delata po dve osebi. Tako vrednost v masah koncentriranih in skupnih produkcijskih sredstev ne narašča sorazmerno z njihovim obsegom in z njihovim koristnim učinkom. Skupno izkoriščena produkcijska sredstva oddajo torej posameznemu produktu manjši sestavni del vrednosti. S tem pade celotna vrednost blaga. Ta prihranek pri uporabljanju produkcijskih sredstev izhaja samo iz njihovega skupnega porabljanja v delovnem procesu večjega števila delavcev, tudi tedaj, če delajo samo

prostorno skupaj, ne pa drug z drugim v notranji delovni zvezi.

Kjer v istem produkcijskem procesu, ali v različnih produkcijskih procesih, ki so pa med seboj povezani, mnogo delavcev dela po načrtu drug poleg drugega in skupaj, se taka oblika dela imenuje kooperacija.

Kakor je napadalna sila kavalerijskega švadrona ali odporna moč infanterijskega polka bistveno različna od vsote napadalnih in odpornih sil, ki jih razvija vsak posamezen konjenik in pešec, tako je različna gola vsota sil posameznih delavcev od celotne sile, ki se razvija, kadar sodeluje več rok istočasno pri istem udejstvovanju, n. pr. če je treba vzdigniti kako breme, obračati ročico ali premagati kakšen odpor. Posameznik tukaj sploh ne bi mogel opraviti učinka kombiniranega dela ali pa samo v mnogo daljših časovnih dobah ali pa samo v neznatnem obsegu. Tu ne gre le za povečanje individualne produktivne sile po kooperaciji, ampak za stvarjenje produktivne sile, ki bistveno deluje kot kolektivna sila mase. (»Dočim en mož sploh ne zmore in bi se 10 mož zelo mučilo, preden bi vzdignilo breme 20 centov, opravi to 100 mož, če prime vsak le z močjo enega prsta.« John Bellers, London 1696.)

Ne glede na novo silo, ki izhaja iz gole spojitve mnogih sil v eno skupno silo, ustvarja pri večini produktivnih delavcev že sam družabni kontakt tekmovanje in svojevrstno oživiljenje duha, kar poviša delazmožnost posameznika, tako da ducat oseb skupaj v istočasnem delavniku 144 tih ur izgotovi veliko večji skupni produkt kakor 12 posameznih delavcev, od katerih dela vsak 12 ur, ali delavec, ki dela zaporedoma 12 dni. To pride od tega, ker je človek od narave — čeprav ne, kakor meni Aristotel, politična — vsekakor družabna žival.

Čeprav veliko število delavcev opravlja hkrati ter vzajemno isto ali enakovrstno delo, vendar more individualno delo vsakega izmed njih kot del celotnega dela predstavljati razne faze samega delovnega procesa, skozi katerega teče delovni predmet hitreje

po zaslugi kooperacije. N. pr. če napravijo zidarji vrsto rok, da bi spravili kamenje za zidanje od vznožja odra do njegovega vrha, dela vsak od njih isto, vendar tvorijo posamezna opravila sestavne dele skupnega opravila, s katerim dvigne kakih 24 rok kolektivnega delavca stavbni kamen prej kakor dve roki vsakega posameznega delavca, ki bi hodil na vrh odra in od tam spet na tla. Delovni predmet preide isti prostor v krajšem času. Po drugi strani pa nastanejo kombinacije dela, če se kaka stavba n. pr. začne graditi istočasno od različnih strani, čeprav delajo kooperirajoči isto ali nekaj enakovrstnega. Kombinirani delavnik 144 ur, ki prime za delovni predmet prostorno od več strani hkrati, ker ima kombinirani delavec ali skupni delavec spredaj in zadaj oči in noge in je do neke stopnje povsod prisoten, napravi skupni produkt hitreje kakor 12 dvanajsturnih delavnikov bolj ali manj osamljenih delavcev, ki morajo prijematii svoje delo bolj od ene strani. V istem času dozorevajo različni deli produkta, čeprav so prostorno ločeni.

Če je delovni proces kompliciran, dopušča golo dejstvo, da več delavcev skupaj dela, da se razna opravila razdele med razne roke, tako da se torej vrše vsa ta opravila hkrati in se s tem skrajša delovni čas, ki je potreben za izgotovitev celotnega produkta. (»Vsi skupaj dosežejo rezultat, ki ga posameznik ne bi mogel doseči. Eden vesla, dočim drugi krmari in tretji meče mrežo ali harpuno, in na ta način ima ribolov uspeh, ki bi bil brez tega sodelovanja nemogoč.« Destutt de Tracy, »O volji in njenem učinkovanju«, Pariz 1826., str. 78. V francoščini.)

V mnogih produkcijskih panogah so kritični momenti, t. j. po sami naravi delovnega procesa določene časovne dobe, v katerih se morajo izvršiti določeni delovni rezultati. Če hočemo n. pr. ostriči čredo ovac ali požeti neko število juter žita in ga povezati v snope, je odvisna količina in kakovost produkta od tega, da se je delo pričelo in končalo ob določenem času. Časovna doba, ki jo sme zavzemati delovni proces, je tu predpisana

kakor n. pr. pri lovu na slanike. Pravočasni učinek je tu zavisen od istočasne uporabe mnogo kombiniranih delavnikov, obseg koristnega učinka od števila delavcev, ki bi posamič izpolnili v isti časovni dobi isti delokrog. Vsako leto se v zahodnih delih Združenih držav velike množine žita ne požanjejo in v delih Vzhodne Indije, kjer je angleško gospodarstvo porušilo staro skupno gospodarstvo, segnijejo velike množine bombaža, ker ni take kooperacije.

Kooperacija dopušča na eni strani razširiti prostor delovnega udejstvovanja in zato že sami po sebi zahtevajo nekateri delovni procesi, da so prostorno zvezani med seboj, kakor izsuševanje zemlje, graditev jezov, namakanje, graditev kanalov, cest, železnic i. t. d. Po drugi strani kooperacija sorazmerno z obsegom produkcije omogoča prostorno zoženje produkcijskega področja. Ta omejitev prostora, v katerem se delo vrši, pri istočasnem razširjenju obsega, v katerem delo učinkuje, s čimer se prihranijo ogromni stroški, izvira odtod, ker se delavci zgnetejo na enem mestu, ker se različni delovni procesi pomaknejo skupaj in ker se produkcijska sredstva koncentrirajo.

V primeri z enako veliko vsoto posameznih delavnikov producira kombinirani delavnik večje množine uporabnih vrednosti in s tem zmanjša delovni čas, potreben za produkcijo določenega koristnega učinka. Kakor je pokazal naš pregled, izhaja to povečanje produktivne moči v vsakem primeru iz kooperacije same. Toda mezdni delavci ne morejo kooperirati, ne da bi istočasno uporabljali, torej istočasno kupili njihove delovne sile isti kapital, isti kapitalist. Skupna vrednost teh delovnih sil, ali vsota mezd za en dan, en teden i. t. d., mora biti torej združena v kapitalistovem žepu, preden se same delovne sile združijo v delovnem procesu. Plačati 300 delavcev hkrati, tudi samo za en dan, zahteva več razpoložljivega kapitala, kakor plačevati manj delavcev teden za tednom vse leto. Število kooperirajočih delavcev (ali stopnja kooperacije) je torej odvisno najprej od velikosti kapitala, s katerim kapitalist pri nakupu delovne sile lahko razpolaga.

to nikakor ne zadostuje, da se kapital polasti delovnega procesa v njegovi historično prevzeti obliki in samo podaljša njegovo dobo. Prevrniti mora tehnične in družabne pogoje delovnega procesa, torej sam produkcijski način, da bi povečal produktivno moč dela, da bi s tem znižal vrednost delovne sile in tako skrajšal oni del delavnika, ki je potreben za nadomestitev te vrednosti.

Da bi znižalo vrednost delovne sile, se mora povečanje produktivne moči dela lotiti onih industrijskih panog, katerih produkti določajo vrednost delovne sile, ki so torej ali običajne življenjske potrebščine ali jih pa lahko nadomeščajo. Sem ne spada samo tista industrija, ki producira življenjske potrebščine same, ampak tudi ona, ki ji nudi produkcijska sredstva. Saj se n. pr. vrednost škornja ne določa samo s čevlarskim delom, ampak tudi z vrednostjo usnja, smole, dreta i. t. d. V produkcijskih panogah pa, ki ne dobavljajo niti življenjskih potrebščin, niti produkcijskih sredstev za njih izdelovanje, se povečana produkcijska moč nasprotno ne dotakne vrednosti delovne sile.

Če posamezen kapitalist s povečanjem produktivne moči dela poceni n. pr. srajce, mu nikakor nujno ne lebdi pred očmi namen, znižati vrednost delovne sile, ampak samo toliko, kolikor slednjič prispeva k temu rezultatu, pripomore tudi k povečanju splošne večvrednostne mere. Torej je notranji nagon in stalna tendenca kapitala, povečati produktivno moč dela, poceniti blago in s pocenitvijo blaga tudi delavca samega.

Ker torej isti postopek poceni blago in poveča v njem vsebovano večvrednost, je zdaj rešena uganka, zakaj kapitalist, ki ima opraviti samo s produkcijo blaga, stalno stremi po znižanju menjalne vrednosti blaga. Povečanje produktivne moči dela v okviru kapitalističnega gospodarstva ima namen, skrčiti oni del delavnika, ko dela delavec za sebe samega, da bi se prav s tem podaljšal drugi del delavnika, ko lahko zastonj dela za kapitalista.

9. PREVRAT NAČINA PRODUKCIJE PO KAPITALU.

a) Kooperacija.

Kapitalistična produkcija se prične šele tam, kjer isti individualni kapital istočasno zaposli večje število delavcev. Delovanje večjega števila delavcev ob istem času, na istem prostoru (ali, če hočete, na istem delovnem področju) za produkcijo iste vrste blaga, pod komando istega kapitalista, tvori historično in pojmovno začetek kapitalistične produkcije. Z ozirom na sam način produkcije se razlikuje n. pr. manufaktura v svojih početkih od cehovske rokodelske industrije skoro edino po večjem številu istočasno po istem kapitalu zaposlenih delavcev. Delavnica cehovskega mojstra se je samo razširila.

Razlika je torej najprej samo kvantitativna. Medtem pa nastane v nekih mejah tudi stvarna razlika. V vsaki industrijski panogi se posamezen delavec, Peter ali Pavel, bolj ali manj razlikuje od povprečnega delavca. Te medsebojne razlike se med seboj izenačijo in izginejo, kakor hitro vzamemo skupaj večje število delavcev. Angleški pisatelj Edmund Burke (1800.) trdi iz svojih praktičnih izkušenj kot zakupnik celo to, da izgine že pri skupnem delu petih poljedelskih hlapcev vsaka individualna razlika v delu, torej, da vsakršnih pet angleških poljedelskih hlapcev v moški dobi opravi v istem času prav toliko dela, kakor poljubnih pet drugih angleških poljedelskih hlapcev. Naj bo že kakorkoli, jasno je, da predstavlja skupni delavnik večjega števila istočasno zaposlenih delavcev na sebi in za sebe nekaj povprečnega. Če ima kapitalist zaposlenih n. pr. dva-

najst delavcev po 12 ur, potem je to za kapitalista delavnik 144-ih ur. Čeprav se tedaj delo vsakega od dvanajstih lahko bolj ali manj razlikuje od povprečnosti, čeprav lahko potrebuje vsak posamezni več ali manj časa za isto opravilo — za kapitalista velja delavnik vsakega posameznega kot dvanajstina skupnega delavnika 144 ur. Če pa sta od dvanajstih delavcev zaposlena po dva pri majhnih mojstrih, je nasprotno samo slučaj, če producira vsak posamezen mojster isto množino vrednosti in torej doseže splošno mero večvrednosti. Tu bi že prišle individualne razlike do veljave. Če bi kak delavec porabil pri produkciji blaga znatno več časa, kakor je družabno potrebno, ne bi veljalo njegovo delo za povprečno delo. Od šestih malih mojstrov bi dobil eden več, drugi manj, kakor to določa splošna mera večvrednosti. Neenakosti bi se kompenzirale za družbo, ne pa za posameznega mojstra.

Tudi če ostane način dela enak, povzroči istočasno uporabljanje večjega števila delavcev popolno spremembo v delovnih sredstvih. Poslopja, kjer jih mnogo dela, skladišča za sirovine i. t. d., posode, orodja, aparati i. t. d., ki istočasno oz. menjaje se služijo mnogoterim, se zdaj skupno uporabljajo v delovnem procesu. Povečano izrabljanje njihove uporabne vrednosti ne poveča njihove menjalne vrednosti; zaradi tega ne stanejo nič več. In ta prednost raste z velikostjo kapitala. Soba, kjer dela dvajset tkalcev z dvajsetimi tkalnicami, mora biti bolj raztegnjena kakor soba neodvisnega tkalca z dvema pomočnikoma. Toda graditev delavnice za 20 oseb stane manj kakor graditev 10 delavnic, v katerih delata po dve osebi. Tako vrednost v masah koncentriranih in skupnih produkcijskih sredstev ne narašča sorazmerno z njihovim obsegom in z njihovim koristnim učinkom. Skupno izkoriščena produkcijska sredstva oddajo torej posameznemu produktu manjši sestavni del vrednosti. S tem pade celotna vrednost blaga. Ta prihranek pri uporabljanju produkcijskih sredstev izhaja samo iz njihovega skupnega porabljanja v delovnem procesu večjega števila delavcev, tudi tedaj, če delajo samo

prostorno skupaj, ne pa drug z drugim v notranji delovni zvezi.

Kjer v istem produkcijskem procesu, ali v različnih produkcijskih procesih, ki so pa med seboj povezani, mnogo delavcev dela po načrtu drug poleg drugega in skupaj, se taka oblika dela imenuje kooperacija.

Kakor je napadalna sila kavalerijskega švadrona ali odporna moč infanterijskega polka bistveno različna od vsote napadalnih in odpornih sil, ki jih razvija vsak posamezen konjenik in pešec, tako je različna gola vsota sil posameznih delavcev od celotne sile, ki se razvija, kadar sodeluje več rok istočasno pri istem udejstvovanju, n. pr. če je treba vzdigniti kako breme, obračati ročico ali premagati kakšen odpor. Posameznik tukaj sploh ne bi mogel opraviti učinka kombiniranega dela ali pa samo v mnogo daljših časovnih dobah ali pa samo v neznatnem obsegu. Tu ne gre le za povečanje individualne produktivne sile po kooperaciji, ampak za stvarjenje produktivne sile, ki bistveno deluje kot kolektivna sila mase. (»Dočim en mož sploh ne zmore in bi se 10 mož zelo mučilo, preden bi vzdignilo breme 20 centov, opravi to 100 mož, če prime vsak le z močjo enega prsta.« John Bellers, London 1696.)

Ne glede na novo silo, ki izhaja iz gole spojitve mnogih sil v eno skupno silo, ustvarja pri večini produktivnih delavcev že sam družabni kontakt tekmovanje in svojevrstno oživljenje duha, kar poviša delazmožnost posameznika, tako da ducat oseb skupaj v istočasnem delavniku 144 tih ur izgotovi veliko večji skupni produkt kakor 12 posameznih delavcev, od katerih dela vsak 12 ur, ali delavec, ki dela zaporedoma 12 dni. To pride od tega, ker je človek od narave — čeprav ne, kakor meni Aristotel, politična — vsekakor družabna žival.

Čeprav veliko število delavcev opravlja hkrati ter vzajemno isto ali enakovrstno delo, vendar more individualno delo vsakega izmed njih kot del celotnega dela predstavljati razne faze samega delovnega procesa, skozi katerega teče delovni predmet hitreje

po zaslugi kooperacije. N. pr. če napravijo zidarji vrsto rok, da bi spravili kamenje za zidanje od vznožja odra do njegovega vrha, dela vsak od njih isto, vendar tvorijo posamezna opravila sestavne dele skupnega opravila, s katerim dvigne kakih 24 rok kolektivnega delavca stavbni kamen prej kakor dve roki vsakega posameznega delavca, ki bi hodil na vrh odra in od tam spet na tla. Delovni predmet preide isti prostor v krajšem času. Po drugi strani pa nastanejo kombinacije dela, če se kaka stavba n. pr. začne graditi istočasno od različnih strani, čeprav delajo kooperirajoči isto ali nekaj enakovrstnega. Kombinirani delavnik 144 ur, ki prime za delovni predmet prostorno od več strani hkrati, ker ima kombinirani delavec ali skupni delavec spredaj in zadaj oči in noge in je do neke stopnje povsod prisoten, napravi skupni produkt hitreje kakor 12 dvanajsturnih delavnikov bolj ali manj osamljenih delavcev, ki morajo prijematı svoje delo bolj od ene strani. V istem času dozorevajo različni deli produkta, čeprav so prostorno ločeni.

Če je delovni proces kompliciran, dopušča golo dejstvo, da več delavcev skupaj dela, da se razna opravila razdele med razne roke, tako da se torej vrše vsa ta opravila hkrati in se s tem skrajša delovni čas, ki je potreben za izgotovitev celotnega produkta. (»Vsi skupaj dosežejo rezultat, ki ga posameznik ne bi mogel doseči. Eden vesla, dočim drugi krmari in tretji meče mrežo ali harpuno, in na ta način ima ribolov uspeh, ki bi bil brez tega sodelovanja nemogoč.« Destutt de Tracy, »O volji in njenem učinkovanju«, Pariz 1826., str. 78. V francoščini.)

V mnogih produkcijskih panogah so kritični momenti, t. j. po sami naravi delovnega procesa določene časovne dobe, v katerih se morajo izvršiti določeni delovni rezultati. Če hočemo n. pr. ostriči čredo ovac ali požeti neko število juter žita in ga povezati v snope, je odvisna količina in kakovost produkta od tega, da se je delo pričelo in končalo ob določenem času. Časovna doba, ki jo sme zavzemati delovni proces, je tu predpisana

kakor n. pr. pri lovu na slanike. Pravočasni učinek je tu zavisen od istočasne uporabe mnogo kombiniranih delavnikov, obseg koristnega učinka od števila delavcev, ki bi posamič izpolnili v isti časovni dobi isti delokrog. Vsako leto se v zahodnih delih Združenih držav velike množine žita ne požanjejo in v delih Vzhodne Indije, kjer je angleško gospodarstvo porušilo staro skupno gospodarstvo, segnijejo velike množine bombaža, ker ni take kooperacije.

Kooperacija dopušča na eni strani razširiti prostor delovnega udejstvovanja in zato že sami po sebi zahtevajo nekateri delovni procesi, da so prostorno zvezani med seboj, kakor izsuševanje zemlje, graditev jezov, namakanje, graditev kanalov, cest, železnic i. t. d. Po drugi strani kooperacija sorazmerno z obsegom produkcije omogoča prostorno zoženje produkcijskega področja. Ta omejitev prostora, v katerem se delo vrši, pri istočasnem razširjenju obsega, v katerem delo učinkuje, s čimer se prihranijo ogromni stroški, izvira odtod, ker se delavci zgnetejo na enem mestu, ker se različni delovni procesi pomaknejo skupaj in ker se produkcijska sredstva koncentrirajo.

V primeri z enako veliko vsoto posameznih delavnikov producira kombinirani delavnik večje množine uporabnih vrednosti in s tem zmanjša delovni čas, potreben za produkcijo določenega koristnega učinka. Kakor je pokazal naš pregled, izhaja to povečanje produktivne moči v vsakem primeru iz kooperacije same. Toda mezdni delavci ne morejo kooperirati, ne da bi istočasno uporabljal, torej istočasno kupil njihove delovne sile isti kapital, isti kapitalist. Skupna vrednost teh delovnih sil, ali vsota mezd za en dan, en teden i. t. d., mora biti torej združena v kapitalistovem žepu, preden se same delovne sile združijo v delovnem procesu. Plačati 300 delavcev hkrati, tudi samo za en dan, zahteva več razpoložljivega kapitala, kakor plačevati manj delavcev teden za tednom vse leto. Število kooperirajočih delavcev (ali stopnja kooperacije) je torej odvisno najprej od velikosti kapitala, s katerim kapitalist pri nakupu delovne sile lahko razpolaga.

In kakor z variabilnim, tako je tudi s konstantnim kapitalom. Izdatki za sirovine n. pr. so 30 krat večji za enega kapitalista, ki ima zaposlenih 300, kakor za vsakega od 30 kapitalistov, ki imajo zaposlenih po 10 delavcev. Vrednost in množina delovnih sredstev, ki se skupno rabijo, ne naraščata sicer v istem razmerju kakor število zaposlenih delavcev, vendar pa naraščata znatno. Koncentracija večjih množin produkcijskih sredstev v rokah posameznih kapitalistov je torej materialni pogoj za kooperacijo mezdnih delavcev; in obseg kooperacije (ali stopnja produkcije) je odvisen od tega, koliko produkcijskih sredstev je združil posamezen kapitalist v svojih rokah.

Komanda kapitala nad delom je nastala prvotno samo kot formalna posledica tega, da dela delavec namesto zase za kapitalista in na ta način pod kapitalistom. S kooperacijo številnih mezdnih delavcev se razvije komanda kapitala v potrebo za izvajanje produkcijskega procesa samega, v resnični produkcijski pogoj. Kapitalistovo povelje na produkcijskem polju je zdaj prav tako neobhodno potrebno kakor generalovo na bojnem polju.

Vsako v večjem obsegu skupno delo potrebuje več ali manj vodstva, ki skrbi za harmonijo individualnih opravil in izvršuje splošne funkcije, ki izhajajo iz gibanja celotnega telesa za razliko od gibanja njegovih samostojnih organov. Posamezen violinist si dirigira sam, orkester potrebuje kapelnika. Ta funkcija vodstva, čuvanja in posredovanja postane funkcija kapitala, kakor hitro postane delo, ki mu je podrejeno, kooperativno. Kot specifična funkcija kapitala dobi specifične značilne poteze.

Predvsem je gonilni motiv in namen kapitalistične produkcije proizvajanje kolikor mogoče veliko večvrednosti, torej kolikor mogoče veliko izkoriščanje delovne sile po kapitalistu. V istem razmerju, kakor narašča število hkrati zaposlenih delavcev, narašča njihov odpor in s tem neizogibno pritisk kapitala, da bi premagal ta odpor. Kapitalistovo vodstvo ni samo posebna funkcija, ki mu pripada po naravi družabnega delovnega procesa, ampak je obenem

funkcija izkoriščanja družabnega delovnega procesa in temelji na ta način na neizogibnem nasprotju med izkoriščevalcem in izkoriščanimi. Nadalje, kakor rase obseg produkcijskih sredstev, ki so mezdnemu delavcu tuja lastnina, rase tudi potreba po kontroli, da se ta sredstva pravilno rabijo. Kooperacija mezdnih delavcev je nadalje goli učinek kapitala, ki jih uporablja istočasno. Povezanost njihovih funkcij in njihova enotnost kot celotno proizvajajoče telo sta izven njih v kapitalu, ki jih zbira in drži skupaj. Z idealnega stališča povezanost njihovih opravil pomeni torej zanje načrt, s praktičnega pa kapitalistovo avtoriteto, moč tuje volje, ki podreja njihovo delo svojemu namenu. Zato je kapitalistično vodstvo despotično. Z razvijanjem kooperacije v večjem merilu razvija ta despotizem svoje posebne oblike. Kapitalist prepušča neposredno in neprestano nadziranje posameznih delavcev in delavskih skupin posebni vrsti mezdnih delavcev. Kakor armada, tako potrebuje pod poveljstvom istega kapitala skupno delujoča delavska množica industrijskih višjih častnikov (ravnateljev, poslovodij) in podčastnikov (paznikov, predelavcev, delovodij), ki pri delu poveljujejo v imenu kapitala.

Kakor vidimo, izhaja vodstvo in nadziranje kapitala nad delovnim procesom iz dveh virov: enkrat iz tega, da vsako skupno delo potrebuje ravnateljstva; potem iz tega, da mora to skupno delo dajati kapitalu večvrednost. To dvoje moramo dobro razlikovati in ne smemo zamešati, če hočemo pravilno razumeti naravni potek.

Videli smo, da samo iz sodelovanja večjega števila delavcev zrastejo nove produktivne sile in da se že prej obstoječe produktivne sile povečajo. Te prednosti nastanejo šele v kooperaciji. Kooperacija se pa prične šele v delovnem procesu in kakor hitro stopijo delavci vanj, so že nehali biti svoji lastniki in so utelešeni kapitalu. Produktivna sila, ki jo razvija delavec v kooperaciji, je torej produktivna sila kapitala. Ta produktivna sila nastaja brez odškodnine, kakor hitro so postavljeni delavci pod določene pogoje, in kapital jih pod te pogoje postav-

lja. Ker družabna produktivna moč dela (t. j. produktivna sila, ki nastane pri skupnem opravljanju dela z drugimi delavci) ne stane kapitala nič in ker je po drugi strani delavec ne razvija poprej, dokler njegovo delo samo ne pripada kapitalu, je videti, kakor da bi bila ta produktivna sila ona, ki jo ima kapital od narave, kot produktivna sila, ki se nahaja v njem samem.

Kolosalno se kaže učinek navadne kooperacije v orjaških delih starih Azijcev, Egipčanov, Etruščanov i. t. d. »Zgodilo se je v preteklih časih, da je tem azijskim državam po izplačilu njihovih civilnih in vojaških izdatkov ostal prebitek življenjskih potrebščin, ki so jih lahko porabile za dela sijaja in koristi. Njihovo poveljstvo nad rokami skoro vsega nepoljedelskega prebivalstva in izključno razpolaganje monarhov in duhovščine nad tem prebitkom sta jim nudila sredstva za graditev onih mogočnih spomenikov, ki so ž njimi napolnili deželo... V premikanju kolosalnih kipov in enormnih mas, katerih transport nas navdaja z občudovanjem in strmenjem, se je zapravljivo uporabljalo skoraj samo človeško delo. Število delavcev in koncentracija njihovega truda sta zadoščali... Nepoljedelskim delavcem azijskih monarhij je treba razen svojih individualnih telesnih naporov malo prispevati k delu, toda njihovo število je njihova moč, in ker je nekdo imel v svoji oblasti vodstvo nad temi masami, so se porodila ta orjaška dela. Taka podjetja je omogočilo to, da so bili dohodki, od katerih žive delavci, koncentrirani v enih rokah ali v maloštevilnih rokah.« (R. Jones, 1852.) Ta moč azijskih in egipčanskih kraljev ali etruščanskih vladarjev je prešla v moderni družbi na kapitaliste.

Kooperacija v delovnem procesu, kakršno vidimo prevladovati v začetku človeške kulture, pri lovcih ali morda pri poljedelstvu indijskih občin (skupnih gospodarstev), sloni na eni strani na skupni lastnini produkcijskih pogojev, na drugi strani pa na tem, da se posamezni individuum prav tako ni odtrgal od popkovine rodu ali skupnosti, kakor se ne po-

samezna čebela od panja. Oboje se razlikuje od kapitalistične kooperacije. Uporaba kooperacije, ki jo semintja spet vidimo v večjem obsegu v starem veku, v srednjem veku in v sodobnih kolonijah, sloni na neposrednih gosposkih in tlačanskih odnosih, največ na suženjstvu. Podlaga za kapitalistično obliko je pa nasprotno od vsega početka svoboden mezdni delavec, ki prodaja svojo delovno silo kapitalu. Historično se pa kapitalistična kooperacija razvija v nasprotju s kmečkim gospodarstvom in z neodvisnim rokodelskim obratom. Nasproti temle kapitalistična kooperacija ni videti kot posebna historična oblika kooperacije, ampak se zazdi, kakor da bi bila kooperacija sploh neka posebnost kapitalističnega produkcijskega procesa.

Istočasna zaposlitev večjega števila mezdnih delavcev v istem delovnem procesu tvori izhodišče kapitalistične produkcije. To je prva sprememba, ki jo doživi resnični delovni proces, ko se podredi kapitalu.

b) Delitev dela in manufaktura.

Kooperacija na podlagi delitve dela je dobila svojo klasično obliko v manufakturi, ki je bila približno od srede 16. stoletja do zadnje tretjine 18. prevladujoča oblika kapitalistične produkcije. Manufaktura je nastala na dvojen način.

Po prvem se delavci iz raznovrstnih samostojnih rokodelstev, skozi katera mora iti produkt do svoje končne zrelosti, združijo v eno delavnico pod poveljstvom enega in istega kapitalista. Kočija n. pr. je bila skupni delovni produkt velikega števila neodvisnih rokodelcev, kakor kolarja, sedlarja, krojača, ključavničarja, jermenarja, strugarja, pasarja, steklarja, slikarja, ličarja, pozlatarja i. t. d. Manufaktura kočij združi vse te različne rokodelce v delavnico, kjer delajo istočasno iz roke v roko. Kočije sicer ne moremo pozlatiti, dokler ni naprav-

ljena. Če pa delajo istočasno veliko kočij, potem lahko en del stalno pozlačujejo, medtem ko gre drugi del skozi prvotne stopnje proizvodnega procesa. Do tod smo še na področju enostavne kooperacije, ki najde svoj živi in mrtvi material že pripravljen. Medtem pa nastopi prav kmalu bistvena sprememba. Krojač, ključavničar, jermenar i. t. d., ki je zaposlen samo v izdelovanju kočij, izgublja polagoma z navado tudi zmožnost, da bi izvrševal svoje starorokodelstvo v vsem njegovem obsegu. Po drugi strani se pa zdaj njegovo delo, ki je postalo enostransko, prilagodi zoženemu delovnemu področju in zadobi obliko, ki je za to najbolj smotrna. Prvotno je bila manufaktura kočij videti kot kombinacija samostojnih rokodelstev. Polagoma se pa ta manufaktura izprevrže. Počasi se produkcija kočij začne deliti na različne posebne operacije, vsaka od teh operacij v izključen posamezen posel enega delavca, vse v celoti pa opravlja združba teh delnih delavcev. Prav tako je nastala manufaktura blaga in cela vrsta drugih manufaktur iz kombinacije različnih rokodelstev pod poveljstvom enega in istega kapitala.

Do manufakture pa je prišlo tudi po nasprotni poti. En in isti kapital zaposli istočasno v eni in isti delavnici mnogo rokodelcev, ki delajo isto ali nekaj enakega, n. pr. papir ali tiskarske črke. To je kooperacija v najenostavnejši obliki. Vsak od teh rokodelcev (morda z enim ali dvema pomočnikoma) izdeluje celo blago in izvršuje torej po vrsti različne operacije, ki so potrebne za njega izdelovitev. On dela dalje na svoj stari rokodelski način. Medtem pa dajo zunanje okoliščine povod, da se koncentracija delavcev na istem prostoru in istočasnost njihovega dela dá še drugače izkoristiti. Treba je n. pr. dobaviti večjo množino gotovega blaga v določenem roku. Delo se zato razdeli. Namesto da bi dali opravljati različne operacije drugo za drugo enemu in istemu delavcu, odkažejo vsako posamezno drugemu delavcu in tako izvršujejo vse istočasno. Ta slučajna razdelitev se ponovi, pokaže svoje bistvene dobre strani in polagoma okosteni v trajno delitev dela po načrtu. Iz individualnega produkta

samostojnega rokodelca, ki dela raznovrstne stvari, se spremeni blago v družaben produkt združbe rokodelcev, od katerih opravlja vsak neprestano samo eno in isto delno operacijo.

Oglejmo si zdaj posameznosti od blizu. Predvsem je jasno, da delavec, ki vse svoje življenje opravlja eno in isto enostavno opravilo, spremeni vse svoje telo v avtomatičen in enostranski organ tega opravila, za katero porabi na ta način manj časa kakor rokodellec, ki izmenično izvršuje celo vrsto opravil. Kombinirani skupni delavec, ki tvori živi mehanizem manufakture, pa obstoji iz samih takih specializiranih (enostranskih) delnih delavcev. V primeri s samostojnim rokodelstvom se tu v krajšem času več producira ali produktivna moč dela se je povečala. Tudi se izpopolni metoda razdeljenega dela, ker se je osamosvojilo kot izključna funkcija ene osebe. Stalno ponavljanje istega omejenega opravila in koncentracija paženja na to omejeno učita po izkušnji, kako se z najmanjšo porabo sile doseže zahtevani koristni učinek. Ker pa različne delavske generacije vedno živijo istočasno skupaj in skupno delujejo v istih manufakturah, se tako pridobljene tehnične spretnosti kmalu utrdijo, kopičijo in prenašajo. Manufaktura dejansko vodi detajlnega delavca k virtuoznosti, ker prenese samorodno delitev obrta, ki jo je našla v družbi, v notranjost delavnice in jo po načrtu tira do vrhunca. Še nikdar ni nihče prekosil muslinov iz Dakke v njihovi finesi in katunov ter drugih stvari iz Koromandije v njihovem sijaju in trajnosti barv. In vendar jih producirajo brez kapitala, strojev, delitve dela ali kakršnegakoli drugega sredstva, ki nudijo evropski fabrikaciji tolike prednosti. Tkalec je posamezen individuum, ki izgotavlja tkanino po naročilu odjemalca in s statvami, ki so narejene silno enostavno ter obstoje včasih samo iz lesenih, okorno zbitih kolov. Nima niti priprave za potezanje verige, statev mora biti torej raztegnjena v vsej svoji dolžini ter je tako nepripravna in široka, da nima prostora v tkalčevi koči, zaradi česar mora tkalec opravljati svoje delo pod milim nebom, kjer ga prekine vsaka vremenska

sprememba.*)" Samo od rodu do rodu nakopičena in od očeta na sina podedovana posebna spretnost podeljuje to virtuoznost Indijcu kakor pajku. In vendar opravlja tak indijski tkalec zelo komplicirano delo v primeri z večino manufakturnih delavcev.

Rokodelec, ki izvršuje v produkciji kakega predmeta različne delne posle drugega za drugim, mora menjati zdaj prostor, zdaj orodja. Prehod od enega posla k drugemu prekinja tok njegovega dela in tvori nekako luknje v njegovem delavniku. Ti presledki se zmanjšajo, kakor hitro rokodelec ves dan nepretrgoma opravlja en in isti posel, oziroma izginejo v istem obsegu, kakor pojema menjavanje njegovega delovanja. Produktivnost se tu veča ali zaradi rastoče intenzivnosti dela, ker se v danem času potroši več delovne sile, ali ker se izgubi manj neproduktivno izdane delovne sile. Vsak prehod iz mirovanja v gibanje zahteva namreč neko porabo moči, ki pri daljšem, neprekinjenem trajanju že dosežene normalne hitrosti odpade. Po drugi strani pa nepretrgano enolično delo ruši napetost in prožnost duha, ki dobiva v samem menjanju delovanja svoj oddih in svojo mikavnost.

Produktivnost dela ni odvisna samo od delavčeve virtuoznosti, ampak tudi od popolnosti njegovega orodja. Orodja iste vrste, kakor rezilni, vrtalni, suvalni in udarjalni instrumenti i. t. d., se rabijo v različnih delovnih procesih in v istem delovnem procesu se rabi isto orodje za različna opravila. Kakor hitro se pa različna opravila enega delovnega procesa ločijo drugo od drugega in dobi vsako delno opravilo v rokah delnega delavca kolikor mogoče primerno in s tem edino pravilno obliko, je potrebna sprememba orodij, ki so prej služila v različne namene. Smer, v katero naj se njih oblika spremeni, določajo izkušnje v posebnih težkočah, ki jih je po-

*) »Historical and descriptive Account of British India« (zgodovinsko in opisovalno poročilo o Britanski Indiji). Hugh Murray, James Wilson itd. Edinburgh 1832, II. zv., str. 449. Indijske statve imajo visoke držaje; veriga je napeta navpično.

vzročila nespremenjena oblika. Diferenciacija in specializacija orodij označujeta manufakturo. V samem Birminghamu proizvajajo kakih 5000 različnih vrst kladih, od katerih služi vsako ne samo za poseben produkcijski proces, ampak celo število vrst pogostoma samo za različna opravila v istem procesu. Manufaktura poenostavi orodja ter jih napravi boljša in raznovrstnejša s tem, da jih skuša prilagoditi izključnim posebnim funkcijam delnega delavca.*) S tem obenem ustvari enega materialnih pogojev za stroj, ki obstoji iz kombinacije enostavnih orodij.

Delni delavec in njegovo orodje tvorita enostavne prvine manufakture. Oglejmo si zdaj manufakturo kot celoto.

Manufaktura je razčlenjena v dve bistveno različni osnovni obliki, ki imata povsem drugačen namen zlasti pri poznejši spremembi manufakture v veleindustrijo, ki obratuje s stroji. Ta pomen zavisi od tega, ali se kaka stvar izdeluje z golim mehaničnim sestavljanjem samostojnih delnih produktov, ali pa nastane nje končna oblika po celi vrsti med seboj zvezanih procesov in opravil.

Lokomotiva n. pr. sestoji iz več kakor 5000 samostojnih delov. Vendar nam ne more biti kot primer za prvo vrsto prave manufakture, ker je izdelek veleindustrije. Pač pa ura. Iz individualnega dela nürnberškega rokodelca se je ura razvila v družaben proizvod nešteti delnih delavcev, kakor so Rohwerkmacher, peresar (Uhrferdmacher), izdelovalec številčnic, izdelovalec špiralnih peres, izdelovalec lukenj za kamne in vzvodov za rubine, izdelovalci kazalcev, okrova, vijakov, pozlatar, z

*) Darwin pripominja v svojem epohalnem delu o postanku vrst glede naravnih organov rastlin in živali: »Dokler mora en in isti organ vršiti različna dela, se da njegova spreminljivost morda lahko razložiti s tem, da naravno gojenje manj skrbno ustavlja vsak skok od oblike v stran, kakor če bi bil isti organ določen za kak poseben namen. Tako so noži, ki so določeni za rezanje raznovrstnih stvari, prav za prav v splošnem lahko precej ene in iste oblike, medtem ko mora orodje, določeno za eno uporabo, za vsako drugo uporabo imeti tudi drugo obliko.«

mnogimi pododdelki, kakor n. pr. izdelovalec koles (medena in jeklena kolesca spet ločeno), izdelovalec gonil, izdelovalec kazalčevja, acheveur de pignon (ki pritrjuje kolesca na gonila, polira rombaste ploskve i. t. d.), čepar, planteur de finissage (nameščevalec gotovih delov, ki vstavlja različna kolesa in gonila), finisseur de barillet (izgotavljalec vdolblin, ki vrezuje zobce, dovršuje luknje v pravilni dolžini, utrjuje lego in zaklep), izdelovalec zapor, pri cilindrski zapori spet izdelovalec cilindrov, Steigradmacher, Unruhmacher, izdelovalec raket (naprave od zadaj, s katero se ura uravnava), planteur d'échappement (ta je pravzaprav pravi izdelovalec kotvic); potem repasseur de barillet (dokončuje operesje in lego), ličar za jeklo, ličar za kolesa, ličar za vijake, slikar za številke, slikar za plošče (topi emajl na baker), fabricant de pendants (izdeluje samo krivino na okrovu), finisseur de charnière (vtika medeni žebliček v sredo okrova i. t. d.), faiseur de secret (izdeluje peresa v okrovu, ki delajo, da pokrov pri odpiranju odskoči), graver, cizeler, ličar okrova i. t. d., i. t. d., končno repasseur, ki celo uro sestavi in jo odda, ko že tiktaka. Samo malo delov ure gre skozi različne roke in vsi ti raztreseni deli se zbero šele v roki, ki jih končno zveže v mehanično celoto. Po tem zunanjem razmerju med nekim produktom in njegovimi raznovrstnimi prvinami so tukaj kakor pri podobnih napravah delni delavci slučajno skupaj v isti delavnici. Sama delna dela bi se lahko zopet izvrševala kot medsebojno neodvisna rokodelstva, kakor v kantonu Waadt in Neuburg, dočim delajo n. pr. v Ženevi delni delavci skupno neposredno pod poveljstvom enega kapitala. Pa tudi v zadnjem slučaju se plošča za številke, peresa in okrov redko izdelujejo v sami manufakturi. Zbirati delavce je tu dobičkanosno samo v izjemnih razmerah, ker je konkurenca med delavci, ki hočejo delati doma, največja, ker razdrobitev produkcije v maso popolnoma neenakovrednih procesov dopušča malo uporabe skupnih delovnih sredstev in ker si kapitalist prihrani pri raztreseni fabrikaciji izdatke za delovna poslopja i. t. d. Medtem je pa tudi položaj teh de-

tajlnih delavcev, ki delajo sicer doma, toda za kapitalista, čisto drugačen kakor položaj samostojnega rokodelca, ki dela za svoje lastne odjemalce.

Druga vrsta manufakture, njena dovršena oblika, producira izdelke, ki gredo skozi med seboj zvezane razvojne faze, skozi vrsto stopnjevitih procesov, kakor gre n. pr. žica v manufakturi šivank skozi roke 72 in celo 92 delnih delavcev.

Če vzamemo kako količino sirovin, n. pr. cunj v papirniški manufakturi ali žice v manufakturi šivank, vidimo, da gre v rokah raznih delavcev skozi celo vrsto produkcijskih faz do svoje končne oblike. Če pa nasprotno vzamemo delavnico kot celoto, vidimo, da se nahaja sirovina simultano (hkrati) v vseh svojih produkcijskih fazah. Kolektivni delavec, ki je sestavljen iz delnih delavcev, rabi en del svojih številnih, z instrumenti oboroženih rok, da žico vleče, dočim jo hkrati z drugimi rokami in orodji izteza, spet z drugimi reže, ostri i. t. d. Odtod dobavljanje večje količine gotovega blaga v istem razdobju. Manufaktura je dosegla to družabno organizacijo delovnega procesa edino s tem, da je prikovala istega delavca k istemu delnemu delovanju.

Ker je delni produkt delnega delavca obenem samo posebna razvojna stopnja istega izdelka, dobavlja en delavec drugemu ali ena delovna skupina drugi njene sirovine. Delovni rezultat enega tvori izhodišče za delo drugega. Delovni čas, ki je potreben, da se doseže namenjeni koristni učinek v vsakem delnem procesu, določijo po izkušnji, in manufakturni obrat sloni na pogoju, da se doseže v danem delovnem času dan rezultat. Samo pod tem pogojem se morejo različni delovni procesi, ki se med seboj izpopolnjujejo, neprekinjeno, istočasno in prostorno drug poleg drugega nadaljevati. Jasno je, da ta neposredna zavisnost opravi in s tem tudi delavcev sili vsakega posameznika, da uporablja za svojo funkcijo samo potreben čas in da se tako tu ustvarja čisto druga kontinuiteta (neprekinjeno nadaljevanje), enoličnost, pravilnost, red in zlasti tudi intenzivnost dela kakor pa v neodvisnem rokodelstvu in tudi v enostavni kooperaciji.

Različna opravila pa zahtevajo neenake časovne dobe in dobavljajo zato v enakih rokih neenake množine delnih produktov. Če naj torej isti delavec dan za dnem neprestano opravlja en in isti posel, se morajo uporabljati za razne posle delavci v raznih številih, ki se natanko prilegajo medsebojnemu razmerju; štirje vlivači in dva lomilca n. pr. pridejo na enega gladilca v manufakturi črk, kjer vlije vli-vač na uro 2000 črk, lomilec jih odlomi 4000 in gla-dilec izbrusi 8000.

Če je po izkušnji ugotovljeno za neko stopnjo pro-dukcije najprikladnejše število raznih skupin delnih delavcev, se da ta stopnja razširiti samo, če se upo-rabi mnogokratnik vsake posebne delavske skupine. V manufakturi črk n. pr. ni mogoče zaposliti enega gladilca več, ne da bi istočasno nastavili dveh novih lomilcev in štirih novih vlivačev. Vrhu tega lahko izvaja isti individuum razna dela prav tako na višji kakor na nižji stopnji, n. pr. nadzorovalno delo, transport delnih produktov iz ene produkcijske faze v drugo i. t. d. Osamosvojitvev teh funkcij in njih od-kazovanje posebnim delavcem postane koristno šele, kadar se poveča število zaposlenih delavcev, toda to povečanje mora zajeti takoj vse skupine v enakem obsegu.

So manufakture, kjer je posamezna skupina de-lavcev samo zase oddeljeno delovno telo. Vzemimo n. pr. manufakturno steklenic. Deli se v tri bistveno različne faze. Prvič pripravljalna faza, kakor pri-pravljanje steklene zmesi, mešanje peska, apna i. t. d. in taljenje te zmesi v tekočo steklovino. V tej prvi fazi so zaposleni razni delni delavci, prav tako v končni fazi, pri odstranjevanju steklenic iz sušilnih peči, pri razvrščanju, pri zamotavanju i. t. d. Sredi med obema fazama je pravo steklarstvo ali predelo-vanje tekoče steklaste snovi. Pri istem izlivu peči za steklo dela skupina, ki ji pravijo v Angliji hole (luk-nja) in ki sestoji iz izdelovalca steklenic, pihača, zbi-ralca, brusača in prejemalca. Teh pet delavcev tvori pet posebnih organov enega samega delovnega te-lesa, ki more delovati samo kot enota v neposrednem skupnem delovanju. Če manjka en člen peterodel-

nega telesa, je telo hromo. Ista peč za steklo pa ima več odprtih, v Angliji n. pr. 4—6, od katerih je v vsaki lončen topilni lonec s tekočim steklom in pri vsaki od njih je zaposlena posebna delavska skupina istotake peteročlenske oblike. Podlaga za razčlenjenje vsake posamezne skupine je tukaj neposredno delitev dela, dočim je vez med različnimi enakovrstnimi skupinami enostavna kooperacija, ki s skupnim uporabljanjem bolje izkorišča eno produkcijskih sredstev, tukaj peč za steklo. Taka peč za steklo s svojimi 4—6 skupinami tvori steklarnico (glažuto) in steklarska manufaktura obsega večje število takih talilnic obenem s pripravami in z delavci za uvodne in zaključne produkcijske faze.

Končno se manufaktura lahko razvije v kombinacijo različnih manufaktur. Večje angleške steklarne izdelujejo n. pr. svoje lončene talilnike same, ker je od njihove kakovosti bistveno odvisen uspeh ali neuspeh produkta. Manufakturo flintnega stekla nahajamo kombinirano z brušenjem stekla in z livarnami rumene medí, namreč za vdevanje raznovrstnih steklenih predmetov s kovinami. Razne kombinirane manufakture tvorijo potem bolj ali manj prostorno ločene oddelke celotne manufakture, obenem pa med seboj neodvisne proizvodjalne procese, izmed katerih ima spet vsak svojo lastno delitev dela. Kombinirana manufaktura pa kljub marsikaki prednosti, ki jo nudi, ne doseže nobene resnično tehnične enotnosti, dokler je prepuščena sama sebi. Tehnična enotnost nastane šele takrat, kadar se taka manufaktura spremeni v strojni obrat.

Doba manufakture, ki kmalu očitno proglasi skrajšanje delovnega časa, potrebnega za blagovno produkcijo, za svoj princip, razvija tuptam tudi uporabo strojev, zlasti za nekatere enostavne prve procese, ki jih je treba izvajati v masah in z uporabo velike množine sile. Tako se n. pr. v papirniški manufakturi kmalu začne vršiti drobljenje cunj z mlino za papir in pri taljenju kovin razbijanje rud s takozvanimi stopami za rude. Osnovno obliko strojev sploh smo dobili iz rimskega cesarstva v obliki mlina

na vodo.*) Rokodelska doba je napravila velike iznajdbe kompasa, smodnika, tiskarstva in avtomatične ure. V celoti pa imajo stroji (v dobi manufakture) pri delitvi dela postranski pomen. Zelo važno je pa postalo priložnostno uporabljanje strojev v 17. stoletju, ker je nudilo takratnim velikim matematikom praktična izhodišča in pobudo za ustvarjanje moderne tehnike.

Pravi stroj v manufakturi ostane iz mnogih delavcev kombinirani kolektivni (skupni) delavec sam. Različna opravila, ki jih menjaje opravlja producent kakega blaga, ga zaposlujejo vsako na svoj način. Pri enem mora razvijati več moči, pri drugem več spretnosti, pri tretjem več duševne pazljivosti i. t. d., en in isti individuum pa nima vseh teh lastnosti v enaki stopnji. Ko so razna opravila enkrat ločena in osamosvojena, se delavci razdele in zbero po sposobnostih, v katerih se posamezniki odlikujejo. Medtem ko tvorijo naravne posebnosti podlago, na katero se cepi delitev dela, razvija manufaktura, ko je enkrat uvedena, delovne sile, ki so po naravi sposobne le za specialne (enostranske) posebne funkcije. Skupni delavec ima zdaj vse produktivne lastnosti na enako visoki stopnji virtuoznosti in jih obenem uporablja v najbolj primerne namene, s tem da rabi vse svoje organe, kakor obstoje v posebnih delavcih ali delavskih skupinah, izključno za one funkcije, za katere so najbolj prikladni. Enostranosti ali celo nepopolnosti delnega delavca postanejo popolnost tega delavca kot člana skupnega delavca (n. pr. enostransko razvite mišice, zakrivljene kosti i. t. d.). Ker se je navadil enostranske funkcije, se spremeni v njen organ, ki deluje s prirodno gotovostjo, medtem ko ga sestav vseh delnih delavcev sili delovati pravilno kakor del stroja. Ker so razne funkcije skupnega delavca enostavnejše ali bolj komplicirane, nižje ali

*) Vsa razvojna zgodovina strojev se da zasledovati na zgodovini mlinov za žito. Tovarna se v angleščini še vedno imenuje »mill« (Mühle, mlin). V nemških tehničnih spisih iz prvih desetletij 19. stoletja še nahajamo izraz Mühle (mlin) ne samo za vse stroje, ki jih gonijo naravne sile, ampak celo za vse manufakture, ki uporabljajo strojne priprave.

višje, zahtevajo njegovi organi, individualne delovne sile, zelo različne stopnje izobrazbe in imajo zato zelo različne vrednosti. Manufaktura razvija torej hierarhijo delovnih sil, ki ji odgovarja lestvica delovnih mezd. Medtem so pogoj za vsak produkcijski proces razna enostavna opravila, ki jim je kos vsak človek, kakršen že je. Tudi ta se zdaj odločijo od svoje tekoče zveze z bolj živimi, vsebine polnimi momenti delovanja in okostene v izključne funkcije. Manufaktura ustvarja torej v vsakem rokodelstvu, ki se ga loti, razred tako zvanih neizučениh delavcev, ki jih je rokodelski obrat strogo izključeval. Poleg hierarhične razdelitve po stopnjah pride še enostavna ločitev delavcev na izučene in neizučene. Za zadnje stroški učenja popolnoma odpadejo, za prve se pa v primeri z rokodelcem znižajo zaradi poenostavljene funkcije. V obeh slučajih pade vrednost delovne sile. Izjeme se dogajajo, kolikor razstavljanje delovnega procesa ustvarja nove, vse obsegajoče funkcije, ki jih v rokodelskem obratu sploh ni ali vsaj ne v takem obsegu.

* * *

Tu opisana delitev dela v manufakturi sami je bila nadaljevanje delitve dela, ki se je vršila od začetka zgodovinsko znanih časov in je do takrat dobila svoj najmočnejši izraz v rokodelstvu. Razumljivo je, da se je nova, po kapitalu povzročena delitev dela v številnih ozirih prepletala in strinjala s staro. Kljub temu sta si obe — torej že od stoletij znana delitev dela, ki je razčlenjevala ljudi n. pr. v razna rokodelstva, in delitev dela v eni delavnici sami, ki jo je rodil šele kapital — bistveno različni. Očitno nesporna se nam zdi ta podobnost tam, kjer ovija notranja vez razne kupčijske panoge. Živinorejec n. pr. producira kože, strojar izpreminja kože v usnje, čevljar usnje v čevlje. Vsak producira tukaj produkt na določeni stopnji in zadnja, končna oblika je kombiniran produkt njihovih posebnih del. Sem se priključijo še raznovrstne delovne panoge, ki dobavljajo

živinorejcu, strojarju, čevljarju produkcijska sredstva. Kaj pa tvori vez med neodvisnimi deli živinorejcev, strojarjev, čevljarjev? To, da je vsak njihov produkt blago. Kaj pa nasprotno označuje manufakturno delitev dela? Da delni delavec ne producira blaga. Šele skupni produkt delnih delavcev se spremeni v blago. Splošno delitev dela v družbi posreduje nakup in prodaja produktov raznih delovnih panog; zvezo delnih del v manufakturi pa prodajanje raznih delovnih sil istemu kapitalistu, ki jih uporablja kot kombinirano delovno silo. Manufakturna delitev dela zahteva koncentracijo produkcijskih sredstev v rokah enega kapitalista, družabna delitev dela pa zahteva razdelitev produkcijskih sredstev med mnogo med seboj neodvisnih producentov blaga. Namesto da bi v manufakturi železni zakon o številčnem razmerju ali o proporcionalnosti razvrstil določene delavske množice po določenih funkcijah, se razposajeno igrata slučaj in svojevoljnost pri razdeljevanju producentov blaga in njihovih produkcijskih sredstev po različnih družabnih delovnih panogah dela. Manufakturna delitev dela zahteva brezpogojno kapitalistovo avtoriteto nad ljudmi, ki so samo člani njegovega skupnega mehanizma; družabna delitev dela pa postavlja neodvisne producente drugega proti drugemu, ki ne priznavajo nobene avtoritete razen svobodne konkurence, sile, ki jo izvaja nanje pritisk njihovih medsebojnih interesov. Ista buržoazna zavest, ki manufakturno delitev dela, dosmrtno vezanost delavca na detajlno opravilo in brezpogojno podreditev delnega delavca kapitalu proslavlja kot organizacijo dela, katera veča njegovo produktivno moč, — ta ista buržoazna zavest zato prav tako glasno denuncira vsako zavedno družabno kontrolo in urejevanje družabnega produkcijskega procesa za poseganje v nedotakljive lastnikove pravice, v svobodo in samoodločbo, ki jo naj ima »genialnost« individualnega kapitalista. Zelo značilno je da vsi navdušeni slavilci tovarniškega sistema ne znajo proti vsaki splošni organizaciji družabnega dela povedati nič drugega, kakor da hoče spremeniti vso družbo v tovarno.

Cehovski zakoni so po načrtu, — s skrajno omejitvijo števila pomočnikov, ki jih je smel imeti zaposlene posamezen cehovski mojster, — ovirali, da bi se ta mojster spremenil v kapitalista. Prav tako je smel imeti pomočnike zaposlene izključno v onem rokodelstvu, v katerem je bil sam mojster. Prav tako so cehi ljubosumno odbijali vsak polet trgovskega kapitala, edine svobodne oblike kapitala, ki je stala nasproti njim. Trгоvec je lahko kupil vsako blago, samo ne dela kot blago. Njega so trpeli samo kot založnika rokodelskih produktov. Če so zunanje okoliščine vzbujale napredujočo delitev dela, so se cepili obstoječi cehi v podvrste ali so se pa usidrili novi cehi poleg starih, toda ne da bi bili različna rokodelstva združili v eni delavnici. Cehovska organizacija je torej izključevala manufakturno delitev dela, čeprav je s svojo specializacijo, opredelitvijo in izobrazbo obrti dajala temeljne pogoje za postanek manufakture. V splošnem sta ostala delavec in njegova produkcijska sredstva med seboj zvezana kakor polž s svojo hišico in tako je manjkala prva podlaga za manufakturno, osamosvojitve produkcijskih sredstev kot kapitala nasproti delavcu.

Dočim je delitev dela v družbeni celoti, bodisi da jo posreduje menjava blaga ali ne, lastnost najrazličnejših ekonomskih formacij družbe, je manufakturna delitev dela čisto specifičen stvar kapitalističnega načina produkcije.

* * *

Kadar je manufaktura že uvedena, zahteva vsak nadaljnji napredek delitve dela več kapitala v rokah posameznega kapitalista. Kajti, kakor smo videli, predpisuje zdaj obstoječa delitev dela vsakemu posameznemu kapitalistu najmanjše število delavcev, ki jih mora uporabljati. (Mislimo na primer vliivanja črk: na enega gladilca prideta dva lomilca in štirije vliivači; najmanj teh sedem mož mora nastaviti kapitalist, če sploh hoče imeti svojo livarno. Če razširi obrat, potrebuje najmanj še enkrat sedem mož). Z

variabilnim kapitalom pa mora rasti tudi konstantni kapital, delovna sredstva in delovne snovi, stavbe, peči i. t. d., zlasti pa sirovine in te še veliko bolj kakor pa število delavcev. Kajti s povečanjem zraste tudi produktivna moč dela, predeluje se torej v istem času in pri istem številu delavcev toliko več sirovin. Te sirovine morajo biti v kapitalistovi posesti. V istem razmerju torej, kakor rase manufaktura, postajajo življenska in produkcijska sredstva, ki jih ima družba, kapital v rokah kapitalistov. »Ne zadostuje, da ima družba za podrazdelitev rokodelstev potrebni kapital (pravilno: življenska in produkcijska sredstva, ki so za to potrebna); treba je tudi, da je v zadostno znatnih masah nakopičen v rokah podjetnikov, da jih napravijo sposobne za delo na višji stopnji. Kolikor bolj narašča delitev, toliko vedno bolj znatnega kapitala v orodjih, sirovinah i. t. d. zahteva stalna zaposlitev istega števila delavcev.« (Storch, Cours d' Ec. Pol. [učbenik politične ekonomije]. Pariška izdaja, zv. I., str. 250/251).

Prav tako kakor enostavno kooperacijo je tudi manufakturo rodil kapital. Produktivna moč, izvira-joča iz kombinacije dela, se torej zdi kakor produktivna moč kapitala. Vendar obstoji bistvena razlika med enostavno kooperacijo in manufakturo. Dočim pušča enostavna kooperacija način posameznikovega dela v splošnem popolnoma neizpremenjen, ga manufaktura docela preobrne in zažabi individualno delovno silo pri korenini. Manufaktura napravlja iz delavca pohabljenca, ker pospešuje njegovo detajlno spretnost v pretirani meri, ker zatira v njem cel svet produktivnih nagonov in talentov, kakor v laplatskih državah koljejo celo žival, da dobijo njeno kožo ali loj. Pa ne samo, da razdeljujejo posebna dela med razne individue, ampak celo sam individuum dele in ga spreminjajo v avtomatično gonilo kakega delnega opravila in tako uresničujejo absurdno basen Mene-nija Agripe,*) ki kaže človeka kot gol odlomek svo-

*) To je bil rimski patricij. Baje je okrog leta 500 pr. Kr. pomiril vstajo plebejcev s tem, da jih je pri pogajanjih primerjal s členu enega in istega telesa, ki se punitajo proti želodcu ter si na ta način sami kopljejo grob. J. B.

jega lastnega telesa. Če delavec prvotno prodaja svojo delovno silo kapitalu, ker mu manjka materialnih sredstev za produkcijo blaga, odpoveduje zdaj njegova delovna sila sama svojo službo, kakor hitro ni prodana kapitalu. Ona funkcionira samo še v neki zvezi, ki eksistira v kapitalistovi delavnici šele potem, ko je delovna sila prodana. Manufakturni delavec, ki je postal po svojih naravnih lastnostih nesposoben, da bi delal kaj samostojnega, razvija produktivno delovanje samo še kot pritiklina kapitalistove delavnice. (»Delavec, ki nosi v svojih rokah celo rokodelstvo, lahko povsod izvršuje svojo obrt in si najde zaslužka; manufakturni delavec je samo pritiklina, ločen od svojih delovnih tovarišev ne more ustvarjati nič, je zato nesamostojen in mora prestat vse, kar vidijo, da bi mu bilo dobro naprtiti.« Storch, petrograjska izdaja, 1815., zv. I., str. 204.)

Znanje, uvidevnost in volja, ki jih razvija samostojen kmet ali rokodelc četudi v majhnem obsegu, so zdaj potrebni samo še za delavnico v celoti. Delni delavci so izgubili duševne produkcijske moči, ki se zdaj zbirajo na drugi strani, v kapitalu. Manufakturna delitev dela ima ta učinek, da se posameznim delavcem odvzamejo duševne produkcijske moči in da so te moči nasproti njim kot tuja lastnina in kot vladajoča moč nad njimi. Ta proces ločitve se pričnja v enostavni kooperaciji, kjer zastopa kapitalist nasproti posameznim delavcem enotnost in voljo skupnega delovnega telesa. Nadaljuje se v manufakturi, ki je okrnila delavca v delnega delavca. Končuje se v veleindustriji, ki loči znanost kot samostojno produktivno moč od dela in jo vsili v službo kapitala.

Pogoj, da se v manufakturi skupni delavec in s tem kapital obogati za družabno produktivnost, je obubožanje delavca na individualnih produktivnih močeh. »Nevednost je mati industrije kakor praznoverja. Premišljevanje in domišljanje sta podvržena zmoti; toda navada, premikati nogo ali roko, ni odvisna ne od enega ne od drugega. Tako bi lahko rekli, da obstoji z ozirom na manufakturo njena popolnost v tem, da se more iznebiti duha,

tako da lahko smatramo delavnico za stroj, katerega del so ljudje.«*) Dejansko so nekatere manufakture v sredi 18. stoletja zelo rade uporabljale napol idiote za gotova preprosta opravila, ki so pa bila tovarniške tajnosti.

Nazorno slika angleški raziskovalec Adam Smith (v svojem delu »Wealth of Nations« [bogastvo narodov], izšlo 1776., V. knjiga, 1. poglavje, drugi odstavek) duševno hiranje delavca zaradi manufakture. »Duša velike večine ljudi,« pravi A. Smith, »se nujno razvija iz njihovih vsakdanjih opravil in po njih. Človek, ki troši vse svoje življenje v opravljanju maloštevilnih enostavnih opravil, nima prilike, da bi si uril razum... V splošnem postaja tako topoglav in neveden, kakor sploh more postati taka človeška kreature... Toda to je v vsaki industrijski in civilizirani družbi stanje, v katerem mora delovni revež, t. j. velika masa naroda, neizogibno propasti.« Toda tudi telo delnega delavca opeša in tako je dala manufaktura prva material in vzpodbudo za raziskovanje obrtnih bolezni.

»Deliti človeka na vedno nižje pododdelke pomeni isto kakor usmrtiti ga, če zasluži smrtno obsodbo, mučiti ga do smrti, če je ne zasluži. Deliti delo na vedno nižje pododdelke pomeni mučiti ljudstvo do smrti.« (D Urquhart, London 1855.)

Manufakturo — t. j. skupno delovanje na podlagi delitve dela —, ki je prvotno v nekem oziru sama od sebe zrasla iz potrebe dela, uporablja kapitalist zavestno in po načrtu, kakor hitro se je do neke meje utrdila in razširila, in jo razvija dalje. Zgodovina prave manufakture kaže, kako njena posebna delitev dela dobiva najprej po izkušnji, takorekoč za hrbtom delujočih oseb primerne oblike, potem pa, kakor je bilo pri cehovskem rokodelstvu, skuša na ta način dobljeno obliko obdržati po izročilu od generacije do generacije in jo drži v posameznih slučajih stoletja. Če se ta oblika spremeni, se — razen v postranskih stvareh — vedno le zaradi revolucije v delovnih

*) J. D. Tucket, »Zgodovina meščanske družbe«, Edinburgh 1767.

orodjih. Moderna manufaktura — tu ne govorim o veleindustriji na podlagi strojev — je kakor n. pr. oblačilna manufaktura v velikih mestih, kjer je nastala, našla svoje posamezne člene že gotove, toda raztresene in jih je morala samo še zbrati, ali je pa že naletela na princip delitve ter je samo dodelila posamezna opravila rokodelske produkcije (n. pr. pri knjigoveštvu) izključno posebnim delavcem. Niti enega tedna izkušnje ne stane, da se v takih primerih ugotovi razmerje, ki mora vladati med rokami,*) potrebnimi za posamezne funkcije.**)

Manufakturna delitev dela ustvarja torej nekako organizacijo družabnega dela in obenem s tem razvija novo družabno produktivno moč dela. Kot specifično kapitalistična oblika produkcije — kajti na dobljenih podlagah se ni mogla razviti drugače kakor v kapitalistični obliki — je moderna manufakturna delitev dela samo posebna metoda za ustvarjanje relativne večvrednosti ali za izkoriščanje kapitala — ki ga nazivajo »družabno bogastvo« i. t. d. — na stroške delavcev. Ne samo, da taka delitev razvija družbeno produktivno moč dela za kapitalista namesto za delavca, ampak tudi dela iz delavca pohabljenca. Ona producira nove pogoje za gospodstvo kapitala nad delom. Če se nam na eni strani zdi historičen napredek, je na drugi sredstvo civiliziranega in rafiniranega izkoriščanja.

Politična ekonomija, ki nastopi kot samostojna znanost šele v dobi manufakture, smatra delitev dela sploh samo za sredstvo, da bi se z isto množino dela produciralo več blaga, s tem blago pocenilo in pospeševalo kopičenje kapitala. V najstrožjem na-

*) Anglicizem; Marx često rabi besede v angleškem prenesnem pomenu. »Roka« pomeni v angleščini tudi delavec, n. pr. »hands wanted« — rolke so zaželjene = potrebujemo delavcev. Op. prev.

**) Dobrodušno vero v iznajditeljsko genialnost, po kateri si kapitalist že poprej izmislil iz glave posamezne ročne prijeme, nahajamo samo še pri nemških profesorjih, kakor n. pr. pri Roscherju, ki posvečuje »diverzne delovne mezde« v zahvalo kapitalistu, iz čigar Jupitrove glave bi skakala kar gotova delitev dela. Večja ali manjša uporaba delitve dela je odvisna od globočine mošnje, ne pa od veličine genija.

sprotju s tem poudarjanjem kvantitete in menjalne vrednosti se drže pisatelji klasičnega starega veka izključno kakovosti in uporabne vrednosti. Zaradi ločitve produkcijskih panog se dela blago bolje, razni človeški nagoni in talenti si izbirajo primerna področja in brez omejitve se ne da nikjer nič pomembnega napraviti.

V pravi manufaktorni dobi, t. j. v času, ko je bila manufaktura prevladujoča oblika kapitalistične produkcije, so jo mnogovrstne zapreke ovirale, da bi popolnoma izvedla svoje lastne tendence. Čeprav je, kakor smo videli, razen hierarhije izučenih delavcev ustvarila neko enostavno ločitev izučenih delavcev od neizučenih, je število neizučenih ostalo še zelo omejeno. Čeprav je posamezna opravila prilagodila raznim stopnjam zrelosti in moči delavcev in sili zato k izkoriščanju žen in otrok, je ta tendenca v splošnem izpodletela ob navadah in ob odporu moških delavcev. Čeprav je razdelitev rokodelstva v delna opravila znižala izobraževalne stroške delavcev in njihovo vrednost, je ostala potrebna za težje detajlno delo daljša učna doba, ki jo delavci tudi tam, kjer je odveč, ljubosumno držijo. V Angliji n. pr. so bili v veljavi vajeniški zakoni s sedemletno učno dobo do konca manufaktorne dobe in šele veleindustrija je pometla ž njimi. Ker je rokodelska spretnost ostala podlaga manufakture, se je kapital stalno bojeval z nepokornostjo delavcev. Skozi celo manufaktorno dobo se zato vleče pritoževanje nad pomanjkanjem discipline pri delavcih. Od 16. stoletja do začetka veleindustrije se kapitalu ni posrečilo, da bi se bil polastil vsega mogočega delovnega časa manufakturnih delavcev; s priseljevanjem ali izseljevanjem delavcev so morale manufakture zapuščati svoj sedež v eni deželi in se naseljevati v drugi.

Obenem pa manufaktura ni mogla družabne produkcije niti osvojiti v vsem njenem obsegu niti preobrniti do tal. Ena njenih najpopolnejših tvorb je bila sama delavnica za produkcijo delovnih orodij in zlasti bolj kompliciranih mehaničnih priprav. Ta produkt manufaktorne delitve dela je začel produ-

cirati — s t r o j e. S tem so odpadle ovire, ki jih je še odvisnost izdelka od osebnih delavčevih zmožnosti postavljala gospodstvu kapitala.

c) Stroji in veleindustrija.

John Stuart Mill pravi v svojih »Principih politične ekonomije«: »Vprašanje je, ali so vse dosežanje mehanične iznajdbe olajšale vsakdanji trud kateregakoli človeškega bitja.«*) Toda tak pač niti ni namen kapitalistično uporabljenih strojev. Postavili so jih zato, da bi, kakor pri vsakem drugem razvoju produktivne moči dela, pocenili blago in skrčili oni del delavnika, ki ga potrebuje delavec za sebe samega, da bi podaljšali drugi del njegovega delavnika, ki ga zastonj daje kapitalistu. Stroji so sredstva za produkcijo večvrednosti.

Revolucija v načinu produkcije jemlje v manufakturi za izhodišče delovno silo, v veleindustriji delovno s r e d s t v o. Treba je zato najprej dognati, v čem se stroj razlikuje od rokodelskega orodja.

Matematiki in mehaniki označujejo orodje za enostaven stroj in stroj za sestavljeno orodje. Med obojim ne vidijo nikake bistvene razlike. Dejansko obstoji stroj iz enostavnih orodij, če je še tako preoblečen in kombiniran. Z ekonomskega stališča je pa ta definicija za nič. Drugi pa iščejo razliko med orodjem in strojem v tem, da daje pri orodju gonilno silo človek in pri stroju druga, naravna sila, kakor žival, voda, veter i. t. d. Po tem bi bil plug, naprežen z voli, stroj, in okrogle statve, ki so jih rabili v 18. stoletju in ki jih je vrtila roka enega samega delavca in izgotavljala na minuto 96.000 petelj, bi bila golo orodje. Še celo ene in iste statve bi bile enkrat orodje, če bi jih gonili z roko, in drugič stroj, če bi jih gnala para. Ker je uporabljanje živali ena najsta-

* (Anglež John Stuart Mill je živel od 1806.—1873.) Mill naj bi bil rekel: »Kateregakoli človeškega bitja, ki ne živi od dela drugih ljudi.« Kažti stroji so nepobitno zelo povečali število imenitnih lenuhov.

rejših iznajd človeštva, bi eksistirala ta produkcija s stroji dejansko pred rokodelsko produkcijo.

Vsi popolni stroji sestojе iz treh bistveno različnih delov: iz gonilnega stroja, transmisijske naprave (za prenašanje moči) in orodnega ali delovnega stroja. Gonilni stroj deluje kot gonilna sila celotnega mehanizma. On ustvarja svojo lastno gonilno silo kot parni stroj, stroj za vroči zrak, elektromagnetni stroj i. t. d., ali pa dobiva pogon od kake naravne sile, kot od kolesa na vodo, vetrnice i. t. d. Transmisijska naprava, obstoječa iz vrtilnih koles (kotačev), gonilnih ročic, zobnikov, kolesc, držajev, ročajev, ojes, jermenov, vmesnih pripreg in predležja najrazličnejših vrst, ravna gibanje, spreminja, kjer je potrebno, njegovo obliko, n. pr. iz gibanja sem in tja v krožno, ter ga porazdeljuje in prenaša na orodne stroje. Oba dela mehanizma sta samo za to, da podeljujeta orodnemu stroju gibanje, s čimer ta obdeluje delovni predmet in ga smotrno spreminja. Iz tega dela strojev, iz orodnega stroja izhaja industrijski preobrat v 18. stoletju. Orodni stroj je še vedno dan za dnem izhodišče, kadarkoli preide rokodelski obrat ali manufaktorni obrat v obrat s stroji.

Če si tedaj orodni stroj ali pravi delovni stroj pogledamo od blizu, potem v splošnem spet vidimo priprave in orodja, čeprav pogostoma v zelo spremenjeni obliki, s katerimi delata že rokodelec in manufaktorni delavec. Ali je ves stroj samo bolj ali manj spremenjena mehanična izdaja starega rokodelskega orodja, kakor mehanična tkalnica, ali so pa organi, montirani na delovni stroj, stari znanci, kakor vretena, igle, platnice žag, noži i. t. d. Orodni stroj je torej mehanizem, ki po prejemu gonilne sile s svojimi orodji opravlja ista opravila, kot jih je poprej opravljal delavec s podobnim orodjem. Če zdaj prihaja pogon od človeka ali celo spet od stroja, v bistvu stvari prav nič ne spremeni. Kakor hitro pravega orodja, ki učinkuje na sirovine, ne vodi več človek, ampak mehanična priprava, je iz navadnega orodja nastal stroj.

Razlika nam je takoj očitna, četudi bi še človek sam dajal stroju gonilno silo. Število delovnega orodja, s katerim lahko istočasno deluje, je omejeno po številu njegovih telesnih organov. V Nemčiji so poskusili najprej, da bi en predilničar gonil dva kolovrata, torej so mu dali delati istočasno z obema rokama in z obema nogama. To je bilo prenaporno. Pozneje so iznašli kolovrat z dvema vretenoma za pogon z eno nogo. Toda predilniški virtuozi, ki bi mogli prestiti obenem dve niti, so bili skoraj prav tako redki kakor dvoglavi ljudje. »Jenny« pa nasprotno prede že od vsega početka z 12—18 vreteni, stroj za pletenje nogavic plete z mnogo tisoč iglami hkrati i. t. d. Število orodja, ki se ž njim istočasno igra isti orodni stroj, je že od vsega početka neodvisno od zaprek, ki omejujejo delavčevo rokodelsko orodje.

Parni stroj sam, kakor so ga iznašli ob koncu 17. stoletja in kakor je živel do začetka osemdesetih let 18. stoletja, ni povzročil nobenega industrijskega preobrata. Nasprotno, iznajdba orodnega stroja je rodila potrebo po parnem stroju.

Orodni stroj, ki izhaja iz njega industrijski preobrat, nadomesti delavca, ki je držal v rokah eno samo orodje, z mehanizmom, ki izvršuje delo s celo vrsto istih ali enakovrstnih orodij hkrati in ki ga žene ena sama gonilna sila, kakršnakoli je že njena oblika. (»Združitev vseh teh enostavnih orodij, ki jih spravlja en sam motor, tvori stroj.« Babage, London 1832.)

Pogoj za razširjenje delovnega stroja in števila njegovega hkrati delujočega orodja je večji gonilni mehanizem in da ta mehanizem premaga svoj lastni odpor, potrebuje mogočnejše gonilne sile, kakor je človeška, ne glede na to, da more dajati človek le zelo nepopolno enakomerno in trajno gibanje. Naravne sile ga lahko nadomestijo zdaj tudi kot gonilno silo in tako lahko potem en gonilni stroj goni hkrati mnogo delovnih strojev.

»Mjuli« (mules), parni stroji i. t. d. so obstojali, preden so nastopili delavci, katerih izključno opravilo je bilo izdelovanje parnih strojev, »mjulov« i. t. d.,

prav kakor je nosil človek obleko, preden so bili na svetu krojači. Iznajdbe 18. stoletja (Vaucanson, Arkwright, Watt i. t. d.) so pa bile izvedljive samo, ker so njihovi iznajditelji že imeli na razpolago znatno količino spretnih mehaničnih delavcev, ki jih je dobavila in izurila že manufakturna doba. Z naraščanjem iznajdb in z rastočim povpraševanjem po nanovo iznajdenih strojih se je na eni strani izdelovanje strojev bolj in bolj cepilo v številne samostojne panoge, na drugi strani pa se je bolj in bolj razvijala delitev dela v samih manufakturah za graditev strojev. Tu v manufakturi vidimo torej neposredni tehnični pogoj za veleindustrijo. Manufaktura je producirala stroje, kateri so potem odpravili rokodelsko in manufakturno obratovanje v tistih produkcijskih panogah, v katere so najprej posegli. Strojni obrat je torej samorodno zrasel na podlagi, ki ni bila prikrojena zanj. Veleindustrija je bila torej zadrževana v vsem svojem razvoju, dokler je stroj v svojem obstanku moral računati na osebno silo in osebno spretnost, dokler je bil torej odvisen od razvoja mišičevja, bistrrega pogleda in virtuoznosti roke, s katerimi sta vodila delni delavec v manufakturi in rokodelc svoje pritlikavo orodje. Ne glede na to, da je bilo tako uvajanje strojev drago, sta bili razširjenje industrije, ki je že obratovala s stroji, in prodiranje strojev v nove produkcijske panoge odvisni samo od naraščanja posebne kategorije delavcev, ki se je mogla zaradi napol umetniške narave svojega posla pomnožiti samo polagoma in ne skokoma. Toda na določeni razvojni stopnji je zašla veleindustrija tudi tehnično v nasprotje s svojo rokodelsko in manufakturno podlago. Graditvi strojev so zrasle naloge, ki jih manufaktura ni mogla reševati. Manufaktura ni mogla dobavljati strojev, kakor so n. pr. moderni tiskarski stroji, moderna parna tkalnica in moderni česalni stroji za tekstilije.

Če se način produkcije spremeni v eni industriji, se mora tudi v drugi. Tako je radi strojnega predenja postalo potrebno tkanje s stroji in radi obojega skupaj pa mehanično kemične novosti v beljenju, tiska-

nju in barvanju. Po drugi strani je preobrat v bombažnem predilništvu povzročil iznajdbo »džina« za ločitev bombaževega vlakna od semena, s čimer je produkcija bombaža šele postala mogoča v sedaj potrebnem velikem obsegu. Preobrat v industriji in poljedelstvu je pa izsilil zlasti tudi preobrat v prometnih in transportnih sredstvih. Iz manufakturne dobe podedovana prometna in transportna sredstva so se kmalu izkazala kot neznosne coklje za veleindustrijo z njeno mrzlično naglico, z njeno produkcijo v masah, z njenim stalnim metanjem celih mas kapitala in delavcev iz ene produkcijske panoge v drugo in z njenim nanovo nastalim ravnotežjem na svetovnem trgu. Ne samo, da so se jadrnice začele graditi na docela spremenjen način — ves promet in transport se je z uvajanjem celega sistema rečnih parnikov, železnic, oceanskih parnikov in brzovjav kmalu prilagodil veleindustriji. Neznanske mase železa, ki jih je bilo treba zdaj kovati, rezati, vrtati in oblikovati, so pa spet zase zahtevale ciklopskih strojev, katerih ustvarjanju manufakturni način grajenja strojev ni bil več kos. Veleindustrija je torej morala razširiti se na grajenje strojev in stroje producirati s stroji.

Če zdaj pri mehanizmu, ki se rabi za graditev strojev, motrimo one dele, ki so pravi orodni stroji, srečamo spet rokodelsko orodje, toda v ciklopskem obsegu. Vrtalni stroj n. pr. dela z ogromnim svedrom, ki ga goni parni stroj in brez katerega pa ne bi nikakor bilo mogoče producirati cilindrov za velike parne stroje in za hidravlične stiskalnice. Mehanična strožnica je ciklopski prepород navadne strožnice za pogon z nožo, skobeljni stroj je železen tesar, ki obdeluje z istim orodjem železo, kakor tesar les; orodje, ki reže v londonskih ladjedelnicah furnirje, je orjaška bričev; orodje škarnega stroja, ki reže železo kakor krojačeve škarje blago, so gigantske škarje; in parno kladivo udarja z navadno kladivasto glavo, toda tako težko, da bi sam Tor*) ne mogel

* Tor je bil stari germanski bog vremena, ki je delal z ogromnim kladivom. — Op. prev.

z njim zamahniti. Eno teh parnih kladiv n. pr. tehta nad 6 ton in skoči z višine 7 čevljev na naklo, ki tehta 36 ton. Granitno skalo igraje zdrobi v prah in ni nič manj zmožno z nekoliko lahкими udarci zabiti žebelj v mehak les.

V enostavni kooperaciji in celo v kooperaciji, ki je izboljšana z delitvijo dela, vidimo, da družabni delavec spodriva posameznega še vedno samo bolj ali manj slučajno. Stroji (z nekaterimi izjemami, ki jih omenimo pozneje) brez pogojnó zahtevajo podružabljeno delo (t. j. skupno delo mnogih po načrtu). Delovno sredstvo po svoji naravi sami napravlja zdaj skupno delovanje po načrtu za tehnično nujnost.

*
*
*

Videli smo, da kapital nič ne stanejo produktivne sile, ki izvirajo iz kooperacije in iz delitve dela. Prav tako so zastoj tudi naravne sile, kakor para, voda i. t. d. Kakor pa rabi človek za dihanje pljuča, tako potrebuje »stvora človeške roke«, da more uporabljati naravne sile v produkciji. Kolo na vodo je potrebno za izrabljanje gonilne sile vode, parni stroj za izrabljanje napetosti pare. In kakor z naravnimi močmi, tako je z znanostjo. Ko je zakon o odklonu magnetne igle v območju električnega toka ali o ustvarjanju magnetizma v železu, okrog katerega teče električni tok, enkrat odkrit, ne stane niti božjaka. Toda za izkoriščanje tega zakona za brzôjav i. t. d. je treba precej drage in širne naprave. Če je zato na prvi pogled jasno, da veleindustrija z izkoriščanjem ogromnih naravnih moči izredno poveča produktivno moč dela, nikakor ni prav tako jasno, da se to povečanje ne kupuje s povečanim trošenjem dela. Kakor konstantni kapital sploh, ne ustvarjajo stroji nobene vrednosti, oddajajo pa svojo lastno vrednost produktu in jasno je, da je vrednost strojev sorazmerno večja v primeri z delovnimi sredstvi rokodelskega in manufakturnega obrata. Namesto da bi produkt pocenili, ga podražé v razmerju s svojo lastno vrednostjo.

Toda stroji ne dodajo posameznemu produktu nikdar več vrednosti, kakor je povprečno izgube s svojo obrabo. Velika razlika je torej med vrednostjo, ki jo ima stroj v sebi, in med delcem vrednosti, ki ga prenaša vsakokrat na produkt. In ta delec vrednosti je toliko manjši, kolikor delj časa trpi stroj. To velja pač za vsako pravo delovno sredstvo, za vsak produkcijski instrument. Vendar je razlika med uporabo in obrabo pri stroju mnogo večja kakor pri orodju, ker so stroji iz bolj trajnega materiala ter delj časa žive, ker se njih uporaba uravnava po strogo znanstvenih zakonih ter omogoča večjo štedljivost in ker je končno njihovo produkcijsko polje neprimerno večje kakor pri orodju.

Že pri opazovanju kooperacije in manufakture smo videli, da se nekatere splošne produkcijske potrebsčine, kakor zgradbe i. t. d., izkoriščajo pri skupni uporabi bolj štedljivo in da torej manj podraže produkt. To velja še v večji meri pri strojih, kajti tukaj ne samo, da številna orodja rabijo samo en delovni stroj, ampak celo številni delovni stroji rabijo samo en in isti gonilni stroj z enim delom transmisijske naprave.

Koliko vrednosti lahko v celoti stroji oddajo produktu, je seveda odvisno od tega, koliko vrednosti imajo sami. Kolikor manj dela sami vsebujejo, toliko manj vrednosti dodajo produktu. Kolikor manj vrednosti oddajo, toliko produktivnejši so in toliko bolj se njihova služba približuje brezplačni službi naravnih sil.

Jasno je, da se skupna vsota dela, potrebnega za produkcijo kakega blaga, ne zmanjša (ali da se produktivna moč dela ne poveča), če stane produkcija stroja toliko dela, kolikor ga prihrani njega uporaba. Toda razlika med delom, ki ga stroj stane, in delom, ki ga prihrani, je očitno neodvisna od razlike med njegovo lastno vrednostjo in vrednostjo orodja, ki ga on nadomešča. Razlika traja toliko časa, dokler ostanejo delovni stroški stroja (in s tem del vrednosti, ki jo stroj dodaja produktu) manjši kot vrednost, ki bi jo delavec s svojim orodjem oddal delovnemu predmetu. Produktivnost stroja se zato

meri po stopnji, do katere nadomešča človeško delovno silo.

Vendar ne smemo zamenjavati dela, ki ga stroj prihrani, z mezd o. Vzemimo, da izrine stroj 150 delavcev in stane sam prav toliko kakor letna mezda teh 150 delavcev, n. pr. 60.000 M. Teh 60.000 M pa zdaj nikakor ni denarni izraz onega dela, ki ga vrši 150 delavcev in oddaja delovnemu produktu, marveč samo enega odlomka njihovega letnega dela, ki postane za nje mezda. Oni so dobili čez leto 60.000 M mezde, dobavili so pa za to večjo vrednost kakor 60.000 M. Če zdaj stroj, v katerem je vsebovano vse delo, ki se je porabilo med njegovo produkcijo brez ozira na to, kako se deli to delo na mezdo za delavce in na večvrednost za kapitaliste, velja 60.000 M, potem je vrednost stroja manjša kakor vrednost, ki jo je poprej ustvarjalo 150 delavcev. Z drugimi besedami: če stane stroj prav toliko kakor delovna sila, ki jo nadomešča, potem je delo, ki je v njem utelešeno, vedno mnogo manjše od živega dela, ki ga on nadomešča.

Če bi šlo samo za to, da se pocenijo produkti, potem bi se uporablanje strojev izplačalo, dokler stane produkcija stroja manj dela, kakor ga njega uporablanje nadomešča. Ponazorimo si to s številkami: V gornjem primeru je dobilo 150 delavcev na leto 60.000 M mezde in je za to dobavilo, recimo, skupno za 120.000 M dela (večvrednost je znašala 100 odstotkov njihove mezde). Dokler stane izdelovanje stroja, ki prevzame delo 150 delavcev, manj kakor 120.000 M, bi se njega uporablanje izplačalo za družbo; kajti stroj prihrani delo. — Tako pa kapitalist ne more računati. Za delo, ki ga opravlja 150 mož, plača samo 60.000 M; zanj je zato stroj neuporaben, kakor hitro stane več kot 60.000 M. (V kolektivistični družbi bi zato imeli stroji čisto drugačno možnost udejstvovanja kakor v meščanski družbi). Za kapitalista ima v produkcijskih stroških besedo samo resnično plačana mezda. Ta mezda je za enako količino dela v raznih deželah različna, tudi se menja, ko pada zdaj pod vrednost delovne sile, zdaj se dvigne spet nad njo. Tako so danes v

Angliji iznašli stroje, ki se uporabljajo samo v severni Ameriki, kakor so iznašli v 16. in 17. stoletju v Nemčiji stroje, ki jih je uporabljala samo Holandska, in kakor so marsikatero francosko iznajdbo 18. stoletja izkoriščali samo v Angliji. V hitreje razvitih deželah povzročča uporabljanje stroja že samo v nekaterih kupčijskih panogah tako preveliko ponudbo delovnih sil v drugih, da pade tu mezda pod vrednost delovne sile in s tem ovira uporabljanje strojev. V nekaterih panogah angleške volnene manufakture se je v zadnjih letih delo otrok zelo zmanjšalo, tujatam je bilo celo izpodrinjeno. Zakaj? Zakon o tovarnah je predpisal dve šihiti otrok, od katerih dela ena 6, druga 4 ali vsaka le po 5 ur. Starši pa niso hoteli prodajati otrok, ki delajo le pol časa, ceneje, kakor so poprej polno zaposlene. Zaradi tega so stroji nadomestili otroke. Pred prepovedjo dela žen in otrok (pod 10 leti) v podzemeljskih rudnikih je kapital odkril, da je metoda uporabljanja nagih žen in deklic, pogostoma zvezanih skupaj z možmi, v premogokopih in drugih rudnikih tako v skladu z njegovim moralnim kodeksom in zlasti tudi z njegovo glavno knjigo, da je šele po prepovedi posegel po strojih. Yankeeji so iznašli stroje za tolčenje kamnja. Angleži jih ne uporabljajo, ker plačujejo »revežu« (wretch = revež; to je strokovni izraz angleške politične ekonomije za poljedelskega delavca), ki opravlja to delo, tako majhen del njegovega dela, da bi stroji kapitalistu podražili produkcijo. V Angliji uporabljajo pri kanalskih čolnih včasih namesto konj še vedno (l. 1863.) ženske za vlačenje i. t. d., ker je delo, potrebno za produkcijo konj in strojev, matematično dana količina, nasprotno je pa delo, potrebno za vzdrževanje žen iz prenaseljenih krajev, minimalno. Zato nikjer ne vidimo nesramnejšega zapravljanja človeške sile za nič kakor prav v Angliji, deželi strojev.

10. UČINKOVANJE TEH NAPREDKOV NA POLO- ŽAJ DELAVSKEGA RAZREDA.

a) Delo žen in otrok.

Kolikor stroji ne zahtevajo močnih mišic, postanejo sredstvo za uporablanje delavcev brez močnega mišičevja ali s še nezrelo razvitim telesom, toda z gibčnejšimi udi. Delo žen in otrok je bila zato prva beseda kapitalistične uporabe strojev! To ogromno sredstvo za nadomestitev dela in delavcev je s tem takoj postalo sredstvo za uvrstitev vseh članov delavske družine brez razlike spola in starosti pod neposredno pokorščino kapitalu. Prisilno delo za kapitalista ni izpodrinilo samo otroških iger, ampak tudi prosto delo v domačem krogu, v območju n r a v n i h mej, za družino samo.)

Vrednost delovne sile ni bila določena samo z delovnim časom, potrebnim za vzdrževanje odraslega delavca, ampak tudi z delovnim časom, ki je potre-

*) Za časa velike bombažne krize, ki je v začetku 60. let — kot posledica ameriške državljanske vojne — divjala v Angliji, je poslala angleška vlada zdravnika dr. Smitha v nekaj okrožij bombažne industrije, da bi poročal o zdravstvenem stanju delavcev. Poročal je m. dr.: »V čisto zdravstvenem oziru da ima kriza marsikako prednost. Delavske žene da so zdaj prišle do potrebnega odmora, tako da lahko doje svoje otroke, namesto da bi jih zastrupljale s kakim opiatom. Dalje imajo priliko, da se uče kuhanja. Nesreča je bila edino ta, da ob tej priliki, ko so se baš učile kuharske umetnosti, niso imele nič jesti. Prav tako so ljudje izkoristili krizo, da so dali delavske hčere v nalašč za ta namen prirejene šole učiti šivati. Ameriška revolucija in celo svetovna kriza sta torej morali priti, da so se delavske deklice, ki predejo za ves svet, lahko učile šivati! V taki meri si torej kapital — v regularnih časih — prilagaja tudi čas za družinsko delo.«

I. knj., 13. pogl., št. 3 a, b.

ben za vzdrževanje njegove družine. Ko pa pritegnejo stroji vse člane delavske družine k delu, se delovna sila moža razvrednoti. Cela družina z n. pr. štirimi delovnimi silami stane morda več kakor poprej samo delovna sila moža, toda zato pridejo štirje delavniki namesto enega. Štirje morajo dobavljati kapitalu ne samo delo, ampak tudi večdelo, da bi mogla družina živeti. Leta 1845. poroča neki angleški pisatelj: »Prirastek števila delavcev je bil velik, ker so može z ženami vedno bolj nadomeščali, zlasti pa odrasle z otroki. Tri deklince s 13 leti, s plačami 6—8 šilingov na teden, so nadomestile moža v zrelih letih, ki je dobival po 18—45 šilingov.« Ker nekaterih družinskih poslov, n. pr. pestovanja in dojenja otrok itd. ni mogoče čisto zatreti, morajo kapitalu zapisane družinske matere več ali manj najemati namestnike. Delo, ki ga zahteva družinski konzum, kakor šivanje, krpanje i. t. d., je treba nadomestiti z nakupovanjem gotovega blaga. Zmanjšanje domačega dela sili torej k povečanim denarnim izdatkom. Zato rasejo stroški za vzdrževanje delavčeve družine in se izenačujejo z večjimi dohodki. Pri vsem tem postaneta varčnost in smotrnost pri porabljanju in pripravljanju življenjskih potrebščin nemogoči.*)

Tudi oblika pogodbe med delavcem in kapitalistom se je spremenila, odkar je začel kapital kupovati nedorasle in poldorasle. Poprej je delavec prodajal svojo lastno delovno silo, s katero je razpolagal kot formalno svobodna oseba. Sedaj prodaja ženo in otroka; postal je trgovec s sužnji. Povpraševanje po delu otrok je često tudi po obliki enako povpraševanju po črnih sužnjih, kakor smo bili navajeni brati o njem v ameriških časniških inseratih. Še v najnovejših (1864.—1866.) poročilih »Komisije za delo otrok« najdemo v resnici grozovite poteze pravih trgovcev s sužnji pri delavskih starših, kadar barantajo za otroke, kljub važnemu dejstvu, da

*) O teh dejstvih, ki jih oficielna politična ekonomija prikriva, imamo obilo materiala v poročilih angleških tovarniških inspektorjev, »komisije za delo otrok«, in zlasti tudi v poročilih o javnem zdravstvu (v Angliji).

so odrasli moški delavci od kapitala izvojevali omejitve dela žen in otrok v angleških tovarnah.

Posledica na ta način povzročeneга razkrajanja družinskega življenja je ogromna umrljivost delavskih otrok v prvih letih njihovega življenja. V Angliji je 16 okrajev, kjer pride na 100.000 živečih otrok pod enim letom na leto povprečno samo 9000 smrtnih slučajev (v enem okraju celo samo 700),

v 24 okrajih od 10.000 do 11.000	
» 39 » » 11.000 » 12.000	
» 48 » » 12.000 » 13.000	
» 22 » » 20.000 » 21.000	
» 25 » » 21.000 » 22.000	
» 17 » » 22.000 » 23.000	
» 11 » » 23.000 » 24.000,	
» Hoo	} med 24.000 in 25.000
» Wolverhamptonu	
» Ashtonu-under-Lyne	
» Prestonu	} od 25.000 do 26.000
» Nottinghamu	
» Stockportu	
» Bradfordu	
» Wisbeachu	26.000
» Manchestru	26.125*)

Kakor je pokazala uradna zdravniška preiskava leta 1861, je visoki umrljivosti dojenčkov krivo — če se ne oziramo na krajevne slučajnosti — v prvi vrsti zaposlenje mater izven doma in odtod izvira-joče zanemarjanje in grdo ravnanje z otroki, m. dr. neprikladna hrana, pomanjkanje hrane, krmljenje z opiat i. t. d.; temu se pridruži še naravna odtujitev mater od otrok in kot posledica tega izstradanje in namerno zastrupljanje. V takih podeželskih okrajih, »kjer je zaposlenje žensk minimalno, je umrljivost (dojenčkov) nasprotno najmanjša.« (Isto poročilo, str. 454).

Iz kapitalističnega izkoriščanja dela žen in otrok izvirajoče moralno hiranje so popisali Frid.

*) Gl. poročilo o javnem zdravstvu. London 1864. Str. 34

Engels v svojem »Položaju delovnih razredov v Angliji« in drugi pisatelji tako izčrpno, da tu na to samo opozarjam. Izrabljanje nezrelih ljudi kot golih strojev za izdelovanje večvrednosti je povzročilo strašno duhovno otopelost, ki jo moramo dobro razlikovati od one prirojene nevednosti, ki pušča duha nevzgojenega, ne da bi s tem pokvarila njegovo razvojno sposobnost, njegovo naravno plodovitost. Ta otopelost je končno prisilila celo angleški parlament, da je v vseh industrijah, spadajočih pod tovarniški zakon, postavil ljudskošolski pouk za zakoniti pogoj zaposlitve otrok izpod 14 let. Duh kapitalizma jasno odseva iz zanikrno sestavljenega teksta takozvanih vzgojnih klavzul v tovarniškem zakonu, iz pomanjkanja sposobnih upravnih organov za njih izvajanje, iz odpora tovarnarjev samih proti temu učnemu zakonu in iz njihovih praktičnih ukan in zvijač, da bi se jim izognili. 30. junija 1857. poroča angleški tovarniški inšpektor Leonhard Horner: Zakon »ne določa nič drugega razen tega, da morajo biti otroci zaprti dnevno tri ure med štirimi stenami nekega prostora, imenovanega šola, in da mora otrokov delodajalec dobiti o tem vsak teden potrdilo od osebe, ki se podpiše kot šolski učitelj ali šolska učiteljica s svojim imenom.« Preden je bil izdan izboljšani tovarniški zakon (l. 1844.), so bila taka potrdila neredko podpisana s križem, ker šolmošter ali šolmošterica sama nista znala pisati. »Vendar pa,« poroča Leonhard Horner 31. oktobra 1856., »niso to samo taki nesrečni brlogi, kjer dobivajo otroci samo šolska naznanila, ne pa pouka; kajti v mnogih šolah, kjer je učitelj zmožen, ostanejo njegovi naporu skoro popolnoma brezuspešni spričo pisane kopice otrok raznih starosti od trehletnih dalje, tako da postane človek vrtoглаv. Njegovi dohodki, v najboljšem slučaju revni, so popolnoma odvisni od višine plače, ta pa od največjega števila otrok, ki se dajo zbasati v eno sobo. Vrhu tega pomanjkanje šolske oprave, pomanjkanje knjig in drugega učnega materiala in moreče učinkovanje smrdečega in zoprnega zraka na uboge otroke same ovira pouk. Bil sem v mnogih takih šolah, kjer sem videl cele vrste otrok, ki niso

delali absolutno nič; in to se potrjuje za obiskovanje šole in ti otroci se štejejo v uradni statistiki za take, ki so uživali pouk.« Kot primer za zahrbtnost, s katero daje kapital zakonu brco, naj navedemo še sledeče mesto iz poročila angleškega tovarniškega inšpektorja A. Redgravea 30. junija 1857.: Po določbah zakona za tiskarne katuna in podobne obrate »je bil dolžan vsak otrok, preden so ga zaposlili v taki tiskarni katuna, v teku 6 mesecev neposredno pred prvim dnevom svoje zaposlitve obiskovati šolo najmanj 30 dni in nič manj kakor 150 ur. Dokler je zaposlen v tiskarni, mora prav tako v teku vsakih 6 mesecev obiskovati šolo po 30 dni in ne manj kakor 150 ur. In sicer se mora vršiti obisk šole med 8. uro zjutraj in 6. uro popoldne in ne sme znašati manj kakor 2½ ter ne več kakor 5 ur v enem dnevu.« Kako je zdaj kapital izvajal te zakonske določbe? »Navadno hodijo otroci 30 dni zaporedoma dopoldne in popoldne, vsak dan 5 ur v šolo in če je 30 dni konec, tako da je predpisana vsota 150 ur dosežena — če so, da govorimo v njihovem lastnem jeziku, če so skončali svoje knjige — se vrnejo v tiskarno in jih šola šest mesecev več ne vidi, dokler ne pride novi šolski obrok in potem ostanejo spet v šoli toliko časa, dokler spet ne skončajo knjig... Mnogo mladine, ki je na ta način zaključilo predpisanih 150 šolskih ur in prebilo 6 mesecev v tiskarni, je potem prav tako daleč kakor ob začetku... Seveda so vse spet pozabili, kar so si bili prej z obiskom šole pridobili.«

S pretežnim dodajanjem otrok in žen k delovnemu osebju so stroji končno zlomili odpor, ki ga je moški delavec v manufakturi še imel proti despotstvu kapitala.

b) Podaljševanje delavnika.

Če so stroji najsilnejše sredstvo za povečanje produktivnosti dela, t. j. za skrajšanje delovnega časa, ki je potreben za produkcijo kakega blaga, postanejo kot nosilci kapitala najsilovitejše sredstvo

za podaljševanje delavnika čez vsako naravno mejo. Po eni strani ustvarjajo nove pogoje, ki usposablajo kapital, da bi lahko popustil vajeti tej svoji stalni tendenci, po drugi strani pa porajajo nove motive za njegovo volčjo lakoto po tujem delu.

Stroj teče sam od sebe, njega premikanje in pogon sta neodvisna od delavca. Lahko bi tekel nepretrgoma, če ga ne bi ovirala telesna slabost in svojevoljnost njegovih človeških pomočnikov. Zato je stremljenje kapitala, da bi kolikor mogoče zajezil ta odpor. Ta je že tako zmanjšan, ker je delo pri stroju navidezno lahko in ker so žene in otroci bolj popustljivi in ubogljivi.

Čim delj časa stroj deluje, tem večja je množina blaga, ki ga izgotovi, in tem manjši je del vrednosti, ki ga pridá vsakemu posameznemu blagu. To je dovolj razloga za kapital, da hoče njegovo delovanje vsak dan kolikor mogoče razširiti.

Obraba stroja nikakor ne odgovarja matematično natančno času njega uporabe. In tudi ko bi bilo tako, bi stroj, ki služi $7\frac{1}{2}$ let vsak dan po 16 ur, vršil prav toliko in ne bi skupnemu produktu, ki ga ustvarja, dodajal nobene večje vrednosti kakor isti stroj, ki bi služil 15 let samo po 8 ur na dan. Toda v prvem slučaju bi se bila vrednost stroja reproducirala (prenesla na blago) dvakrat tako hitro kakor v zadnjem in kapitalist bi pogoltnil v $7\frac{1}{2}$ leta toliko večvrednosti, kakor sicer v 15 letih.

Stroj se ne obrablja samo z uporabljanjem, ampak tudi če stoji pri miru, kakor zarjavi nerabljen meč v nožnici. Elementi ga potem glodajo in ta obraba je do neke stopnje v obratnem razmerju z njega uporabo: čim delj stoji pri miru, toliko bolj ga elementi razjedajo.

Poleg tega je pa stroj izpostavljen še, da se tako izrazimo, moralni obrabi. Lahko se v tem času napravijo cenejši stroji iste konstrukcije, ali se pa lahko pojavijo poleg njega drugi konkurenčni stroji, ki so boljše. Oboje zmanjša njegovo menjalno vrednost. V obeh slučajih, pa če je stroj še tako mlad in čvrst, ne določa njegove vrednosti oni delovni čas,

ki je v njem v resnici utelešen, ampak samo še ono delo, ki je zdaj potrebno za izdelovanje enakega ali boljšega stroja. Zato zdaj stroj bolj ali manj izgublja vrednost. Kolikor hitreje se prenaša njegova skupna vrednost na produkt, kolikor hitreje se stroj porabi, toliko manjša je nevarnost te moralne obrabe; in kolikor daljši je delavnik, toliko hitreje se stroj porabi. Že ko prvič uvedejo stroje v kakršnokoli produkcijsko panogo, si slede mah na mah nove metode, po katerih bi se izdelovali ceneje, in izboljšanja, ki se ne lotevajo samo posameznih delov ali priprav, ampak celotne njihove konstrukcije. V prvi dobi njihovega življenja učinkuje torej ta posebni motiv za podaljševanje delovnika najmočnejše.

Ce hoče kapitalist uporabljati dvojno število delavcev, namesto da bi podaljšal delovnik, in vleči iz njih večvrednosti, mora prav tako podvojiti kapital, naložen v strojih in v stavbah, dalje tudi kapital, ki je naložen v sirovinah, pomožnem materialu i. t. d. S podaljšanim delavnikom se razširi obseg produkcije, ne da bi bilo treba povečati kapital, naložen v stroje in stavbe. Zato ne samo da raste večvrednost, ampak tudi pojemajo izdatki, ki so potrebni za nje pridobivanje. Sicer velja to bolj ali manj za vsako podaljševanje delovnega časa, je pa pri uporabi strojev bolj odločilnega pomena, ker tukaj sploh bolj odloča oni kapital, ki je naložen v delovnih sredstvih. Če poljedelec odloži lopato, tako je leta 1837. gospod Ashworth, angleški veletovarnar bombaža, poučil profesorja nacionalne ekonomije Nassana W. Seniora, »je s tem kapital 18 penijev (ca. 1½ Mk) za ta čas brez koristi. Če pa eden naših ljudi (t. j. od tovarniških delavcev) zapusti tovarno, je s tem brez koristi kapital, ki je stal 100.000 funtov sterlingov (ca. 2 milj. Mk).« Pomislite! Povzročiti, da je kapital, ki je stal 100 tisoč funtov sterlingov, tudi samo za en trenutek »brez koristi«! V resnici je nekaj vnebovpijočega, da kdo naših ljudi sploh kdaj zapusti tovarno! Zaradi naraščajočega obsega strojev, kakor je uvidel po gospodu Ashworthu poučeni Senior, »moramo želeti« vedno večjega podaljševanja delavnika.

Ko uvedejo prvi, edini stroj v kako industrijsko panogo, presega družabno vrednost njegovega produkta njegovo individualno vrednost; t. j. produkt stroja zahteva manj dela kakor produkt konkurence, ki dela še brez strojev. Vrednost se pa določa po »družabnem potrebnem« delu, kar je v tem slučaju večje delo, ki se še vrši brez strojev. Iz tega sledi, da lahko prodajajo produkt stroja visoko nad njegovo lastno vrednostjo; v tej prehodni dobi, ko ostane obratovanje s stroji neke vrste monopol, so zaradi tega dobički izredno veliki in kapitalist skuša te »prve dni mlade ljubezni« kar najbolj temeljito izkoristiti s kolikor mogoče velikim podaljševanjem delavnika. Velik dobiček vzbuja volčjo lakoto po še večjem dobičku.

Ta posebni dobiček preneha, kakor hitro so v isti produkcijski panogi stroji splošno uvedeni, in potem se uveljavi zakon, da večvrednost ne izvira iz delovnih sil, ki jih je kapitalist s strojem nadomestil, temveč nasprotno iz delovnih sil, ki jih pri njem zaposluje. Večvrednost izvira samo iz variabilnega dela kapitala, t. j. iz živega dela; zato jeopotemtakem gotovo toliko večja, kolikor več živega dela uporablja kapital, in z zmanjšanjem živega dela nujno pojema. Toda namen stroja je pa vendar izriniti živo delo in ga nadomestiti. Stroji povečajo produktivno moč, pocenijo produkt, zmanjšajo s tem stroške za preživljanje in, kakor sledi iz tega, tudi vrednost delovne sile, povečajo tako večdelo na račun potrebnega dela; vendar pa dosežejo vse to samo takrat, kadar zmanjšajo število delavcev, ki jih zaposluje dani kapital, ali z drugimi besedami: kadar se uporabi del kapitala, ki je bil poprej variabilen (t. j. ki je plačeval živo delovno silo), za stroje, za konstantni kapital, ki ne producira večvrednosti. Ponazorimo si to na primeru. Kapital 100 (n. pr. 100.000) je moral, preden so bili uvedeni stroji, služiti morda s 40 odstotki za nakup orodja in sirovin, dočim so bili s 60 odstotki zaposleni delavci. Zdaj pride stroj in potroji produktivnost. Zdaj uporabljajo samo še 20 odstotkov za plačevanje delavcev, $\frac{2}{3}$ doslej zaposlenih delavcev

odpuste, kapital, ki so ga prej rabili za njihovo mezdno, služi zdaj za nakup stroja in večjih množin sirovin, ki jih predeluje stroj.

Toda nemogoče je iz zmanjšanega števila delavcev iztisniti prav toliko večvrednosti, kakor poprej iz večjega, t. j. iz dveh delavcev isto toliko kakor iz 24. Če daje vsak od teh 24 delavcev na 12 ur samo eno uro večvrednosti, dobavljajo skupno 24 ur večvrednosti, dočim delata dva delavca skupno samo 24 ur. V kapitalističnem uporabljanju strojev (t. j. v njih uporabljanju za namenom, proizvajati večvrednost) tiči torej nasprotje: Kapitalistično uporabljanje strojev more povišati večvrednost z znižanjem vrednosti delovne sile, toda samo na ta način, da po drugi strani zniža isto večvrednost z zmanjšanjem števila zaposlenih delavcev. In prav to nasprotje žene kapital, ne da bi se sam tega zavedal, do najsilovitejšega podaljševanja delavnika, da bi izenačil pojemanje števila delavcev z naraščanjem večdela vsakega zaposlenega.

Če torej kapitalistično uporabljanje strojev ustvarja po eni strani nove motive za brezmejno podaljševanje delavnika in preobrne način dela tako, da zlomi odpor delavcev, ustvarja na drugi strani — deloma z nameščanjem žen in otrok, deloma z odpustitvijo delavcev, izpodrinjenih od stroja — nekaj nepotrebne delavskega prebivalstva, ki mora trpeti, da mu kapital diktira zakone. Odtod značilno dejstvo v zgodovini moderne industrije, da podere stroj vse npravne in naravne meje delavnika. Odtod očitno nasprotje, da se najsilovitejše sredstvo za krčenje delovnega časa preobrne v najbolj zanesljivo sredstvo za izpremenitev cele življenjske dobe delavca in njegove družine v delovni čas za izkoriščanje kapitala. »Če bi vsako orodje,« je sanjal Aristotel, največji mislec starega veka, »na povelje ali samo po svoji pameti moglo opravljati pripadajoče mu delo, ... če bi tkalski čolnički tkali sami od sebe, ne bi bilo treba ne pomočnikov za mojstre, ne sužnjeve za gospodarje.« In Antipatros, grški pesnik, je pozdravil iznajdbo mlina na vodo, te praobljike strojev, kot osvobojenje sužnjeve in

rojstvo zlate dobe. Pogani, da, pogani! Oni niso razumeli nič niti o politični ekonomiji niti o krščanstvu. Niso razumeli, da je stroj najbolj preizkušeno sredstvo za podaljševanje delavnika. Suženjstvo enega so opravičevali kot sredstvo za popoln človeški razvoj drugega. Da bi pa mogli propovedati zaslužjenje mas, zato da bi napravili iz nekaterih sirovih in nekaterih polizobraženih parvenijev »izborne predilničarje«, »velikopotezne tovarnarje klobas« ali »vplivne trgovce paste za čevlje« — za to jim je pa manjkalo posebnega organa, krščanstva.

Od rojstva veleindustrije*) sem je naraščal kakor lavina silovit in brezmejen naval za podaljševanje delovnega časa. Vse meje nravnosti in narave, starosti in spola, dneva in noči so bile porušene. Celo pojmi o dnevu in noči so tako zelo skopneli, da je neki angleški sodnik moral še l. 1880. zbrati resnično talmudsko bistroumnost, da je mogel »veljavno rabsoditi«, kaj je dan in kaj je noč. Kapital je praznoval svoje orgije. Dejstvo je, da si je pred tovarniškim zakonom služilo kruh 1833 otrok in mladih oseb vso noč, ves dan ali pa kar oboje skupaj. (Poročilo angleških tovarniških inspektorjev, 30. aprila 1860., str. 51.)

Ozrimo se zdaj**) na nekatere produkcijske pango, kjer izsesavanje delovne sile še danes nima nobenih ovir ali jih vsaj še včeraj ni imelo.

»Gospod Broughton, deželni sodnik, je kot predsednik nekega zborovanja, ki se je vršilo v nottinghamski mestni dvorani dne 14. januarja 1860., izjavil, da vlada med tistim delom mestnega prebivalstva, ki se bavi z izdelovanjem čipk, trpljenje in pomanjkanje v taki stopnji, ki je neznana ostalemu civiliziranemu svetu... Ob dveh, treh, štirih zjutraj vržejo 9—10 letne otroke iz njihovih umazanih postelj in jih prisilijo, da delajo za golo preživljanje do desetih, enajstih, dvanajstih ponoči, dočim jim udje ginejo, postava se jim ključi, poteze na obrazu po-

*) Od tu dalje I. knj., 8. pogl., št. 6.

**) Od tu dalje I. knj., 8. pogl., št. 3.

stajajo tope, in kar je na njih človeškega, pada v kamenito otrplost, da samo pogled na to človeka zgrozi... Kaj naj si mislimo o mestu, ki prireja javno zborovanje, da napravi peticijo, naj se omeji delovni čas za moške dnevno na 18 ur!« (Iz londonskega časopisa Daily Telegraph, 14. januarja 1860.)

Lončarno v Staffordshiru so v zadnjih 22 letih (pred 1860.) trikrat preiskale parlamentarne komisije. Iz poročil iz l. 1860. naj zajamemo nekaj izpovedi zaposlenih otrok samih. Iz otrok lahko sklepa-mo na odrasle, zlasti na deklice in na žene, in sicer v industriji, v primeri s katero se zdi predenje bombaža kot zelo prijeten in zdrav posel:

Viljem Wood, 9 leten, »je bil star 7 let 10 mesecev, ko je začel delati.« Nosil je izgotovljeno blago v sušilnico in prinašal nazaj prazen model. Vsak dan v tednu prihaja ob šestih zjutraj in konča približno ob devetih zvečer. »Delam do devetih zvečer vsak dan v tednu, tako n. pr. v teku zadnjih 7—8 tednov.« Torej 15 urno delo za devetletnega otroka! J. Murray, 12 leten deček, izpove: »Nosim modele in vrtim kolo. Prihajam ob šestih, marsikdaj ob štirih zjutraj. Vso to noč sem delal do davi ob osmih. Od sinoči nisem bil v postelji. Razen mene dela še 8 ali 9 drugih dečkov celo to noč. Vsi razen enega so zopet prišli davi. Na teden dobivam 3 sh 5 d (šilinge, penijev, približno 3.55 Mk). Ne dobim več, če delam tudi vso noč. Pretekli teden sem delal dve celi noči zaporedoma.«

Dr. Greenhow izjavlja, da je življenjska doba v lončarskih pokrajinah Stocke-upon-Trent in Wolstantonu izredno kratka. Čeprav v obeh okrajih ni zaposlenih v lončarnah niti cela tretjina moških nad dvajsetimi leti, odpade na lončarje v enem okraju nad polovico, v drugem približno $\frac{2}{5}$ smrtnih slučajev, in sicer kot posledice prsnih bolezni. Dr. Boothroyd, praktični zdravnik v Hanleyu, izpoveduje: »Vsaka naslednja generacija lončarjev je bolj pritlikava in slabša od prejšnje.« Prav tako drug zdravnik, gospod Mc. Bean. »Odkar sem pred 25 leti začel s svojo prakso med lončarji, se je v napredujočem pešanju postave in teže pokazala očitna degeneracija tega

razreda.« Te izpovedi so vzete iz poročila dr. Greenhova iz l. 1860. (»Public Health [javno zdravstvo], 3. poročilo i. t. d., str. 102, 104, 105.)

Iz poročila komisarjev iz l. 1863: Dr. J. F. Arledge, višji zdravnik bolnišnice v North Staffordshire, pravi: »Kot razred predstavljajo lončarji, moški in ženske... telesno in npravno degenerirano prebivalstvo. Običajno so pritlikavi, slabe konstitucije in često na prsih zraščeni. Postarajo se predčasno in ne žive dolgo; flegmatični so in brez krvi, slabotne konstitucije, kar se vidi po težkih želodčnih napadih, ter bolehalo na jetrih in na ledvicah in za revmatizmom. Predvsem pa trpe od prsnih bolezní, od vnetja pljuč, od jetike, vnetja sapnika in naduhe. Neka vrsta naduhe je njihova posebnost in je znana pod imenom lončarska naduha ali lončarska sušica. Od škrofuloze, ki se loteva bezgavk, kosti in drugih delov telesa, trpi več kakor $\frac{2}{3}$ lončarjev... Da ni degeneracija prebivalstva tega okraja še veliko večja, se je treba zahvaliti izključno priseljevanju iz okoliških podeželskih okrajev in mešanim ženitvam z bolj zdravimi rasami.« Gospod Charles Pearson, še pred kratkim kirurg iste bolnice, piše v pismu komisarju Longeu m. d.: »Govorim lahko samo po osebnem opazovanju, ne statistično; toda zagotoviti Vas moram, da je v meni zmirom in zmirom vzbujalo odpor, kadar sem gledal te uboge otroke, katerih zdravje so žrtvovali, da so njihovi starši in delodajalci ugodili svojemu pohlepu.« Ko našteva vzroke lončarskih bolezní, označuje za najvažnejšega dolgotrajen delavnik. Isto velja tudi za lončarne na Škotskem.

Manufaktura žveplenk datira od l. 1833., ko so iznašli, kako se nanaša fosfor na sam zažigalnik. Od 1845. se je v Angliji hitro razvila in se razširila najprej v gosto naseljenih delih Londona in odtod zlasti tudi na Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle, Glasgow. Ž njo pa tudi ohromitev ust, ki jo je odkril neki dunajski zdravnik že 1845. za svojevrstno bolezen izdelovalcev žveplenk. Polovica delavcev so otroci pod trinajstimi in mlade osebe pod osemnajstimi leti. Ta manufaktura

je po svoji nezdravosti in zoprnosti tako razvpita, da ji samo najbolj propadli del delavskega razreda, napol sestradane vdove i. t. d. daje svoje otroke, razcapane, napol sestradane, popolnoma zanemarjene in slabo vzgojene.« Od prič, ki jih je zaslišal komisar White l. 1863., jih je bilo 270 pod 18 leti, 50 pod 10 leti, 10 samo 8 in 5 samo 6 let starih. Menjavanje delovnika od 12 na 14 in 15 ur, nočno delo, neredna hrana, največkrat kar v delovnih prostorih, okuženih od fosforja. Dante bi odkril, da je ta manufaktura prekosila njegove najgroznejše fantazije o peklu.

V tovarni za preproge se preprostejše vrste tiskajo s stroji, finejše z roko. Najbolj živahni kupčijski meseci so med začetkom oktobra in koncem septembra. V tej dobi traja delo pogostoma in skoro nepretrgoma od šestih dopoldne do desetih zvečer in še bolj pozno v noč.

G. Spiden izpoveduje (1862.): »Ko je bil tale moj mali star 7 let, sem ga na svojem hrbtu nosil sem in tja po snegu in on je na to delal po 16 ur! ... Pogostoma sem pokleknil, da bi ga pital, ko je stal ob stroju, ker ga ni smel niti zapustiti ali ustaviti.« Smith, poslevoedeči družabnik neke manchestrske tovarne: »Mi (on meni svoje delavce, ki delajo za ,nas') delamo, ne da bi prekinili za jed, tako da je dnevno delo 10 $\frac{1}{2}$ ure končano ob 1 $\frac{1}{2}$ 5-ih popoldne in vse ostalo je nadurni čas. (Ali ta gospod Smith pač ne vzame nobene jedi v 10 $\frac{1}{2}$ ure?) Mi (isti Smith, nov Krispin*) končamo redko pred 6-o zvečer ... Otroci in odrasli (152 otrok in mladine pod 18 leti in 140 odraslih) smo v zadnjih 18 mesecih enakomerno delali povprečno najmanj 7 dni in 5 ur tedensko ali 78 $\frac{1}{2}$ ure na teden. V 6 tednih do 2. maja tega leta (1863.), je bilo povprečno število največje — po 8 dni ali 84 ur tedensko!« Vendar pristavi in se muza isti Smith: »Delo pri stroju je lahko.« In podobno pravijo tisti, ki uporabljajo ročni tisk: »Ročno

*) Krispin in Krispijan, dva katoliška svetnika. Kot pravijo, sta kradla usnje, da sta zastoj delala čevlje za reveže. Zato pomeni Krispin človeka, ki vrši na stroške drugih dobra dela. J. B.

delo je bolj zdravo kakor pri stroju.« V celoti se gospodje tovarnarji z ogorčenjem izjavljajo proti predlogu, da naj se ustavijo stroji vsaj za čas jedi.«

Januarja 1866. so stali pred eno londonskih grand jury*) trije železniški delavci, en sprevodnik, en strojevodja in en čuvaj. Velika železniška nesreča je preselila na stotine potnikov na oni svet. Malomarnost železničarjev da je vzrok nesreče. Ti so soglasno izjavili pred porotniki, da je njihovo delo pred 10—12 leti trajalo samo 8 ur dnevno. Dalje, da so jim ga v zadnjih 5—6 letih navili na 14, 18 in 20 ur in pri posebno živahnem navalu izletnikov, kakor v dobi posebnih vlakov, je nepretrgoma trajalo 40 do 50 ur. Izjavili so, da so tudi oni samo navadni ljudje, in ne ciklopi. Je neka meja, kjer njihova delovna sila odpove. Loti se jih nekakšna mrtvoudnost. Njihovi možgani nehajo misliti in njihove oči nehajo videti. Vseskozi »respectable British Juryman**») je na to odgovoril s sodbo, ki jih zaradi »uboja« pošilja pred naslednje porotno sodišče, in je v milem dodatku izrazil pobožno željo, naj bi gospodje kapitalistični magnatje pri železnici bili v bodoče pač bolj potratti pri nakupu potrebnega števila delovnih sil in bolj »zdržni« ali bolj »zatajljivi« ali »varčnejši« pri izsesavanju plačane delovne sile.

Iz pisane množice delavcev vseh poklicev izberimo še dve postavi, katerih frapantni kontrast dokazuje, da so pred kapitalom vsi ljudje enaki — neko delavko za lepotičenje in nekega kovača.

V zadnjih junijskih tednih 1863. so prinesli vsi londonski dnevniki poročilo s senzacijskim napisom: »Smrt od samega čezmernega dela.« Šlo je za smrt delavke modistinje Mary Anne Walkley, 20 let stare, zaposlene v eni zelo uglednih manufaktur za dvorno konfekcijo, ki jo je izkoriščala neka dama z lepim imenom Eliza. Tu je vnovič prišla na dan tista stara, večkrat povedana zgodba, da delajo ta dekleta povprečno po 16½ ur, v sezoni pa pogostoma nepre-

*) Zbor 24-tih porotnikov, ki imajo odločiti, ali pride obtoženec pred redno sodišče.

**) Ugledna (= naslov) britanska porota. — Prev.

kinjeno po 30 ur, in takrat oživljajo njihovo ginečo delovno silo na ta način, da jo podpirajo od časa do časa s sherryjem, s portskim vinom ali s kavo. In bilo je baš na višku sezone. Šlo je za to, da se kakor bi mignil pričarajo sijajne obleke plemenitih ladyj za poklonitveni ples pri pravkar importirani princezini Wales. Mary Anne Walkley je delala neprekinjeno 26 $\frac{1}{2}$ ure skupaj s 60 drugimi dekletji, po 30 v sobi, ki je dajala komaj $\frac{1}{8}$ potrebnega zraka, dočim so ponoči spale po dve na eni postelji v eni izmed dušecih lukenj, v kakršne je bila razdeljena soba z raznimi lesenimi stenami. In to je bil eden od boljših londonskih salonov. Mary Anne Walkley je v petek zbolela in v nedeljo umrla, ne da bi, na veliko začudenje gospe Elize, vsaj prej dogotovila zadnjo stvar. Prepozno k smrtni postelji poklicani zdravnik, gospod Keys, je izjavil pri mrliškem ogledu s suhimi besedami: Mary Anne Walkley je umrla najbrž od dolgih delovnih ur v prenapolnjeni delovni sobi in od preozke, slabo zračene spalne čumnate.« Da bi dalo zdravniku lekcijo iz bontona, je mrliško ogledništvo nasprotno izjavilo: »Pokojnica je umrla najbrž za kapjo, vendar je dovolj razloga za domnevo, da je pospešilo njeno smrt čezmerno delo v prenapolnjeni delavnici i. t. d.«

O položaju modistinj je takrat izjavil dr. Richardson, primarij neke londonske bolnice: »Šivilje vseh vrst, modistinje, izdelovalke oblek in navadne šivilje trpijo trikratno gorje — od čezmernega dela, od pomanjkanja zraka in od pomanjkanja hrane ali slabe prebave. Nesreča tega posla je, da si ga je, zlasti v glavnem mestu, monopoliziralo kakih 26 kapitalistov... Njihovo moč čuti ves ta razred delavk. Komaj dobi izdelovalka oblek majhen krog odjemalcev, že jo prisili konkurenca, da dela doma kakor ubita, da bi si ta krog obdržala in z istim čezmernim delom mora obremeniti tudi svoje pomočnice. Če ji posel ne gre po sreči ali če se ne more osamosvojiti, potem se obrne na podjetje, kjer sicer dela ni manj, pa je plača gotova. V takem položaju postane prava sužnja, ki jo vsako družbeno valovanje preganja sem in tja; zdaj je doma v majhni sobi, kjer malone stra-

da, zdaj je spet zaposlena od 24 ur po 15, 16, celo 18 ur v neznosnem zraku in pri hrani, ki je zaradi pomanjkanja čistega zraka ne more prenesti. Od teh žrtev živi jetika, ki ni nič drugega kakor zračna bolezen.*)

Istotam nadaljuje dr. Richardson: »Delati na žive in mrtve ni dnevni red samo v delavnici modistinj, ampak na tisoč mestih, celo na vsakem mestu, kjer je kupčija v teku... Vzemimo na primer težkega kovača. Če smemo verjeti pesnikom, ni bolj čvrstejšega, veselega človeka od kovača. Vzdigne se zgodaj in kuje iskre pred solncem; je in pije in spi kakor nihče drug. Če gledamo samo na telo, je kovač pri zmerem delu v resnici v enem od najboljših človeških položajev. Toda sledimo mu v mesto in pogledimo breme dela, ki ga navalijo močnemu možu, in kakšno mesto zavzame na seznamih umrljivosti naše dežele! V Maryleboneu (eden od londonskih mestnih okrajev) umre od 1000 težkih kovačev na leto 31, t. j. 11 več, kakor znaša povprečna umrljivost odraslih moških v Angliji. Ta poklic, ki je skoro instinktivna umetnost človeštva, sam po sebi neoporečen, postane z golim pretiravanjem dela za človeka poguba. On lahko dan na dan zamahne toliko udarcev s kladivom, napravi toliko korakov, tolikokrat vdihne, napravi toliko dela in živi povprečno recimo 50 let. Zdaj ga pa prisilijo zamahovati toliko udarcev več, napraviti toliko korakov več, toliko pogosteje dihniti in s tem vsem skupaj — pomnožiti njegovo življenjsko nalogo na dan za četrtnino. On to poskuša in rezultat tega izvrševanja četrtnine dela več v skrčenem času je, da umre namesto v 50. letu že v 37.«

c) Delo postaja težko.

Brezmejno podaljševanje delavnika**), ki ga povzročajo stroji v rokah kapitala, je privedlo do tega, da je nazadnje posegla vmes družba, ogrožena v ko-

*) Dr. Richardson, »Smrt od samega čezmernega dela«, in Social Science Review, julijski zvezek 1863.

**) Zdaj spet I. knj., 13. pogl., 3 c.

reninah svojega življenja, in da se je s tem uvedel zakonito omejen normalni delavnik. Na podlagi tega se je silovito povečala intenzivnost dela.

Popolnoma razumljivo je, da z napredovanjem strojne tehnike in z nakopičenimi izkušnjami posebnega razreda strojnih delavcev hkrati narašča hitrost in s tem intenzivnost dela. Tako se v Angliji pol stoletja vodita za roke podaljševanje delavnika in rastoča intenzivnost tovarniškega dela. Jasno nam bo pa, da mora pri delu, kjer ne gre za prehodno, mrzlično pospeševano delovanje, ampak za dan za dnem se ponavljajočo pravilno enoličnost, nujno priti do vozla, kjer se širjenje delavnika in intenzivnost dela med seboj izključujeta, tako da se podaljšanje delavnika da prenašati samo s poslabšanjem intenzivnosti dela in obratno zvišana intenzivnost samo s skrajšanjem delovnega časa. Kakor hitro je polagoma naraščajoči odpor delavskega razreda prisilil državo, da je nasilno skrčila delovni čas, od tistega trenutka torej, ko je bilo enkrat za vselej prerezano povečano ustvarjanje večvrednosti s podaljševanjem delavnika, se je vrgel kapital z vso močjo in s polno zavestjo na metodo povečanja večvrednosti s tem, da se pospeši razvoj sistema strojev. In sicer ne več s samim pocenjevanjem produkta in s tem doseženim znižanjem vrednosti delovne sile, temveč obenem z »intenzifikacijo« del, t. j. z ostrejšim napenjanjem delovne sile, tako da se mora opraviti v krajšem času prav toliko ali celo več kakor poprej v daljšem času. Intenzivnejša ura 10 urnega delavnika vsebuje zdaj prav toliko ali še več dela kakor bolj luknjičasta ura 12 urnega delavnika. Njen produkt ima zato prav toliko ali več vrednosti kakor $1\frac{1}{2}$ bolj luknjičave ure. Ne glede na zvišanje večvrednosti po zvišani produktivni moči dela, dobavlja zdaj kapitalistu n. pr. $3\frac{1}{3}$ ure večdela na $6\frac{2}{3}$ ure potrebnega dela isto množino vrednosti kakor prej 4 ure večdela na 8 ur potrebnega dela.

Zdaj se vprašamo, kako se doseže močnejša intenzivnost dela?

Prvi učinek skrčenega delavnika sloni na samo po sebi umevnem zakonu, da je učinkovalna z m o ž n o s t delovne sile v obratnem razmerju s č a s o m nje učinkovanja. Čim krajši čas delavec dela, toliko intenzivneje more delati. Zato se v nekih mejah pridobi na oddajanju moči toliko, kolikor se je izgubilo pri trajanju dela. Da pa delavec tudi v resnici opravi več dela, za to skrbi kapital z metodo plačevanja, da namreč uvaja akordno delo. V manufakturah, n. pr. v lončarstvu, kjer nimajo stroji pomena ali ga imajo le malo, je uveden tovarniški zakon nepobitno dokazal, da skrčenje delavnika samo čudovito poveča pravilnost, enoličnost, red, stanovitnost in energijo dela. (Glej poročila angleških tovarniških inšpektorjev z dne 31. oktobra 1865.) Ta učinek se je pa v pravi tovarni vendar zdel dvomljiv, ker je tu odvisnost delavca od stanovitnega in enoličnega gibanja stroja že davno bila ustvarila najstrožjo disciplino. Ko se je torej 1844. obravnavalo znižanje delavnika pod 12 ur, so tovarnarji skoraj soglasno izjavili, »da so pazili njihovi pazniki v različnih delovnih prostorih, da ‚roke‘ niso izgubile ‚nobenega časa‘ po nepotrebnem, da se ‚stopnja pozornosti in pazljivosti na strani delavcev skoraj ne da povišati‘ in da je torej pri nespremenjenem toku strojev nesmiselno, pričakovati od povišane pazljivosti i. t. d. delavcev v dobro vodenih tovarnah sploh kakega zadostnega rezultata.« (Poročilo angleških tovarniških nadzornikov za 1844. do 30. aprila 1845.) To trditev so poskusi ovrgli. G. R. Gardner je dal v svojih dveh velikih tovarnah v Prestonu od 20. aprila 1844. dalje delati namesto 12 ur na dan samo še 11. Po približno enem letu je dobil rezultat, da »se je dosegla ista količina produkta pri istih stroških, vsi delavci so zaslužili v 11 urah isto toliko mezde kakor prej v 12.« (Ker so ostale akordne postavke nespremenjene, je bila višina tedenske mezde odvisna od množine produkta). Dočim so prejeli isto mezdo in si pridobili eno uro prostega časa, je dobil kapitalist isto množino produktov in vsak dan za eno uro prihranil premoгаа, plina i. t. d. Podobne poskuse so izvršili z enakim uspehom v tovarnah

gg. Horrocksa in Jacsona. (Poročilo za l. 1844., str. 21.) Pri tem je mnogo odločal moralni element. Delavci so izjavili tovarniškemu nadzorniku: »Delamo z večjo vnemo, vedno nam je na misli, kako bomo mogli iti zvečer prej domov, in delavnost ter veselje do dela prevevata vso tovarno od najmlajšega do najstarejšega delavca in v velikem obsegu si lahko drug drugemu pomagamo.«

Kakor hitro postane skrajšanje delavnika zakonito prisilno, postane stroj v kapitalistovih rokah sistematično sredstvo, ki se uporablja za to, da se v istem času iztisne čim več dela. To se vrši na dvojen način: s povečano hitrostjo strojev in z razširjenim obsegom strojev, ki jih mora streči isti delavec. Zboljšanje parnega stroja poviša število udarcev njegovega bata na minuto in obenem dopušča, da isti motor z večjim prihrankom moči goni obsežnejši mehanizem pri enakem ali celo padajočem trošenju premoaga. Zboljšanje transmisijske priprave zmanjša trenje in, kar moderne stroje tako očitno odlikuje od starih, zmanjša premer in težo velikih in malih valjev. Zboljšanja delovnih strojev končno zmanjšajo pri zvišani hitrosti in bolj razširjenem učinkovanju njihov obseg, kakor pri modernem parnem tkalnem stroju, ali s trupom povečajo obseg in število orodij, ki jih vodijo, kakor pri predilnem stroju, ali z neznatnimi detajlnimi spremembami povečajo gibljivost teh orodij, kakor se je pri predilnem stroju »selfaktor« na ta način pred kakimi 10 leti (t. j. okoli 1855.) povečala hitrost vreten za eno petino.

Skrčenje delavnika na 12 ur datira v Angliji od 1832. Že 1836. je neki angleški tovarnar izjavil: »V primeri s prejšnjimi razmerami je delo, ki se opravlja v tovarnah, zelo naraslo, in sicer zaradi večje pazljivosti in delavnosti, ki ju znatno povečana hitrost strojev zahteva od delavcev!« Leta 1844. je dal Lord Ashley v spodnji zbornici naslednje z dokumenti podprte podatke:

»Delo v tovarni zaposlenih je zdaj trikrat tolikšno kakor pred uvedbo takih operacij. Stroji so brez dvoma nadomestili kite in mišice milijonov

ljudi, vendar so pa čudovito pomnožili tudi delo ljudi, nad katerimi gospodujejo s svojim strahovitim gibanjem... Delo, ki ga je opravljal delavec s tem, da je 12 ur sledil gor in dol paru »mjulov« za predenje preje št. 40, je leta 1825. obsegalo tek 8 (angleških) milj (= pribl. 12.800 metrov). Leta 1832. je razdalja, ki jo je bilo treba prepotovati pri sleditvi dvema paroma »mjulov« za predenje iste številke v 12 urah, znašala 20 milj (32.000 metrov) in pogostoma še več. Leta 1825. je moral predilec v 12 urah na vsaki »mjul« napraviti 820 potez, kar je dalo skupno vsoto 1640 za 12 ur. Leta 1832. je moral vsak predilec v svojem 12 urnem delavniku na vsak »mjul« napraviti 2400 potez, skupaj 4800 in v nekaj slučajih je bila zahtevana množina dela še večja... Tu imam v rokah še drug dokument iz 1842., ki dokazuje, da delo progresivno narašča ne le, ker je treba prepotovati večjo razdaljo, temveč ker se množina produciranege blaga večja, dočim število rok razmehroma pada; in dalje, ker se zdaj čisto prede slabši bombaž, ki zahteva več dela... V česalnici je nastal velik prirastek dela. Ena oseba vrši zdaj delo, ki je bilo poprej razdeljeno med dve...»

Spričo te značilne intenzivnosti, ki jo je doseglo delo pod vlado 12 urnega delavnika že 1844., se je takrat zdela upravičena izjava angleških tovarnarjev, da je vsak nadaljnji napredek v tej smeri nemogoč, da bo zato vsako nadaljnje padanje delovnega časa povzročilo pojemanje produkcije. Pa preidimo k dobi po 1847., odkar je bil uveden zakon o 10 urnem delavniku v angleških tovarnah bombaža, volne, svile in prediva.

Hitrost vreten je narasla pri »sroslu« (throstle) za 500, pri »mjulu« za 1000 obratov na minuto, t. j. hitrost sroslovega vretena, ki se je zavrtele 1839. na minuto 4500 krat, se zavrte zdaj (1862.) 5000 krat in mjulovo vreteno, ki se je zavrtele 5000 krat, se zavrte zdaj 6000 krat v minuti.« (Poročilo angleških tovarniških nadzornikov z dne 31. oktobra 1862., str. 62.).

Kakor se je v 8 letih od 1848. do 1856., pod vlado 10 urnega delavnika, izvršil velik napredek angleške

industrije, ga je vendar visoko prekosila naslednja 6 letna doba od 1856. do 1862. V izdelovanju svile n. pr. je znašalo število

	vreten	tkalnic	delavcev pa
1856	1,093.799	9.260	56.132
1862	1,388.544	10.709	52.429

To dá

prirastek vreten	26,9 odstotkov
prirastek tkalnic	15,6 odstotkov
pa d e c delavcev	7 odstotkov

Dne 27. aprila 1863. je izjavil poslanec Ferrand v spodnji zbornici: »Delavski delegati iz 16 okrajev iz Lancashire in Cheshire, ki govorim po njihovem naročilu, mi sporočajo, da zaradi zboljševanja strojev delo v tovarnah neprestano narašča. Namesto da bi kakor prej stregla ena oseba s pomočnikom dvema tkalnicama, streže zdaj brez pomočnikov trem in nič nenavadnega ni, če streže ena oseba štirim i. t. d. 12 ur dela, kakor sledi iz omenjenih dejstev, se iztisne zdaj v manj kakor 10 delovnih urah. Zato se samo po sebi razume, v kako ogromnem obsegu so se pomnožili napori tovarniških delavcev v zadnjih letih.«

Čeprav tovarniški inšpektorji zato neumorno in s popolno pravico slavijo ugodne rezultate zakonov o tovarnah iz let 1844. in 1850., vendar priznavajo, da je skrčenje delavnika izzvalo že tako intenzivnost dela, ki ruši delavčevo zdravje, torej samo delovno silo. Kakor hitro je zakon enkrat za vselej kapitalu odrezal podaljševanje delavnika, ni nobenega dvoma, da mora stremljenje kapitala za tem, da to izgubo nadomesti s sistematičnim višanjem intenzivnosti dela in da preobrne vsako zboljšanje strojev v sredstvo za večje izsesavanje delovne sile, kmalu nujno spet prignati do povratnika, kjer postane ponovno skrčenje delavnika neizogibno.

d) Delo postaja pusto, nezgode se množe.

Ko smo proučevali manufakturo (ki še ne obratuje s stroji), smo videli, da ona sloni še popolnoma na osebni zmožnosti delavca, na virtuoznosti, s katero je znal sukati svoje orodje, in kako se je zaradi tega med delavci ustvarila nekaka razdelitev po činih, notranja neenakost. Dalje smo videli, kako je razlika med manufakturo in obratovanjem s stroji prav v tem, da delavcu orodje, s katerim učinkuje na sirovine, vzamejo iz rok in ga dajo stroju, tako da poslej namesto delavca stroj skrbi za preoblikovanje sirovin, dočim mora delavec samo še čuvati nad njim. Zato storilna sposobnost orodja ni več vezana na osebne meje človeške delovne sile. V manufakturi more delati orodje samo tako dolgo in tako intenzivno in tako močno kakor človek, ki ga rabi. V veleindustriji lahko na mesto človeka, ki čuva stroj, stopi drugi, in orodje lahko deluje dalje, četudi mora človek n. pr. spati ali jesti. Tako je prenehala tehnična podlaga, na kateri sloni delitev dela v manufakturi. Namesto razdelitve po činih, ki je karakteristična za manufakturo, nastopi zato v avtomatični tovarni tendenca po izenačenju ali niveliranju opravil, ki jih morajo vršiti pomočniki strojev; namesto umetno ustvarjenih razlik med delnimi delavci nastopijo pretežno naravne starostne in spolne razlike.

Čeprav zdaj stroji tehnično zrušijo stari sistem delitve dela, se ta sistem v tovarni vendar še vleče naprej tradicionalno iz navade, tako da ga kapital pozneje v še gnusnejši obliki spet sistematično uporablja kot sredstvo za izkoriščanje delovne sile. Iz dosmrtna specialnosti, sukati eno delno orodje, nastane dosmrtna specialnost, streči enemu delnemu stroju. Stroji se zlorablajo, da se delavec že od mladih nog spremeni v del delnega stroja. Ne samo, da se tako znatno zmanjšajo stroški, potrebni za obnavljanje delavca, ampak hkrati postane popolna tudi njegova onemogla odvisnost od tovarniške celote, to je od kapitalista. Tukaj moramo kakor povsod raz-

likovati med večjo produktivnostjo, kj izhaja iz razvoja družabnega produkcijskega procesa, in večjo produktivnostjo, ki izhaja iz kapitalističnega izkoriščanja tega procesa.

V manufakturi in pri rokodelstvu služi orodje delavcu, v tovarni pa delavec služi stroju. Tam giblje delovno sredstvo on, tu pa mora slediti gibanju tega sredstva. V manufakturi tvorijo delavci člene živega mehanizma. V tovarni obstoji mrtev mehanizem, neodvisen od njih, in oni se mu vtelesijo kot živi priveski. »Brezkončno, mučno ponavljanje enega in istega mehaničnega procesa po starem kopitu je podobno Sizifovemu delu: breme dela kakor skala vedno iznova pada na zdelanega delavca.« (Engels, »Lage der arbeitenden Klassen in England«, 2. izd., Stuttgart, str. 180.) Delo pri stroju napenja do skrajnosti živčni sistem, zatira pa mnogostransko gibanje z mišicami in vsako prosto telesno in duševno udejstvovanje. Še celo olajšanje dela se izprevrže v torturo: stroj delavca ne oprošča dela, temveč jemlje vsebino njegovemu delu. Ločitev duševnih produkcijskih sil od ročnega dela in njih izpremenitev v oblast kapitala nad delom se dovrši v veleindustriji, zgrajeni na podlagi strojev. Osebna spretnost posameznega strojnega delavca izgine kakor majčkena postranska stvar pred znanostjo, pred neznanskimi naravnimi močmi in pred družabnim delom mase, kar je vse skupaj utelešeno v sistemu strojev in tvori ž njim moč »masterja«.*) Ta »mojster«, v čigar možganih so stroji in njegova lastnina nad stroji nekaj neločljivega, zato v slučajih spora zaničljivo zakliče »rokam«: »Tovarniškim delavcem naj bo v svarilen opomin, da je njihovo delo v resnici zelo nizka vrsta delovne spretnosti; da se nobeno delo ne da lažlje priučiti kakor njihovo in da zatorej nobeno delo ni bolje plačano, kakor njihovo in da se v tako kratkem času in v toliki preobilici ne da opraviti nobeno drugo delo kakor to, ker ga po kratkem pouku lahko opravlja najmanj izkušen človek. Mojstrovi stroji predstav-

*) V angleščini: mojster, učitelj, gospod(ar). — Op. prev.

ljajo v produkcijski kupčiji v resnici nekaj veliko važnejšega kakor delavčevo delo in spretnost, ki ju nauči šestmesečna vzgoja in ki se ju lahko nauči vsak kmečki hlapec.«*)

Tehnična podreditev delavca enoličnemu toku stroja in sestav delavcev iz oseb obojega spola in najrazličnejših starosti — vse to napravi v tovarni kasarniško disciplino, s čimer se docela razvije delo nadzorovanja, to je delitev delavcev v ročne delavce in v paznike, v navadne industrijske vojake in v industrijske častnike. »Glavna težava v avtomatični tovarni je bila v potrebni disciplini, da bi delavce odvadili nepravilnih navad pri delu in jih prilagodili nespremenljivi pravilnosti velikega avtomata.« Toda težava se je dala premagati, disciplina je bila ustvarjena. Kar je bil nekoč bič priganjaču sužnjev, to je postala zdaj kasarniška knjižica paznikova. Vse kazni se seveda spremene v denarne in v odbitke od plač, in zakonodajna bistrournost tovarniških Likurgov že tako uredi, da so prestopki proti njihovim zakonom še bolj dobičkanosni kakor pokoravanje tem zakonom. O tem piše Fr. Engels (»Lage der arbeitenden Klassen in England«, str. 217): »Sužnost, v katero je buržoazija zvezala proletariat, ne prihaja nikjer jasneje na dan kot v tovarniškem sistemu. Tukaj se vsa svoboda pravno in faksično neha. Delavec mora biti zjutraj ob ½6. v tovarni; če pride nekaj minut prepozno, ga kaznujejo; če pride 10 minut prepozno, ga sploh ne pustijo v delavnico, dokler ni končan zajtrk, tako da izgubi na plači četrť dneva. Na povelje mora jesti, piti in spati . . . Despotski zvonec ga kliče s postelje, kliče ga k zajtrku in k obedu. In kako je šele v tovarni? Tu je tovarnar absoluten zakonodajalec. On izdaja tovarniški pravilnik, kakor ga je volja; on izpreminja in dela dodatke k svojemu kazenskemu zakoniku, kakor se mu zljubi. In kadar vstavi najbolj divjo stvar, potem rečejo sodišča delavcu: Ker ste prostovoljno sprejeli to pogodbo, se

*) Poročilo odbora za »Obrambne fonde predilniških in mufakturnih mojstrov«, Manchester 1854., str. 17. — Pozneje na str. 148 bomo videli, kako piska »master« na drugo piščalko, kakor hitro mu grozi izguba njegovega »živega« avtomata.

ji morate zdaj tudi pokoravati... Ti delavci so obsojeni v to, da od 9. leta do svoje smrti živé pod dušno in telesno knubo.«

Omenjamo samo zunanje pogoje, pod katerimi se opravlja delo v tovarni. Vsa čutila enakomerno kvari umetno povečana temperatura, z odpadki sirovin prepejeno ozračje, glušeči šum i. t. d. ne glede na življenjsko nevarnost med tesno postavljenimi stroji, ki z rednostjo letnih časov dajejo svoja industrijska bojna poročila. Prihranki pri produkcijskih sredstvih, ki pretirano hitro dozore šele v tovarniškem sistemu, postanejo v rokah kapitala hkrati sistematično ropanje življenjskih pogojev delavca pri delu, ropanje prostora, zraka, svetlobe in sredstev za varnost proti življenjsko nevarnim ali nezdravim okoliščinam produkcijskega procesa, da niti ne govorimo o pripravah za udobnost delavca.

Zakoni za varstvo proti nevarnim strojem so blagodejno učinkovali. »Toda« — tako beremo v poročilu angleških tovarniških nadzornikov z dne 31. oktobra 1866. — »zdaj so tu novi viri nesreč, ki jih pred 20 leti sploh ni bilo, namreč pomnožena hitrost strojev. Kolesa, valji, vretena in tkalnice se vrté zdaj s povečano in s še vedno naraščajočo silo; prsti morajo hitreje in z večjo gotovostjo prijematí pretrgano nit, kajti če jih polagajo z obotavljanjem ali neprevidno, jih žrtvujejo... Veliko število nesreč povzroči gorečnost delavcev, da bi hitreje izvršili svoje delo. Spomniti se je treba, da je za tovarnarja najbolj važno, da ima svoje stroje nepretrgoma v gibanju, t. j. da producira prejo in tkanino. Vsaka ustavitve za eno minuto ni samo izguba gonilne moči, ampak tudi produkcije. Pazniki, katerih mezda narašča z množino izdelka, priganjajo zato delavce, da imajo stroje v stalnem gibanju; in to ni prav nič manj važno za delavce, ki so plačani po teži ali po kosu. Čeprav je zato v večini tovarn formalno prepovedano čistiti stroje med pogonom, je to kljub temu splošno v navadi. Samo iz tega vzroka se je zgodilo v zadnjih 6 mesecih 906 nezgod... Čeprav se stroji vsak dan čistijo, je večinoma vendar sobota določena za temeljito čiščenje, in to se večji del vrši med tem, ko

stroji tečejo . . . Za to se nič ne plača in delavci skušajo to kolikor mogoče hitro opraviti. Zato je število nesreč ob petkih in prav posebno ob sobotah veliko večje kakor ob drugih dnevih v tednu. Če povprečno izračunamo število nesreč ob prvih štirih dneh v tednu, je število nesreč v petek za 12 odstotkov večje, povprečno število prvih petih dni v tednu (torej vračunano visoko petkovo številko) se pa prekorači v soboto za 25 odstotkov! Če pa vračunamo, da znaša delo ob sobotah samo $7\frac{1}{2}$ ure in ob drugih dnevih $10\frac{1}{2}$ ure, potem se poveča sobotni prebitek za več kakor 65 odstotkov!«

K temu še sledeči citat iz uradnega poročila tovarniškega inšpektorja Leonharda Hornerja z dne 31. oktobra 1855.: »Slišal sem, kako so tovarnarji z neodpušljivo frivolnostjo govorili o nekaterih nezgodah, n. pr. da je izguba prsta malenkost. Življenje in bodočnost delavca sta tako zelo odvisna od njegovih prstov, da je taka izguba zanj skrajno resen dogodek. Kadar slišim tako bedasto blebetanje, zastavim vprašanje: Vzemimo, da potrebujete novega delavca in da se javita dva, obadva v vsakem drugem oziru enako dobra, samo eden brez palca ali kazalca, — katerega bi si izbrali? Niti za trenutek se niso obotavljali, da se ne bi odločili za onega z vsemi prsti.«

Vendar pa moramo omeniti, da so izginile marsikatero prejšnje slabe razmere v tovarnah, ki so najdalje podrejene zakonu o tovarnah z njegovo prisilno omejitvijo delovnega časa in z drugimi njegovimi določbami. Že zboljšanje strojev zahteva na določeni stopnji zboljšane konstrukcije tovarniških poslopij, kar je delavcem v prid.

e) Delavci pridejo ob kruh. Brezposelnost.

Boj med kapitalistom in mezdnim delavcem se prične takoj s postankom kapitalističnega razmerja. Nato divja vso manufakturno dobo. Toda v manufakturni dobi se delitev dela pretežno pojmuje kot sredstvo, ki naj manjkajoče delavce nadomesti, ne pa da bi stare izpodrinilo. Če bi n. pr. rekli, da bi

bilo treba v Angliji 100 milijonov ljudi, da bi s stari-
m kolovratom spredli bombaž, ki ga zdaj sprede
pol milijona ljudi s strojem, potem to pač ne pomeni,
da je stopil stroj na mesto teh milijonov, ki jih nikdar
ni bilo. Če pa nasprotno pravimo, da je parna tkal-
nica v Angliji vrgla 800.000 tkalcev na cesto, potem
govorimo o številu delavcev, ki obstoji, ki ga je
stroj v resnici nadomestil ali izpodrinil. V manufak-
turni dobi je ostal podlaga rokodelski obrat, četudi
je bil razstavljen. Novim kolonialnim trgom ni moglo
zadoščati relativno slabo število od srednjega veka
podedovanih mestnih delavcev, in hkrati so prave
manufakture odprle nova delovna področja pode-
želskemu ljudstvu, ki ga je razkrajanje fevdalnega
razmerja spodilo raz zemljo. Takrat se je pri delitvi
dela in pri kooperaciji v delavnicah pokazala bolj
pozitivna stran, ker sta ti dve napravili zaposlene
delavce produktivnejše. Kot stroj pa nasprotno po-
stane delovno sredstvo takoj konkurent delavca sa-
mega. Rentabilnost kapitala pri uporabi stroja je di-
rektno sorazmerna s številom delavcev, katerih ek-
sistenčne pogoje stroj uničuje. Kakor hitro prične stroj
sukati orodje, ugasne z uporabno vrednostjo menjalna
vrednost delovne sile. Delavec se ne more več pro-
dajati, kakor se ne more denar brez tečaja. Del de-
lavskega razreda, ki zaradi strojev postane odveč,
ki se spremeni v tako prebivalstvo, ki ni več po-
trebno za dobičkanosno uporabo kapitala, podleže
po eni strani v neenakem boju starega rokodelskega
in manufakturnega obrata s strojnimi, po drugi strani
pa preplavi vse lažje dostopne industrijske panoge,
prenapolni delovni trg in s tem zniža ceno delovne
sile pod njeno vrednost. Velika tolažba za delavce,
ki so prišli ob svoj kruh, naj bi bila prvič, da je nji-
hovo trpljenje le »prehodno«, in drugič, da se stroji
samo polagoma pollaščajajo vsega produkcijskega po-
lja, kar zavira obseg in intenzivnost njihovega uni-
čujočega učinkovanja. Ena tolažba pobija drugo. Kjer
se stroj polagoma pollašča kakega produkcijskega po-
dročja, povzroča dolgotrajnejšo bedo v plasteh de-
lavcev, ki konkurirajo ž njim. Kjer je prehod hiter,
učinkuje v masah in akutno. Svetovna zgodovina ne

pozna strašnejšega prizora, kakor je bilo postopno, na desetletja zategnjeno in 1838. končno zapečaćeno propadanje angleških tkalcev bombaža. Mnogo jih je pomrlo od lakote, mnogo jih je dolgo časa z družinami životarilo pri 20—25 pfenigih na dan. Nasprotno so angleški stroji za bombaž akutno učinkovali na Prednjo Indijo, katere generalni guverner od 1834. do 1835. je ugotovil: »Revščina skoraj nima primera v zgodovini trgovine. Kostí tkalcev bombaža belijo ravnine Indije.«

V veleindustriji sami pa učinkuje neprestano izpopolnjevanje strojev v isti smeri dalje. »Stalni namen zboljšanih strojev je zmanjšanje ročnega dela.« (Poročila tovarniških inšpektorjev z dne 31. oktobra 1858., str. 43. — Slede ilustracije uvajanja zboljšanih strojev v Angliji, ki so imeli za posledico ogromne prihranke in zmanjšanje števila delavcev. Op. pr.).

Stroji pa ne učinkujejo samo kot vsemogoči konkurenti, ki vedno preže na to, da bi napravili mezdne delavca »odveč«. Stroji so postali najmočnejše vojno sredstvo za pobijanje redno se ponavljajočih delavskih vstaj, štrajkov i. t. d. proti gospodarstvu kapitala. Po Gaskellu (London, 1833.) je bil že parni stroj nasprotnik človeške sile, ki je kapitalistu omogočal potepnati naraščajoče zahteve delavcev, ki so grozile, da spravijo v krizo porajajoči se tovarniški sistem. Napisali bi lahko celo zgodovino iznajdb od 1830., ki so jih uvedli samo kot vojno sredstvo proti delavskemu odporu. V izjavi pred neko parlamentarno preiskovalno komisijo poroča Nasmyth, izumitelj parnega kladiva, o zboljšanju strojev, ki jih je uvedel zaradi velikega in dolgega štrajka strojnih delavcev 1851. takole: »Značilna poteza naših modernih mehaničnih zboljšanj je uvajanje samodelavnih orodnih strojev. Kar mora mehanični delavec zdaj delati, in kar zna napraviti vsak mladič, ni, da dela sam, ampak da pazi na lepo delo stroja. Ves razred delavcev, ki je odvisen izključno od svoje spretnosti, je zdaj odstranjen. Po zaslugi teh novih mehaničnih kombinacij sem število odraslih moških od 1500 znižal na 750. Posledica je bila znatna pomnožitev mojega profita.«

(J. Borchardt navaja tu pod črto številne zanimive primere iz povojne racionalizacije nemške industrije, kar prav tako spada v to poglavje. Zaradi obširnosti izpuščamo. Op. prev.)

Cela vrsta meščanskih pisateljev trdi, da stroji, ki izpodrinejo delavce, istočasno neizogibno dajejo na razpolago ali sproščajo sorazmeren kapital za zaposlitev teh delavcev.

Vzemimo, da uporablja kapitalist 100 delavcev, n. pr. v manufakturi za preproge, z mezdo po 600 M na leto. Na leto izdani variabilni (za delovno mezdo namenjeni) kapital znaša torej 60.000 M. Zdaj odpusti 50 delavcev in zaposli ostalih 50 pri strojih, ki ga stanejo 30.000 M. Zaradi enostavnosti se na stavbe, premog i. t. d. ne bomo ozirali. Dalje recimo, da na leto potrošene sirovine slej ko prej stanejo 60 tisoč M. Ali je s tem sploh kak kapital sproščen? Pri starem načinu obratovanja je izdana vsota 120.000 M bila pol iz konstantnega, pol iz variabilnega kapitala. Zdaj obstoji iz

$$\begin{array}{r} 60.000 \text{ M za sirovine} \\ \underline{30.000 \text{ M za stroje}} \\ = 90.000 \text{ M iz konstantnega} \\ + 30.000 \text{ M iz variabilnega kapitala.} \end{array}$$

Namesto polovice tvori variabilni (v živo delovno silo spremenjeni) del kapitala samo $\frac{1}{4}$ skupnega kapitala. Namesto, da bi se sprostil, se kapital tu veže v taki obliki, da se neha menjati za delovno silo. Kapital 120.000 M — pri sicer enakih okoliščinah — ne more zdaj nikdar zaposliti več kakor 50 delavcev. Z vsakim izboljšanjem strojev jih zaposluje manj.

Če pa stanejo na novo uvedeni stroji manj kakor vsota delovnih sil in orodij, ki so jih izpodrinili, kako je potem? Vzemimo, da stanejo namesto 30.000 M samo 20.000. Od teh 60.000 M, ki so bile prvotno izplačane kot mezda, služi torej v bodoče za mezde le 30.000 M, 20.000 M za nakup strojev in 10.000 M pa je v resnici »sproščenih«. S to vsoto pa je v najugodnejšem slučaju (po stari letni mezdi 600 M) mo-

goče zaposliti samo 16 delavcev namesto 50, v rešnici še manj, saj mora služiti del od 10.000 M, če naj se ž njimi delavci zaposlijo, spet za nakup orodij in sirovin.

Toda izdelovanje novih strojev zaposluje vendar še številne delavce, namreč mehanike. Ali naj bo to izenačenje za na cesto vržene tapetnike? Vendar celo v najboljšem slučaju izdelovanje strojev zaposli manj delavcev, kakor jih izpodrine njih uporaba. Poprej je bila vsota 30.000 M v svoji celotni višini izplačana kot delovna mezda; zdaj se porazdeli na:

1. vrednost produkcijskih sredstev (orodij, sirovin i. t. d.), ki jih zahteva izdelovanje strojev;
 2. delovno mezdo mehanikov, ki grade stroje;
 3. večvrednost, ki pripada njihovim »mojstrom«.
- Samo en del od 30.000 M se torej zdaj uporablja kot mezda. Dalje: ko je stroj gotov, ga ni treba več obnavljati, dokler ni obrabljen. Mehaniki bi bili torej šele takrat trajno zaposleni, če bi tovarnar preprog spodrival s stroji delavca za delavcem.

Res pa oni pisatelji nimajo v mislih te vrste sproščanja kapitala. Oni menijo življenjske potrebščine sproščenih delavcev. Ne da se tajiti, da n. pr. v gornjem primeru stroji ne samo »sproste« 50 delavcev in jih s tem postavijo »na razpolago«, ampak hkrati tudi pretrgajo njihovo zvezo z življenjskimi potrebščinami v vrednosti 30.000 M in tako te življenjske potrebščine »sproste«. Enostavno in prav nič novo dejstvo, da stroji delavcem pridobivanje življenjskih potrebščin onemogočajo, se torej »znanstveno« glasi, da stroji sproščajo ali dajejo na razpolago življenjske potrebščine za delavca oziroma da dajejo kapitalu možnost, da s temi življenjskimi potrebščinami delavce zaposli. Kakor vidimo, gre samo za način izražanja.

Po tej teoriji so bile življenjske potrebščine v vrednosti 30.000 M kapital, ki mu je delo 50 ih odpuščenih izdelovalcev tapet večalo vrednost. Ta kapital izgubi zaposlitev, kakor hitro jih 50 gre počivat, in ne najde miru, dokler ne iztakne nove »naložitve«, v kateri se imenovanih 50 spet lahko

zaposli. Prej ali slej se bosta torej kapital in delo spet našla in potem se izvrši izenačenje. Trpljenje delavcev, ki so jih izpodrinili stroji, je torej prav tako minljivo kakor bogastvo tega sveta.

Življenjske potrebščine v znesku 30.000 M niso bile za odpuščene delavce nikdar kapital. To, kar je zanje kapital, je bilo tistih 30.000 M, ki so se zdaj spremenile v stroje. Če pogledamo поблиže, je teh 30.000 M zastopalo samo en del preprog, ki so jih zdaj odpuščeni delavci poprej v enem letu producirali. Tisti, ki je te delavce uporabljal, jim je dajal za plačo preproge v obliki denarja namesto v naravi. S preprogami, spremenjenimi v 30.000 M, so kupovali za enak znesek življenjske potrebščine. Te življenjske potrebščine zato zanje niso bile kapital, ampak blago, in oni sami za to blago niso bili mezdni delavci, ampak kupci. Okoliščina, da so jih stroji od teh nakupovalnih sredstev »sprostili«, jih iz kupcev spremeni v nekupce. Zato zmanjšano povpraševanje po onem blagu. To je vse. Če se to zmanjšano povpraševanje ne izenači s povečanim povpraševanjem z druge strani, pade tržna cena blaga. Če traja to delj časa in v večjem obsegu, se produkcija tega blaga omeji. Del kapitala, ki je produciral poprej življenjske potrebščine, se obrne k drugim panogam in zato postanejo tudi v produkciji življenjskih potrebščin zaposleni delavci »sproščeni« enega dela svoje mezde in rezultat je, da stroji ne vržejo na cesto delavcev samo v tisti produkcijski panogi, kjer so uvedeni, ampak tudi v produkcijskih panogah, kjer niso uvedeni.

V resnici so delavci, ki so jih stroji izpodrinili, vrženi iz delavnice na delovni trg in pomnožijo tam število delovnih sil, ki so že od prej na razpolago za kapitalistično izkoriščanje. V poznejšem poglavju te knjige se bo pokazalo, da to učinkovanje strojev, ki nam ga tukaj slikajo kot neko izenačenje za delavski razred, delavca nasprotno zadene kot najstrašnejši bič. Tu samo to: iz ene industrijske panoge vrženi delavci si pač lahko iščejo zaposlitve v katerikoli drugi. Če jo najdejo in s tem spet zraste zveza med njimi in življenjskimi potrebščinami, ki so bile od

njih sproščene, so jo našli pri na novo nastalem, dodatnem kapitalu, ki išče naložb, nikakor pa ne pri tistem kapitalu, ki je deloval že poprej in je zdaj spremenjen v stroje. In tudi potem, kako malo se jim obeta! Pohabljene po delitvi dela so te uboge reve izven svojega starega delokroga tako malo vredne, da imajo dostop samo v maloštevilna, nižja in zato stalno prenapolnjena ter premalo plačana delovna področja. Dalje si vsaka industrijska panoga pritegne vsako leto nov tok ljudi, ki jim daje potrebne rekrute za redno nadomeščanje in rast. Kakor hitro stroji sprostite del doslej v določeni industrijski panogi zaposlenih delavcev, se tudi morebitno nadomestno moštvo nanovo porazdeli in odteka v druge delovne panoge, dočim prvotne žrtve iz prehodne dobe večinoma propadejo in shirajo.

Nedvomno dejstvo je, da stroji sami zase niso odgovorni za »sprostitve« delavcev od življenjskih potrebščin. Stroji pocené in pomnože produkt v tisti panogi, ki se je lotijo; množino življenjskih potrebščin, ki se producira v drugih panogah, pa najprej pustijo nespremenjeno. Pred njih uvedbo in po njej ima torej družba za delavce, ki so zdaj izpodrinjeni, enako ali še večjo množino življenjskih potrebščin, ne všteti ogromni del letnega produkta, ki ga pripravijo nedelavci. In to je značilna poteza meščanskega lepetanja in sofizma: meščanska znanost smatra, da nasprotja in nesoglasja, ki so neločljivo združena s kapitalistično uporabo strojev, ne eksistirajo, ker niso zrasla iz strojev samih, ampak iz njih kapitalistične uporabe! Ker stroji sami po sebi skrajšajo delovni čas, dočim pri kapitalističnem uporabljanju podaljšajo delovnik, ker sami po sebi olajšajo delo, pri kapitalističnem uporabljanju pa povišajo njegovo intenzivnost; ker so sami po sebi zmaga človeka nad prirodnimi silami, pri kapitalističnem uporabljanju pa zaslužijo človeka s prirodnimi silami; ker sami po sebi pomnože bogastvo tistega, ki dela, pri kapitalističnem uporabljanju pa ga vržejo v bedo i. t. d. — zaradi vsega tega meščanski pisatelj enostavno izjavlja, da opazovanje strojev samih po sebi prav natanko dokazuje, da so vsa ta očitna nasprotja

resničnost samo v vsakdanji vulgarni predstavi, dejansko pa da jih sploh ni. Tako si prihrani vsako nadaljnje ubijanje glave in vrhu tega svojega nasprotnika obdolži neumnosti, da se ne bori proti kapitalističnemu uporabljanju strojev, ampak proti strojem samim.

Meščanski pisatelj nikakor ne taji, da se dogajajo tukaj tudi začasne neprijetnosti; toda kjé je medalja, ki se ne da obrniti narobe! Drugačnega kakor kapitalističnega uporabljanja strojev si on ne more predstavljati. Izkoriščanje delavcev s strojem pomeni za njega prav toliko, kakor izkoriščanje stroja po delavcu. Kdor torej razkrije, kako je s kapitalistično uporabo stroja v resnici, ta je nasprotnik socialnega napredka! Točno kakor dokazovanje slavnega morilca Billa Sykesa, ki je rezal svojim žrtvam vratove: »Gospodje porotniki! Temu trgovskemu potniku je bil v resnici prerezan vrat! To dejstvo pa ni moja krivda, to je krivda noža. Ali naj zaradi takih začasnih neprijetnosti odpravimo uporabo noža? Ali ni nož prav tako zdravilen v ranocelstvu, kakor je učen v anatomiji? Poleg tega voljan pomočnik pri veseli gostiji? Če odpravite nož — nas požene nazaj v najgloblje barbarstvo!«

Čeprav stroji nujno izpodrinejo delavce v delovnih panogah, kjer jih uvedejo, vendar lahko povzročijo večjo zaposlitev v drugih delovnih panogah. Ta učinek pa nima nič skupnega s takozvano teorijo izenačenja. Seveda, dokler se s strojem v celoti ne producira kake reči več kakor poprej z roko, se zmanjša celotna vsota za tisti predmet uporabljenega dela. Dasi zahteva produkcija samih strojev, premoга i. t. d. dela, ki se poprej ni opravljalo, vendar mora pomnožitev dela, kj nastopi s tem, biti manjša kakor prihranitev dela, ki jo prinese stroj. Kajti sicer bi bil produkt stroja prav tako drag ali še dražji kakor ročni produkt. Toda s strojem se ne producirajo samo enake, ampak tudi veliko večje množine blaga kakor z roko — čeprav je število delavcev zmanjšano. In zato mora nastati najprej v drugih delovnih panogah povečana zaposlitev. Določeno število delavcev je n. pr. zgotovilo z roko

100.000 vatlov tkanine. Zdaj pride stroj, spodrine del delavcev, omogoči pa preostalom, da zgotove 400.000 vatlov tkanine. Zato je treba potem štirikrat toliko sirovin, produkcija sirovin se torej mora počtetvoriti. In tudi produkcija stavb, premoaga, strojev i. t. d. lahko pri rezultatu 400.000 vatlov zahteva več dela, kakor se ga prihrani pri produkciji 100.000 vatlov.

Z razširjenjem strojnega obratovanja v eni produkcijski panogi se torej poviša najprej produkcija v drugih panogah, ki ji dobavljajo njena produkcijska sredstva. Koliko se s tem poveča število zaposlenih delavcev, zavisi od tega, koliko so se že stroji lotili ali se lotevajo onih obrti. Število ljudi, obsojenih na delo v premogovnikih in železnih rudnikih, se je z napredovanjem angleške industrije strojev neznanško dvignilo, čeprav naraščanje teh ljudi v zadnjih desetletjih bolj počasi napreduje zaradi uporabljanja novih strojev v rudnikih samih. S stroji se je rodila nova vrsta delavcev, graditeljev strojev. Kar se dalje tiče sirovin, ni nobenega dvoma n. pr., da je divji pohod bombažnega predilništva neznanško pospeševal pridelovanje bombaža v Združenih državah in ž njim ne samó afriško trgovino s sužnji, ampak je obenem napravil dobavljanje črncev za glavno kupčijo takozvanih obmejnih suženjskih držav. Ko so 1790. prvič šteli sužnje v Združenih državah, je znašalo njihovo število 697.000, leta 1861. pa približno 4 milijone. Na drugi strani ni pa nič manj gotovo, da sta procvit mehanične tovarne za volno in ž njim napredujoče izpreminjanje njiv v ovčje pašnike privedla do tega, da so poljske delavce v masah podili proč ter jih napravili »čezšteviline«. Irska preživlja še v tem trenutku (1867.) proces, da njeno v dvajsetih letih skoro za polovico zmanjšano prebivalstvo potiskajo še niže na stopnjo, ki bo natančno odgovarjala potrebi veleposestnikov in angleških gospodov tovarnarjev volne.

Če se stroj loti kakega polfabrikata ali medfabrikata in ga izdeluje v večjih masah, dočim ostane končni fabrikat, ki mu ta polfabrikat služi kot prva stopnja, še v ročnem obratovanju, potem povzroča

večja masa materiala večje povpraševanje po delu. Predenje s stroji n. pr. je dobavljalo prejo tako poceni in tako obilno, da so rokodelski tkalci nekaj časa lahko še dalje delali pri popolni zaposlitvi, ne da bi pomnožili izdatkov. Tako so narasli njihovi dohodki. Zato dotok ljudi k tkanju bombaža, dokler ni končno parna stavek ubila n. pr. v Angliji 800.000 tkalcev bombaža, ki so jih bili priklicali v življenje dženi, srosel in mjul. Tako raste s prevelikim številom blaga za obleke, ki ga producirajo stroji, število krojačev, krojačic, šivilj i. t. d., dokler se ne pojavi šivalni stroj.

Nadaljnji prirastek dela ustvarijo stroji najprej v produkciji luksusa. Kajti stroji povišajo večvrednost in s tem maso produktov, v katerih tiči večvrednost. Torej raste bogastvo kapitalističnega razreda. In ker število delavcev, ki jih potrebuje produkcija neobhodnih življenjskih potrebščin, relativno stalno pada, se z novo potrebo po luksusu porodé obenem tudi nova sredstva, da se tej potrebi zadosti: produkcija luksusa začne naraščati. Tudi nove zveze na svetovnem trgu, ki jih ustvarja veleindustrija, privedejo do tega, da so proizvodi vedno finejši in raznovrstnejši. Ne samo, da se inozemska nasladila menjajo za domači produkt, ampak tudi večje množine tujih sirovin, primesi, polfabrikatov i. t. d. se začno rabiti kot produkcijska sredstva v domači industriji. S temi odnošaji na svetovnem trgu naraste povpraševanje po delu v transportni industriji in ta se razcepi v nešteto novih pododdelkov.

Ker se produkcijska sredstva in življenjske potrebščine pri relativno pojemajočem številu delavcev povečajo, se mora razširiti delo v industrijskih panogah, katerih produkti, kakor kanali, doki za blago, predori, mostovi i. t. d. rodijo sadove šele v daljnji bodočnosti. Ker se je v veleindustriji produktivna moč izredno povišala in zaradi tega izkoriščanje v vseh ostalih produkcijskih panogah močno povečalo, se sme vedno večji del delavskega razreda rabiti neproduktivno in na ta način se spet lahko v masah uvajajo stari hišni sužnji pod imenom »služeči razred«, kakor postrežniki, dekle, sluge i. t. d.

Po statistiki iz leta 1861. je štelu skupno prebivalstvo Anglije in Walesa 20,066.244 oseb, od teh 9,766.259 moških in 10,289.965 ženskih. Če odštejemo vse, kar je za delo premlado ali prestaro, vse »neproduktivne« ženske, mladoletnike in otroke, dalje »ideološke« stanove, kakor vlado, pape, juriste, vojaštvo i. t. d., in potem vse tiste, katerih edino opravilo je uživanje tujega dela v obliki zemljiške rente, obresti i. t. d., ter končno občinske reveže, vagabunde, zločince i. t. d., ostane nekako okroglo število 8 milijonov obojega spola, najrazličnejše starosti, všteti vse kapitaliste, ki se na kakršenkoli način udeležujejo v produkciji, v trgovini, v financii. t. d. Od teh 8 milijonov odpade na:

poljedelske delavce	okroglo 1,100.000 oseb
v tekstilnih tovarnah zaposlene	» 643.000 »
v rudnikih zaposlene	» 565.000 »
v kovinskih tovarnah zaposlene	» 400.000 »
služeči razred (posli, sluge, vratarji i. t. d.) pa	» 1,210.000 »

Pri tem pa še ni všteto vse osebje, ki ne služi v zasebnih hišah.

Kljub temu, da stroji v resnici izpodrinejo maso delavcev ter nadomeste njihovo delo, nam je razumljivo, da z naraščanjem strojnega obrata, ki ga vidimo v povečanem številu tovarn iste vrste ali v povečanem obsegu že obstoječih tovarn, tovarniški delavci končno lahko postanejo številnejši kakor pa po njih izpodrinjeni manufakturni delavci ali rokodelci. Vzemimo za primer tedenski kapital 10.000 M. Od teh naj se je pri starem načinu obratovanja uporabljalo 4.000 M za produkcijska sredstva in 6.000 M za delovno silo, kar pomeni pri mezdi po 20 M na moža zaposlitev 300 delavcev. Pri strojnem obratovanju se izda samo še 2.000 M za delovno silo. Dve tretjini poprej zaposlenih delavcev torej odpuste, samo še 100 mož je zaposlenih. Če se obrat razširi, tako da — pri sicer nespremenjenih pogojih — zraste skupni kapital od 10.000 na 30.000 M, potem je zdaj spet zaposlenih 300 delavcev, kakor pred uvedbo stroja. Če zraste kapital, ki ga uporabljajo,

na 40.000 M, je zaposlenih 400 delavcev, torej ena tretjina več kakor pri starem načinu obratovanja. Absolutno je zraslo število delavcev za 100, relativno, t. j. v razmerju s skupnim kapitalom, je padlo za 800, kajti kapital 40.000 M bi imel zaposlenih pri starem načinu obratovanja 1200 namesto 400 delavcev. Relativni padec števila zaposlenih delavcev se torej tu sklada z njih absolutnim prirastkom.

11. PADANJE PROFITNE MERE.

Trajno relativno padanje števila zaposlenih delavcev gotovo svojevrstno učinkuje na profitno mero (odstotke profita).

Namen strojev (kakor tudi tehničnih napredkov prejšnjih časov) je prihraniti delo. Enako ali celo večjo množino blaga producira manj delavcev. Živo delo postane plodonosnejše, izdatnejše, produktivnejše. Dvižanje produktivnosti je alfa in omega vsega gospodarskega napredka.

To pa pomeni, da enako število delavcev predeluje vedno večjo množino sirovin in delovnih sredstev. Ko postane mogoče, da n. pr. delavci s pomočjo stroja napravijo v enakem času desetkrat toliko bombažne preje kakor poprej, porabijo tudi desetkrat toliko bombaža; razen tega je pa treba upoštevati še silovito in dragoceno telo stroja, mnogo bolj dragoceno kakor navadno rokodelsko orodje, kar ga je kdaj bilo. Z drugimi besedami: Vsak gospodarski napredek, v najsilnejši meri pa s strojem ustvarjeni napredek poviša maso konstantnega kapitala, ki ga predeluje dano število delavcev. S tem pa z manjša odstotno mero profita, kakor ponazoruje sledeča tabela.

Da bo enostavneje računati, vzemimo povsod 100 odstotno mero večvrednosti, t. j. vzemimo, da delo poleg nadomestila za mezdo ustvarja kapitalu večvrednost, ki je natanko tako velika kakor plačana mezda. Če je tedaj n. pr. v (variabilni kapital, delovna mezda) = 100 in zato w (večvrednost) tudi = 100, dá ta prebitek 100 w čisto drugačno odstotno mero po tem, kakor je pač c (konstantni kapital, sirovine, delovna sredstva i. t. d.) večji ali manjši.

Če pride na 100 v

- 50 c, potem znaša skupni kapital 150,
od česar je 100 w = $66\frac{2}{3}\%$
- 100 c, potem znaša skupni kapital 200,
od česar je 100 w = 50%
- 200 c, potem znaša skupni kapital 300,
od česar je 100 w = $33\frac{1}{3}\%$
- 300 c, potem znaša skupni kapital 400,
od česar je 100 w = 25%
- 400 c, potem znaša skupni kapital 500,
od česar je 100 w = 20%

Vedno je torej ista množina večvrednosti, ki da z vsakokratnim povišanjem skupnega kapitala vedno manjšo profitno mero. Posledica tehničnega napredovanja, ki se najbolj nazorno kaže pri uvajanju in pri trajnem zboljševanju strojev, je torej ta, da konstantni kapital v razmerju z variabilnim polagoma narašča in s tem profitna mera prav tako polagoma pada, dokler ostane mera večvrednosti, t. j. stopnja izkoriščanja dela po kapitalu, nespremenjena. Isto število delavcev, ista množina delovne sile predeluje vedno rastočo maso delovnih sredstev, strojev, sirovin in pomožnih snovi, torej konstantni kapital vedno rastoče vrednosti.

Tej rastoči vrednosti konstantnega kapitala odgovarja napredujoče pocenjevanje produkta. Vsak posamezen kos produkta — če ga opazujemo zase — vsebuje manjšo vsoto dela kakor na nižjih stopnjah produkcije. Napredujoča tendenca splošne profitne mere k padanju je torej samo v kapitalističnem načinu produkcije znak za napredujoči razvoj produktivne moči dela. S tem ni rečeno, da profitna mera ne more začasno pasti tudi iz drugih razlogov, pač pa je s tem dokazana iz bistva kapitalističnega načina produkcije kot sama po sebi razumljiva nujnost, da se mora splošna povprečna mera večvrednosti pri svojem napredovanju izražati v padajoči splošni profitni meri. Ker masa uporabljenega živega dela stalno pojema v razmerju z maso produkcijskih sred-

stev, ki jih ona spravlja v gibanje, potem mora tudi del tega živega dela, ki ni plačan in je utelešen v večvrednosti, biti v vedno pojemajočem razmerju z vrednostjo uporabljenega skupnega kapitala.

Zakon o napredujočem padanju profitne mere nikakor ne izključuje, da ne bi rasla absolutna masa dela, ki ga kapital uporablja in izkorišča, torej tudi absolutna masa večvrednosti, ki si jo prisvaja. Če se n. pr. v kaki deželi dvigne število zaposlenih delavcev od 2 na 3 milijone in se obenem s tem dvigne njim izplačana delovna mezda (variabilni kapital) od 2 na 3 milijone, zraste tudi masa večdela in večvrednosti za polovico. Če pa istočasno produktivnost dela tako narase, da se produkcijska sredstva (konstantni kapital), ki jih delavci predelejujejo, dvignejo od 4 na 15 milijonov, bi pri vsem tem masa večvrednosti, ki je sama po sebi sicer narasla, bila v razmerju s celotnim kapitalom manjša kakor poprej. Imeli bi

v prvem primeru

$$4c + 2v = 6; 2w = 33\frac{1}{3}\% \text{ profita,}$$

v drugem primeru

$$15c + 3v = 18; 3w = 16\frac{2}{3}\% \text{ profita.}$$

Dočim se je dvignila masa večvrednosti za polovico, je padla profitna mera na polovico prejšnje. Absolutna višina profita, njegova skupna masa, bi torej zrasla za 50% kljub ogromnemu padcu v razmerju te profitne mase z založenim kapitalom ali kljub enormnemu padcu splošne profitne mere. Število delavcev, ki jih kapital uporablja, torej delo in večdelo (in s tem masa večvrednosti), ki ga ti opravljajo, lahko torej rase in sicer progresivno, kljub progresivnemu padanju profitne mere. To pa na podlagi kapitalistične produkcije ne samo more, ampak celó mora biti tako. Seveda se pri tem ne smemo ozirati na razno mimogredoče kolebanje.

Kakor bo pokazalo naslednje poglavje, zahteva kapitalistični obrat — in sicer prav zaradi padanja profitne mere — trajno razširjanje, zahteva delovne

processe na vedno višji stopnji in temu primerno vedno več založenega kapitala za vsako posamezno podjetje. Tako je razumljivo, da posamezni kapitalisti poveljujejo vedno večjim delavskim armadam in da množina prisvojene večvrednosti narašča istočasno s padanjem in kljub padanju profitne mere. Isti vzroki, ki zbirajo množice delavskih armad pod poveljstvom posameznih kapitalistov, so baš vzroki, zaradi katerih masa uporabljenega fiksnega kapitala ter sirovin in pomožnih snovi narašča v vedno večjem proporcu nasproti uporabljenemu živemu delu.

Zakon, da ima padanje profitne mere, ki ga povzroča razvoj produktivnih moči, spremljevalca v naraščanju profitne množine, se izraža tudi v tem, da ima padanje cene blaga spremljevalca v relativnem višanju profitnih množin, ki jih blago vsebuje in ki se realizirajo z njega prodajo.

Ker vodi razvoj produktivne moči do tega, da vedno manjša množina dela upravlja vedno večjo množino produkcijskih sredstev, vsebuje vsak posamezen del celotnega produkta, vsako posamezno blago manj dela. Cena posameznega blaga zato pada. Toda v celoti se producira za toliko več blaga. Na površini se torej kaže: padanje množine profita pri posameznem kosu blaga, padanje njegove cene, naraščanje množine profita pri povečani skupni množini blaga, ki ga producira celotni kapital družbe ali pa tudi posamezen kapitalist. To ljudje potem tako razumejo, da kapitalist iz svojega lastnega, prostovoljnega nagiba posameznim kosom blaga prišteje manj profita, pa se odškoduje z večjo množino blaga, ki ga producira.

Če zasledujemo enormni razvoj produktivnih moči samo v zadnjih 30 letih (pred 1867.), če opazujemo zlasti ogromno maso fiksnega kapitala, ki se uporablja še poleg pravih strojev, se nam zdi presenetljivo, da profitna mera ni padala znatno hitreje in bolj, kakor se je zgodilo v resnici. Gotovo so vmes vplivi z nasprotnim učinkovanjem. Najbolj splošni od teh vplivov so naslednji.

Naravno je, da skušajo kapitalisti padanje profitne mere uravnovežiti s hujšim izkoriščanjem

njem delovne sile. Iz posameznega delavca naj se iztisne več storitve in s tem več vrednosti na ta način, da se podaljšuje delovni čas in da se bolj napnó delavčeve moči. V prejšnjem poglavju smo videli, kako stroj to omogoča. Medtem je pa jasno kakor na dlani, da gre to vendar samo do neke ne preveč daljnje meje. Dva delavca, ki delata 12 ur na dan, ne moreta dati iste množine večvrednosti kakor 24 delavcev, ki vsak izmed njih dela le po 2 uri, tudi če bi mogla živeti od zraka in ne bi dobivala sploh nobene mezde. Radi tega to sredstvo pač lahko ovira padanje profitne mere, ne more ga pa ustaviti.

Nadaljnje sredstvo za izkoriščanje dela in na ta način tudi za povečanje množine večvrednosti, ki se izsesava iz vsakega posameznika od zmanjšanega števila delavcev, je potiskanje delovne mezde pod vrednost delovne sile. To je dejansko eden najvažnejših vzrokov, ki zadržujejo profitno mero pri njeni tendenci, da bi padala.

V nasprotni smeri učinkuje okoliščina, da vrednost konstantnega kapitala ne rase tako hitro kakor njegova množina. N. pr. masa bombaža, ki ga predeluje posamezen evropski predilniški delavec, je narasla v nenavadno kolosalnem razmerju nasproti onemu, ki ga je evropski predilec poprej predeloval s kolovratom. Toda v istem razmerju ni narasla vrednost predelanega bombaža. Prav tako je s stroji in z drugim fiksnim kapitalom.

Zunanja trgovina vpliva na povečanje profitne mere, kolikor pocenjuje sestavine konstantnega kapitala ali pa neobhodne življenjske potrebščine. (Kajti profitna mera pač ni nič drugega kakor odstotna mera razmerja med večvrednostjo in celotnim kapitalom; ona torej rase tako s padanjem vrednosti kapitala kakor z naraščanjem večvrednosti.) Zunanja trgovina učinkuje najbolj v tem zmislu, da omogoča razširjenje produkcije. S tem na eni strani pospešuje akumulacijo,*) na drugi strani pa tudi padanje variabilnega kapitala napram konstantnemu in s tem padec profitne mere.

*) O akumulaciji glej naslednje poglavje. J. B.

Nadalje lahko kapitali, ki so naloženi v zunanji trgovini, dajejo višjo profitno mero, če konkurirajo z blagom, ki ga producirajo manj napredne dežele. Potem lahko bolj napredna država prodaja svoje blago nad njegovo vrednostjo, čeprav ga prodaja ceneje kakor konkurenčne dežele. Na drugi strani pa oni kapitali, ki so naloženi v kolonijah i. t. d., lahko dajejo višje profitne mere, ker je tam profitna mera zaradi nižjega razvoja sploh višja in ker je pri uporabi sužnjev, kulijev i. t. d. izkoriščanje dela še večje. Višje profitne mere, ki jih taki kapitali dajejo in nosijo s seboj v domovino, pa sodelujejo pri izenačenju splošne profitne mere in jo primerno dvigajo.

Prav ta zunanja trgovina pa razvija v tuzemstvu kapitalistični način produkcije in s tem pojemanje variabilnega kapitala nasproti konstantnemu. Tako deluje torej v nadaljnjem poteku spet z nasprotnim učinkom.

Najvažnejše sredstvo, da se uide pojemanju profita in s tem pretečemu propadu, je končno neprestano večanje kapitala. Če gospodarski napredek zniža profitno mero od 20 na 10 odstotkov, se sicer ne da nič ukreniti proti temu, da 100 kapitala daje poslej samo 10% večvrednosti. Toda posamezen kapitalist se lahko s to zadevo pobota na ta način, da podvoji svoj kapital. Ker tedaj povsod uporablja 200 namesto 100, ostane množina njegovega profita na stari višini. Celo poviša jo lahko, če kapital še bolj poveča.

Trajno večanje, kopičenje, skratka akumulacija kapitala ima zato važen pomen. Njo moramo zdaj razmotrivati.

12. AKUMULACIJA KAPITALA.

a) Trajno nadaljevanje produkcije (reprodukcija).

Kakor družba ne more nehati konzumirati, tako ne more nehati producirati. Nobena družba ne more neprestano producirati, ne da bi nekaj svojih produktov neprestano uporabljala kot produkcijska sredstva. Pri sicer enakih pogojih more družba ohraniti svoje bogastvo na isti stopnji samo tedaj, če v enem letu porabljeni produkcijska sredstva (t. j. delovna sredstva, sirovine in pomožne snovi) v naravi nadomesti z enako množino novih izvodov, ki jih odloči od množine produktov dotičnega leta in jih iznova uporabi za produkcijo. Določena množina letnega produkta pripada torej novi produkciji in se mora že od vsega početka prirejati v ta namen.

V kapitalistični družbi služi vsako produkcijsko sredstvo kot kapital. Kajti produkcijsko sredstvo ustvarja svojemu posestniku pri zaposlitvi mezdnega dela večvrednost. Saj vendar hoče kapitalist iz svojih založenih vrednosti trajno pridobivati večvrednost in ne samo enkrat.

Če bi kapitalist vsako leto večvrednost docela potrošil za sebe, bi bilo vse skupaj samo enostavno ponavljanje produkcije, enostavna reprodukcija. Toda že samo trajno ponavljanje vtisne procesu razne nove značilnosti.

Produkcija se prične z nakupom delovne sile za določen čas. Delavca pa plačajo šele potem, ko je njegova delovna sila že učinkovala in oddala v blagu tako svojo lastno vrednost, kakor tudi večvrednost. Delavec je torej produciral tako večvrednost kakor tudi svojo lastno plačo, še preden se mu ona povrne

v obliki mezde, in zaposlen je samo tako dolgo, dokler stalno reproducira svojo plačo. Mezda je torej samo del produkta, ki ga delavec stalno nanovo ustvarja. Kapitalist mu vsekakor plačuje vrednost blaga v denarju. Denar je pa samo spremenjena oblika delovnega produkta. Denar je njegovo delo prejšnjega tedna ali zadnjega pol leta, s katerim se plača njegovo današnje delo ali delo naslednjega pol leta. Napačni videz, ki ga daje denarna oblika, izgine takoj, kakor hitro namesto posameznega kapitalista in posameznega delavca gledamo kapitalistični razred in delavski razred. Kapitalistični razred stalno daje delavskemu razredu v denarni obliki nakaznice za del produkta, ki ga je ta produciral in ki si ga je kapitalistični razred prisvojil. Te nakaznice delavec prav tako stalno vrača kapitalističnemu razredu in mu s tem odjemlje del svojega lastnega produkta, ki pripada njemu, delavcu, in ki si ga je bil kapitalist prisvojil. Blagovna oblika produkta in denarna oblika blaga zakrivata te odnošaje.

Napačna slika, kakor da bi bil kapitalist založil mezdo iz svojega lastnega fonda, izgine popolnoma le takrat, kadar opazujemo kapitalistični produkcijski proces v stalnem toku njegovega obnavljanja. Toda nekje in nekdej se pa proces vendar začne. Pa naj torej zaenkrat vzamemo, da je nekoč — vseeno kdaj in brez ozira na neplačano tuje delo — kapitalist postal posestnik denarja in je lahko kupil delovno silo. Toda že samo trajno ponavljanje kapitalističnega produkcijskega procesa povzroči še druge posebne spremembe, ki se ne lotijo samo variabilnega, ampak tudi celotnega kapitala.

Če znaša večvrednost, ki se s kapitalom 20.000 M periodično, n. pr. letno proizvaja, 4000 M in če to večvrednost kapitalist vsako leto zapravi, je jasno, da je po petletnem ponavljanju istega dejanja vsota zapravljenih večvrednosti $= 5 \times 4000$ ali da je ta vsota enaka prvotno naloženi vrednosti kapitala 20.000 M. Če bi večvrednost vsako leto samo deloma zapravili, n. pr. samo do polovice, bi dobili isti rezultat po 10 letni ponovitvi produkcijskega procesa, kajti $10 \times 2000 = 20.000$. Splošno: v določenem šte-

vilu let, kakor je pač visoka založena vrednost kapitala in kolikor se pač vsako leto zapravi večvrednosti, potroši kapitalist prvotno založeni kapital, ki na ta način izgine. Kapitalistova domišljija, da on sam sne produkt tujega neplačanega dela, večvrednost, in obdrži prvotno vrednost kapitala, ne more dejstva absolutno nič spremeniti. Po nekem številu let je vrednost njegovega lastnega kapitala enaka vsoti večvrednosti, ki si jo je v teh letih brez protivrednosti prisvojil, in vsota vrednosti, ki jo je zajedel in zapil, je enaka prvotni vrednosti kapitala. Vsekakor obdrži v svojih rokah kapital, katerega višina se ni spremenila in od katerega je bil en del, poslopja, stroji i. t. d. že tu, še preden je spravil svoje podjetje v tek. Toda tu gre za vrednost kapitala in ne za njegove materialne sestavine. Če kdo zaje vse svoje posestvo na ta način, da jemlje dolg, ki se navsezadnje zravna v vrednostjo tega posestva, ne predstavlja vse posestvo nič drugega kakor celotno vsoto njegovih dolgov. In če je kapitalist zajedel vrednost svojega založenega kapitala, potem ta kapital prav tako predstavlja samo še skupno vsoto večvrednosti, ki si jo je prisvojil brez povračila. Niti enega atoma vrednosti njegovega starega kapitala ni več.

Torej že samo trajno ponavljanje produkcijskega procesa ali enostavna reprodukcija v krajšem ali daljšem roku nujno spremeni vsak kapital v kapitalizirano večvrednost. Četudi je bil kapital pri svojem vstopu v produkcijski proces osebno pridelana lastnina onega, ki ga uporablja, postane prej ali slej brez protivrednosti prisvojena vrednost ali utelešenje — bodisi v denarni obliki ali drugače — n e p l a č a n e g a t u j e g a d e l a.

Če je kapitalist hotel uporabljati svoj denar kot kapital (za izkoriščanje tujega dela), je moral prvotno dobiti na trgu delavca, ki je bil brez vsakih produkcijskih in življenjskih potrebščin. To je bila dejansko dana podlaga, izhodišče za kapitalistično produkcijo. Ti pogoji se pa vedno znova ustvarjajo že samo s tem, da se dejanje nadaljuje, z enostavno reprodukcijo. Po eni strani se neprestano na novo proizvaja snovno bogastvo kot kapital, kot sredstvo za

kapitalistovo uživanje in rentabilno uporabo. Po drugi strani pa delavec stalno prihaja iz procesa tak, kakršen je šel vanj — kot osebni vir bogastva, toda brez vsakih sredstev, da bi to bogastvo realiziral za samega sebe. Ker so mu pred začetkom produkcije njegovo lastno delo odtujili, prilastili kapitalistu in utelesili kapitalu, pripadajo tudi produkti kapitalistu. To stalno ponovno ustvarjanje ali to ovekovečenje neposedujočega delavca je pogoj, brez katerega se kapitalistična produkcija ne bi mogla vršiti.

Delavčev konzum je dvojen. V sami produkciji porabi s svojim delom produkcijska sredstva in jih spremeni v produkte z višjo vrednostjo, kakor jo je imel založeni kapital. To je njegov produktivni konzum. To je obenem konzum njegove delovne sile po kapitalistu, ki jo je kupil. Po drugi strani delavec uporabi denar, ki mu je bil izplačan, za nakup življenjskih potrebščin: to je njegov osebni konzum. Produktivni in osebni delavčev konzum sta torej totalno različna. Pri prvem delavec dela kot gonilna sila kapitala in pripada kapitalistu; pri drugem pripada samemu sebi in opravlja za svoje življenje potrebne funkcije, ki nimajo s produkcijo nobenega opravka. Rezultat enega je življenje kapitalista, rezultat drugega je življenje samega delavca.

Vsekakor je delavec večkrat prisiljen, da svoj osebni konzum napravi za gol privesek produkcijskega procesa. V tem primeru rabi življenjske potrebščine le zato, da bi obdržal svojo delovno silo v teku, kakor dodajajo parnemu stroju premoga in vode ali kolesu olja. Vendar se zdi to kot zloraba, ki za kapitalistični proces ni bistvena.

Drugačna je stvar, kadar ne opazujemo več posameznega kapitalista in posameznega delavca, ampak kapitalistični razred in delavski razred, ne osamljenega produkcijskega procesa enega blaga, ampak kapitalistični produkcijski proces v njegovi celoti in v vsem njegovem poteku. Če kapitalist spremeni del svojega kapitala v delovno silo, s tem dobičkanosno uporabi svoj celotni kapital. Dve muhi

ubije na en udarec. Ne profitira samo od tega, kar od delavca prejme, ampak tudi od tega, kar delavcu da. Kapital, ki ga je kapitalist odsvojil (t. j. izročil, dal delavcu — op. prev.), se spremeni v življenjske potrebščine, katerih konzum služi za to, da se obnove mišice, živci, kosti, možgani že obstoječih delavcev in da se ustvarijo novi delavci. V mejah absolutno potrebnega je torej osebni konzum delavskega razreda obratna sprememba po kapitalu za delovno silo odsvojenih življenjskih potrebščin nazaj v delovno silo, ki jo potem kapital lahko znova izkorišča. Ta konzum je produkcija in reprodukcija tistega produkcijskega sredstva, ki je za kapital najbolj neizogibno potrebno, namreč delavca samega. Delavčev osebni konzum ostane torej samo moment v produkciji in reprodukciji kapitala, bodisi da se vrši v delavnici, v tovarni i. t. d. ali izven nje, med delovnim procesom ali izven njega, prav tako kakor snaženje stroja, bodisi da se vrši med delovnim procesom ali med odmori. Tudi nič ne de, da delavec sam vrši svoj osebni konzum zavoljo sebe in ne zavoljo kapitalista. Tako tudi konzum tovarne živine ne neha biti nič manj važen moment produkcijskega procesa, ker uživa živina sama, kar požre. Stalno vzdrževanje in obnavljanje delavskega razreda ostane stalen pogoj za reprodukcijo kapitala. Kapitalist lahko njega izvrševanje brez skrbi prepusti delavčevemu nagonu po samoohranitvi in razploditvi. Skrbi samo za to, da njihov konzum kolikor mogoče omeji na nujno potrebno, in je neizmerno daleč od one južnoameriške sirovosti, ki sili delavca, da uživa močnejša živila.*)

*) Delavci v južnoameriških rudnikih, katerih vsakdanje opravilo — morda najtežje na svetu — je, da iz globočine 450 čevljev na svojih lastnih plečih spravljajo na dan bremena rude, težka 90 do 100 kg, živé samo od kruha in fižola. Za hrano bi imeli rajši sam kruh, toda njihovi gospodarji, ki so dognali, da ob kruhu ne morejo tako krepko delati, ravnajo ž njimi kakor s konji in jih silijo jesti fižol; fižol pa vsebuje razmeroma več snovi, ki utrjujejo kosti, kakor kruh. (Liebig, »Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie« [kemija pri uporabi v agrikulturi in fiziologiji], 7. izdaja, 1862., 1. del, str. 194, opomba).

Zato tudi smatra kapitalist in njegov znanstveni slavitelj samo tisti del delavčevega osebnega konzuma za produktiven, ki je potreben za ovekovečenje delavskega razreda, ki se torej v resnici mora použiti, da lahko potem kapitalist použije delovno silo. Kar bi delavec hotel potrošiti vrhu tega za svoj užitek, velja pri kapitalistu za neproduktiven konzum.*)

Z družabnega stališča je torej delavski razred tudi izven delovnega procesa prav tako popolnoma pritiklina kapitala kakor mrtvo delovno orodje. Celo osebni konzum je v nekih mejah samo moment pri reprodukciji kapitala. Poskrbljeno je pa za to, da ne bi ti samozavestni produkcijski instrumenti zbežali, ker njih produkti stalno prehajajo v lastnino kapitala. Osebni konzum skrbi po eni strani za njih lastno vzdrževanje in reprodukcijo, po drugi strani pa z uničevanjem življenjskih potrebščin za to, da se stalno pojavljajo na delovnem trgu. Rimskega sužnja so vezale verige, mezdne delavca vežejo nevidne niti k lastniku. Stalno menjavanje mezdnih gospodarjev in pravniška fikcija pogodbe delata videz, da je delavec neodvisen.

Poprej je kapital, kjer se mu je zdelo potrebno, uveljavljal svojo lastninsko pravico nad svobodnim delavcem s prisilnim zakonom. Tako je n. pr. bilo izseljevanje strojnih delavcev v Angliji do 1815. poč težko kaznijo prepovedano.

Reprodukcija delavskega razreda obsega obenem nabiranje in podedovanje spretnosti od ene generacije do druge. Kako zelo prišteva kapitalist obstoj takega spretnega delavskega razreda med svoje lastne produkcijske pogoje, se pokaže takoj, kakor hitro zagrozi kriza, da bi ga izgubil. Kakor znano, so zaradi ameriške državljanske vojne in istočasne stiske v bombažni industriji v Lancashiru in drugod na Angleškem vrgli večino bombažnih

*) James Mill »Osnovni pojmi politične ekonomije«, v francoščino prevel Parissot, Pariz 1823., str. 338.

delavcev na cesto. Iz delavskega razreda samega, kakor tudi iz drugih družabnih plasti je vstal klic, naj država s svojo podporo ali s prostovoljnim zbiranjem omogoči, da bi se tisti, ki so postali »odveč«, izselili v angleške kolonije ali v Združene države. Takrat so Times (24. marca 1863.) objavile pismo Edmunda Potterja, bivšega predsednika manchestrške trgovske zbornice. Njegovo pismo so v spodnji zbornici po pravici označili za »manifest tovarnarjev«. Tu podajemo nekaj značilnih mest, ki se v njih brez olepševanja izraža lastninski naslov kapitala na delovno silo.

»Bombažnim delavcem bodi povedano, da se jih ponuja preveč... ponudbo bi bilo treba zmanjšati morda za $\frac{1}{3}$ in potem bi za ostali $\frac{2}{3}$ nastopilo zdravo povpraševanje... Javno mnenje sili k izseljevanju... »Mojster« (t. j. tovarnar bombaža) ne more kar tako gledati, da bi dotok njegovih delavcev izginil; on pač misli, da je to prav tako nepravilno kakor nepravilno... Če se podpre izseljevanje iz javnih fondov, ima pravico zahtevati, da ga poslušajo, in morda ima tudi pravico protestirati.« Isti Potter razlaga dalje, kako koristna je industrija bombaža, »kako je nedvomno ona zaposlila izseljeno prebivalstvo iz Irske in iz angleških poljedelskih okrajev,« kako ogromen je njen obseg, kako je dobavila leta 1860. $\frac{5}{13}$ celotne angleške eksportne trgovine, kako se bo čez nekaj let spet razmahnila z razširjenjem trga, zlasti na Indijo, in ko bo izsilila zadosti »uvoza bombaža po 6 penijev (pol marke) za 1 funt.« Potem nadaljuje: »Čas sam — leto, dve, mogoče tri — bo produciral potrebno količino... Potem bi rad vprašal: Ali je ta industrija vredna, da jo ohranimo? Ali je vredno truda, da se stroji (namreč živi delovni stroji) obdrže v redu, in ali ni največja norost, misliti na to, da bi jih odpustili? Jaz mislim, da je to norost. Priznavam, da delavci niso lastnina, niso lastnina ne Lancashirov ne mojstrov; toda oni so moč obeh; oni so duševna in izšolana sila, ki se v eni generaciji ne da nadomestiti; drugi stroji, s katerimi delajo, pa bi se nasprotno dali v večini in z uspehom nadomestiti in popraviti

v 12 mesecih.)* Prigovarajte, dovoljajte (!) izseljevanje delovne sile — in kaj bo iz kapitalista? (To trkanje na srce spominja na dvornega maršala Kalba**)... Odvzemite najboljše delavce — pa bo fiksni kapital v visoki meri izgubil vrednost in krožeči kapital ne bo mogel iti v boj, če mu boste dovoljali samo nižje delavce in še teh premalo... Pravijo nam, delavci sami se žele izseliti. Zelo naravno je, da to žele... Zmanjšajte bombažno kupčijo s tem, da odstranite njene delovne sile, da zmanjšate vsoto njihovih mezd, recimo za $\frac{1}{3}$ ali 5 milijonov, in kaj bo potem iz razreda, ki živi neposredno od njih, iz malih kramarjev? Kaj bo iz zemljiških rent, iz najemnin od stanovanjskih hiš?... Kaj bo iz manglega zakupnika, iz boljšega hišnega posestnika, zemljiškega posestnika? In zdaj povejte, ali je sploh mogoče, da bi bil katerikoli načrt bolj samomorilen za vse razrede dežele, kakor načrt, da se narod oslabi z eksportom svojih najboljših tovarniških delavcev in z razvrednotenjem enega dela svojega produktivnega kapitala in bogastva?... Ali je kaj hujšega za zemljiške posestnike in mojstre, kakor da morajo odpustiti svoje najboljše delavce, ostale pa demoralizirati in spraviti v nerazpoloženje s širokim izseljevanjem in z izpraznjevanjem vrednosti in kapitala cele province?«

Potter, izvoljen organ tovarnarjev bombaža, razlikuje dve vrsti »strojev«, ki obe pripadata kapitalistu: ena stoji v njegovi tovarni, druga pa ponoči in ob nedeljah prebiva zunaj v svojih stanovanjih. Eni so mrtvi, drugi so živi. Mrtvi stroji so ne samo vsak dan slabši in manj vredni, ampak velik del jih od vednega tehničnega napredka neprestano tako zelo zastara, da jih je v nekaj mesecih bolje nadomestiti z novimi stroji. Živi stroji se narobe boljšajo, čim delj časa trpijo, čim bolj se v njih kopiči spretnost

*) Spomnimo se, da isti kapital pri navadnih okoliščinah piska na drugo piščalko, če gre za znižanje delovne mezde. (Glej 10. poglavje, str. 120: »Tovarniškim delavcem naj bo v svarilen opomin...«!)

**) V Schillerjevi drami »Kovarstvo in ljubezen«. J. B.

generacij. — »Times« so odgovorile tovarniškim magnatom m. dr.:

»Gospod E. Potter je tako prežet z izredno absolutno važnostjo bombažnih mojstrov, da hoče zato pol milijona delavskega razreda proti njegovi volji zapreti v veliko moralno delavnico, da bi tako ohranil razred teh mojstrov in ovekovečil njih obrt. Ali je ta industrija vredna, da jo obdržimo? vprašuje g. Potter. Gotovo, z vsemi častnimi sredstvi, odgovarjamo. Ali je vredno truda, da se obdrže stroji v redu? vprašuje dalje g. Potter. Tu smo osupnili. Pod stroji razume g. Potter človeške stroje, kajti on nas zagotavlja, da ne misli ravnati ž njimi kakor z absolutno lastnino. Priznati moramo, da smatramo, da ni »vredno truda« ali da ni niti mogoče, da bi človeške stroje imeli v redu, da bi jih zapirali in mazali, dokler jih ne rabimo. Lastnost človeških strojev je, da zarjave, če ne delajo, in če jih še tako mažete ali drgnete. Vrhu tega so človeški stroji, kakor smo se pravkar z lastnimi očmi prepričali, zmožni sami za sebe puhati paro in eksplodirati ali besneti po naših velikih mestih. Pa če je tudi res, kot pravi g. Potter, da je treba delj časa za reprodukcijo delavcev. Toda s strojniki in z denarjem v rokah bomo vedno našli marljivih, trdih, industrijskih mož, da bomo lahko skovali iz njih več tovarniških mojstrov, kakor jih bomo sploh kdaj rabili... G. Potter kramlja o ožvljenju industrije v 1, 2, 3 letih in zahteva od nas, da ne bi pregovarjali k izseljevanju delovnih sil ali da ga ne bi dovolili. Njemu se zdi naravno, da se žele delavci izseliti, toda on meni, da mora narod ta pol milijona delavcev s 700.000 ostalimi družinskimi člani, ki vise na njih, proti njihovi volji zapreti v bombaževe revirje in — po nujni konsekvenci — njihovo nezadovoljnost pobijati s silo in njih same vzdrževati z miloščino, vse zaradi možnosti, da jih bodo utegnili bombažni mojstri nekega poljubnega dne spet potrebovati... Prišel je čas, ko mora široko javno mnenje teh otokov nekaj storiti, da reši to delovno silo pred onimi, ki hočejo ravnati ž njo tako, kakor ravnamo s premogom, železom in bombažem.«

Timesov članek je bil samo pesek v oči. »Široko javno mnenje« je bilo v resnici tako kakor g. Pottera, da so tovarniški delavci pritiklina tovarn. Njih izseljevanje so preprečili. *) Zaprli so jih v »moralno delavnico« bombažnih okrajev, tako da tvorijo prej ko slej »moč bombažnih mojstrov v Lancashiru«.

Kapitalistični produkcijski proces obnavlja torej sam iz sebe ločitev med delovno silo in delovnimi pogoji. Ta proces stalno sili delavca k prodajanju delovne sile, da more živeti, in stalno omogoča kapitalistu nje nakup, da obogati. Zdaj ni več slučaj, da se kapitalist in delavec srečujeta kot kupec in prodajalec na delovnem trgu. Mehanizem procesa samega je tisto, kar vedno meče enega kot prodajalca svoje delovne sile nazaj na blagovni trg in njegov lastni produkt vedno spreminja v kupno sredstvo drugega.

Kapitalistični produkcijski proces, vzet v celotni zvezi (ali kot reprodukcijski proces), producira torej ne samo blago, ne samo večvrednost, ampak producira vedno znova na eni strani kapitalista, na drugi strani mezdnege delavca, in s tem samo kapitalistično razmerje, kakor obstoji med kapitalistom in mezdnim delavcem.

b) Naraščanje kapitala iz večvrednosti.

Kapitalistična lastnina.

Prej je bila naša naloga razmotrivati, kako večvrednost narašča iz kapitala, zdaj pa, kako iz večvrednosti izvira kapital. Uporabljanje večvrednosti kot kapitala ali spreminjanje večvrednosti nazaj v ka-

*) Parlament ni odobril niti vinarja za izselitev, ampak samo zakone, ki omogočajo komunalnim uradom, da vzdržujejo delavce tako, da ne morejo ne živeti ne umreti, ali pa da jih izkoriščajo, ne da bi jim plačevali normalnih mezd. Ko je nasprotno 3 leta pozneje izbruhnila goveja kuga, je parlament naravnost divje prelomil parlamentarno etiketo in je, kakor bi mignil, odobril milijone za odškodovanje milijonarjev podeželskih lordov, katerih zakupniki so se že itak odškodovali s povišanjem cen mesa.

pital imenujemo akumulacijo kapitala.

Oglejmo si ta pojav najprej s stališča posameznega kapitalista. Predilničar n. pr. je založil, recimo, kapital 200.000 M, in sicer štiri petine v bombažu, strojih i. t. d., eno petino v delovni mezdi. Na leto producira ta predilničar 240.000 funtov preje v vrednosti 240.000 M. Če znaša mera večvrednosti 100%, tiči v 40.000 funtih preje za 40.000 M večvrednosti, ki jo bo prodaja realizirala (spremenila v denar). Vsota vrednosti 40.000 M je vsota vrednosti 40.000 M. Temu denarju se nič ne pozna in nič ne diši po tem, da je večvrednost. Da neka vsota vrednosti predstavlja večvrednost, moremo videti po tem, kako je prišla do svojega lastnika; toda to prav nič ne predrugači zunanje oblike vrednosti ali denarja.

Če hoče predilničar vsoto 40.000 M, ki je na novo prišla, uporabiti kot kapital, mora torej — če ostanejo vse ostale okoliščine iste — štiri petine te vsote založiti v nakup bombaža i. t. d. in eno petino v nakup novih predilniških delavcev, ki bodo potem za to založeno vrednost kupili na trgu življenjske potrebščine. Novi kapital 40.000 fungira nato v predilnici in dá spet zase večvrednost 8.000 M.

Vrednost kapitala je bila prvotno založena v obliki denarja. Če se 200.000 funtov preje, v katerih tiči zdaj ta vrednost, proda, dobi vrednost spet svojo prvotno obliko. Večvrednost pa nasprotno že od začetka eksistira kot vrednost določenega dela bruto-produkta. Večvrednost torej s prodajo spremeni prvotni način svojega obstoja. Od tega trenutka dalje pa sta vrednost kapitala in večvrednost obe vsoti denarja in njuna ponovna spremenitev v kapital se izvrši na popolnoma enak način. Eno kakor drugo naloži kapitalist v nakup blaga, ki mu omogoči, da znova začne z izgotavljanjem svojega predmeta, in sicer to pot na razširjeni stopnji. Da pa more to blago kupiti, ga mora na trgu že najti.

Blago, ki naj ga kupi na trgu, se je moralo že prej producirati. Dogodki na trgu izvršujejo samo promet (ali menjavo) med posameznimi sestavinami

vsakoletne produkcije, pošiljajo jih iz roke v roke, ne morejo pa niti povečati celotne letne produkcije niti spremeniti lastnosti produciranih predmetov.

Najprej mora vsakoletna produkcija dobaviti vse predmete, iz katerih je treba nadomestiti med letom porabljene stvarne sestavine kapitala. Po odbitku teh ostane neto- ali večprodukt, v katerem tiči večvrednost. Iz česa pa obstoji dodatni produkt? Mogoče iz stvari, ki so namenjene za potrebe in poželenja kapitalističnega razreda? Če bi bilo to vse, potem bi vso večvrednost zaveseljačili ter bi se vršila samo enostavna reprodukcija.

Če hočemo akumulirati, moramo en del večprodukta spremeniti v kapital. Če ne delamo čudežev, moremo spreminjati v kapital samo take reči, ki se dajo uporabljati v delovnem procesu, t. j. produkcijska sredstva, potem pa stvari, ki služijo za preživljanje delavca, t. j. življenjske potrebščine. Dalje je treba del vsakoletnega večdela uporabiti za izdelovanje dodatnih produkcijskih in življenjskih potrebščin, tako da tvorijo dodatek ali presežek nad množino, ki bi je bilo treba samo za nadomestitev (ali reprodukcijo) založenega kapitala. Z eno besedo: večvrednost se samo zato dá spremeniti v kapital, ker dodatni produkt, ki predstavlja njeno vrednost, vsebuje že stvarne sestavine novega kapitala.*)"

Da pa morejo te sestavine resnično fungirati kot kapital, potrebuje kapitalistični razred novega pritoča dela. Če naj izkoriščanje že zaposlenih delavcev ne rase intenzivno in ekstenzivno, je treba dodajati novih delovnih sil. Za to je mehanizem kapitalistične produkcije tudi že poskrbel s tem, da navadna meзда zadostuje ne samo za vzdrževanje, ampak tudi za razmnoževanje delavskega razreda. Te dodatne delovne sile, ki mu jih delavski razred vsako

*) Tu se ne oziram na izvozno trgovino, s katero narod menja svoje luksuzne predmete za produkcijska sredstva ali za življenjske potrebščine in narobe. Da bi mogli predmet raziskovanja doumeti, brez motečih postranskih okoliščin, moramo tu smatrati ves trgovski svet za en narod in postaviti, da se je kapitalistični način povsod utrdil ter se polastil vseh panog produkcije.

leto dobavlja v najrazličnejši starosti, mora kapital samo še utelesiti v dodatna produkcijska sredstva, ki jih letna produkcija že vsebuje, in spremenitev večvrednosti v kapital je gotova.

Povrnimo se zdaj k našemu primeru. To je stara zgodba: Abraham je rodil Izaka, Izak je rodil Jakoba i. t. d. Prvotni kapital 200.000 M dá večvrednost 40.000 M, ki se kapitalizira. Novi kapital 40.000 M dá večvrednost 8.000 M; ta se spet kapitalizira in dá novo večvrednost 1.600 M in tako dalje.

Tu ne upoštevamo tistega dela večvrednosti, ki ga je použil kapitalist sam. Prav tako nas za trenutek ne zanima, ali se dodatni kapitali prištejejo k prvotnemu kapitalu ali so pa ločeni od njega in se posebej izkoriščajo; ali jih izkorišča isti kapitalist, ki jih je akumuliral, ali jih prenese na druge. Samo pozabiti ne smemo, da se poleg na novo stvorjenih kapitalov prvotni kapital reproducira dalje in producira dalje večvrednost in da velja to prav tako za vsak akumulirani kapital.*)

Prvotni kapital je bil sestavljen iz založenega predujma 20.000 M. Odkod ga ima njegov posestnik? Od svojega dela in od dela svojih prednikov, nam enoglasno odgovarjajo govorniki politične ekonomije.

Čisto drugače je z dodatnim kapitalom 40.000 M. Njegov postanek poznamo čisto natanko. To je kapitalizirana večvrednost. In dodatni kapital od vsega početka ne vsebuje niti enega samega atoma vrednosti, ki ne bi izvirala iz neplačanega tujega dela. Produkcijska sredstva, v katerih je utelešena dodatna delovna sila, kakor tudi življenjske potrebščine, od katerih se ta sila vzdržuje, niso nič drugega kakor sestavine dodatnega produkta, tributa, ki ga vsako leto kapitalistični razred iztrga delavskemu razredu. Če kapitalistični razred z enim delom tributa delavskega razreda kupuje dodatne delovne sile, četudi za polno ceno, tako da se enaka

*) Akumuliranje kapitala se torej računa kot obrestne obresti. — Prev.

vrednost menja za enako vrednost, smo še vedno ostali pri starem načinu osvojiteljev, ki od premagancev kupujejo blago z denarjem, ki so ga naropali pri samih premagancih.

Če dodatni kapital zaposli svojega lastnega producenta, mora ta najprej dalje večati vrednost prvotnega kapitala in vrhu tega odkupiti plod svojega prejšnjega dela z večjo množino dela, nego ga je stalo prejšnje delo. In če zdaj ne gledamo na to kot na kupčijo, ki se vrši med posameznimi kapitalisti in delavci, ampak kot na kupčijo med vsem kapitalističnim in vsem delavskim razredom, potem se na stvari nič ne spremeni, če se z neplačanim delom doslej zaposlenih delavcev plačujejo novi, dodatni delavci. Kapitalist spremeni morda tudi dodatni kapital v stroj, in ta stroj vrže delavca, ki je ustvaril ta kapital, na cesto ter ga nadomesti z nekaj otroki. V vsakem slučaju je ustvaril delavski razred z letošnjim delom kapital, ki bo drugo leto zaposlil dodatno delo. To je tisto, čemur pravijo: delati kapital iz kapitala.

Osnovni pogoj za akumulacijo prvega dodatnega kapitala 40.000 M je bila vrednostna vsota 200.000 M, ki jo je bil založil kapitalist in ki je zaradi njegovega »prvotnega dela« seveda bila njegova. Osnovni pogoj za drugi dodatni kapital 8.000 M pa nasprotno ni nič drugega kakor to, da se je prej akumuliral prvi dodatni kapital, namreč onih 40.000 M, katerih kapitalizirana večvrednost je drugi dodatni kapital. Lastnina preteklega neplačanega dela nastopi zdaj kot edini pogoj za sedanje prilaščanje živega, neplačanega dela v vedno večjem obsegu. Kolikor več je kapitalist akumuliral, toliko več lahko akumulira.

Pravkar opisani procesi, t. j. stalno večanje kapitala iz poprej napravljene večvrednosti, katere en del se vedno uporablja za nakup novih delovnih sil — in vzeli bomo celó, da se kupujejo po svoji resnični vrednosti —, ti procesi očitno prevrnejo privatno lastnino, ki temelji na produkciji in cirkulaciji blaga, v njeno direktno nasprotje. Zamena enakih vrednosti se je tako zasukala, da se vrši

samo navidezno. Kajti prvič je tisti del kapitala, ki se zamenja za delovno silo, samo del tujega delovnega produkta, prilaščene ga brez protivrednosti, in drugič ga mora delavec ne samo enostavno nadomestiti, ampak nadomestiti s presežkom. Menjava med kapitalistom in delavcem postane torej gola oblika, ki nima z vsebino nič več opravka in jo samo zastira. Stalno kupovanje in prodajanje delovne sile je samo formalnost. Vsebina je ta: kapitalist menja en del tujega dela (ki se že nahaja v blagu), ki si ga neprestano prilašča brez protivrednosti, vedno spet za večjo množino živega tujega dela. Prvotno se nam je lastninska pravica pojavila, kakor da bi bila osnovana na lastnem delu. Vsaj zato je morala ta domneva veljati, ker si stoje nasproti samo enako upravičeni posestniki blaga in ker obstoji sredstvo za prilastitev tujega blaga samo v zameni za svoje lastno blago, in to blago se da napraviti samo z delom. Zdaj se pa lastnina na kapitalistovi strani pojavi kot pravica prilaščanja tujega, neplačanega dela ali produkta tega dela, na delavčevi strani pa kot nemožnost prilaščanja svojega lastnega produkta.

Videli smo, da se že pri enostavni reprodukciji izpremeni v kapitalizirano večvrednost ves založeni kapital, naj je bil prvotno pridobljen na kakršenkoli način. Toda v produkcijskem veletoku postane sploh vsak prvotno založeni kapital izginjajoče majhen v primeri z direktno akumuliranim kapitalom, t. j. z večvrednostjo ali dodatnim produktom, spremenjenim nazaj v kapital bodisi v oni roki, ki ga je akumulirala, bodisi v tuji.

Seveda se da spremeniti v kapital samo en del večvrednosti, dočim mora drugi del služiti kapitalistu za preživljanje njega samega. Kolikor je eden teh delov večji, toliko je drugi manjši. Velikost akumulacije je torej tem večja, čim manjši je kapitalistov konzum.

Historični pomen in upravičenost kapitalista da svojega obstoja je pa v tem, da brezobzirno sili človeštvo k produkciji zavoljo produkcije in na ta način k razvoju družabnih produktivnih sil in k ustvarjanju materialnih produkcijskih pogojev, ki se edino

na njih lahko zgradi višja družabna oblika, katere osnovni princip je: popoln in svoboden razvoj poedinca. Razen tega postane po razvoju kapitalistične produkcije neprestano višanje kapitala, naloženega v enem industrijskem podjetju, nujnost; in konkurenca sili vsakega posameznega kapitalista, da neprestano razširja svoj kapital, če ga hoče obdržati, in razširja ga lahko samo z rastočo akumulacijo.

13. UČINKOVANJE AKUMULACIJE NA DELAVCE. INDUSTRIJSKA REZERVNA ARMADA. TEORIJA O OBUBOŽANJU.

Če se del večvrednosti spremeni v kapital, če se torej uporablja kot dodaten kapital, potem ta dodatni kapital pač spet potrebuje delavcev. Kolikor ostanejo vse druge okoliščine nespremenjene, zlasti kolikor enaka množina produkcijskih sredstev (konstantnega kapitala) zahteva za svoje predelovanje prej ko slej isto množino delovnih sil (variabilnega kapitala), bo torej povpraševanje po delovni sili raslo, in sicer tem hitreje, čim hitreje rase kapital. Večvrednost se pa producira vsako leto in en del se je vsako leto prišteje h kapitalu; da še več, ta večvrednost postane vsako naslednje leto celo večja, ker je postal — prav z akumulacijo — kapital večji; končno, če kaka okolnost posebej vzpodbuja nagon po obogatitju, kot n. pr. otvoritev novih trgov, postanek novih industrij zaradi novonastalih družabnih potreb i. t. d., zadošča zmanjšanje kapitalistovega zasebnega konzuma, da se dá na mah akumulirati zelo veliko večvrednosti. Iz vseh teh razlogov lahko potrebe kapitala po akumulaciji prehité naraščanje števila delavcev in zaradi tega se začno delovne mezde dvigati. Dokler se naš omenjeni pogoj ne spremeni, sploh niti ne more biti drugače. Ker vsako leto zaposlijo več delavcev kakor v preteklem, pride prej ali slej do one točke, kjer začno potrebe kapitala rasti čez običajni dotok dela, kjer torej nastopi dviganje mezde. Tožbe nad tem se slišijo v Angliji skozi vse

15. in prvo polovico 18. stoletja. Bolj ali manj ugodne razmere, v katerih se mezdni delavci preživljajo in razmnožujejo, pa vendar nič ne spremene osnovnega značaja kapitalistične produkcije. Kakor enostavna reprodukcija neprestano na novo ustvarja kapitalistično razmerje, kapitaliste na eni, mezdne delavce na drugi strani, tako ustvarja razširjena reprodukcija (ali akumulacija) kapitalistično razmerje na razširjeni stopnji, več kapitalistov ali večje kapitaliste na tej strani, več mezdnih delavcev na oni. Akumulacija kapitala je torej množenje proletariata.)

Že leta 1696. je rekel John Bellers: »Če bi imel kdo 100.000 oralov in prav toliko funtov denarja in prav toliko živine, kaj bi bil ta bogati mož brez delavcev drugega kakor sam delavec? In kakor delavci delajo ljudi bogate, tako je tem več bogatih, čim več je delavcev . . . Delo revnih je zlati studenec bogatih.« Tako pravi Bertrand de Mandeville v začetku 18. stoletja. »Kjer je lastnina zadostno zavarovana, bi bilo lažje živeti brez denarja kakor brez revežev, kajti kdo bi opravljal delo? . . . Kakor je treba delavca zavarovati pred izstradanjem, tako bi ne smel dobiti nič, kar bi mogel prihraniti. Če se tuptam kdo iz najnižjega razreda z nenavadno pridnostjo in s pritrgovanjem od ust dvigne nad stanje, v katerem je bil zrasel, ga pri tem nihče ne sme ovirati; nedvomno je celo najmodrejši načrt za vsako privatno osebo, za vsako zasebno družino, da je varčna; je pa v interesu vseh bogatih narodov, da največji del revnih nikdar ni brez dela in da kljub temu vedno znova potroši, kar prejme . . . Oni, ki se vzdržujejo s svojim vsakdanjim delom, nimajo ničesar, kar bi jih vzpodbujalo k uslužnosti, razen svojih potreb; te potrebe lajšati je pametno, neumno bi jih pa bilo zdraviti. Edina reč, ki lahko napravi delovnega moža pridnega, je zmerna mezda. Premajhna ga napravi malodušnega ali obupanega, kakršnega je pač

*) »Proletarec« ekonómsko ne pomeni nič drugega, kakor mezdnege delavca, ki producira in veča vrednost kapitala, ki ga vržejo na cesto, kakor hitro je odveč za potrebe kapitala po večanju vrednosti.

temperamenta, prevelika ga napravi nesramnega in lenega ... Iz dosedanjih izvajanj sledi, da v svobodnem narodu, kjer sužnji niso dovoljeni, obstoji najvarnejše bogastvo iz množice delavnih revežev. Poleg tega, da tvori ta množica za mornarico in za armado vir dotoka, ki nikdar ne usahne, ne bi bilo brez nje nikakega uživanja ter se ne bi noben proizvod nobene dežele izplačal. Da napravimo družbo (ki obstoji seveda iz nedelavcev) srečno in ljudstvo celo v siromašnem stanju zadovoljno, je potrebno, da velika večina ostane tako nevedna kakor revna. Znanje širi in množi naše želje, in kolikor manj človek želi, toliko lažje zadostimo njegovim potrebam.«

Mandeville, poštenjak in bistra glava, nečesa še ni mogel pojmiti: tega namreč, da akumulacija sama s kapitalom vred pomnožuje maso »delavnih revežev«, t. j. mezdnih delavcev.

Po dosedaj postavljenih, za delavce najugodnejših akumulacijskih pogojev je odvisnost delavcev od kapitala odeta v znosne oblike. Od njihovega lastnega večprodukta, ki raste in se v rastoči meri pretvarja v dodatni kapital, jim v obliki plačilnih sredstev večji del priteka nazaj, tako da lahko razširijo krog svojih užitkov, lahko bolje uredijo svoj konzum obleke, pohištva i. t. d. in si lahko napravijo majhne denarne rezerve. Kakor pa boljša obleka, hrana, ravnanje in več prostega denarja v žepu nikakor ne rešijo sužnja odvisnosti in izkoriščanja, tako tudi ne rešijo mezdnega delavca. Dejstvo, da cena dela zaradi akumulacije kapitala rase, priča v resnici le to, da obseg in breme zlate verige, ki jo je mezdni delavec samemu sebi pravkar skoval, dovoljujeta, da je rahleje napeta. Naraščanje delovne mezde priča v najboljšem slučaju samo to, da pada množina neplačanega dela, ki ga mora delavec opravljati. To padanje se pa nikdar ne more nadaljevati do točke, kjer bi ogražalo sistem sam. Cena delu se ali dalje viša, ker nje višanje ne moti napredovanja akumulacije; v tem ni nič čudežnega, kajti, kakor pravi A. Smith (1774.), »celo pri znižanem profitu se kapitali vseeno množe; celó hitreje rasejo kakor poprej... Velik kapital rase celó pri

manjšem profitu v splošnem hitreje kakor majhen kapital pri velikem profitu«. V tem primeru je očitno, da zmanjšanje neplačanega dela nikakor ne brani, da se ne bi gospodarstvo kapitala širilo. Ali pa akumulacija oslabi zaradi rastoče cene dela, ker otopi nagon po dobičku. Akumulacija začne padati. S tem pa potem jenja tudi močno povpraševanje po delovnih silah, ki je izviralo pač iz močne akumulacije, in mezda spet pada. Kapitalistična produkcija torej sama odstranjuje ovire, ki si jih mimogrede ustvarja.

Vidimo torej: V prvem primeru ni pojemanje (absolutnega in relativnega) naraščanja delavskega prebivalstva vzrok, da postane kapital preobilan, ampak narobe: naraščanje kapitala povzroči, da ne zadošča več samo tista delovna sila, ki je že tu. V drugem primeru ni povečano naraščanje delavskega prebivalstva vzrok, da postane kapital nezadosten, ampak narobe: padanje kapitala povzroči, da razpoložljiva delovna sila, ali bolje njena cena postane prevelika. To absolutno gibanje v akumulaciji kapitala se odraža kot relativno gibanje števila razpoložljive delovne sile in zato se zdi, kakor da je temu vzrok samolastno gibanje delovne sile. In če se ti procesi akumulacije tolmačijo tako, kakor da bi bilo topot premalo in drugič preveč mezdnih delavcev, pomeni to popolno nepoznavanje dejstev.

*
* *
*

Do višanja mezde ne vodi torej niti obseg družabnega bogastva, niti velikost že pridobljenega kapitala, ampak zgolj stalno naraščanje akumulacije in hitrost tega naraščanja. Doslej smo razmotrivali ta proces samo pod pogojem, da ostane produktivna moč dela nespremenjena, t. j. da enaka množina produkcijskih sredstev zahteva slej ko prej enako množino delovne sile za svoje predelovanje in da na ta način ostane delitev kapitala v konstantne in variabilne sestavine (razmerje med c in v) nespremenjena. Toda proces sam prehiti in preobrne ta pogoj.

Z akumulacijo se večja produktivna moč dela. »Isti vzrok«, pravi A. Smith, »ki viša mezde, namreč naraščanje kapitala, žene k večanju produktivnih zmožnosti dela in usposobi manjšo množino dela, da lahko ustvari večje množine produktov.« Naraščanje produktivnosti dela pa ne pomeni nič drugega, kakor da porabi ista množina delovne sile (v) večjo množino produkcijskih sredstev (c). Pri nadaljnji akumulaciji se torej nujno mora menjati notranja tehnična sestava kapitala in sicer na ta način, da se uporablja sorazmerno večji del kapitala za produkcijska sredstva (c), in manjši za delovno silo (v). Od nekega kapitala n. pr. nalože prvotno 50% v produkcijska sredstva in 50% v delovno silo. Pozneje, z naraščanjem produktivne moči dela, 80% v produkcijska sredstva in 20% v delovno silo i. t. d. Ta zakon o povečanem naraščanju konstantnega kapitala v razmerju z variabilnim se pri vsakem koraku potrjuje s primerjalnim raziskovanjem cen blaga, bodisi da primerjamo različne dobe enega naroda ali različne narode v istem času.

Padanje variabilnega dela kapitala nasproti konstantnemu, ta spremenjena sestava v rednosti kapitala pa vendar samo približno kaže spremembo v sestavi njegovih osnovnih sestavin. Če je n. pr. danes od vrednosti kapitala, ki je naložen v predilnici, sedem osmin konstantne in ena osmina variabilne, dočim je bilo začetkom 18. stoletja $\frac{1}{2}$ konstantne in $\frac{1}{2}$ variabilne, je pa masa sirovin, delovnih sredstev i. t. d., ki jo danes potroši določena množina predilniškega dela, mnogostokrat večja kakor v začetku 18. stoletja. Kajti z rastočo produktivnostjo dela je vrednost produkcijskih sredstev padala, tako da je sicer sama na sebi zrasla, toda še daleč ne v oni meri, kakor je zrasel njen obseg. Čeprav torej razlika med konstantnim in variabilnim kapitalom rase, vendar veliko hitreje rase razlika med množino produkcijskih sredstev, v katera se spreminja konstantni, in številom delovnih sil, v katero se spreminja variabilni kapital.

Sicer pa, četudi napredovanje akumulacije zmanjšuje relativno velikost variabilnega kapitala,

s tem to napredovanje nikakor ne izključuje, da bi se večala njegova absolutna velikost. Recimo, da se je vrednost kapitala ob začetku cepila v 50 c in 50 v, pozneje v 80 c in 20 v. Če je medtem prvotni kapital, recimo 120.000 M, zrasel na 360.000 M, je zrasla njegova variabilna sestavina tudi za eno petino. Prej je je bilo 60.000 M, zdaj znaša 72.000 M. Dočim bi pa bil prej zadostoval prirastek kapitala za 20%, da bi se povpraševanje po delu povišalo za 20%, je zdaj treba prvotni kapital potrojiti.

Poprej smo pokazali, kako povečanje produktivne moči dela zahteva kot predpogoj kooperacijo na visoki stopnji, kako je samo pod tem pogojem mogoče organizirati delitev in sodelovanje pri delu, s pomočjo ogromne koncentracije prihraniti produkcijska sredstva, obuditi k življenju taka delovna sredstva, ki se že po svoji naravi dajo le skupno uporabljati, kakor n. pr. stroje; dalje spraviti ogromne naravne sile v službo produkcije. Na podlagi produkcije blaga, kjer so produkcijska sredstva lastnina privatnikov, kjer ročni delavec zato bodisi samostojno in sam zase producira blago bodisi prodaja svojo delovno silo kot blago, ker mu manjka sredstev za samostojno obratovanje, se uresničuje tisti pogoj — namreč kooperacija — samo s tem, da naraščajo posamezni kapitali, oziroma v oni meri, kakor prehajajo produkcijska in življenjska sredstva v privatno lastnino kapitalistov. Temelj blagovne produkcije more produkcijo na visoki stopnji držati le v kapitalistični obliki. Neko nakopičenje kapitala v rokah posameznih producentov blaga je torej pogoj za kapitalistični način produkcije. Toda vse metode večanja produktivne moči dela, ki zrasedo na tej podlagi, so obenem metode za večanje produkcije večvrednosti ali dodatnega produkta, iz česar spet izvira akumulacija. To so torej hkrati metode za pospešitev akumulacije kapitala. Nadaljnje trajno špreminjanje večvrednosti nazaj v kapital se torej kaže v vedno večji velikosti kapitala, ki se uvršča v produkcijski proces. To naraščanje velikosti kapitala pa postane po drugi strani podlaga za razširjanje produkcije in odgovarjajoče nove metode,

po katerih se večja produktivna moč dela in pospešuje produkcija večvrednosti. Če je torej neka stopnja akumulacije kapitala pogoj za kapitalistični način produkcije, potem ta način produkcije obratno povzroča kakor pri odboju pospešeno akumulacijo kapitala. Z akumulacijo kapitala se zato razvija kapitalistični način produkcije in s kapitalističnim načinom produkcije akumulacija kapitala. Oba ustvarjata po rezultanti pobud, ki si jih drug drugemu zadejata, spreminjanje tehnične sestave, tako da postaja variabilni sestavni del vedno manjši v primeri s konstantnim.

Vsak posamezen kapital je večja ali manjša zbirka produkcijskih sredstev s primerno komando nad večjo ali manjšo delavsko armado. Vsaka akumulacija postane sredstvo za novo akumulacijo. S pomnoženo maso bogastva, ki funkcionira kot kapital, širi njegovo koncentracijo (zbiranje) v rokah posameznih kapitalistov in s tem vred podlago za produkcijo na visoki stopnji in za specifično kapitalistične proizvodjalne metode. Naraščanje družabnega kapitala se vrši z naraščanjem mnogo posameznih kapitalov. Obenem se od posameznih kapitalov trgajo drobci in delujejo kot novi samostojni kapitali. Zelo važna je pri tem med drugim delitev premoženja v kapitalističnih družinah. Z akumulacijo kapitala vred raste zato bolj ali manj tudi število kapitalistov. Akumulacija in z njo vzporedna koncentracija nista torej samo razdrobljeni na mnogo točk, ampak naraščanje udelejujočih se kapitalov je prekrížano s stvarjanjem novih in cepljenjem starih kapitalov. Če torej vidimo akumulacijo na eni strani kot rastočo koncentracijo produkcijskih sredstev in kot komando nad delom, jo vidimo na drugi kot medsebojno razcepljanje mnogih posameznih kapitalov.

Nasproti temu drobljenju družabnega celotnega kapitala v mnogo posameznih kapitalov deluje njih medsebojno privlačenje. Pod tem je razumeti koncentracijo pravkar stvorjenih kapitalov, odpravo njihove samostojnosti, razlastitev kapitalista po kapitalistu, spreminjanje mnogo manjših kapitalov v

malo večjih. Ta proces se razlikuje od akumulacije v tem, da obstoji samo v spreminjanju razdelitve že gotovih kapitalov, da torej njegovega razmaha ne omejuje okolnost, ali družbeno bogastvo narašča ali ne. Kapital se tu nabira v eni roki v velikih množinah, zato pa drugje v mnogih rokah izginja. To je prava centralizacija za razliko od akumulacije in koncentracije.

Konkurenčni boj se vrši s pocenjevanjem blaga. Cenenost blaga je odvisna — pri sicer enakih pogojih — od produktivnosti dela, ta pa od obsega produkcije. Veliki kapitali zato pobijajo majhne. Dalje se moramo spomniti, da z razvojem kapitalističnega načina produkcije rase velikost najmanjšega posameznega kapitala, ki je potrebna, da se kupčija lahko vrši pod svojimi normalnimi pogoji. Manjši kapitalisti silijo zato v one produkcijske panoge, ki se jih je veleindustrija polastila samo tuptatam oziroma nepopolno. Konkurenca se končuje vedno s poginom mnogih manjših kapitalistov, katerih kapitali prehajajo deloma v zmagovalčeve roke, deloma poginejo. Poleg tega se s kapitalistično produkcijo stvari čisto nova moč, organizacija kredita. Ta postane ne samo novo, silno orožje v konkurenčnem boju. Z nevidnimi nitmi vleče denarna sredstva, ki so raztresena v večjih ali manjših množinah po površini družbe, v roke posameznih ali asociiranih kapitalistov. Kredit je specifičen stroj za centralizacijo kapitalov.

Centralizacija kapitala narašča v oni meri, kakor se z akumulacijo razvija kapitalistični način produkcije. S svoje strani postane centralizacija eden od velikih pospeševalcev tega razvoja. Centralizacija spopolnjuje delo akumulacije s tem, da omogoča kapitalistom razširjati obseg njihovih obratov. Naraslo razširjenje industrijskih obratov tvori povsod izhodišče za obsežnejšo organizacijo skupnega dela mnogih ljudi, za širši razvoj njihovih materialnih gonilnih sredstev.

Jasno pa je, da je akumulacija, množitev kapitala korak za korakom s kapitaliziranjem večvrednosti, zelo počasna pot v primeri s centralizacijo, ki samo

zbira že obstoječe kapitale in spreminja samo njihovo grupacijo. Svet bi bil še danes (1874.) brez železnic, če bi tako dolgo čakal, da bi akumulacija spravila nekaj posameznih kapitalov tako daleč, da bi bili kos graditi železnice. Centralizacija je pa s pomočjo delniških družb opravila to kakor bi mignil. Dočim pa centralizacija tako večja in pospešuje učinke akumulacije, istočasno širi in pospešuje preobrate v tehnični sestavi kapitala, preobrate, ki večajo njegov konstantni del na račun variabilnega dela in s tem sorazmerno manjšajo povpraševanje po delu.

Mase kapitala, ki jih centralizacija čez noč zvari skupaj, se reproducirajo in razmnožujejo tako kakor druge, le hitreje in s tem postanejo novi, mogočni pospeševalci akumulacije.

Rastoči obseg posameznih kapitalov postane podlaga za stalno revolucioniranje samega načina produkcije. Kapitalistični način produkcije neprestano osvaja delovne panoge, ki mu še niso bile prav nič ali samo deloma ali samo formalno podložne. Poleg tega zrasedo na njegovih tleh nove delovne panoge, ki mu pripadajo že od vsega početka. Končno pa z nenavadno hitrostjo zori produktivna moč dela v delovnih panogah, kjer se že obratuje na kapitalistični način. V vseh teh primerih pada število delavcev v primeri z maso produkcijskih sredstev, ki jo delavci predelujejo. Vedno večji del kapitala se nalaga v produkcijska sredstva, vedno manjši v delovno silo. Z obsegom, s koncentracijo in s tehnično učinkovitostjo produkcijskih sredstev se progresivno manjša stopnja, do katere so produkcijska sredstva tudi sredstva za zaposlitev delavcev. Parni plug je neprimerno učinkovitejše sredstvo od navadnega pluga, toda v njem založena vrednost kapitala je neprimerno manjše sredstvo za zaposlitev, kakor če bi bila založena v navadnih plugih.

Najprej je prav dodajanje novega kapitala k staremu dopuščalo razširjenje in tehnični preobrat produkcijskega procesa. Kmalu pa se spremenjena sestava in tehnično preoblikovanje loti bolj ali manj

vsega starega kapitala, ki je odslužil in ga je treba zato nanovo nadomestiti.

V poteku akumulacije stvorjeni dodatni kapital sprejema torej na eni strani sorazmerno po svoji velikosti manj in manj delavcev, na drugi strani pa v drugi sestavi periodično obnovljeni stari kapital odbija več in več delavcev, ki jih je imel prej zaposlenih.

* * *

Naraščanje produktivne moči in menjanje, ki ga to naraščanje povzroča v organski sestavi kapitala, ne korakata samo skupno z napredovanjem akumulacije ali z naraščanjem družabnega bogastva, ampak korakata neprimerno hitreje; kajti akumulacijo ali množenje celokupnega kapitala navadno spremlja centralizacija, t. j. zbiranje posameznih kapitalov, in tehnični preobrat v novem kapitalu potegne za seboj enak tehničen preobrat v starem. Z napredovanjem akumulacije se torej spreminja razmerje konstantnega kapitala do variabilnega, če je bilo prvotno kot 1 : 1, 2 : 1, 3 : 1, 4 : 1, 5 : 1, 7 : 1 i. t. d., tako da se pretvarja kakor rase kapital, namesto polovice njegove celotne vrednosti samo 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/7, 1/8 i. t. d. v delovno silo, nasprotno 2/3, 3/4, 4/5, 5/6, 7/8 i. t. d. v produkcijska sredstva. Ker povpraševanja po delovni sili ne določa obseg celotnega kapitala, ampak njegova variabilna sestavina, povpraševanje po delovni sili torej pada progresivno z rastjo celotnega kapitala, namesto da bi sorazmerno z njim raslo, kakor smo dosedaj domnevali. Povpraševanje po delovni sili pada sorazmerno z velikostjo celotnega kapitala, in sicer toliko hitreje, kolikor hitreje rase celotni kapital. Z naraščanjem celotnega kapitala narašča sicer tudi njegova variabilna sestavina ali v njem utelešena delovna sila, toda v stalno padajočem razmerju. Presledki, v katerih je učinek akumulacije samo golo razširjenje produkcije, se krčijo. V rastoči meri pospešena akumulacija celotnega kapitala ne postane samo potrebna, da se zaposle novi, dodatni.

delavci in še celó — ker se vendar tudi stari kapital stalno spreminja — stari delavci, ki so bili tu že prej. Ta rastoča akumulacija in centralizacija se zase sama spet preobrbe v vir novega menjanja sestave kapitala ali znovič pospešenega pojemanja njegovega variabilnega sestavnega dela v primeri s konstantnim. Ker torej z naraščanjem celotnega kapitala sorazmerno pada njegov variabilni sestavni del in celó hitreje pada, kakor rase celokupni kapital, se zaradi tega po drugi strani zdi, kakor da bi delavsko prebivalstvo hitreje naraščalo kakor variabilni kapital ali sredstva za njega zaposlitev. Zato zaradi kapitalistične akumulacije stalno postaja en del delavskega prebivalstva odveč za potrebe kapitala po večanju svoje lastne vrednosti, t. j. po dobičkanosti uporabi. Delavsko prebivalstvo torej samo poraja akumulacijo kapitala in ž njo v rastočem obsegu ustvarja sredstva, ki povzročijo, da prav to delavsko prebivalstvo samo postane relativno nadštevilno. To je zakon o gostoti prebivalstva ali naseljenosti, ki je značilen za kapitalistični način produkcije, kakor ima dejansko vsak poseben način produkcije svoje posebne zakone o naseljenosti, ki veljajo samo za njegov čas. Zakon o naseljenosti, ki bi bil veljaven za vedno, obstoji samo za rastlino in za žival, dokler v zgodovini ne poseže vmes človek.

Če je pa delavska prenaseljenost nujna posledica akumulacije oziroma razvoja bogastva na kapitalistični podlagi, postane ta prenaseljenost po drugi strani dvigalo za kapitalistično akumulacijo, celo eksistenčni pogoj za kapitalistično produkcijo. To odvečno prebivalstvo tvori razpoložljivo industrijsko rezervno armado, ki prav tako absolutno pripada kapitalu, kakor da bi jo bil ta na svoje lastne stroške zredil. Za menjajoče se dobičkarske potrebe kapitala ta prenaseljenost — neodvisno od mejá resničnega naraščanja prebivalstva — ustvarja človeški material, ki je vedno pripravljen za izkoriščanje. Z akumulacijo in z vzporednim razvojem produktivne moči dela narašča nenadna raztezna sila kapitala. Masa družabnega bogastva, ki se z napredovanjem akumulacije prenapne in ki se dá

spremeniti v dodatni kapital, sili v preobilici v stare produkcijske panoge, katerih tržišča se nenadoma širijo, ali v nanovo odprte, kakor železnice i. t. d., katerih potreba izhaja iz razvoja starih. V vseh takih primerih je neobhodno potrebno, da se lahko na odločilna mesta vržejo velike množice ljudi nenedoma in ne da bi jih jemali drugim panogam. Prenaseljenost jih daje. Karakteristični tok življenja moderne industrije, oblika 10 letnega krogotoka period srednje živahnosti, visokega pritiska, krize in zastoja — krogotoka, ki ga tupačam prekinja manjše kolebanje — sloni na stalnem nastajanju, na večjem ali manjšem vsesavanju in ponovnem nastajanju industrijske rezervne armade ali prenaseljenosti.

Ta svojevrstni tok življenja moderne industrije, kakršnega ne srečamo niti v eni prejšnji dobi človeštva, je bil tudi v otroški dobi kapitalistične produkcije nemogoč. Sestava kapitala iz c in v se je spreminjala samo polagoma. Njegovi akumulaciji je torej v celoti odgovarjalo sorazmerno naraščanje povpraševanja po delu. Počasi, kakor je bilo počasno napredovanje njegove akumulacije, se je zavedal ob naravne meje razpoložljivega delavskega prebivalstva, ki so se dale odstraniti samo z nasilnimi sredstvi, kar bomo omenili pozneje. Naglo in sunkovito razširjenje obsega produkcije je pogoj, da se on lahko naglo skrči; skrčenje spet porodi razširjenje; razširjenje je pa nemogoče brez razpoložljivega materiala ljudi, brez pomnožitve delavcev, ki bi bila neodvisna od naravnega naraščanja prebivalstva. Tako množitev pa ustvarja navadni proces, ki stalno »sprošča« del delavcev; ustvarjajo metode, ki manjšajo število zaposlenih delavcev nasproti večanju produkcije. Vsa gibalna oblika moderne industrije se torej razvija iz stalnega spreminjanja enega dela delavskega prebivalstva v zaposlene in nezaposlene roke. Kapitalistični produkciji nikakor ne zadošča množina razpoložljive delovne sile, ki jo daje naravni prirastek prebivalstva. Ona potrebuje za svoje prosto igranje industrijsko rezervno armado, neodvisno od te naravne ovire.

Doslej smo razpravljali tako, kakor da bi naraščanju in padanju variabilnega kapitala natanko odgovarjalo naraščanje in padanje števila zaposlenih delavcev. Toda variabilni kapital pri enakem ali celo zmanjšanem številu delavcev, nad katerimi komandira, rase, če daje posamezen delavec več dela in s tem rase njegova mezda, čeprav ostane pri tem cena dela enaka ali celo pada, samo bolj počasi kakor rase množina dela. V absolutnem interesu vsakega kapitalista je, izžeti določeno množino dela iz manjšega števila delavcev namesto prav tako poceni ali še ceneje iz večjega. V slednjem primeru rasejo izdatki konstantnega kapitala sorazmerno z maso dela, v prvem primeru pa mnogo počasneje. Čim večji je obseg produkcije, tem odločilnejši je ta motiv. Njegova sila rase z akumulacijo kapitala.

Videli smo, da razvoj kapitalističnega načina produkcije in produktivne moči dela — ki je hkrati vzrok in učinek akumulacije — omogoča kapitalistu, da z enakim izdatkom variabilnega kapitala realizira več dela, ker bolj izkorišča posamezne delovne sile. Dalje smo videli, da kupi z isto vrednostjo kapitala več delovnih sil, ker vedno bolj izpodriva spretnejše delavce z manj spretnimi, zrele z nezrelimi, moške z ženskami, odrasle z mladimi in z otroki. V nadaljnjem poteku akumulacije si torej po eni strani večji variabilni kapital realizira več dela, ne da bi jemal več delavcev, in po drugi strani si nespremenjeni variabilni kapital realizira več dela pri isti množini delovne sile in slednjič tudi več nižjih delovnih sil z izpodrivanjem višjih.

Ustvarjanje relativne prenaseljenosti ali »oprostitve« delavcev napreduje potemtakem še hitreje kakor tehnični preobrat produkcijskega procesa, ki ga že tako pospešuje samo napredovanje akumulacije, in odgovarjajoče relativno padanje variabilnega kapitala nasproti konstantnemu. V istem obsegu, kakor rase produktivna moč, večja kapital ponudbo dela hitreje kakor svoje povpraševanje po delavcih. Čezmerno delo zaposlenega dela delavskega razreda večja vrste njegove rezerve, dočim pomnoženi pri-

tisk, ki ga izvaja rezerva s svojo konkurenco na zaposleni del, sili zaposlene k čezmernemu delu in k podložnosti zapovedim kapitala. Prokletstvo enim delavcem v prisilno lenobo zaradi čezmernega dela drugih in narobe postane sredstvo za obogatitje posameznega kapitalista in obenem pospešuje ustvarjanje industrijske rezervne armade v takem obsegu, kakor odgovarja napredovanju akumulacije. Kako je ta moment važen za tvorbo relativne prenaseljenosti, kaže n. pr. Anglija. Njena tehnična sredstva za »prihranitev« dela so kolosalna. Vendar, če bi se delo splošno omejilo na razumno mero ter se nadalje za različne plasti delavskega razreda primerno razdelilo po stopnjah z ozirom na starost in spol, bi razpoložljivo delavsko prebivalstvo absolutno ne zadoščalo za nadaljevanje produkcije na njeni sedanji stopnji. Velika večina zdaj »neproduktivnih« delavcev bi se spremenila v »produktivne«.

V celoti se splošno gibanje mezde ravna izključno po večanju ali manjšanju industrijske rezervne armade, kakor se pač menjajo dobe industrijskega krogotoka. Ne določa ga torej gibanje absolutnega števila delavskega prebivalstva, ampak menjajoče se razmerje, v katerem se deli delavski razred v aktivno in v rezervno armado, naraščanje in padanje relativne prenaseljenosti, stopnja, po kateri se presežno prebivalstvo zdaj vsesava, zdaj »sprošča«. Za moderno industrijo z njenim 10 letnim krogotokom in njegovimi periodičnimi fazami (srednja živahnost, visoka konjunktura, kriza, zastoj), ki jo pri nadaljnjem poteku akumulacije poleg tega križajo vedno hitreje se vrsteča nepravilna kolebanja, bi bil v resnici lep tak zakon, ki povpraševanja po delu in njega dotoka ne bi uravnaval z razširjanjem in krčenjem kapitala, torej po vsakokratnih potrebah kapitala po dobičkanosni naložitvi. V resnici postane delovni trg zdaj relativno premalo poln, ker se kapital širi, zdaj spet prepoln, ker se kapital krči; po omenjenem lepem zakonu bi pa bilo gibanje kapitala odvisno od absolutnega gibanja števila prebivalstva. Vendar tako gleda to stvar meščanska znanost. Proglasila je dogmo, da se dviga mezda

zaradi akumulacije kapitala. Zvišana mezda vzpodbuja k hitrejšemu razmnoževanju delavskega prebivalstva in to traja toliko časa, dokler ni delovni trg prenapolnjen. Zdaj pade delovna mezda in medalja se obrne na drugo stran. Padajoča delovna mezda po malem decimira delavsko prebivalstvo, tako da zdaj spet začne prevladovati povpraševanje od strani kapitala, ali pa tudi, kakor razlagajo drugi, padajoča mezda, ki pušča kapitalu večji profit, spet pospeši akumulacijo, dočim nizka mezda obenem drži v šahu naraščanje delavskega razreda. Tako spet pride do razmerja, ko je dotok dela nižji kakor povpraševanje po delu, mezda rase i. t. d. Lepa metoda gibanja za razvito kapitalistično produkcijo! Preden bi zaradi povišanja mezde moglo nastopiti sploh kakšno vidno naraščanje res delazmožnega prebivalstva, bi bil že davno, davno potekel rok, v katerem bi bilo treba odpraviti se na industrijski bojni pohod, se biti in odločiti bitko.

Med 1849. in 1859. so se hkrati s padanjem cen žita (praktično vzeto samo nominalno) povišale mezde v angleških poljedelskih okrajih, n. pr. v Wiltshireu se je dvignila tedenska mezda od 7 na 8 šilingov (1 šiling = normalno okrog 13 Din), Dorsetshireu od 7 ali 8 na 9 i. t. d. To je bila posledica nadobičajnega odtekanja podeželskega prebivalstva, ki ga je povzročilo povpraševanje po vojakih, graditev ogromne mreže železnic, tovarn, rudnikov itd. Čim nižja je mezda, tem višje se vsako še tako neznanatno dviganje mezd izraža v odstotkih. Če je tedenska mezda n. pr. 20 šilingov in se dvigne na 25, dá to 10 odstotkov; če pa znaša samo 7 šilingov in se dvigne na 9, je to 28 in štiri sedmine odst., kar precej lepo zveni. Seveda so zakupniki tulili in celo »London Economist« je čisto resno žlobudral »o splošnem in bistvenem dviganju« z ozirom na te pasje mezde. Kaj so tedaj storili zakupniki? Ali so čakali, da bi se podeželski delavci zaradi te briljantne plače tako pomnožili, da bi njihova mezda spet padla? Uvedli so več strojev, in kakor bi mignil, so bili delavci spet »nadštevilni« v takem razmerju, ki je zadoščalo celo zakupnikom. Zdaj je

bilo v poljedelstvu naloženega »več kapitala« kakor poprej in v produktivnejši obliki. S tem je padlo povpraševanje po delu ne samo relativno, ampak absolutno.

Tista dogma meščanske znanosti zamenjava zakone, ki uravnavajo splošno gibanje delovne mezde, z zakoni, ki razdeljujejo delavsko prebivalstvo po različnih produkcijskih panogah. Če je n. pr. zaradi ugodne konjunktуре akumulacija v neki panogi posebno živahna, če so profiti tu večji kakor povprečni profiti, če torej sili tja dodatni kapital, potem se seveda dvigne povpraševanje po delu in tudi delovna mezda. Višja delovna mezda pritegne večji del delavskega prebivalstva v tisto panogo, dokler se ta ne prenasiti z delovno silo in dokler mezda trajno ne pade na svojo prejšnjo povprečno višino ali pod njo, če je bil naval prevelik. Potem se ne samo neha priseljevanje delavcev v dotično kupčijsko panogo, ampak se lahko začne celo izseljevanje. Tukaj se meščanski znanosti zdi, da vidi, »kje in kako« z naraščanjem mezde nastaja absolutno naraščanje delavcev in z absolutnim padanjem delavcev padanje mezde. Toda v resnici vidi samo lokalno kolibanje na delovnem trgu posamezne panoge, vidi samo pojave razdeljevanja delavskega prebivalstva po različnih panogah, kakor se pač menjajo potrebe v njih naloženega kapitala.

V dobi zastoja in srednjega poslovanja pritiska industrijska rezervna armada na aktivno delavsko armado in drži za uzdo njene zahteve v dobi nadprodukcije in mrzlično prenačljivega poslovanja. Relativna prenaseljenost je torej ozadje, na katerem se giblje zakon o povpraševanju in dotoku dela. Ta prenaseljenost s silo drži gibanje tega zakona v okviru izkoriščevalnega pohlepa in gospodovalnih želja kapitala.

Tu je umestno, da se povrnemo k eni od velikopoteznosti »znanstvenega« olepševanja. Kadar novi ali razširjeni stari stroji spremené del variabilnega kapitala v konstantni, se spomnimo, kako takrat znanstveni slavitelj kapitalizma ta proces, ki »veže« kapital in prav s tem »sprosti« delavca, — narobe

tolmači na ta način, da ta proces sprosti, t. j. daje na razpolago kapital za delavca. Šele sedaj lahko docela ocenimo nesramnost takega lepega besedičenja. Kar se »sprosti«, niso samo delavci, ki jih je spodrinil stroj, ampak tudi njihovo nadomestno moštvo in naraščaj, ki bi pri navadnem razširjenju kupčije na njeni stari podlagi lahko dobila zaposlitev. Zdaj so vsi »sproščeni« in ž njimi lahko razpolaga vsak novi kapital, ki se hoče udeleževati. Bodisi da zdaj zaposli te ali druge, učinek na splošno povpraševanje po delu bo enak ničli, dokler ta kapital zadošča baš zato, da pomede s trga prav toliko delavcev, kolikor so jih nanj vrgli stroji. Če zaposli manjše število, zrasede množica čezštevilih delavcev; če zaposli večje, zrasede splošno povpraševanje po delu samo za presežek zaposlenih čez »sproščene«. Razmah, ki bi ga sicer splošnemu povpraševanju po delu dali dodatni kapitali, ki iščejo naložitve, je torej na vsak način za toliko zaustavljen, kolikor je delavcev, ki so jih stroji vrgli na cesto. To se torej pravi, da mehanizem kapitalistične produkcije skrbi za to, da prirastka kapitala ne spremlja n i k a k o odgovarjajoče dvigavanje splošnega povpraševanja po delu. In to imenujejo slavitelji izenačenje za bedo, za trpljenje in možen pogin spodrinjenih delavcev!

Kakor hitro zato delavci odkrijejo skrivnost, kako je to, da postaja sama njihova zaposlitev tem bolj negotova, čim bolj delajo in čim več tujega bogastva producirajo in čim bolj rase produktivna moč njihovega dela; kakor hitro odkrijejo, da je konkurenca med njimi samimi docela odvisna od pritiska relativne prenaseljenosti, kakor hitro skušajo zato s strokovnimi organizacijami organizirati po načrtu sodelovanje med zaposlenimi in nezaposlenimi, da bi zlomili ali oslabili za svoj razred uničujoče posledice onega naravnega zakona kapitalistične produkcije, začneta kapital in njegov agent, buržoazna znanost, kričati na pomoč proti prestopkom proti »večnemu« in takorekoč »svetemu« zakonu o povpraševanju in ponudbi. Vsaka složnost med zaposlenimi in nezaposlenimi namreč ovira »čisto« izvajanje onega zakona. Po drugi strani pa

kakor hitro n. pr. v kolonijah nasprotujoče okoliščine ovirajo ustvarjanje industrijske rezervne armade in z njim absolutno odvisnost delavskega razreda od kapitalističnega, se kapital skupno s svojim znanstvenim agentom punta proti »svetemu« zakonu o ponudbi in povpraševanju in ga skuša podpreti z nasilnimi sredstvi.

*
*
*

Relativno odvečno prebivalstvo obstoji v vseh mogočih barvah. Pripada mu vsak delavec v času, ko je napol ali popolnoma nezaposlen. V pravih tovarnah, tako kakor v vseh velikih delavnicah, kjer se uporabljajo stroji ali kjer je izvedena vsaj moderna delitev dela, uporabljajo množice moških delavcev, dokler ne postanejo dorasli. Ko je ta rok dosežen, jih prav majhno število ostane še uporabnih v teh gospodarskih panogah, dočim večino praviloma odpusté. Del teh se izseli in v resnici potuje samo za izseljujočim se kapitalom. Ena posledic je ta, da žensko prebivalstvo veliko hitreje rase od moškega; dokaz: Anglija. Da naravni naraščaj delavske mase ne more nasititi akumulacijskih potreb kapitala in da jih kljub temu obenem prekorači, je nasprotje, ki tiči v samem gibanju kapitala. Kapital potrebuje večje mase delavcev v zgodnji življenjski dobi, manjše v moški. To nasprotje ni nič manj kričeče kakor drugo, da tožijo o pomanjkanju rok ob istem času, ko leži mnogo tisočev na cesti, ker jih je delitev dela prikovala k določeni poslovni panogi. Poleg tega porabi kapital delovno silo tako hitro, da se je delavec srednje starosti večinoma že bolj ali manj preživel in pade med čezšteviline ali ga pa potisnejo z višje stopnje na nižjo. Prav pri delavcih v veleindustriji vidimo najkrajšo življenjsko dobo. »Dr. Lee, manchesterški zdravstveni uradnik, je ugotovil, da v tem mestu znaša srednja življenjska doba pri premožnem razredu 38 let, pri delavskem razredu pa samo 17 let. V Liverpoolu znaša 35 let za prvi, 15 za drugi. Iz tega sledi, da ima privilegirani razred nakaznico za življenje, ki je več kakor dvakrat toliko kakor

pri njihovih manj oblagodarjenih sodržavljanih.«
(Otvoritveni govor na zdravstveni konferenci v Birminghamu, 15. januarja 1875. J. Chamberlaina, takratnega župana, ki je postal leta 1893. trgovinski minister.)

Kakor hitro se kapitalistična produkcija polasti poljedelstva, ali v oni stopnji, kolikor se ga polasti, začne z akumulacijo tu udeležujočega se kapitala absolutno padati povpraševanje po poljedelskem delavskem prebivalstvu. Del poljedelskega prebivalstva je zato neprestano na tem, da skoči med mestni ali v manufakturni proletarijat. Ta studenec relativne prenaseljenosti torej neprestano teče. Toda vzrok za njegov stalni tok v mesta je prikrita prenaseljenost na deželi sami, katere obseg se pokaže samo tedaj, ko se kanali za odtok izjemoma široko odpró. Podeželskega delavca pritiskajo zato na mezdni minimum in sam vedno stoji z eno nogo v močvirju pavperizma.

Temu se pridruži del sicer aktivne delavske armade, ki je pa docela neredno zaposlen. Tako tvori ta del kapitalu neizčrpen rezervoar za razpoložljivo delovno silo. Življenjski položaj teh delavcev pada pod normalni položaj delavskega razreda in prav to dela iz njih široko podlago za posebne izkoriščevalne panoge kapitala. Maksimum delovnega časa in minimum mezde sta značilna za nje. V glavnem se živé od domačega dela. Rekrutirajo se neprestano iz nadštevilnih delavcev v veleindustriji in v poljedelstvu, zlasti pa iz propadajočih industrijskih panog, kjer rokodelski obrat podleže manufakturnemu in ta strojnemu. Njihovo število se pa množi tudi z njih lastno ploditvijo, in sicer hitreje kakor pri drugih članih delavskega razreda. Ne samo število porodov in smrtnih slučajev, ampak tudi absolutna velikost družin je v resnici v obratnem razmerju z višino mezde. Ta zakon kapitalistične družbe bi zvenel nesmiselno med divjaki ali celo med civiliziranimi kolonisti in nas spominja na množitev v masah pri slabotnih in zelo preganjanih vrstah živali.

Najglobljo usedlino relativne prenaseljenosti tvori končno pavperizem. Neglede na vagabunde, zločince, prostitutke, z eno besedo na pravi capinski proletariat, sestoji ta plast družbe iz treh oddelkov Prvi so delazmožni. Treba je samo površno pogledati statistiko angleškega pavperizma, in našli bomo, da njega velikost z vsako krizo narašča in z vsakim ožvjljenjem poslovanja pada. Drugi so sirote in otroci pavperov. Ti so kandidatje za industrijsko rezervno armado in v časih velikega razmaha kakor n. pr. 1860. se hitro in v masah uvrščajo v aktivno rezervno armado. Tretji so onemogli, propadli, dela nezmožni. To so zlasti ljudje, ki propadajo od nepremičnosti, povzročene po delitvi dela, ljudje, ki žive čez normalno delavčevo starost, in končno žrtve industrije, katerih število raste z uvajanjem nevarnih strojev, z odpiranjem rudnikov, kemičnih tovarn i. t. d., pohabljeni, oboleli, vdove i. t. d. Pavperizem tvori hiralnico aktivne delavske armade in mrtvo težo industrijske rezervne armade. Njega nujnost in postanek sta zajeta v nujnosti in postanku relativne prenaseljenosti; ž njo vred predstavlja pavperizem eksistenčni pogoj za kapitalistično produkcijo in za razvoj bogastva. Pavperizem se šteje k potroškom kapitalistične produkcije, ki jih pa kapital večinoma zna prevaliti od sebe na ramena delavskega razreda in malega srednjega razreda.

*
*
*

Čim večje je družabno bogastvo, udelejujoči se kapital, obseg in energija njegove rasti, čim večja je s tem tudi absolutna veličina proletariata in produktivnost njegovega dela, tem večja je industrijska rezervna armada. Isti vzroki, ki razvijajo raztezno silo kapitala, razvijajo tudi razpoložljivo delovno silo. Relativna velikost industrijske rezervne armade raste torej z viri bogastva. Čim večja je pa ta rezervna armada v razmerju z aktivno delavsko armado, tem večje so mase preobilnega prebivalstva, čigar revščina je v obratnem razmerju z mučnostjo dela. Čim večja je končno v delavskem razredu plast

Lazarjev in industrijska rezervna armada, tem večji je pavperizem. To je absolutni, splošni zakon kapitalistične akumulacije. Njega uresničevanje spreminjajo, kakor vse druge zakone, raznovrstne okoliščine, katerih raziskovanje pa ne spada semkaj.

Sedaj nam je razumljiva budalost ekonomske modrosti, ki pridiga delavcem, naj prilagodé svoje število dobičkarskim potrebam kapitala. Mehanizem kapitalistične produkcije in akumulacije uravnava to število s temi dobičkarskimi potrebami. Prva beseda take prilagoditve je ustvarjanje relativne prenaseljenosti ali industrijske rezervne armade, zadnja beseda pa revščina vedno večjih plasti aktivne delavske armade in mrtvi balast pavperizma.

Zakon, po katerem se more — po zaslugi napredujoče produktivnosti družabnega dela — lahko uporabljati vedno večja množina produkcijskih sredstev pri progresivno padajočem trošenju človeške sile, ta zakon se izraža na kapitalistični podlagi tako: čim višja je produktivna moč dela, tem večji je pritisk delavcev na sredstva za njih zaposlitev, tem bolj negotov je torej njihov eksistenčni pogoj: prodaja svoje lastne sile za večanje tujega bogastva ali za dobičkanosno naložitev kapitala. Hitrejša naraščanje produkcijskih sredstev in produktivnosti dela kakor tudi produktivnega prebivalstva se torej kapitalistično izraža narobe tako, da delavsko prebivalstvo hitreje rase kakor potreba kapitala po povečanju svoje vrednosti ali po dobičku.

V 8. in 9. poglavju smo videli: v kapitalističnem sistemu se vse metode za dviganje produktivne moči dela izvršujejo na delavčev račun; vsa sredstva za razvijanje produkcije se preobrnejo v sredstva za obvladanje in izkoriščanje producenta, pohabijo delavca v delnega človeka, ponižuje ga v privesek stroja, z mučnostjo dela uničujejo vsebino njegovega dela, odtujujejo mu duševno stran delovnega procesa v istem obsegu, kakor procesu utelešujejo znanost kot samostojno pomožno silo; kvarijo pogoje, pod katerimi dela, med delovnim procesom ga podrejajo sovražnemu despotizmu, ki pazi na vsako malenkost;

njegovo življenjsko dobo spremene v delovni čas, ženo in otroka mu poženejo pod inkvizitorsko kolo kapitala. Toda vse metode za produkcijo, večvrednosti so hkrati metode za akumulacijo in vsako razširjenje akumulacije postane spet sredstvo za razvoj onih metod. Iz tega sledi, da se v oni meri, kakor se akumulira kapital, slabša delavčev položaj, pa naj bo njegova plača kakršnakoli, visoka ali nizka. Končno zakon, ki relativno prenaseljenost ali industrijsko rezervno armado vedno drži v ravnotežju z obsegom in energijo akumulacije, kuje delavca vedno bolj trdno h kapitalu kakor Hefajstov kij Prometeja na skalo. Ta zakon zahteva akumulacijo revščine, ki odgovarja akumulaciji kapitala. Akumulacija bogastva na eni strani je torej na drugi hkrati akumulacija revščine, delovnega trpljenja, sužnosti, brutalnosti in moralnega ponižanja.

14. TAKOZVANA PRVOTNA AKUMULACIJA.

Videli smo, kako se iz kapitala tvori večvrednost in iz večvrednosti več kapitala. Medtem je pogoj za akumulacijo kapitala večvrednost, za večvrednost kapitalistična produkcija, za njo pa obstojanje večjih mas kapitala in delovnih sil v rokah producentov blaga. Zdi se, kakor bi se vse to gibanje vrtelo v napačnem krogotoku, iz katerega pridemo le, če vzamemo, da je bila pred kapitalistično akumulacijo »prvotna« akumulacija, ki ni rezultat kapitalističnega načina produkcije, ampak njegovo izhodišče.

Ta prvotna akumulacija ima v meščanski znanosti približno isti pomen kakor prvi greh v sveto-pisemski zgodovini. Adam je ugriznil v jabolko in s tem je prišel greh nad človeški rod. Izvor te akumulacije nam se razlaga z anekdoto iz preteklosti. V davno minulem času je bila na eni strani pridna, inteligentna in predvsem varčna elita in na drugi strani lenuharski postopači, ki so vse svoje in še več zaveseljačili. Tako je prišlo do tega, da so si prvi nabrali bogastva in da drugi končno niso imeli nič več prodajati kakor svojo lastno kožo. Od tega greha pa datira uboštvo velike množice, ki nima še vedno, kljub vsemu svojemu delu, nič drugega prodajati kakor samo sebe, in bogastvo maloštevilnih, ki neprestano rase, čeprav so že davno jenjali delati. Kot znano, imajo v resnični zgodovini velik pomen osvajanje, podjarmljanje, roparski umori, skratka nasilje. V milem »znanstvenem« slikanju so pa od vsega početka poznali samo idilo. Pravica in »delo« sta bila od vsega početka edini sredstvi za bogatenje,

seveda z vsakokratno izjemo »tega leta«. V resnici so metode prvotne akumulacije vse drugo, samo ne idilične.

Pogoj za kapitalistične odnošaje je ločitev med delavci in lastnino pri uresničevalnih pogojih dela. Kakor hitro se postavi kapitalistična produkcija na svoje lastne noge, potem ne samo prevzame ono ločitev, ampak jo vedno znova napravlja, in sicer zmirom v večjem obsegu. Proces, ki ustvarja kapitalistične odnošaje, ne more biti torej nič drugega kakor proces ločitve delavca od lastnine njegovih delovnih pogojev. Takozvana prvotna akumulacija ni torej nič drugega kakor historični proces ločitve producenta in produkcijskih sredstev.

Ekonomska zgradba kapitalistične družbe je izšla iz ekonomske zgradbe fevdalne družbe. Razkroj te je sprostil elemente za ono.

Delavec je mogel šele takrat razpolagati s svojo osebo, ko ni bil več privezan na grudo, ko ni bil več tlačan ali nesvoboden kmet. Da je postal svoboden prodajalec delovne sile, ki ponese svoje blago povsod, kjer najde trga, se je moral nadalje izmakniti gospodovanju cehov, njihovemu vajeniškemu in pomočniškemu redu in ovirajočim delovnim predpisom. Tedaj se na eni strani pojavi zgodovinsko gibanje, ki spremeni producente v mezdne delavce, in sicer po eni strani kot osvoboditev iz podložnosti in cehovske vklenjenosti; za naše meščanske »zgodovinarje« obstoji samo ta stran. Po drugi strani pa postanejo ti nanovo osvobojeni šele takrat prodajalci samih sebe, kakor hitro so oropani vseh svojih produkcijskih sredstev in vseh garancij za svojo eksistenco, ki so jim jih nudile stare fevdalne naprave. In zgodovina te njihove razlastitve je zapisana v analih človeštva s krvavimi in ognjenimi potezami.

Industrijski kapitalisti, ti novi mogotci, so morali s svoje strani spodriniti ne samo cehovske rokodelske mojstre, ampak tudi fevdalno gospodo, ki je posedovala vire bogastva. S te strani vidimo njihov dvig kot sad zmagovitega boja proti fevdalni oblasti in njenim vnebovpijočim predpravicom, kakor tudi

proti cehom in sponam, v katere so zvezali svobodni razvoj produkcije in svobodno izkoriščanje človeka po človeku. Vendar so industrijski vitezi spodrinili viteze z meči le na ta način, da so izkoristili dogodke, nad katerimi so bili popolnoma nedolžni. Povzpeli so se s sredstvi, prav tako prostaškimi, kakor so bila ona, s katerimi je nekdanj postal rimski oproščenec gospodar svojega patrona.

Izhodišče za razvoj, ki ustvarja tako mezdnega delavca kakor kapitalista, je bilo delavčevo podložništvo. Razvoj je obstojal v menjanju oblike tega podložništva, v spremnitvi fevdalnega izkoriščanja v kapitalistično. Da bi razumeli njegov potek, ni treba poseči tako daleč nazaj. Čeprav zadenemo na prve začetke kapitalistične produkcije že v 14. in 15. stoletju v nekaterih mestih ob Sredozemskem morju, datira kapitalistična doba od 16. stoletja. Tam, kjer nastopi, je bila nesvobodnost že zdavnaj odpravljena in suverena mesta, svetla točka srednjega veka, so že davno zatemnela.

Pomembni so v zgodovini prvotne akumulacije predvsem momenti, ko so nenadoma in nasilno odtrgali velike mase ljudi od njihovih življenjskih sredstev in jih vrgli kot brezpravne proletarce na delovni trg. Razlastitev kmeta od zemlje tvori podlago za ves proces. Opisali bomo njen potek v Angliji.

V Angliji je bila nesvobodnost v zadnjem delu 14. stoletja faktično že izginila. Takrat in še bolj v 15. stoletju so ogromno množico prebivalstva tvorili svobodni kmetje z lastnim gospodarstvom. Na večjih gosposkih imetjih je svoboden zakupnik spodrinil oskrbnika, ki je bil prej sam tlačan. Mezdne delavce v poljedelstvu so tvorili deloma kmetje, ki so svoj prosti čas izkoriščali z delom pri veleposestnikih, deloma pa samostojni, manj številni razred pravih mezdnih delavcev. Tudi slednji so bili faktično hkrati kmetje s svojim lastnim gospodarstvom, ker so jim vrhu mezde obenem nakazovali polja do 4 in več oralov s kočami. Poleg tega so bili tako kakor pravi kmetje deležni uživanja skupnega sveta (»gmajne«), na katerem se je pasla njihova

živina in ki jim je obenem nudil kurivo, les, šoto itd. V vseh evropskih deželah označuje fevdalno produkcijo delitev zemlje na kolikor mogoče veliko podložnikov. Moč fevdalnega gospoda, kakor vsakega suverena, se ni naslanjala na obsegu njegovega rentnega področja, ampak na številu njegovih podanikov in slednje je bilo odvisno od števila kmetov s svojim gospodarstvom. Čeprav je bila angleška zemlja po normanski osvojitvi (1066.) razdeljena v orjaške baronije, od katerih je ena sama često obsegala 900 starih lordovin, je bila posejana z malimi kmečkimi gospodarstvi, samo tupatam prekinjenimi z večjimi gosposkimi imetji. Take razmere pri istočasnem procvitanju mest, kot se po tem odlikuje 15. stoletje, so dopuščale ljudsko, izključevale pa kapitalistično bogastvo.

Predigra za preobrat, ki je ustvaril podlago za kapitalistični način produkcije, se je zgodila v zadnji tretjini 15. in v prvih desetletjih 16. stoletja. Razpuščanje fevdalnih spremstev in služinčadi, ki so povsod brez koristi polnili hiše in dvorišča, je metalo na trg množico brezpravnih proletarcev. Čeprav je kraljeva moč, ki je bila sama produkt meščanskega razvoja, pri svojem stremljenju po absolutni suverenosti nasilno pospeševala razkroj teh fevdalnih družin, nikakor ni bila edini vzrok. Neprimerno večji proletariat je v najkljubovalnejšem nasprotstvu s kraljem in s parlamentom ustvaril veliki fevdalni gospod, ki je nasilno podil z zemlje kmečko prebivalstvo, katero je imelo do nje iste pravice kakor on, in ki si je nasilno prilaščal njihov skupni svet. Neposreden impulz za to je dalo v Angliji zlasti oživljenje flandske volnene manufakture in odgovarjajoče dviganje cen volne. Staro fevdalno plemstvo so pogoltnile fevdalne vojne, novo je bilo otrok svojega časa, v katerem je bil denar moč vseh moči. Spremenitev njiv v ovčje pašnike je torej postalo njegovo geslo. Stanovanja kmetov in delavske kočice so nasilno podirali ali prepuščali razpadanju. »Če primerjamo,« pravi Harrison, »starejše listine vsakega viteškega imetja, najdemo, da je izginilo nešteto hiš in malih kmečkih gospodarstev, da hrani dežela

veliko manj ljudi, da je mnogo mest propadlo, čeprav jih je nekaj na novo oživelo... O mestih in vaseh, ki so jih porušili za ovčje pašnike in kjer stoje samo še graščinske hiše, bi lahko marsikaj pripovedoval.« Tožbe onih starih kronik so vedno pretirane, vendar natanko rišejo vtis revolucije v produkcijskih odnosih na sodobnike same.

Zakonodaja se je prestrašila tega preobrata. V svoji zgodovini Henrika VII. pravi Bakon: »Ob tem času (1489.) so se množile tožbe o spreminjanju njiv v pašnike, kjer je nekaj pastirjev lahko zadostovalo za vse delo; zakupe na kratek rok, dosmrtno in na letno odpoved so pa spremenili v grajska zemljišča. To je privedlo do propadanja ljudstva in radi tega do propadanja mest, cerkva, desetini... Kralj in parlament sta ob tem času pokazala občudovanja vredno modrost pri zdravljenju teh razmer... Ukrenila sta korake proti temu razobljudovalnemu prilaščanju skupnega sveta in proti razobljudovalnemu pašniškemu gospodarstvu, ki mu je sledilo za petami.« Neki zakon Henrika VII., iz l. 1489., je prepovedal podiranje starih kmečkih hiš, ki jim je pripadalo najmanj 20 akrov zemlje. (Druge primere zaradi preobširnosti izpuščamo. — Op. prev.) Neki zakon iz 1533. se pritožuje, da posedujejo marsikateri lastniki 24.000 ovac, in omejuje njihovo število na 2000. (V svoji knjigi »Utopia« — izšla 1516. — govori angleški kancelar Tomaž Morus o posebni deželi, kjer žro ovce ljudi.)

Pritoževanje ljudstva in od Henrika VII. 150 let trajajoča zakonodaja proti razlaščenju manjših zakupnikov in kmetov je bilo toliko kot brezplodno.

Nov, strašen impulz je dobilo nasilno razlaščenje ljudske množice v 16. stoletju z reformacijo in z njo zvezano kolosalno tatvino cerkvenih posestev. Katoliška cerkev je bila za časa reformacije fevdalna lastnica velikega dela angleške zemlje. Zatiranje samostanov i. t. d. je pognalo njihove prebivalce v proletariat. Sama cerkvena posestva so večinoma podarili ropoželnim kraljevim ljubljencem ali so jih pa po smešni ceni prodali spekulantskim

zakupnikom in meščanom, ki so v masah prepodili stare dedne podložnike in razmetali njihova gospodarstva. Zakonito zajamčeni delež obubožanih deželanov na lastnini cerkvenih desetlin so molče konfiscirali.

Še v zadnjih desetletjih 17. stoletja je bila »yeomanry,*) t. j. neodvisno kmečko prebivalstvo, številnejše kakor zakupniški razred. Tvorilo je glavno moč Cromwella, kakor priznava celo Macaulay, in zdrav kontrast nasproti zapitim plemičem in njihovim pomagačem, podeželskim popom, ki so se morali ženiti z grajskimi deklami — priležnicami. Celo podeželski mezdni delavci so bili solastniki občinske lastnine. Približno 1750. je yeomanry izginila in v zadnjih desetletjih 18. stoletja tudi zadnji sledovi občinske lastnine poljedelcev.

Po ponovni vzpostavitvi Stuartovcev so posestniki legalizirali rop, ki se je pozneje na kontinentu izvršil tudi brez zakonskih formalnosti. Odpravili so fevdalno zemljiško ustavo, t. j. otrsli so se servitutov, ki jih jim je nalažala država, »odškodovali« so državo z davki na kmečko prebivalstvo in na ostalo ljudsko maso, omislili so si moderno privatno lastnino dobrin, za katere so posedovali samo fevdalni naslov, in končno izsilili one naselitvene zakone, ki so učinkovali na angleškega poljedelca prav tako, kakor zakon Tatarja Borisa Godunova na rusko kmečko prebivalstvo.

»Slavna revolucija« je privedla z Oranjcem Viljemom III. na vlado graščinske in kapitalistične profitarje. Ti so blagoslovili začetek nove dobe s tem, da so začeli v kolosalnem obsegu krasti, kar so do tedaj delali le bolj skromno. Ta zemljišča so razdali, prodali po sramotnih cenah, ali pa so jih kar naravnost z navadnim ropom priklopili privatnim posestvom. Vse to se je zgodilo, ne da bi se zakonite formalnosti sploh kaj upoštevale. Ta državna imetja, prisvojena na sleparski način, in pa cerkvena posestva — kolikor niso med republikansko revolucijo izginila — tvorijo podlago današnjih knežjih domen

*) izg.: jómenri. — Op. prev.

angleške oligarhije. Meščanski kapitalisti so šli temu delu na roko, da bi m. dr. spremenili zemljo v čist trgovski predmet, da bi razširili področje poljedelskega veleobrata, da bi si pomnožili dotok brezpravnih proletarcev z dežele i. t. d. Poleg tega je bila nova zemljiška aristokracija naravna zaveznica nove bankokracije, pravkar zvaljane visoke finance in velemanufakturistov, ki so se takrat opirali na zaščitne carine.

Na mesto yeomanov (= svobodnih kmetov) so stopili mali zakupniki na enoletno odpoved, t. j. četa, odvisna od svojevoljnosti podeželskih lordov. Do nakopičenja onih velikih zakupov, ki so jih v 18. stoletju imenovali »kapitalistične zakupe« ali »trgovske zakupe«, in da se je podeželsko ljudstvo »postavilo na razpolago« kot proletariat za industrijo — do tega je pa poleg ropa državnih domen pripomogla zlasti sistematična tatvina občinske zemlje.

V 19. stoletju se je seveda izgubil vsak spomin na zvezo med kmetovalcem in občinsko lastnino. Ne da bi pri tem govorili o poznejših časih — ali je podeželsko ljudstvo sploh kdaj dobilo kak krajcar odškodnine za 3½ milijone akrov občinske zemlje, ki so mu je med 1801. in 1831. podeželski lordi uropali in parlamentarnim potom razdali podeželskim lordom?

Zadnji veliki razlastitveni proces kmetovalcev od zemlje je končno takozvani »Clearing of Estates« (kliring, čiščenje zemljišč, v resnici pometanje ljudi z njih). Vse angleške metode, ki smo jih dosedaj razmotrivali, so plavale visoko v »čiščenju«. Kaj pa pomeni »Clearing of Estates« v pravem zmislu, to vidimo samo v slavljeni deželi moderne literature romanov, v Visoki Gornji Škotski.

Visokoškotski Kelti so obstojali iz klanov, od katerih je bil vsak lastnik tal, ki je bil na njih naseljen. »Velmož« (glavar) je bil samo po naslovu lastnik teh tal, prav tako kakor je kraljica Anglije po naslovu lastnica vseh narodnih tal. Ko se je angleški vladi posrečilo zatreti medsebojne vojne teh »velikih mož« in njihove neprestane vpade v nižješkotske

ravnine, klanski poglavarji nikakor niso opustili svojega starega roparskega rokodelstva; samo obliko so spremenili. Na podlagi svoje lastne avtoritete so spremenili svojo naslovno lastninsko pravico v privatno lastninsko pravico; ker so pa zadeli pri članih klana na odpor, so jih sklenili pregnati z odkritim nasiljem.

V 18. stoletju so Galcem, katere so spodili z zemlje, celo prepovedali izseliti se, da bi jih lahko nasilno gnali v Glasgow in v druga tovarniška mesta. Kot primer za metodo, ki je vladala v 19. stoletju, zadostuje tu »čiščenje« vojvodinje Sutherlandske. Ta oseba je takoj pri nastopu svoje vlade sklenila napraviti radikalno ekonomsko kuro in spremeniti v ovčji pašnik celo grofijo, katere prebivalstvo se je zaradi prejšnjih, podobnih procedur zredčilo na 15.000. Od 1814. do 1820. so teh 15.000 prebivalcev, približno 3000 družin, sistematično pregnali in iztrebili. Vse njihove vasi so podrli in požgali, vsa njihova polja so spremenili v pašo. Britanski vojaki so dobili povelje za eksekucijo in so prišli do pretepa z domačini. Neka stara žena je zgorela v plamenih koč, ki je ni hotela zapustiti. Tako si je ta madame prilastila 794.000 akrov zemlje, ki je od pamtiveka pripadala klanu. Pregnanim domačinom je odkazala ob morski obali približno 6000 akrov, po 2 akra na družino. 6000 akrov je ležalo do tedaj neobdelanih in ni dajalo lastnikom nikakega dohodka. Vojvodinja je tako globoko pokazala svoje plemiško čustvovanje, da je aker dala za povprečno $2\frac{1}{2}$ šilinga rente v zakup klanovcem, ki so stoletja prelivali kri za njeno družino. Vso uropano klanovo deželo je razdelila v 29 velikih ovčjih zakupnin, ki je na vsaki stanovala ena sama družina, največ angleški zakupniški hlapci. Leta 1825. je 15.000 Galcev že nadomestilo 131.000 ovac. Na morsko obalo vrženi del domačinov se je skušal preživljati z ribolovom. Toda duh po ribah je udaril »velmožem« v nos. Zavohali so za tem nekaj profitnega in so dali obalo v zakup velikim ribjim veletrgovcem iz Londona. Galce so tako drugič spodili. (Sledi opisovanje, kako so slednjč prepodili še družine z ovčjih

pašnikov, da so jih spremenili v aristokratska lovišča. — Op. pr.)

Ropanje cerkvenih posestev, sleparsko odsvajanje državnih domen, tatvina občinske zemlje, roparska in z brezobzirnim terorizmom izvršena spremenitev fevdalne in rodovne lastnine v moderno privatno lastnino — to so bile idilične metode prvotne akumulacije. Pripravili so teren za kapitalistično poljedelstvo, utelesili so zemljo kapitalu in ustvarili mestni industriji potrební dotok brezpravnega proletariata.

Nastajajoča manufaktura ni mogla tako hitro sprejemati tistih, ki so bili spravljeni ob svojo eksistenco. Po drugi strani se ti ljudje niso mogli znajti v disciplini novega stanja prav tako hitro, kakor so bili pognani s svojega vajenega življenjskega tira. V množicah so postajali berači, roparji, klativitezi. Odtod koncem 15. in skozi vse 16. stoletje po vsej zahodni Evropi krvava zakonodaja proti potepanju. Očete današnjega delavskega razreda so najprej poboljševali v ječah zaradi tega, ker so se pustili spremeniti v vagabunde in reveže. Zakonodaja jih je smatrala za »prostovoljne« zločince, češ, da je odvisno od njihove dobre volje, ali hočejo dalje delati v starih razmerah, ki ji ni več.

V onem času, ko se je kapitalistična produkcija porajala, se je vstajajoča buržoazija posluževala državne oblasti, da bi »regulirala« meздо, podaljševala delavník in držala delavca v odvisnosti. To je bistven moment takozvane prvotne akumulacije.

Razred mezdnih delavcev, ki je nastal v zadnji polovici 14. stoletja, je tvoril takrat in v naslednjem stoletju le zelo majhen del ljudstva in v njegovem položaju sta ga krepko varovala samostojno kmečko prebivalstvo na deželi in cehi v mestu. V mestu in na deželi sta si bila mojster in delavec socialno blizu. Variabilna prvina kapitala je zelo prevladovala nad njegovo konstantno. Povpraševanje po mezdnem delu je zato hitro rastlo z vsako akumulacijo kapitala, dočim je dotok mezdneга dela samo počasi sledil.

* * *

Ko smo si ogledali nasilno ustvarjanje brezpravnih proletarcev, se vprašamo, odkod izvirajo prvotni kapitalisti? Kajti razlastitev podeželskega ljudstva ustvarja neposredno samo veleposestnike. Kar se tiče postanka zakupnika, mu lahko za petami sledimo, ker je to počasen proces, ki se je vlekel skozi mnogo stoletij. V Angliji je prva oblika zakupnika oskrbnik, ki je bil sam podložen. V drugi polovici 14. stoletja ga nadomesti zakupnik, katerega podeželski lord oskrbuje s semeni, z živino in poljedelskim orodjem. Njegov položaj se ne razlikuje dosti od kmetovega. Samo več mezdnege dela izkorišča. Kmalu postane polzakupnik ter upravlja eni del poljedelskega kapitala, podeželski lord pa drugi del. Obadva si delita skupni produkt v pogodbeno določenem razmerju. Ta oblika v Angliji hitro izgine ter napravi prostor za obliko pravega zakupnika, ki izkorišča svoj lastni kapital z uporabljanjem mezdnege delavca in plačuje v denarju ali v naravi podeželskemu lordu del večprodukta kot zemljiško rento. Dokler se v 15. stoletju neodvisni kmet in poljski hlapec, ki ima poleg mezdne dneve obenem samostojno gospodarstvo, bogati sam s svojim delom, ostaneta zakupnikov položaj in njegovo produkcijsko polje še nekako srednja. Poljedelski preobrat v zadnji tretjini 15. stoletja, ki se vleče skoro skozi vse 16. stoletje (vendar z izjemo njegovih zadnjih desetletij), pa zakupnika prav tako hitro obogati, kakor obuboža in spravi podeželsko ljudstvo v bedo. Oropanje občinskih pašnikov itd. dopusti zakupniku povečanje njegove živine skoro brez stroškov, dočim jim živina sama nudi obilnejše gnojilo za obdelovanje zemlje. V 16. stoletju se temu pridruži odločilno važen moment. Takrat so bile zakupne pogodbe dolgotrajne, često na 99 let. Neprestano padanje vrednosti plemenitih kovin je dajalo zakupnikom zlate sadove. Znižalo je mezdo — da se na vse druge okoliščine sploh ne oziramo. Za to znižanje se je povečal zakupniški profit. Neprestano dviganje cen žitu, mesu, volni, kratkomalo vsem poljedelskim produktom, je povečalo zakupnikov denarni kapital brez njegovega sodelovanja, dočim je že prej s pogodbo določena zem-

ljiška renta, ki jo je imel plačevati, ostala pri stari denarni vrednosti. Tako se je zakupnik obogatil hkrati na stroške svojih mezdnih delavcev in svojega lorda. Torej ni čuda, če je imela Anglija koncem 16. stoletja razred za takratne razmere bogatih »kapitalističnih zakupnikov«.

Sunkovito in vedno novo razlaščevanje in preganjanje podeželskega ljudstva je dajalo mestni industriji vedno nove množice proletarcev, ki so bili čisto izven cehov. Razredčevanju samostojnega podeželskega ljudstva s svojim gospodarstvom ni sledilo samo zgoščevanje industrijskega proletariata. Kljub zmanjšanemu številu svojih obdelovalcev je dajala zemlja prej ko slej enako veliko ali še več produktov, ker so revoluciji v zemljiško posestnih razmerah sledile izboljšane obdelovalne metode, večja kooperacija, koncentracija produkcijskih sredstev itd. in ker so vrhu tega poljski mezdni delavci morali delati intenzivneje, dočim se je po drugi strani obseg njihovega dela za njih same vedno bolj krčil. S tistim delom podeželskega prebivalstva, ki je »sproščen« ali »postavljen na razpolago«, se hkrati postavijo na razpolago tudi njegove prejšnje življenjske potrebščine. Na cesto vrženi kmet mora kupiti njihovo vrednost od svojega novega gospodarja, industrijskega kapitalista, v obliki delovne mezde. Kakor z življenjskimi sredstvi, tako je tudi z industrijskimi sirovinami, ki jih proizvaja domače poljedelstvo. Mislimo si n. pr., da so en del vestfalskih kmetov, ki so za časa Friderika II. vsi predli predivo, nasilno razlastili in pregnali z zemlje, drugi del pa spremenili v dninarje velikih zakupnikov. Dalje vzemimo, da bi istočasno nastale velike predilnice in tkalnice lanu, v katerih »na razpolago postavljeni« delajo zdaj za mezdo. Predivo je prav tako kakor poprej. Niti eno vlakno se ni spremenilo na njem. Toda nova socialna duša mu je prišla v telo. To predivo tvori zdaj en del konstantnega kapitala manufakturnega gospodarja. Poprej je bilo razdeljeno med brezmejno maso malih producentov, ki so ga sami pridelovali in v majhnih množinah predli s svojimi družinami, zdaj je koncentrirano v rokah kapitalista, ki daje drugim presti in

tkati za sebe. V predenju lanu izdano posebno delo*) je poprej tvorilo posebni dohodek neštevilnih kmečkih družin ali pa tudi davke, kakor za časa Friderika II. Zdaj za to delo tvori profit maloštevilnih kapitalistov. Vretena in tkalnice, ki so bile poprej razdeljene po deželi, so zdaj zbrane v maloštevilne velike delovne kasarne, tako kakor delavci in sirovine. In vretena, tkalnice ter sirovine so iz sredstev za neodvisno eksistenco predilcev in tkalcev od zdaj postali sredstva oblasti nad delavci, ki jim izsesavajo neplačano delo. Kajti če pogledamo velike manufakture, ne moremo videti tako jasno kakor pri velikih zakupih, da so zbite iz mnogih majhnih proizvajalnic in da so nastale z razlastitvijo mnogih majhnih neodvisnih producentov.

Razlastitev in izgon enega dela podeželskega ljudstva sta ne samo »dala na razpolago« delavce in njihove življenjske potrebščine in njihov delovni material, ampak sta ustvarila tudi notranji trg.

Poprej je kmečka družina proizvajala in pridelovala življenjske potrebščine in sirovine, ki jih je potem večinoma sama porabila. Sirovine in življenjske potrebščine so zdaj postale blago; velezakupnik jih prodaja in manufakture tvorijo njihov trg. Preja, platno, sirovi volneni izdelki, stvari, katerih sirovine je prej imela vsaka kmečka družina doma ter jih je tudi predla in tkala za svojo lastno porabo, — se zdaj spremene v manufaktorne predmete, za katere so odjemalni trg baš podeželski okraji. Tako gre roko v roki z razlaščanjem poprej samostojnih kmetov in z njihovo ločitvijo od svojih produkcijskih sredstev roko v roki tudi uničevanje podeželske hišne, domače industrije. In samo uničenje podeželske domače obrti more notranjemu trgu kake dežele dati razmah in trden obstanek, kakršnega kapitalistični način produkcije potrebuje. Vendar prava manufakturna doba ni privedla do radikalne preosnove. Šele veleindustrija je s stroji dala stalno podlago za kapitalistično poljedelstvo, radikalno razlastila

*) Posebno v smislu »preobilno«, »večdelo«, ekstra delo. — Op. prev.

ogromno množico podeželskega ljudstva in dovršila ločitev poljskega dela v podeželske hišne obrti, ki ji je izruvala korenine — predenje in tkanje. Zato je šele veleindustrija osvojila industrijskemu kapitalu ves notranji trg.

Postanek industrijskega kapitalista se ni vršil tako počasi kakor postanek zakupnika. Brez dvoma so se marsikateri mali cehovski mojstri ali tudi mezdni delavci spremenili v male kapitaliste in s polagoma bolj razširjenim izkoriščanjem meznega dela in s primerno akumulacijo naravnost v kapitaliste. Toda polzja hitrost te metode nikakor ni odgovarjala trgovskim potrebam novega svetovnega trga, ki so ga ustvarila velika odkritja ob koncu 15. stoletja. Pač pa je srednji vek rodil in prepustil dve različni obliki kapitala: o d e r u š k i in t r g o v s k i k a p i t a l.

Denarnemu kapitalu, napravljenemu iz oderuških obresti in trgovine, je na deželi branila fevdalna, v mestu pa cehovska ustava, da bi postal industrijski kapital. (Celo še 1794. leta so mali izdelovalci blaga poslali v parlament delegacijo s peticijo za zakon, ki bi vsakemu trgovcu prepovedoval, da bi postal tovarnar.) Te ovire so padle z razkrojem fevdalnih družin, z razlastitvijo in z delnim izgonom podeželskega ljudstva. Novo manufakturo so ustanavljali po morskimi izvoznimi lukah ali na deželi izven kontrole starih mest in njihovih cehovskih ustav. V Angliji je zato nastal oster boj privilegiranih mest proti tem novim industrijskim zarodkom.

Odkritje zlatih in srebrnih dežel v Ameriki, iztrebljanje domačega prebivalstva, njega zasuznjenje in pošiljanje v rudnike, začetek osvajanja in pustošenja Prednje Indije, spreminitev Afrike v zavarovan prostor za trgovski lov na črne kože, označujejo jutranjo zarjo kapitalistične dobe. Ti idilični pojavi so glavni momenti prvotne akumulacije. Za petami jim sledi trgovinska vojna med evropskimi državami po vsej zemeljski obli. Otvori jo odpad Nizozemske od Španije (1581.), orjaški obseg zadobi v angleški protijakobinski vojni (1793.), odigrava se še dalje v opijski vojni proti Kitajski (1840.) itd.

Različni momenti prvotne akumulacije se zdaj bolj ali manj časovno zaporedno razdele zlasti na Španijo, Portugalsko, Holandijo, Francijo in Anglijo. V Angliji se koncem 17. stoletja sistematično združijo v kolonialnem sistemu, v sistemu državnih dolgov, v modernem davčnem in v zaščitno carinskem sistemu. Te metode slone deloma na najbrutalnejšem nasilju, n. pr. kolonialni sistem. Vse se pa poslužujejo državne moči, da bi kakor v rastlinjaku pospešile spremenitev fevdalnega načina produkcije v kapitalističnega in da bi skrajšale prehode. Nasilje je porodni pomočnik vsake stare družbe, ki nosi v svojem telesu novo družbo. Nasilje samo je ekonomska moč.

O krščanskem kolonialnem sistemu pravi mož, ki se je specializiral v krščanstvu, W. Howitt (»Colonization and Christianity [kolonizacija in krščanstvo], London 1838.«): »Barbarstva in zverinska grozodejstva takozvanih krščanskih ras' v vseh pokrajinah sveta in proti vsakemu narodu, ki so ga mogli zaslužiti, nimajo primera v nobeni zgodovinski dobi, pri nobeni rasi, pa če je bila še tako divja in neizobražena, brezčutna in brez sramu.« Zgodovina holandskega kolonialnega gospodarstva — in Holandska je bila vzor kapitalističnega naroda 17. stoletja — »razgrinja neprekosljivo sliko izdajstev, podkupovanja, zavravnih umorov in podlosti.«*) Da bi se polastili Malage, zavravnih umorov in podlosti. Ta jih je 1641. spustil v mesto. Takoj so odhiteli k njegovi hiši in ga zavravno umorili, da se je »odpovedal« plačilu podkupnine 21.875 funtov šterlingov. Kamor je stopila njihova noga, je sledilo pustošenje in uničevanje prebivalstva. Ban-Juvangi, provinca na Javi, je štela 1750. nad 80.000 prebivalcev, 1811. samo še 8000. .

Angleško-Vzhodnoindijska družba je, kakor znano, razen političnega gospodarstva v Prednji Indiji dobila izključni monopol čajne trgovine in kitajske

*) Thomas Stamford Raffles, nekdanji podguverner na Javi: »Java and its dependencies« [Java in k njej spadajoče pokrajine], London 1817.

trgovine sploh ter transporta blaga iz Evrope v Prednjo Indijo. Toda obalna plovba ob Indiji in med otoki, kakor tudi trgovina v notranjosti Indije, sta postali monopol višjih uradnikov družbe. Monopoli za sol, opij, betel in drugo blago so bili neizčrpni viri bogastva. Uradniki sami so določali cene in po svoji volji odirali nesrečnega Indijca. Generalni guverner je bil soudeležen pri tej privatni trgovini. Njegovi ljubljenci so dobivali kontrakte pod takimi pogoji, da so delali zlato iz nič — pametneje od alkimistov. Velika premoženja so nastajala v enem dnevu kakor gobe. Prvotna akumulacija je šla od rok, ne da bi bil kdo založil kak šiling. V sodnem zasledovanju Warrena Hastingsa (1788.—1795.) mrgoli takih primerov. Navedimo samo enega: Neko opijsko pogodbo so podelili nekemu Sullivanu v trenutku, ko je odpotoval — v javnih zadevah — v del Indije, ki je čisto v stran od opijskih distriktov. Sullivan proda svojo pogodbo za 40.000 funtov šterlingov nekemu Binnu, Binn jo proda isti dan za 60.000 funtov šterlingov in končni kupec in izvršitelj pogodbe izjavi, da je po vsem tem napravil še ogromen dobiček. Po neki listi, predloženi parlamentu, so si kompanija in njeni uradniki od 1757. do 1766. dali od Indijcev pokloniti 6 milijonov funtov šterlingov (približno 1.5 milijarde današnjih dinarjev)! Med 1769. in 1770. so Angleži povzročili lakoto, ker so pokupili ves riž ter ga potem niso hoteli prodajati drugače kakor po bajnih cenah.

Kolonialni sistem je enormno razvijal trgovino in mornarico. »Družbe Monopolia« (Luther) so bili silni pospeševalci koncentracije kapitala. Iz tal poganjajoči manufakturi je kolonija zagotavljala prodajni trg in akumulacijo, kar je tržni monopol še potencial. Zakladi, zaplenjeni izven Evrope naravnost s pustošenjem, zasušnjevanjem in roparskimi umori, so pritekali nazaj v materinsko deželo in se tu spremenjali v kapital. Holandska, ki je prva docela razvila kolonialni sistem, je bila že 1648. v žarišču svoje trgovske veličine. Bila je v »skoro izključni posesti prednjeindijske trgovine in prometa med evropskim jugozahodom in severovzhodom. Po svojih ribolovih,

mornarici, manufakturi je prekašala vse druge dežele. Ta republika je imela mnogo pomembnejše kapitale kakor vsa ostala Evropa skupaj.« Gülich je pozabil pristaviti: Ljudska masa Holandske je bila že 1648. bolj zdelana, bolj obubožana in brutalneje zatirana nego mase v vsej ostali Evropi.

Dandanes trgovska nadvlada samo spremlja industrijsko nadvlado. V pravi manufaktorni dobi je pa nasprotno trgovska nadvlada omogočala industrijsko nadvlado. Odtod pretežni pomen, ki ga je takrat imel kolonialni sistem. Bil je »tuj Bog«, ki se je postavil na oltar poleg starih malikov Evrope in jih je nekega lepega dne z eno brco vse skupaj podrl. Proklamiral je dobičkarstvo za zadnji in edini namen človeštva.

Sistem javnih kreditov, to je državnih dolgov, katerega začetke smo odkrili v Genovi in v Benetkah že v srednjem veku, je zajel v manufaktorni dobi vso Evropo. Kolonialni sistem s svojo pomorsko trgovino in s svojimi trgovinskimi vojnami mu je bil kakor polju blagodejni dež. Tako se je javni kredit najprej ustalil v Holandski. Državni dolg, to je pravzaprav odsvajanje države — bodisi despotske, konstitucionalne, republikanske — je kapitalistični dobi udaril svoj pečat. Edini del takozvanega narodnega bogastva, ki je v resnici prešel v celotno posest modernih ljudstev, je — njihov državni dolg.

Javni dolg postane eden od najenergичnejših pospeševalcev prvotne akumulacije. Kakor da bi udaril z začarano palico, podeli neproduktivnemu denarju reproduktivno moč in ga tako spremeni v kapital, ne da bi se denarju bilo treba izpostavljati nevarnosti in skrbem, ki so z industrijskimi in celo oderušskimi naložbami neločljivo zvezane. Državni upniki v resnici ne dajo nič, kajti izposojena vsota se spremeni v javne, lahko prenosne zadolžnice, ki delujejo v imejiteljevih rokah dalje, kakor da bi tvorile prav toliko gotovine. Toda ne glede na tako ustvarjeni razred rentnikov in na improvizirano bogastvo finančnikov, ki igrajo posredovalca med vlado in narodom, — kakor tudi ne glede na davčne

zakupnike, trgovce, zasebne tovarnarje, ki jim dober kos vsakega državnega posojila služi kakor z neba padli kapital — je državni dolg rodil delniške družbe, trgovino z vrednostnimi papirji vseh vrst, s tečajnimi diferencami, z eno besedo: igro na borzi in moderno bankokracijo.

Že od rojstva so z narodnimi naslovi opremljene banke bile samo družbe privatnih špekulantov, ki so se postavile ob stran vladam in jim je bilo s pomočjo dobljenih privilegijev mogoče zalagati vlade z denarjem. Zato nima kopičenje državnega dolga bolj nezmotljivega merila kakor je stalno dviganje delnic teh bank, katerih popolen razmah datira od ustanovitve Angleške banke (1694.). »Bank of England« je začela s tem, da je posojala vladi svoj denar po 8 odstotkov; istočasno jo je parlament pooblastil, da sme kovati iz istega kapitala denar, dočim ga je javnosti ponovno posodila v obliki bankovcev. S temi notami je smela diskontirati menice (t. j. kupovati še ne dospele menice), posojati blago in kupovati plemenite kovine. Ni dolgo trajalo, pa je bil že ta kreditni denar, ki ga je sama skovala, novec, s katerim je Angleška banka dajala državi posojila in s katerim je na račun države plačevala obresti javnega dolga. Ni bilo zadosti, da je z eno roko dala, da bi z drugo dobila več; medtem ko je dobivala, je še vedno ostajala do zadnjega izdanega vinarja večni upnik naroda. Polagoma je postala prisiljen shranjevalec kovinskih zakladov dežele in središče celokupnega trgovskega kredita. Ob istem času, ko so v Angliji nehali sežigati čarovnice, so začeli obešati ponarejevalce bankovcev. Kakšen vtis je napravil na sodobnike nenaden pojav te zalege bankokratov, finančnikov, rentnikov, mešetarjev in borznih špekulantov, dokazujejo spisi tistega časa.

Z državnimi dolgovi je nastal internacionalen kreditni sistem, ki je pogostoma bil prikrit izvor prvotne akumulacije pri tem ali onem ljudstvu. Tako tvorijo prostaštva beneškega roparskega sistema takšno skrito podlago za bogastvo kapitala v Holandski, kateri so propadajoče Benetke posodile velike denarne vsote. Prav tako je med Holandsko in Anglijo.

Že v začetku 18. stoletja so manufakture Holandske nehale biti na prvem mestu in Holandska je nehala biti vladajoči trgovski in industrijski narod. Eden od njenih glavnih poslov od 1701. do 1776. postane zato posojanje ogromnih kapitalov, posebno njenemu mogočnemu konkurentu Angliji. Podobno velja danes (1867.) med Anglijo in Združenimi državami.

Ker ima državni dolg svojo zaslombo v državnih dohodkih, ki morajo kriti letna obrestna i. t. d. plačila, je postal moderni davčni sistem potrebno dopolnilo sistema državnih posojil. Posojila omogočajo vladi, da je kos izrednim izdatkom, ne da bi davkoplačevalec tega takoj čutil, toda vendar zahtevajo kot posledico zvišane davke. Na drugi strani zvišanje davkov, povzročeno po nakopičenju zaporedoma vzetih dolgov, sili vlado, da jemlje pri novih izrednih izdatkih vedno nova posojila. Moderni sistem državnih financ, katerega os tvorijo davki na najmanjše življenjske potrebščine (torej njihova podražitev), nosi zato sam v sebi kali za samolastno višanje. Preobdavčenje ni torej slučaj, temveč princip. V Holandski, kjer so najprej uvedli ta sistem, ga je zato veliki patriot De Witt slavil kot najboljši sistem, ki napravi mezdne delavca podložnega, zmernega, pridnega in... preobloženega z delom. Uničujoči vpliv, katerega ima na stanje mezdnih delavcev, nas tukaj pač manj zanima, kakor nasilno razlaščenje kmetov, rokodelcev, kratkomalo vseh sestavnih delov malega srednjega razreda. V tem se vsi strinjajo, celo meščanski pisatelji. Razlaščujoče učinkovanje tega sistema krepi še zaščitni carinski sistem, ki je eden njegovih najbistvenejših delov.

Zaščitni carinski sistem je bil sredstvo za fabrikacijo fabrikantov, sredstvo, da so razlastili neodvisne delavce, da so napravili iz narodnih produkcijskih in življenjskih sredstev kapital. da so s silo skrčili prehod iz staroveškega v moderni način produkcije. Evropske države so se trgale za patent te iznajdbe, in ko je enkrat stopil v službo dobičkarjev, niso v ta namen izžemale samo svojega lastnega ljudstva, indirektno z zaščitno carino, di-

rektno z eksportnimi premijami i. t. d. V odvisnih deželah je bila vsa industrija s silo iztrebljena, kakor n. pr. irska manufaktura volne po Angliji. Na evropskem kontinentu je bil po Colbertovem vzgledu proces že zelo poenostavljen. Prvotni kapital industrijev teče tu deloma direktno iz državnega zaklada.

Kolonialni sistem, državni dolgovi, davčna bremena, zaščitna carina, trgovske vojne i. t. d. orjaško naraščajo v otroški dobi veleindustrije.

Tako velikih naporov je bilo treba, da se je izvršila ločitev med delavci in delovnimi sredstvi, da so se po eni strani družabni produkcijski in življenjski pogoji spremenili v kapital, po drugi strani pa ljudska množica v mezdne delavce. Če »pride denar na svet«, kakor pravi Angier, »s krvavimi madeži na enem licu«, se kapital rodi krvav od glave do nog, iz vseh znojnic mu kaplja kri in umazanija.*)

*) »Kapital se izogiblje hrupa in prepira in je boječe nara-ve.« To je zelo res, vendar pa ne popolnoma resnica. Kapitalu se gnusi, če ni profita ali če je zelo malo profita, kakor narava mrzi praznino. Pri primernem profitu postane kapital drzen. Če je 10 odst. gotovih, se da uporabljati povsod; pri 20 odstotkih postane živahen; pri 50 odstotkih pozitivno drzen; za 100 odstotkov potepa vse človeške zakone pod svojo nogo; pri 300 odst. ni več nobenega zločina, ki bi ga ne tvegala, tudi če mu groze vešala. Če hrup in prepir prineseta profit, bo pospeševal oboje. Dokaz: »Tihotapstvo in trgovina s sužnji«. (T. J. Dunning, »Strokovne organizacije in štrajki«, London 1860., str. 36.)

(Čitatelj, ki ga zgodovinska stran bolj zanima in ki lahko razume nemščino, lahko prečita to poglavje kar samo v Marxovem originalu, ne da bi čital vsega originala. To poglavje je tam zelo obširno in od vsega originala najlažje razumljivo. — Op. prev.).

15. ZGODOVINSKA TENDENCA KAPITALISTIČNE AKUMULACIJE.

Do česa privede prvotna akumulacija kapitala, t. j. njen zgodovinski postanek? Kolikor ta akumulacija ni neposredna spremenitev sužnja in nesvobodnega kmeta do mezdnega delavca, torej gola sprememba oblike, pomeni samo razlastitev neposrednega producenta, t. j. razpad privatne lastnine, zgrajene na lastnem delu.

Delavčeva privatna lastnina produkcijskih sredstev je podlaga majhnega obrata; majhen obrat je nujni pogoj za razvoj družabne produkcije in svobodne osebnosti delavca samega. Vsekakor obstoji ta način produkcije tudi v suženjstvu, tlačanstvu in v drugih oblikah odvisnosti. Procvitati in razviti vso svojo energijo pa more le tedaj, kadar je delavec svoboden privatni lastnik delovnih pogojev, ki jih sam uravnava, kakor če je n. pr. obdelovalec lastnik njive, ki jo goji, rokodelec lastnik orodja, ki igra na njem kakor virtuoz. Ta način produkcije zahteva, da so zemlja in ostala produkcijska sredstva razdeljeni na majhne dele. Kakor ta način izključuje koncentracijo slednjih, tako izključuje tudi kooperacijo, delitev dela v istem produkcijskem procesu, izključuje, da bi družba vladala nad naravo in jo uravnavala, izključuje svobodni razvoj družabnih produktivnih sil. Toda ta način produkcije se da prenašati samo v ozkih, samorodnih mejah produkcije in družbe. Če bi ga hoteli proglasiti za večnega, bi s tem dekretirali splošno srednjost. Ko se povzpne do določene višine, ustvari sredstva za uničenje samega sebe. Od tega trenutka se začno v naročju

družbe oglašati moči in strasti, ki se čutijo v njem okovane. Ta produkcijski način mora biti uničen in se je v resnici uničil.

Njegovo uničenje, spremenitev osamljenih in raztresenih produkcijskih sredstev v družabno koncentrirana; iz tega izvirajoča sprememba pritlikave lastnine mnogih v veliko lastnino maloštevilnih, in potem razlastitev velike ljudske množice od zemlje in življenjskih potrebščin in delovnega orodja — ta strašna in težavna razlastitev velike ljudske množice tvori predzgodovino kapitala. S svojim trdom pridelano, takorekoč na zraščanju posameznega neodvisnega delavca z njegovimi delovnimi pogoji slo-nečo privatno lastnino spodrine kapitalistična privatna lastnina, ki sloni na izkoriščanju tujega, toda po obliki svobodnega dela.

Kakor hitro je ta proces spreminjanja po globini in po obsegu dovolj razkrojil staro družbo, kakor hitro so spremenjeni delavci v proletarce, njihovi delovni pogoji v kapital, kakor hitro stoji kapitalistični način produkcije na svojih lastnih nogah, dobi nadaljnje podružabljenje dela in nadaljnje spreminjanje zemlje ter drugih produkcijskih sredstev in s tem vred nadaljnje razlaščenje privatnih lastnikov novo obliko. Kar je treba zdaj razlastiti, ni več delavec s samostojnim gospodarstvom, ampak kapitalist, ki izkorišča mnogo delavcev. To razlastitev izvršuje igra zakonov same kapitalistične produkcije, centralizacija kapitalov. Vsak kapitalist ubija mnogo drugih.

Vzporedno s to centralizacijo ali z razlaščenjem mnogih kapitalistov po enem se razvija kooperativna oblika delovnega procesa na vedno višji razvojni stopnji, zavedno tehnično uporabljanje znanosti, varčno uporabljanje vseh produkcijskih sredstev s kombiniranim družabnim delom, zajemanje vseh ljudstev v mrežo svetovnega trga in s tem internacionalni značaj kapitalističnega sistema.

Dočim stalno pojema število kapitalističnih magnatov, ki grabijo vse prednosti tega spreminjanja zase, raste množina revščine, pritiska, hlapčevstva, degeneracije, izkoriščanja, pa tudi odpora vedno na-

raščajočega in v samem mehanizmu kapitalistične produkcije izšolanega, združenega in organiziranega delavskega razreda. Kapitalistični monopol postane spona za način produkcije, ki je vzcvetel z njim in pod njim. Centralizacija produkcijskih sredstev in podružabljenje dela dosežeta točko, ko postaneta neskladna s svojo kapitalistično lupino. Ta zleti v zrak. Ura kapitalistične privatne lastnine je bila. Razlaščevalci postanejo razlaščeni.

Iz kapitalističnega načina produkcije izvirajoči kapitalistični način prilaščanja, kapitalistična privatna lastnina je prva odprava (negacija) osebne privatne lastnine, osnovane na lastnem delu. Toda kapitalistična produkcija ustvarja z nujnostjo naravnega procesa svojo lastno odpravo (negacijo).*) Ta ne bo vzpostavila spet privatne lastnine, pač pa osebno lastnino na podlagi pridobitve kapitalistične dobe: kooperacije in skupne lastnine tako zemlje kakor z delom samim produciranih produkcijskih sredstev (kolektivno lastnino!).

Spremenitev raztresene privatne lastnine, sloneče na lastnem delu, v kapitalistično, je bila seveda nenavadno dolgotrajnejša, trša in težavnejša, nego bo spreменение kapitalistične lastnine, ki dejansko temelji na družabni produkciji, v družabno lastnino. Tam je šlo za razlastitev ljudske množice po maloštevilnih oblastnikih, tu gre za razlastitev maloštevilnih oblastnikov po ljudski množici.

*) Pazi na dialektiko! Glej o tem n. pr. Beerovo brošuro: Karl Marx. — Op. prev.

16. KRIZE.

Uvodna pripomba J. Borchardta: Teorija o krizah je za celotni Marxov nauk tako važna, da tu ne moremo preko nje. Žal pa so ostali brez uspeha poskusi, da bi jo lahko razumljivo podali na isti način kakor druge dele »Kapitala«, s skrajševanjem in spreminjanjem načina izražanja. Marx jo obravnava na več sto straneh,*) kjer razvija do podrobnosti račune, v kakšnem razmerju bi kapital in delo morala biti porazdeljena med različne panoge produkcije, da ne bi bilo moteno ravnovesje med produkcijo in konzumom. Nato podaja Marx tudi dokaz, da kapitalistično gospodarstvo z vsakim povišanjem produkcije — ki je stalno prisiljeno izhajati iz potrebe kapitala po akumulaciji — ustvarja nered v teh odnosih ravnovesja in tako povzroča krize; torej dokaz, da krize nastajajo ne morda radi napačnega postopanja kapitalistov, temveč da so neizbežna posledica rednega gospodarskega udejstvovanja kapitala. Ako bi hoteli te račune tu podati, bi bilo to v prid le onim, ki bi s skrajnim naporom energije obdržali v spominu vse meštete podrobnosti.

Zato smo se odločili drugače. Tu podajamo le majhen del Marxovih računov, takorekoč le primer, da pokažemo, kako je Marx stvar obravnaval. Zato pa dodajamo izdajateljevo razpravo o Marxovi teoriji o krizah, ki bo pokazala in raztolmačila čitatelju, za kaj gre v tem poglavju.

Če razmotrivamo blagovni produkt, ki ga družba ustvari v enem letu, vidimo, da obsega tako one dele, ki nadomeste kapital, kakor tudi one dele, ki zapadejo konzumu in ki jih potrošijo delavci in kapitalisti. Kako se pa vrednost v produkciji potrošenega kapitala nadomesti iz letnega produkta in kako se to prepleta s konzumom večvrednosti, ki jo trošijo kapitalisti, in mezde, ki jo trošijo delavci?

*) Zlasti II. knj., 18.—21. pogl., 7.—9. pogl. in 13.—17. pogl., III. knj., 1. del, 15. pogl., III. knj., 2. del, 30. pogl., čemur se pridružujejo raztresene pripombe po vseh treh knjigah.

Najprej preiščemo to vprašanje pod pogojem enostavne reprodukcije, t. j. pod pogojem, da se produkcija vrši oz. nadaljuje samo v istem obsegu kakor prej, brez razširjenja. Dalje postavimo, da se produkti zamenjujejo po svoji vrednosti in da sestavni deli produktivnega kapitala tudi ne spremenijo svoje vrednosti. Če se cene ne ujemajo z vrednostmi, nima to nobenega vpliva na gibanje celotnega družbenega kapitala. Slejkoprej se v celoti zamenjujejo iste množine produktov, le da vrednosti, s katerimi se posamezni kapitalisti pri tem udeležujejo, niso več v enakomernem razmerju z založenim kapitalom vsakega posameznega kapitalista in z večvrednostjo, ki jo le-ta producira. Kar se pa tiče sprememb v vrednosti sami, te spremembe takrat, kadar so enakomerne, prav nič ne spremenijo razmerja med vrednostnimi sestavnimi deli letnega produkta. Kolikor so pa spremembe v vrednosti samo delne in neenakomerno porazdeljene, jih lahko razumemo tako, da jih smatramo za neujemanje z vrednostnimi razmerji, ki so ostala nespremenjena. In pa: če se posreči najti pravilo, po katerem en del vrednosti letnega produkta nadomesti konstantni, drugi pa variabilni kapital, ne bi sprememba v vrednosti konstantnega ali variabilnega kapitala spremenila tega pravila, temveč samo velikost vrednostnih delov, ki preidejo v eno ali drugo funkcijo.

Gibanje, s katerim imamo zdaj opraviti, namreč spremenitev enega dela vrednosti produkta nazaj v kapital, medtem ko drugi del preide v konzum tako razreda kapitalistov kakor delavskega razreda, ni le nadomestitev vrednosti, temveč nadomestitev snovi, in je zato prav tako zelo odvisno od medsebojnega odnosa vrednostnih sestavin družbenega produkta kakor od svoje snovne podobe.

Opozoriti je treba še na to, da enostavne reprodukcije na nespremenjeni stopnji v kapitalistični družbi ni. Po eni strani je pomanjkanje akumulacije na kapitalistični bazi čudna predpostavka, po drugi strani pa razmerja, v katerih se producira, v raznih letih niso absolutno enaka. Toda, čeprav se vrši

akumulacija, tvori enostavna reprodukcija vedno en del nje, torej jo lahko samo zase obravnavamo.

Celotni produkt, torej tudi celotna produkcija, družbe se deli v dva velika oddelka:

I. **Produkcij ska sredstva**, t. j. blago v taki obliki, v kateri mora ali vsaj more služiti za obnovenje produkcije (v kateri prehaja v produktivni konzum).

II. **Konzumna sredstva**, t. j. blago v taki obliki, v kateri ga potrošijo kapitalisti in delavci (v kateri prehaja v individualni konzum).

V vsakem od teh dveh oddelkov se kapital deli v dva sestavna dela:

1. **Variabilni kapital**. Ta je, če ga gledamo kot vrednost, enak vrednosti delovne sile, porabljene v tem oddelku, torej enak vsoti zanjo plačanih mezd. Če ga pa gledamo kot snov, obstoji iz delujoče delovne sile same.

2. **Konstantni kapital** je vrednost vseh produkcijskih sredstev, ki se rabijo v tem oddelku. Ta se delijo spet v fiksni kapital: stroji, delovna orodja, zgradbe, delovna živina itd., in v krožeči konstantni kapital: produkcijski material, kakor so sirovine in pomožne snovi, polfabrikati itd.

Vrednost letnega produkta, ustvarjenega v vsakem od obeh oddelkov, razpade prvič v del vrednosti, ki predstavlja potrošeni ter po svoji vrednosti v produkt preneseni konstantni kapital c in drugič v del vrednosti, ki ga je v letu dalo delo. Slednji spet razpade v nadomestilo založenega variabilnega kapitala v , in v presežek, večvrednost w . Kakor vrednost vsakega posameznega blaga, se torej tudi vrednost celokupnega letnega produkta deli v: $c + v + w$.

Vrednostni del c , ki predstavlja v produkciji potrošeni konstantni kapital, se ne krije z vrednostjo tistega konstantnega kapitala, ki se je v produkciji uporabljal. Produkcijske snovi so sicer popolnoma potrošene in njih vrednost je zato v celoti prenešana na produkt. Toda le en del uporabljane fiksne kapitala je potrošen, katerega

vrednost je torej prešla na produkt. Drugi del fiksnega kapitala, stroji, zgradbe itd., eksistira in deluje naprej, četudi z vrednostjo, ki je zmanjšana za obrabo enega leta. Ta naprej delujoči del fiksnega kapitala se za nas izloči, če razmotrivamo vrednost (letnega) produkta. Pa tudi oni del vrednosti, ki ga fiksni kapital z obrabo med letom prenese na produkt, moramo začasno odmisлити, kolikor ta fiksni kapital ni bil že med letom tudi spet nadomeščen v naravi. Pozneje bomo to točko zase obravnavali.

Za naše proučevanje enostavne reprodukcije bomo vzeli za podlago sledečo shemo, kjer je c = konstantni kapital, v = variabilni, w = večvrednost in kjer vzamemo za razmerje, v katerem se večja vrednost, $\frac{w}{v} = 100\%$. (T. j., da je večvrednost prav tako velika kakor mezda). Številke lahko pomenijo milijone mark, frankov ali funtov šterlingov.

I. Produkcija produkcijskih sredstev (ps):

kapital	$4000 c + 1000 v = 5000$
blagovni produkt	$4000 c + 1000 v + 1000 w = 6000$,

ki sestojijo iz produkcijskih sredstev (ps).

II. Produkcija konzumnih sredstev (ks):

kapital	$2000 c + 500 v = 2500$
blagovni produkt	$2000 c + 500 v + 500 w = 3000$,

ki sestoji iz konzumnih sredstev (ks).

I. $4000 c + 100 v + 1000 w = 6000$ produkcijskih sredstev.

II. $2000 c + 500 v + 500 w = 3000$ konzumnih sredstev.

Skupna vrednost = 9000, iz katere je pa izločen fiksni kapital, ki eksistira naprej v svoji naravni obliki.

Če zdaj preiščemo, kakšne zamenjave (oz. kakšen promet blaga) so bile pri tem potrebne — na podlagi enostavne reprodukcije, kjer se torej vsa večvrednost potroši — in se za začetek ne oziramo na cirkulacijo denarja, ki posreduje ta promet, dobimo takoj tri velika oporišča.

1. 500 v, mezda delavca, in 500 w, večvrednost kapitalistov drugega oddelka (II) morajo biti potrošeni kot ks. Toda njih vrednost eksistira v ks v vrednosti 1000, ki v rokah kapitalistov oddelka II nadomeščajo založenih 500 v in reprezentirajo 500 w. Mezda in večvrednost oddelka II se torej v samem oddelku II zamenjajo za produkt oddelka II. S tem izginejo iz celokupnega produkta (500 v + 500 w) II = 1000 v ks.

2. 1000 v + 1000 w oddelka I morajo tudi biti potrošeni kot ks, torej v produktu oddelka II. Morajo se torej zamenjati za od tega produkta še preostali konstantni del kapitala 2000 c. Za to dobi oddelek II enak znesek ps, v katerih sta utelešena mezda in večvrednost oddelka I. S tem iz računa izgine 2000 II c in (1000 v + 1000 w) I.

3. Preostane še 4000 I c. Ti sestojijo iz ps, ki morejo biti porabljeni le v oddelku I, kjer služijo v nadomestilo za potrošeni konstantni kapital in so tako z medsebojno zameno med posameznimi kapitalisti oddelka I odpravljeni.

To zaenkrat le za boljše razumevanje sledečega.

Začnimo tedaj z velikim menjavanjem med obema oddelkoma (1000 v + 1000 w) I — ps v rokah producentov oddelka I — se zamenja za 2000 c II, torej za vrednosti v naturalni obliki ks. Kapitalisti oddelka II spremene s tem svoj konstantni kapital iz oblike ks spet v obliko ps, in sicer takih ps, s katerimi je mogoče producirati spet nova ks. Po drugi strani delavci in kapitalisti oddelka I dobe na tej poti za svojo mezdo in za večvrednost tista ks, ki jih potrebujejo.

Ta medsebojni promet se pa posreduje s cirkulacijo denarja, katera otežkoča njega razumevanje, ki pa je odločilno važna, ker mora mezda (variabilni del kapitala) vedno znova nastopati v denarni obliki. V vseh poslovnih panogah, bodisi da spadajo k oddelku I ali II, se mora delovna mezda izplačevati v denarni obliki. Da pride do tega denarja, mora kapitalist prodajati blago.

V oddelku I je torej skupni kapitalist plačal delavcem 1000 Lstg. (funtov šterlingov) (pravim funtov

šterlingov le zato, da označim, da je vrednost v obliki denarja) = 100 v za oni del vrednosti produkta, ki že eksistira kot del v. Delavci kupijo s temi 1000 funti konzumna sredstva (ks) od kapitalistov oddelka II in spremene tako polovico njihovega konstantnega kapitala v denar; kapitalisti oddelka II s svoje strani kupijo s temi 1000 funti šterlingi (ps) produkcijska sredstva od kapitalistov oddelka I; s tem je za le-te variabilna kapitalna vrednost spet spremenjena v denar in oni lahko za to kupijo delovno silo znova. Ta denar so torej kapitalisti oddelka I prvotno sami založili.

Treba je nadaljnjega denarja, da se zamenjajo ona produkcijska sredstva, ki predstavljajo večvrednost kapitalistov oddelka I, za drugo polovico konstantnega kapitala oddelka II. Te vsote se lahko založijo na razne načine, morajo pa pod vsakim pogojem izhajati od kapitalistov, ker smo z množino denarja, ki jo delavci vržejo v cirkulacijo, že obračunali. Lahko neki kapitalist iz oddelka II kupi iz svojega denarnega kapitala, katerega ima poleg produktivnega kapitala, produkcijska sredstva, lahko pa si narobe kapitalist iz oddelka I nabavi konzumna sredstva iz svoje denarne rezerve, ki je določena za osebne izdatke (ne za izdatke kapitala). Pogoj je, da se na vsak način v rokah kapitalistov poleg produktivnega kapitala nahajajo še razne denarne rezerve — bodisi za založitev kapitala, bodisi za osebno potrebo.

Vzemimo — kakšno razmerje vzamemo, je za naš namen popolnoma vseeno —, da polovico denarja založe kapitalisti II za nakup produkcijskih sredstev, drugo polovico pa izdajo kapitalisti I za konzumna sredstva. Tako je zdaj oddelek II s 500 funti šterlingi (če vračunamo 1000 funtov šterlingov, ki izhajajo od delavcev oddelka I) nadomestil $\frac{3}{4}$ svojega konstantnega kapitala in natura. Oddelek I pa dá na ta način prejetih 500 funtov št. oddelku II nazaj za konzumna sredstva in oddelek II prejme tako 500 funtov št. nazaj kot denarni kapital, ki ga poseduje poleg svojega produktivnega kapitala. Razen tega dá oddelek I še enkrat 500 Lstg. za nakup ks. Z istimi 500 Lstg. kupi II ps in je s tem nadomestil ves svoj konstantni ka-

pital ($1000 + 500 + 500 = 2000$) in natura, medtem ko je oddelek I vso svojo večvrednost zamenjal za ks. V celoti se je izvršila zamena (promet) blaga v višini 4000 Lstg. s cirkulacijo denarja 2000 Lstg. Ta denarni znesek dobimo le, ker smo vzeli, da se izvrši zamena (promet) celotnega produkta enega leta naenkrat v nekaj velikih postavkah. Važna pri tem je le okoliščina, da oddelek II zamenja svoj konstantni kapital, ki ga je imel v rokah najprej v obliki ks, spet v obliko ps in razen tega prejme nazaj 500 Lstg., ki jih je založil v nakup ps; in da prav tako oddelek I poseduje svoj variabilni kapital, ki je po produkciji prejel obliko ps, spet v denarni obliki, tako da lahko z njim kupi delovno silo, in razen tega prav tako prejme nazaj 500 Lstg., ki jih začasno potroši za nakup ks, preden je prodal oni del svojega kapitala, ki predstavlja večvrednost. Teh 500 Lstg. mu priteče nazaj, ampak ne s to začasno potrošnjo, temveč s poznejšo prodajo enega dela njegovega blagovnega produkta, ki predstavlja polovico njegove večvrednosti.

Iz tega sledi splošno: od denarja, ki ga producirajoči kapitalisti vržejo v cirkulacijo za posredovanje svojega lastnega blagovnega prometa, se vrne toliko v roke vsakega kapitalista nazaj, kolikor ga je za cirkulacijo denarja založil.

Preostane le še variabilni kapital (mezda) oddelka I. Ta sestoji po končani produkciji najprej v obliki blaga, v kateri so ga delavci ustvarili, t. j. v ps. Mezdo so prejeli delavci od kapitalistov oddelka I. Delavci pa ne kupujejo nobenih ps (produkcijskih sredstev), ta denar se torej ne vrača direktno h kapitalistom oddelka I, temveč gre najprej h kapitalistom oddelka II, od katerih kupujejo delavci njihova ks. In šele zdaj, ko kapitalisti iz oddelka II porabijo denar za nakup ps, šele po tem ovinku se (mezda) vrne v roke kapitalistov oddelka I.

Pri enostavni reprodukciji mora torej oni del letnega produkta oddelka I, ki predstavlja vsoto vrednosti v $+ w$ oddelka I, biti enak konstantnemu kapitalu oddelka II, ali onemu delu celokupnega produkta oddelka II, ki predstavlja njegov konstantni kapital. $I (v + w) = II c.$

Od vrednosti produkta oddelka II moramo še raziskati sestavine $v + w$. Z mezdo, ki so jo prejeli od kapitalistov oddelka II, kupijo delavci oddelka II očitno spet en del svojega lastnega produkta. S tem spremeni kapitalistični razred II svoj denarni kapital, ki ga je založil z mezdo, nazaj v denarno obliko; to je prav tako, kakor da bi delavce plačali z golimi vrednostnimi znamkami.

Oddelek II blagovne produkcije sestoji iz najraznovrstnejših industrijskih panog, ki jih pa lahko razdelimo v dva velika pododdelka:

a) Konzumna sredstva, ki jih potrebujejo delavci in ki tvorijo tudi del konzuma kapitalistov, kolikor so to neobhodne življenjske potrebščine. Ves ta pododdelek lahko pri našem namenu vzamemo skupaj kot neobhodna konzumna sredstva, pri čemer je vseeno, ali kak produkt kot n. pr. tobak velja iz zdravstvenega stališča za neobhodnega ali ne; zadoštuje, da ga delavci običajno konzumirajo.

b) Luksusna konzumna sredstva, ki jih konzumirajo le kapitalisti, ki se torej morejo zamenjati le za večvrednost.

Pri neobhodnih ks je jasno, da mora mezda, založena pri njih produkciji v obliki denarja, direktno teči nazaj k onemu delu kapitalistov oddelka II, ki proizvaja te neobhodne življenjske potrebščine (torej h kapitalistom II a). Tu je cirkulacijsko sredstvo direktno dano z denarjem, ki ga delavci trošijo. Drugače je s pododdelkom II b. Tu gre za luksusne predmete, ki jih delavci ne kupujejo. Ako naj se mezda, ki je bila tu plačana, spet vrne v denarni formi h kapitalistom, se to ne more zgoditi direktno, temveč je potrebno posredovanje, in pri točnem preračunanju dobimo shemo, ki je povsem podobna kakor pri zamenjavi večvrednosti oddelka I (ps) za ks, kar dokazuje, da je med produkcijo neobhodnih življenjskih potrebščin in produkcijo luksusnih predmetov nujno potrebna slična sorazmernost.

Kot nujni rezultat dobimo (pod pogojem, da je re-produkcija enostavna):

1. Del letnega produkta, ki predstavlja v formi ps novo ustvarjeno vrednost ($v + m$), mora biti enak

vrednosti konstantnega kapitala onega drugega dela letnega produkta, ki eksistira v obliki ks. Če bi bil manjši kakor II c, oddelek II ne bi več mogel zamenjati svojega konstantnega kapitala v ps in torej nadaljevati s produkcijo v starem obsegu; če bi pa bil večji, bi ostal neki presežek neizrabljen.

2. Mezda vseh delavcev pri luksurnih industrijah mora biti manjša od večvrednosti onih kapitalistov, ki producirajo neobhodne življenjske potrebščine.*)

*) Pripombe izdajatelja: Tu prekinjamo — v smislu uvodne pripombe k temu poglavju — obravnavanje tega predmeta in objavljamo v nadaljnem razpravo »Bistvo Marxove teorije o krizah«.

Dodatek k 16. poglavju.

BISTVO MARXOVE TEORIJE O KRIZAH.)*

Napisal Julij Borchardt.

Spričo velikega nasprotja med meščansko in socialistično gospodarsko znanostjo se zelo ločijo mnemnja skoro o vsem, kar se tiče krize. Pač pa lahko rečemo, da se vsi strinjajo v tem, da je kriza težka motnja ravnotežja med produkcijo in konzumom. »Gospodarski ideal,« piše Paul Mombert,**) »mora biti tako stanje, v katerem je na blagovnem trgu jeziček tehtnice v sredi med povpraševanjem in ponudbo, kjer torej obstoji popolno ravnovesje med produkcijo in konzumom, kjer se proizvedene množine prav tako lahko prodajo, kakor se lahko brez odloga zadovolji tudi povpraševanje po dobrinah.« Dejansko se pa danes zveza med producentom in konzumentom posreduje po tako mnogih vmesnih in često zelo kompliciranih faktorjih, da le preveč lahko pozabimo enostavno osnovno resnico: produkcija je tukaj za konzum; dobrine se proizvajajo z namenom, da bi zadostile potrebi. Potemtakem je naravno treba stremeti po ravnotežju; to se pravi, da je po možnosti od vsakega predmeta treba producirati prav toliko, kolikor rabijo konzumenti, ne več in ne manj. Če se ne vrši tako in se proizvaja ali preveč ali premalo dobrin, ali pa sploh drugačne, kakor se potrebujejo, nastopi motnja, ki se mora opaziti po obsegu, kakršnega pač zavzame. Sploh ni treba nobene po-

*) Kot razlaga k 16. poglavju, str. 201.

**) Wirtschaftskrisen (Gospodarske krize), Karlsruhe, G. Braun 1913, str. 1.

sebne narodno ekonomske izobrazbe, da zaznamo, da za časa krize leži na eni strani v masah nakopičeno neprodano blago, dočim je istočasno na drugi strani pri množici konzumentov pomanjkanje. Seveda s tem še ni kar naravnost rečeno, da mora motnja tičati pri producentu ali pri konzumentu samem. Producirano blago lahko tako po kvantiteti kakor po kvaliteti prav lahko odgovarja potrebam konzuma; toda motnja se lahko loti nenavadno kompliciranega aparata, ki danes vodi blago od producentov h konzumentom, tako da isto blago obleži na eni strani kot neprodano, dočim ga na drugi strani nujno potrebujejo. Vsekakor pa ostane pri tem, da obstoji kriza v motnji ravnotežja med produkcijo in konzumom, pa naj izvira iz kateregakoli vzroka.

Vprašamo se, ali je bilo vedno tako, ali so pa bili časi, ko ni bilo nobene take motnje, ko morda ni bila niti mogoča. Natanko tega ne moremo vedeti, ker je namreč naše poznavanje gospodarskega življenja narodov v njihovih prastarih časih mnogo manjše, kakor bi si kdo po marsikakem bogatem opisovanju mislil. Vsekakor je verjetna domneva, da se v malih hordah divjih ljudstev, ki so hoteli zadoščati sploh samo neposrednim potrebam, ni lahko moglo producirati več ali manj, kakor je bilo za to potrebno. Če vzamemo za primer stare Nemce iz časov Avgusta in Hermana,*) piše o njih Steinhausen (»Germanische Kultur in der Urzeit«, t. j. germanska kultura v praveku, str. 144 ff.): »Kakor pri vseh prirodnih narodih, obstoji za delo samo en motiv, — potreba, ki jih sili, pomanjkanje. Rednega dela ni... Kot delo se tudi samo do neke stopnje čuti udejstvovanje, ki izvira iz iskanja hrane, iz potrebe po zavetju in po drugem... Vsaka domačija si sama priskrbuje in producira vse potrebno.« Predstavimo si torej tak čisto primitiven germanski rod, morda par ducatov glav po številu, ki se vlačijo po divji pokrajini, lovi živali, išče korenine in plodove, ropa druge rodove, pa bomo kratkomalo odklonili misel, da bi ti ljudje producirali več ali manj kakor neposredno potrebujejo.

*) Pri starih Slovanih pač ni bilo drugače. — Op. pr.

Toda tudi še na mnogo višji stopnji kulture si bomo kaj takega težko predstavljali, dokler vlada takozvana »produkcija za sebe«, t. j. produkcija za svojo lastno potrebo. Ta produkcija ni imela vedno tistih primitivnih oblik, kakor smo jih pravkar omenili. Nastalo je urejeno gospodarstvo, urejeno udejstvovanje. Toda če si tudi zdaj predstavimo pleme, ki ima nekaj sto glav, ali celo nekaj tisoč glav, ki se razen lova in vojne bavi z redno živinorejo in z rednim poljedelstvom, vidimo, da so potrebe vsakega poedinca popolnoma natanko znane toliko časa, dokler si »vsaka domačija sama priskrbuje in producira vse potrebno.« In jasna je zveza, da mora namreč vse to produktivno delovanje zadoščati samo tem znanim potrebam. Isto velja tudi za skupno gospodarstvo plemen tako majhne velikosti. Seveda lahko tudi tam nastopi »nadprodukcija« zaradi izredno dobre žetve ali zaradi prebogatega plena na bojnem pohodu. Toda o kaki težavi, da se presežni produkti ne bi mogli »prodati« oz. razdeliti, v takih primerih pač ni bilo sledu. In zato bomo v resnici lahko smatrali, da je v vseh teh dolgih stoletjih »produkcije za sebe«, t. j. produkcije za svojo lastno potrebo, ravnotežje med produkcijo in konzumom nastalo samo od sebe, ker se je produkcija ravnala izključno po potrebah konzuma.

Vendar je doba produkcije za sebe minila brez ozira na to, koliko časa je trajala. Neprestano naraščajoča masa prebivalstva in njegovih potreb je prisilila ljudi k delitvi dela in s tem k produkciji blaga. Predstavimo si stanje v zgodnjem ali poznejšem srednjem veku, ko je prebivalec mesta živel sicer ne izključno, ampak vendar pretežno od svojega rokodelstva. Ti prebivalci so bili pač vsi poljedelski meščani ter so zunaj posedovali svoje njive in travnike in dajali pasti svoje črede. Toda razen tega so opravljali svoja rokodelstva in dobivali od tega vedno večji del svojih živil. Če je potem čevljar neprestano izdeloval čevlje, krojač oblačila, tkalec sukno, se je razumelo samo po sebi, da s tem ni hotel zadostiti svoji lastni potrebi, ampak potrebi drugih ljudi. Izgotovljene produkte je bilo treba prodati in tako so

bili že od vsega začetka določeni za prodajo. Producirali so blago.

S tem je podana možnost motnje ravnotežja. Neposredna zveza med produkcijo in konzumom je pretrgana. Treba je pač upoštevati, da prodaja lastnih produktov (inozemske produkte so tuji trgovci že od prastarih časov nosili v deželo in jih prodajali) vsaj pri Nemcih ni nastala neposredno iz potreb konzuma, ampak iz naraščajoče produkcije. Velika zemljiška gospoda, ki je nastala v časih kraljevanja Frankov (pribl. od 500—900), je na velikem posestvu pod vodstvom enega gospoda (graščaka) združila znatne množice ljudi in je za obdelovanje velikega posestva po načrtu ustvarila organizacijo dela, široko razpredeno mrežo uradnikov, vojščakov, upraviteljev, kmetov in rokodelcev. Tukaj je torej rokodelstvo nastalo in samo tukaj je moglo nastati; na majhni kmetiji, kjer morda ni stanovalo skupaj niti ducat oseb, ni nikomur moglo priti na misel, da bi se izključno bavil n. pr. z izdelovanjem oblek za teh malo ljudi; ne bi imel zadosti dela, da bi izpolnil svoj čas. Toda na gosposkem dvoru, kjer je bilo treba preskrbovati stotine ljudi z obleko, hrano itd., se je najprej delilo dela na ta način, da je eden izdeloval samo obleko, drugi samo opravo. Prav ta delitev dela je produktivnost zdaj vedno bolj večala; vedno je bilo več blaga izgotovljenega, tako da je produkcija končno prekorčila potrebe gosposkega dvora samega in njegovih ljudi. Presežni produkti so bili tisti, ki so jih začeli prodajati; zanimivo je zdaj zasledovati v nemški zgodovini, kako je razvoj trgovine polagoma ločil rokodelce od gosposkega dvora in privedel do naselitve na tržiščih, do postanka in oblikovanja mest.

O trgovskih krizah, to se pravi o težkih motnjah ravnotežja med konzumom in produkcijo, nam niti iz stoletij srednjega veka ni nič znanega. Pač poznamo samo take, ki so nastale iz zunanjih vzrokov, posebno zaradi vojnih stisk, in ki so obstojale v tem, da je produkcija zaostala za konzumom. Ne poznamo pa takih, ki bi izbruhnile kakor danes od znotraj in bi nastale iz »nadprodukcije«. To se da razložiti. Primitivni rokodelci v zgodnjem srednjem veku je prav-

zaprav delal pač samo za svojo najbližjo sosesčino. Njeno potrebo je natanko poznal in jo je lahko v naprej precenil in uravnal svojo produkcijo po njej. Čevljar n. pr. je najprej izdeloval samo take čevlje, ki so bili naročeni pri njem ali za katere je sicer natanko vedel, da jih bodo kmalu kupili. Poleg tega je nastopila organizacija društva trgovcev in rokodelskih cehov, ki so natanko razdelili obstoječe tržišče. Seveda ni ostalo pri teh tako primitivnih razmerah. Trgovina in promet sta se širila iz kraja v kraj, celo iz dežele v deželo. Seveda je s takim napredovanjem rasla možnost motenj. Potreba v kakem oddaljenem kraju ali celo v kaki drugi deželi se ni dala tako gotovo predvideti in produkcija se ji ni mogla tako lahko prilagoditi kakor potrebi najbližje sosesčine. Vendar so bile zveze še vedno enostavne, jasne, pregledne; o resnejših motnjah nam, kakor rečeno, ni nič znanega.

Držimo se torej tega: v dobah produkcije za sebe je bilo ravnotežje med produkcijo in konzumom takorekoč samo ob sebi umevno; potrebe konzuma so določale produkcijo. Prav te potrebe so potem zahtevale delitev dela in so s tem ustvarile možnost motnje tistega ravnotežja. Moteči momenti so pa bili n u j n o p o t r e b n i, da bi se ustvarile one moči, ki naj bi mogle zadoščati povečanim potrebam.

Od enostavne produkcije blaga prehaja razvoj v zgodnji kapitalizem. Kako se razlikuje kapitalizem od enostavne produkcije blaga? Zunanje po nesamostojnosti pravega producenta. Rokodelec je sam svoj gospodar, ki dela za svoj lasten račun; mezdni delavec je pa v kapitalistovi službi. Notranje in bolj bistveno pa tiči razlika v bolj razviti organizaciji dela. Kolikor se srednjeveški rokodelec da podpirati po pomočnikih in vajencih, ne sme nikdar pozabiti, da jih mora izučiti rokodelstva, da se mora vsak od njih naučiti vsega tega, kar se v dotičnem rokodelstvu sploh dela. Kapitalist pa od vsega početka združi v svoji delavnici večje število delavcev s tem namenom, da bi izgotovil kolikor mogoče veliko produktov. Izučitev posameznika ga interesira samo toliko, kolikor omogoči skupnosti, da več producira. Za ta namen se pa

kmalu izkaže, da je bolje posameznika izobraziti ne vsestransko, ampak odkazati mu samo neki delni posel, v katerem se lahko intenzivneje izvežba, potem pa povišati produkcijo s sodelovanjem vseh po načrtu. Tako nastane manufaktura.

S tako organizacijo po načrtu pa pride v produkcijo popolnoma nov moment, ki ga poprej ni bilo. Množina produktov, ki jo je treba izgotoviti, se namreč zdaj sploh ne ravna več samo po konzumu, ampak je hkrati odvisna tudi od potreb same produkcije. Primer: V takratni manufakturi črk je en vlivač lahko vlil na uro 2000 črk, en lomilec je pa lahko prelomil 4000 in frotist izbrusil 8000. (Prim. Marx, Kapital, I. knjiga, 12. pogl., 3.) Potemtakem je vedno morala delati skupaj ena kolona, sestojča iz enega frotista, dveh lomilcev in štirih vlivačev. Tako sodelovanje pa zdaj povzroča tudi to, da se na uro izdelata 8000 črk in nič manj; sicer en del delavcev ne bi bil popolnoma zaposlen. Vzemimo, da bi jih bilo treba izgotoviti 6000; potem bi lahko enega vlivača odpustili, dočim bi morali frotista in oba lomilca obdržati, čeprav bi ti en del svojega časa samo potratili in na ta način oškodovali kapitalista. Iz tega sledi, da mora kapitalist skrbeti za to, da bo našel prodajo za 8000 črk na uro, kajti sicer ne more popolnoma izkoristiti obstoječega produkcijskega aparata, ki ga stane denar in se ne da zmanjšati.

Vidimo, kako zveza med produkcijo in konzumom vedno bolj razpada. Že v tisti zgodnji dobi kapitalizma, o kateri govorimo tukaj, so kapitalisti prisiljeni večati količino svoje produkcije ne glede na potrebe konzuma. Produkcija ima svoj namen takorekoč sama v sebi. Prvotno je bila seveda naraščajoča potreba konzuma tista, ki je vzpodbujala k povečanju produkcije. Nove produkcijske naprave so se ustvarile zato, da bi se zadostilo tej večji potrebi. Ko so pa te naprave enkrat tu, imajo svoje samostojno življenje ter morajo funkcionirati ne glede na to, ali samo zadovoljujejo ali pa presegaajo potrebe konzuma.

S tem je prvič dana možnost nadprodukcije. Tukaj namreč v tem smislu, kot bi jo beseda pravza-

prav in po pameti morala imeti, t. j. produkcije nad potrebami konzuma. Spone, ki so vezale produkcijo h konzumu, so zdaj popolnoma pretrgane in ravnotežje docela zaide v kolebanje. Paziti moramo pri tem na to, da je bil ta razvoj nujno potreben, da bi se ustvarile tiste sile, ki morejo zadovoljevati povečane potrebe.

V eri modernega velekapitalizma se popolnoma razvijejo in dosežejo svoj višek motilne tendence, ki so nastale, kot smo videli, iz potreb produkcije in konzuma. O ravnotežju ne moremo zdaj nič več govoriti. Prvič so produkcijski aparati mnogo ogromnejši, množine blaga, producirane s temi aparati, orjaške in so zaradi tega še manj v stanu kakor v dobi manufakture, da bi se prilagodile potrebam konzuma. Če se na primer potreba po jeklu poveča čez obstoječe možnosti produkcije, potem ne moremo postaviti majhne jeklarne, če ji hočemo zadostiti; mora biti pač velika, kajti samo taka dela ekonomično. Ta bo pa hkrati producirala mnogo več, kakor odgovarja novi potrebi. (Prim. Hilferding, Finanzkapital, str. 327.) Ker pa delavski razred pod gospodstvom kapitala dobi (nazaj) samo en del one vrednosti, katero producira, se potem baš z napredkom tega razvoja, ki produkcijo vedno večja, vedno bolj večja tudi diferenca med tem, kar delavski razred m o r e konzumirati, in tem, kar b i m o r a l konzumirati, da bi se vsi produkti prodali in konzumirali. Končno pa z večanjem produkcije njene lastne medsebojne zveze ne postanejo samo obsežnejše, ampak tudi bolj komplicirane in s tem bolj občutljive, mnogo bolj dovzetne za motnje. Da bi mogli to ponazoriti, moramo poseči še enkrat malo bolj nazaj.

Če pračlovek v pragozdu občuti kako potrebo, recimo po hrani, gre na lov ali pa nabirat plodove in koreninice in uteši svojo lakoto s tem, kar tukaj ulovi ali nabere. Če naj si pa danes človek uteši svojo lakoto, je potrebna za to množica vmesnih faktorjev. Da se je produciral kruh, ki leži pred nami na mizi, je moral pek delati. On pa potrebuje peči z vsemi pripadajočimi aparati, in hiše, v kateri je postavljena. Moko kupi od mlinarja, ki ima mlin. Peči

in mline z njihovimi napravami izdelujejo tovarne strojev, ki spet zase dobivajo železo, les, premog v več ali manj prej pripravljeni obliki iz velikih obratov, rudnikov itd. Skratka, kulturni človek ne zadovoljuje svojih potreb po direktni, ampak po indirektni poti. Dobavljanje kruha konzumentom (in prav tako vsakega drugega konzumnega predmeta) je samo zadnji člen v dolgi verigi, sestavljeni v glavnem iz dobav produkcijskih sredstev od enega producenta drugemu. Ti ovinki so pa potrebni, da bi se izdatnost produkcije povišala na današnjo stopnjo. Če bi hoteli preprečiti motnje v ravnotežju med produkcijo in konzumom, bi moral ne samo pek dobavljati prav natanko toliko kruha, kolikor ga potrebuje konzum, ampak bi tudi tovarne strojev morale producirati prav natanko toliko peči, kakor je za to potrebno, rudniki prav natanko toliko rude in premoga itd. Z eno besedo, med vsemi posameznimi panogami v produkciji bi moralo biti silno natančno ravnotežje. To je pa popolnoma nemogoče prav iz onega razloga, ki smo ga že omenili, ker mora namreč produkcija, če hoče povečati produktivne moči, slediti svojim lastnim zakonom, ki izvirajo iz njene lastne organizacije, in se ne more ravnati po potrebah konzuma. Kako silno natančno bi se posamezne panoge morale med seboj skladati, je Marx podal v svojih znamenitih formulah v drugi knjigi »Kapitala«. Hilferding je napisal o tem dober rezime v svojem »Finanzkapitalu« (str. 297 in dalje). Tu bomo samo poskusili vzeti iz tega en primer in ž njim stvar na kratko ponazoriti.

Če — zaradi enostavnosti — vzamemo, da naj se vsa produkcija nadaljuje v istem obsegu kakor doslej, torej ne razširjena, bi morali kapitalisti posedovati potrebna produkcijska sredstva in življenjske potrebščine, in sicer ne v denarju, ampak v naravi. Kajti denarja ne morejo delavci jesti, denar ne stke nobenega prediva, ne stali nobene rude itd. Torej bi se vsa množina razpoložljivih življenjskih potrebščin in produkcijskih sredstev morala razdeliti na posamezne panoge tako, da bo vsaka panoga mogla nadaljevati svojo produkcijo. Če kje to popolnoma na-

tanko ne soglaša, mora nastopiti motnja. V kakšnem razmerju naj bo potem razdelitev?

Če imajo na primer kapitalisti, ki producirajo konzumna sredstva (oz. konzumne potrebščine), na koncu poslovnega leta 3000 ks v naravi, morajo od tega v naslednjem letu preživljati svoje delavce in same sebe in razen tega mora preostati še toliko, da za ta preostanek lahko dobijo v zameno produkcijska sredstva (ps). Vzemimo, da rabijo za svoje delavce 500, sami za sebe prav tako 500 ks in za ostanek 2000 ks kupijo ps.

Potem pridejo prav s tem nakupom kapitalisti, ki proizvajajo ps, v posest 2000 ks v naravi, ki jih v nastopnem letu lahko uporabijo za prehrano svojih delavcev kakor tudi samih sebe. Ti kapitalisti bi torej dali — pri enakem razmerju, kakor v skupini ks — 1000 delavcem in 1000 bi obdržali za sebe. Če hočejo zdaj kapitalisti skupine ps nadaljevati produkcijo, jim mora od njihove lastne prejšnje produkcije preostati še toliko ps, da bodo zadostovala za zaposlitev tistega števila delavcev, ki se bodo v novem letu prehranjevali s 1000 ks. To znaša — če vzamemo enako razmerje — 4000. Z drugimi besedami: če produkcija skupine ks potrebuje 2000 ps + 500 mezde + 500 večvrednosti za kapitalista, mora produkcija skupine ps — da bi se obdržalo ravnovesje — imeti na razpolago 4000 ps + 1000 mezde + 1000 večvrednosti. To je smisel slavne Marxove formule:

$$\begin{aligned} \text{I } & \text{ps } 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ w} = 6000 \\ \text{II } & \text{ks } 2000 \text{ c} + 500 \text{ v} + 500 \text{ w} = 3000 \end{aligned}$$

pri čemer pomeni w večvrednost, v (= variabilni kapital) mezdo in c (= konstantni kapital) produkcijska sredstva. Samo en pogled na to formulo nas pouči, da je tako subtilno ravnotežje med zamotanimi razmerji kapitalistične produkcije popolnoma nemogoče. Toda pri vsem tem smo še vedno samo zelo površno seštevali. Vse kapitaliste, ki producirajo ps, smo združili v eno skupino in prav tako vse kapitaliste, ki producirajo ks. Razume se pa, da mora ravnotežje eksistirati v mnogo podrobnejših razrastkih teh skupin. Tako na primer morajo tisti kapitalisti, ki pro-

ducirajo pekovske aparate, imeti na razpolago prav toliko ks in za svojo branšo potrebnih ps, kakor odgovarja potrebi pekarn. Razen tega smo za naš primer vzeli, da se produkcija nadaljuje samo v enakem obsegu, ne da bi se razširila, kar se v resnici nikdar ne pripeti. Razširjenje pa napravi ravnovesne pogoje še bolj subtilne in komplicirane. Dalje nismo prav nič upoštevali raznih vrst ps, namreč takozvani fiksni in krožeči kapital, kar spet komplicira ravnovesne pogoje. Končno smo izpustili, da se vse te menjave (ki tvorijo »promet«) ps za ks, ps za ps, ks za ks, mezde za hrano itd. posredujejo z denarjem in da zaradi uporabljanja denarja nastanejo novi vzroki motenj.

Tako nam torej postane jasno, da se v kapitalistični sedanosti ne da doseči niti približno ravnotežje med produkcijo in konzumom in da so krize neizogibne. Obenem pa vidimo vedno novo potrebo po teh motnjah, da bi se doseglo tisto povečanje produktivnih moči, ki edino more zadostiti prav tako neprestano večajočim se potrebam konzuma. Ostane končno samo še vprašanje, ali in kako smemo od bodočnosti pričakovati rešitve teh nasprotstev, in njih združitve v višjo enotnost.

Klasično jasen odgovor dobimo v brošuri iz Engelsove zapuščine: »Načela komunizma«. (Str. 18—21). Ogromno povečanje produktivnih sil, za katera se imamo zahvaliti velekapitalizmu, je bilo hkrati vzrok, da je ravnotežje med produkcijo in konzumom zašlo v popoln in na prvi pogled na videz neozdravljiv nered. Krize so neizogibna posledica dejstva, da se produkcijske sile, če se hočejo razvijati dalje, ne morejo ozirati niti na potrebe konzuma niti na potrebe drugih panog. Bodisi da je trg tu bodisi da ga ni, producirati se m o r a vseeno vedno dalje, da orjaške obstoječe naprave ne bi izgubile vrednosti. Potem je periodično ponavljajoči se polom seveda neizogiben. Tako narasle produkcijske moči pa hkrati proizvajajo vedno bolj orjaške množine zalog, in kar je še več, ustvarjajo za bodočnost možnost, da bi se producirale vedno še večje množine. In tako se je potem gospodarski problem naravnost obrnil. Ob za-

četku tisočletij je bilo vprašanje: kako bomo s produkcijo zadovoljili potrebe konzuma? Danes se glasi naravnost narobe: kako bomo uredili, da bi se ogromne množine produktov, ki jih lahko z lahkoto produciramo, v resnici tudi konzumirale, prišle do konzumenta? To je tisti veliki problem, ki se bo moral rešiti, in sicer ne več v daljnji bodočnosti. Kajti bati se je, da gospodarsko telo narodov ne bo več moglo predolgo prenašati ogromnih motenj, ki jim je trajno izpostavljeno. Ko si je pa človek enkrat na jasnem, da se rešitev ne more in ne bo izvršila po tisti poti, ki so jo doslej edino po njej iskali, namreč z omejitvijo produkcije, ampak da se bo gospodarska nujnost izvedla po baš nasprotni poti, s povečanjem konzuma, tako da se bodo tudi v resnici potrošili vsi produkti, ki se zdaj producirajo in ki se bodo mogli pozneje še pomnožiti — se pokažejo nezaslutene, nepregledne, nadepolne in razveseljive perspektive. Tedaj nas navda slutnja o položaju družbe, v kateri je materialna stiska vsakega človeka onemogočena, in kjer se zato vsi ljudje posvečajo novim, višjim in plemenitejšim nalogam, ker jim bo njih preživljanje, njihova materialna eksistenca zagotovljena. To bo stanje, kjer bo pri neoviranem razvoju individualnih sposobnosti prvič v zgodovini osebna svoboda in blagostanje za vse postalo resnica.

17. MEZDA.

a) Splošno.

Na površini meščanske družbe se pojavlja mezda kot cena dela, kot določena množina denarja, ki se plača za določeno množino dela. V tej družbi govorijo o vrednosti dela in kadar jo izražajo v denarju, jo imeñujejo nujno ali naravno ceno dela. Po drugi strani govore o tržnih cenah dela, t. j. o cenah, ki kolebajo nad ali pod nujno ali naravno ceno.

Toda kaj je vrednost blaga? Stvarna (objektivna) oblika dela, ki je bilo potrošeno v njega produkciji. In po čem merimo velikost njegove vrednosti? Po množini dela, ki ga vsebuje. Kaj bi torej določalo vrednost n. pr. dvanajsturnega delavnika? 12 delovnih ur, ki jih vsebuje dvanajsturni delavnik, kar je neslana tautologija.

Da bi se delo moglo na trgu prodati kot blago, bi moralo na vsak način eksistirati, že preden je bilo prodano. Če bi mu pa delavec mogel dati samostojno eksistenco, bi prodajal blago in ne dela.

Ne glede na ta nesoglasja bi pa direktna menjava denarja, t. j. realiziranega dela, z živim delom odpravila ali zakon o vrednosti ali pa samo kapitalistično produkcijo. Delavnik 12-tih ur se izraža n. pr. v denarni vrednosti 6-tih M. Če se zdaj menjajo enake vrednosti med seboj, dobi potem delavec za dvanajsturno delo 6 M. V tem primeru ne bi proizvajal večvrednosti, podlaga za kapitalistično produkcijo bi izginila. Ali pa dobi delavec v drugem primeru manj kakor 6 M, t. j. manj kakor 12 ur dela. Tako enačnje neenakih količin pa ne izključuje samo vsako do-

ločanje vrednosti. Tako nasprotje, ki samo sebe izključuje, se sploh ne more niti izraziti niti formulirati kot zakon.

Nič ne pomaga, če kdo razlaga zameno manj dela za več dela z razliko v formi, češ, da je delo prvič že realizirano (popredmeteno), drugič pa živo. To je toliko bolj absurdno, ker vrednosti blaga ne določa tista količina dela, ki je v njem v resnici popredmetena, ampak ona količina živega dela, ki je potrebna za njegovo produkcijo. Neko blago naj predstavlja 6 delovnih ur. Če se napravijo iznajdbe, tako da se lahko proizvaja v treh urah, pade za polovico tudi vrednost tistega blaga, ki je že producirano.

Toda na blagovnem trgu kapitalist v resnici ne srečuje direktno dela, temveč delavca. In ta prodaja svojo delovno silo. Kakor hitro se njegovo delo v resnici začne, je že nehalo pripadati njemu in ga zato ne more več prodajati. Delo je substanca in notranje merilo vrednosti, samo pa nima nobene vrednosti.

Pojem vrednosti v izrazu »vrednost dela« ni samo popolnoma izbrisan, ampak naravnost postavljen na glavo. To je imaginaren izraz, kakor n. pr. vrednost zemlje. Toda taki imaginarni izrazi izvirajo iz produkcijskih razmer samih. Tvorijo poskuse, da bi se bistvene razmere izrazile v takih formah, kakor se pojavljajo. Da se pa stvari pogostoma kažejo narobe, je znano malone v vseh znanostih*) razen v politični ekonomiji.

Meščanska znanost**) si je izposodila iz vsakdanjega življenja brez vsake nadaljnje kritike izraz: »cena dela« ter se je nato vprašala: kako se ta cena določa? Kmalu je spoznala, da menjanje povpraševanja in ponudbe za ceno dela prav tako kakor sploh za ceno vsakega drugega blaga ne pove nič drugega razen menjanja cene — t. j. kolebanja tržne cene pod ali nad neko višino. Če se povpraševanje in ponudba krijeta, nehajo cene kolebat (kolikor se ne

*) Prim. astronomijo, gibanje zemlje okrog solnca — Prev.

**) Tu misli Marx predvsem klasično in objektivistično politično ekonomijo (kakor Smitha, Ricarda), ki še ni »napredovala« do današnjega neznanstvenega subjektivizma. Op. prev.

spremené druge okoliščine). Tedaj pa povpraševanje in ponudba ne moreta sploh nič več razložiti. Kadar se povpraševanje in ponudba krijeta, je za meščansko znanost cena dela enaka njegovi naravni ceni, to je neki ceni, ki je določena neodvisno od razmerja med povpraševanjem ter ponudbo; in ta naravna cena je pravzaprav tisti predmet, katerega je treba raziskati. Ali je pa meščanska znanost vzela daljšo dobo, v kateri so kolebale tržne cene, n. pr. leto dni, ter je potem našla, da se dviganje in padanje delovne cene izenačuje na srednjo povprečno višino. Ta višina se je seveda drugače določala kakor pa izenačujoča se kolebanja okrog nje. Ta »nujna« ali »naravna cena dela«, ki posega nad slučajno tržno ceno dela in jo regulira, more biti kakor pri vsakem drugem blagu samo njena vrednost, izražena v denarju. Na ta način je meščanska znanost mislila po slučajnih cenah dela prodreti do njegove vrednosti. Kakor pri vsakem drugem blagu se je ta vrednost potem določala po produkcijskih stroških.

Toda kaj so produkcijski stroški — delavca, t. j. stroški, ki so potrebni, da se delavec sam producira ali reproducira? To vprašanje se je meščanski znanosti nehote vrnilo kot prvenstveno vprašanje. To, kar torej ona naziva vrednost dela, je v resnici vrednost delovne sile, ki je v delavčevi osebnosti in ki se od svoje funkcije, dela, prav tako razlikuje kakor stroj od svojih operacij.

Poglejmo zdaj najprej, kako se izražajo vrednost in cene delovne sile v svoji spremenjeni obliki, v mezdi.

Vemo, da je dnevna vrednost delovne sile preračunana na določeno delavčevo življenjsko dobo, ki ji odgovarja določena dolžina delavnege dneva. Vzemimo, da znaša običajni delavnik 12 ur in dnevna vrednost delovne sile 3 M, kar je denarni izraz za vrednost, ki predstavlja 6 delovnih ur. Če dobi delavec 3 M, dobi vrednost svoje delovne sile, ki funkcijonira 12 ur. Če se zdaj ta dnevna vrednost delovne sile izrazi kot vrednost dnevnege dela, se dobi formula: 12 urno delo ima vrednost 3 M. Takó vrednost delovne sile določa vrednost dela ali — če

se izrazimo v denarju — njegovo potrebno*) ceno. Če se pa cena delovne sile odmakne od njene vrednosti, potem se odmakne tudi cena dela od njegove takozvane vrednosti.

Ker je vrednost dela samo napačen izraz za vrednost delovne sile, sledi samo od sebe, da mora biti vrednost dela vedno manjša kakor vrednost, ki jo isto delo proizvaja; kajti kapitalist da svoji delovni sili funkcionirati vedno delj časa, nego je treba za reprodukcijo njene lastne vrednosti. V gornjem primeru je vrednost delovne sile, ki je funkcionirala 12 ur, 3 M, je torej vrednost, za katere reprodukcijo potrebuje delovna sila 6 ur. Produkt njene vrednosti (t. j. vrednost, ki jo je ustvarila) pa znaša 6 M, ker je delovna sila v resnici funkcionirala 12 ur. Tako dobimo na prvi pogled absurden rezultat, da delo, ki ustvarja vrednost 6 M, ima vrednost 3 M.

Dalje vidimo: Vrednost 3 M, v katerih se izražajo plačani del delavnika (t. j. 6 urno delo), se pojavlja kot vrednost ali cena celotnega delavnika 12 ur, ki vsebuje 6 neplačanih ur. Oblika mezde zbrise torej vsako sled o delitvi delavnika na potrebno delo in večdelo, na plačano in neplačano delo. Pri tlaki se delo tlačano za samega sebe razlikuje po prostoru in času, torej očitno in otipljivo od njegovega prisilnega dela za zemljiškega gospoda. Pri delu sužnjev se celó tisti del delavnika, ko nadomešča suženj samo vrednost svojih lastnih življenjskih potrebščin, ko torej v resnici dela za samega sebe, pojavlja kot delo za njegovega gospodarja. Vse njegovo delo se pojavlja kot neplačano delo. Pri mezdnem delu se pa narobe celó večvrednost ali neplačano delo pojavlja kot plačano. Tam lastninsko razmerje zakriva delo sužnja za samega sebe, tukaj pa denarno razmerje zakriva tisto delo, ki ga opravlja mezdni delavec zastonj.

Zato razumemo, kako odločilne važnosti je spremenitev vrednosti in cene delovne sile v obliko mezde ali v vrednost in ceno dela samega. Na tej zunanji formi, od katere je resnično razmerje ne-

*) Potrebna cena tukaj kot nasprotje tržne cene, J. B.

vidno ter se celó kaže prav narobe, temeljijo vse pravne predstave tako delavca kakor kapitalista, vse prevare kapitalističnega načina produkcije, vse njegove iluzije o svobodi, vse hvalisave čenče vulgarne ekonomije.

Vrhu tega pa resnično gibanje mezde kaže procese, ki na videz dokazujejo, da se ne plačuje vrednost delovne sile, ampak vrednost njene funkcije, dela samega. Te procese ali pojave lahko uvrstimo v dva velika razreda. Prvič: menjanje mezde z menjajočo se dolžino delavnika. Toda prav tako bi lahko sklepali, da se ne plačuje vrednost stroja, ampak samo njegova operacija, ker stane najmanjše stroja za en teden več kakor pa za en dan. Drugič: Razlika med mezdami raznih delavcev, ki opravljajo isto delo. Toda to razliko najdemo — ne da bi dajala povoda za take zmote — tudi pri suženjskem sistemu, kjer se popolnoma prosto in brez zavijanja prodaja delovna sila sama. Razlika je samo ta, da korist ali škoda, če dela delovna sila nad ali pod povprečjem, pripada pri suženjskem sistemu lastniku sužnjev, pri sistemu mezdnege dela pa delavcu samemu, ker tu prodaja svojo silo delavec sam, tam pa tretja oseba.

b) Mezda in večvrednost.')

Vrednost delovne sile se določa z vrednostjo običajnih življenjskih potrebščin povprečnega delavca. Množina teh življenjskih potrebščin je v določeni dobi določene družbe znana, čeprav se morda njihova oblika spreminja. Spreminja se pa vrednost te množine. Se dva druga faktorja se pridružujeta določanju vrednosti delovne sile. Po eni strani stroški za njen razvoj, ki se spreminjajo hkrati s produkcijskim načinom, po drugi strani pa njene naravne razlike, ali je moška ali ženska, zrela ali nezrela. Uporaba teh različnih delovnih sil, ki jo spet določa način produkcije, zelo spreminja reprodukcijske stroške delavske družine in vrednost odraslega moškega de-

*) Od tu dalje I. knj., 15. pogl.

lavca. Oba faktorja bomo pa pri naslednjem raziskovanju izključili.

Vzeli bomo, 1. da se blago prodaja po svoji vrednosti, 2. da se cena delovne sile včasih pač dvigne čez njeno vrednost, da pa nikdar ne pade pod njo.

Če tako vzamemo, potem temelji odgovarjajoča višina cene delovne sile in večvrednosti na treh okoliščinah: 1. na dolžini delavnika ali ekstenzivni količini dela; 2. na normalni intenzivnosti dela ali na intenzivni količini dela; 3. končno na produktivni moči dela, tako da istotoliko potrošenega dela v istem času dobavlja večjo ali manjšo količino produkta, kakršna je pač razvojna stopnja produkcijskih pogojev.

Recimo zdaj, da ostaneta dolžina delavnika ter intenzivnost dela nespremenjeni, dočim se spreminja samo produktivna moč dela. V tem primeru se izraža delavnik dane velikosti vedno v enakem produktu vrednosti, pa če se še tako menja produktivnost dela in ž njo množina produktov ter zato tudi cena posameznega blaga. Če se n. pr. pri 12 urnem delavniku proizvaja vrednost 6 M, potem ostane pri teh 6 M tudi takrat, če — zaradi naraščanja ali pojemanja produktivnosti — postaja množina produciranih uporabnih vrednosti večja ali manjša, tako da se razdeli teh 6 M na več ali manj blaga. (Še vedno je pogoj, da se ne troši več ali manj dela zaradi spremenjene intenzivnosti).

Ta vrednost 6 M, ki jo — v našem primeru — producira nespremenjeni delavnik, je, kakor vemo iz prejšnjih razmotrivanj, enaka vsoti večvrednosti plus tisti vrednosti delovne sile, ki jo delavec nadomesti z enako vrednostjo. Samo ob sebi se razume, da od dveh delov kake nespremenjene količine ne more eden naraščati, ne da bi drugi pojemal. Pod takimi pogoji ni mogoča nobena sprememba absolutne količine niti vrednosti delovne sile niti večvrednosti, ne da bi se obenem spremenili njuni relativni količini. Nemogoče je, da bi obe istočasno padali ali rasli. Toda iz prejšnjih razmotrivanj vemo spet, da naraščanje produktivnosti dela niža vrednost delovne sile, dočim jo narobe pojemanje produktivnosti večja

Potemtakem bo naraščajoča produktivnost večala večvrednost, padajoča jo bo pa manjšala.

Čeprav sprememba velikosti večvrednosti zah-
teva obratno spremembo velikosti vrednosti delovne
sile, vendar iz tega nikakor ne sledi, da se spremenita
v enakem odstotnem razmerju. Naraseta ali padeta
za enako velikost. Toda razmerje, v katerem vsak od
obeh delov produkta vrednosti zraste ali pade, je od-
visno od prvotne razdelitve, ki je bila pred spre-
membo produktivne moči dela. Če je znašala vred-
nost delovne sile 4 M (ali potrebni delovni čas 8 ur)
in večvrednost 2 M (ali večdelo 4 ure) in zaradi po-
višane produktivne moči dela pade vrednost delovne
sile na 3 M (potrebni delovni čas na 6 ur), potem
zraste večvrednost na 3 M (večdelo na 6 ur). Enaka
vrednost 2 ur ali 1 M, ki je bila tam dodana, je bila
tukaj odzeta. Toda s o r a z m e r n a sprememba ve-
likosti je na obeh straneh različna. Vrednost delovne
sile pade za 25%, večvrednost pa zraste za 50%.

Pri tem je naraščanje ali pojemanje večvrednosti
vedno posledica in nikdar razlog odgovarjajočega
pojemanja ali naraščanja vrednosti delovne sile.*) Mi
smo prav za prav postavili za pogoj, da se ne spre-
mene niti dolžina delavnika, niti intenzivnost
dela, ampak s a m o produktivna sila dela. Učinek
take spremembe (na način, podan v 8. poglavju) je
pocenitev blaga, s tem tudi pocenitev delavčevih
nujnih življenjskih potrebščin in padanje vrednosti
delovne sile. Kot posledica tega zraste večvrednost.
Pri takih okoliščinah ni mogoča nobena sprememba
relativnih velikosti večvrednosti in vrednosti de-
lovne sile, ne da bi se istočasno spremenila absolutna
velikost vrednosti delovne sile.

*) Meščanski pisatelji so tu napravili (k Ricardu) neslan
dodatek, da večvrednost lahko rase brez padanja vrednosti
delovne sile, če se odpravijo davki, ki jih je prej kapitalist mor-
ral plačevati. Odprava takih davkov absolutno nič ne spre-
meni množine večvrednosti, ki jo kapitalist kot prvi izsesa iz
delavca. Spremeni samo razmerje, v katerem devlje kapitalist
večvrednost v svoj žep ali jo mora deliti s tretjo osebo. Ta
odprava torej nič ne spremeni razmerja med vrednostjo delovne
sile in večvrednostjo.

Koliko more postati večvrednost v tem primeru večja ali manjša, je očitvidno odvisno od tega, za koliko je postala vrednost delovne sile manjša ali večja. Lahko pa nastanejo spremembe tudi med temi mejami. Če n. pr. zaradi povečane produktivne moči dela pade vrednost delovne sile od 4 M na 3, lahko pade cena delovne sile (mezda) samo na 3,80 M, 3,60 M, 3,20 M itd. in večvrednost zraste tedaj samo na 3,20 M, 3,40 M, 3,80 M itd. To je odvisno od pritiska kapitala na eni in odpora delavcev na drugi strani.

S produktivno močjo dela se ne spremeni množina, ampak vrednost življenjskih potrebščin. Pri rastoči produktivni moči dela lahko množina življenjskih potrebščin za delavca in kapitalista hkrati in v isti meri rase, ne da bi se dotaknila velikostnega razmerja med ceno delovne sile in večvrednostjo. Če je prvotna vrednost delovne sile 3 M (potrebni delovni čas 6 ur) in večvrednost prav tako 3 M (večdelo tudi 6 ur), potem bi podvojitve produktivne moči dela, če ostane enaka razdelitev delavnika, pustila ceno delovne sile in večvrednost nespremenjeno. Samo vsaka od njiju bi se pojavila v dvakrat večjih, toda dvakrat pocenjenih porabnih vrednostih. Čeprav bi ostala cena delovne sile nespremenjena, bi narasla čez njeno vrednost. Če bi cena delovne sile padla, toda ne do najmanjše meje, ki jo tvori njena nova vrednost in ki znaša $1\frac{1}{2}$ M, ampak na 2.80 M, 2.50 M itd., potem bi ta padajoča cena še vedno predstavljala rastočo množino življenjskih potrebščin. Tako bi lahko cena dela pri rastoči produktivni moči dela stalno padala in množina delavčevih življenjskih potrebščin istočasno neprestano rasla. Toda relativno, t. j. v primeri z večvrednostjo, bi vrednost delovne sile stalno padala in tako bi se večal prepad med življenjskim položajem delavca in kapitalista.

Vse to velja pod zgoraj omenjenim pogojem, da ostaneta dolžina delavnika ter intenzivnost dela nespremenjeni in da se spreminja samo produktivna sila dela.

*
* *
*

Vzemimo zdaj namesto tega, da se spreminja intenzivnost dela, dočim ostane nespremenjeni tako produktivna moč kakor dolžina delavnika. Rastoča intenzivnost dela pomeni večjo potrošnjo dela v istem časovnem razdobju. Intenzivnejši delavnik je torej utelešen v več produktih kakor manj intenzivni z enakim številom ur. Pri povišani produktivni moči dobavlja sicer tudi enako veliki delavnik več produktov. Toda potem pada vrednost posameznega produkta, ker stane manj dela kakor poprej; pri povišanju intenzivnosti pa ostane nespremenjena, ker stane produkt slej ko prej prav toliko vrednosti. Število produktov tukaj rase, ne da bi padala njihova cena. Z njih številom rase tudi vsota njih cen, dočim tam ostane vsota vrednosti enaka ter se samo izraža v povečani množini proizvodov. Pri nespremenjenem številu ur se intenzivnejši delavnik utelešuje v večjem produktu vrednosti, torej — pri nespremenjeni vrednosti denarja — v večji množini denarja. Jasno je: če vrednostni produkt delavnika zraste, n. pr. od 6 na 8 M, lahko hkrati zraseta oba dela, cena delovne sile in večvrednost, bodisi v enaki ali v nenaki meri. Ni potrebno, da bi tukaj povišanje cene delovne sile zapopadlo nje povišanje čez njeno lastno vrednost. Njena vrednost lahko celó pade. Tako se zgodi takrat, kadar povišanje cene delovne sile ne izenači nje hitrejše obrabe.

Vemo, da razen prehodnih izjem menjanje produktivne moči dela samo takrat povzroči tudi menjanje višine vrednosti delovne sile in s tem višine večvrednosti, če produkti dotičnih industrijskih panog služijo za običajni delavčev konzum. Ta ovira tukaj odpade, ker povečanje (ali zmanjšanje) produktov in njihove vrednosti ne izvira iz spremembe v produktivni moči dela, ampak iz spremembe njene intenzivnosti. Isto velja tudi za ekstenzivno spremembo dela, t. j. za menjanje dolžine delavnika. V teh primerih se menja velikost delovnega produkta, in sicer neodvisno od narave predmeta, v katerem se ta vrednost izraža.

Če bi se intenzivnost dela istočasno in v vseh industrijskih panogah povečala, bi nova stopnja in-

tenzivnosti postala navadna ter bi s tem nehala biti ekstenzivna velikost. Vendar bi tudi tedaj različne povprečne stopnje intenzivnosti pri raznih narodih ostale različne in bi različno vplivale na uveljavljanje zakona o vrednosti pri delavnikih različnih narodov. Intenzivnejši delavnik enega naroda se izraža v večji vsoti denarja kakor manj intenzivni drugega naroda.*)

*

Vzemimo končno primer, da ostaneta produktivna moč in intenzivnost dela nespremenjeni, dočim se spreminja dolžina delavnika.

1. Skrajšanje delavnika — pod temi pogoji — pusti vrednost delovne sile in s tem potrebni (t. j. potrebni za nadomestitev mezde) delovni čas nespremenjen. Skrajšata se večdelo in večvrednost. Samo s potiskanjem mezde pod vrednost delovne sile bi se kapitalist lahko odškodoval.

Vse običajne fraze proti skrčenju delavnika predpostavljajo, da se to vrši pod tu navedenimi pogoji, medtem ko v resnici ali pred skrčenjem ali pa neposredno po njem pride do spremembe produktivnosti in intenzivnosti dela.

2. Podaljšanje delavnika: potrebni delovni čas naj znaša 6 ur ali vrednost delovne sile 3 M, prav tako večdelo 6 ur in večvrednost 3 M. Skupni delavnik znaša potem 12 ur in se izraža v produktu z vrednostjo 6 M. Če se zdaj delavnik za 2 uri podaljša ter ostane vrednost delovne sile nespremenjena, zraste velikost večvrednosti tako absolutno kakor v razmerju z vrednostjo delovne sile. Čeprav višina vrednosti delovne sile ostane absolutno nespremenjena, vendar relativno nasproti večvrednosti pade.

*) »Pri sicer enakih okolnostih lahko angleški tovarnar dobi v danem času znatno večjo količino dela kakor inozemski tovarnar, kar odtehta razliko v delavnikih, ki znaša 60 ur na teden tukaj (v Angliji) in 72—80 drugod.« (Poročilo angleških tovarniških inšpektorjev z dne 31. okt. 1855., str. 65). Obsežnejše zakonito skrajšanje delavnika v tovarnah na kontinentu bi bilo najbolj zanesljivo sredstvo za zmanjšanje te razlike med delovno uro na kontinentu in v Angliji.

Ker vrednostni produkt, v katerem se izraža delavnik, s podaljševanjem delavnika narašča, lahko cena delovne sile in večvrednosti skupno naraščata, bodisi za enak ali neenak znesek. Skupno naraščanje je torej mogoče v dveh primerih: pri podaljševanju delavnika in pri večanju intenzivnosti dela.

Pri podaljšanem delavniku lahko cena delovne sile pade pod njeno vrednost, čeprav ostane nominalno nespremenjena ali se celo dvigne. Dnevna vrednost delovne sile je namreč precenjena na njeno normalno povprečno dobo oziroma na delavčevo normalno življenjsko dobo in na odgovarjajoče normalno, človeški naravi primerno spreminjanje življenjske substance v gibanje. Do neke točke se večja obraba delovne sile, ki je nedeljivo zvezana s podaljšanjem delavnika, izenači z večjim nadomestkom. Čež to točko pa narašča obraba nesorazmerno hitreje in obenem se rušijo vsi normalni pogoji za reprodukcijo in udeleževanje delovne sile. Cena delovne sile in stopnja nje izkoriščanja si potem ne stojita nasproti v nobenem primernem razmerju.

*
* *

Različni faktorji, ki smo jih tukaj obravnavali: trajanje, produktivna moč in intenzivnost dela, očitno lahko delujejo v raznih zvezah drug poleg drugega ali proti drugemu. Po dva faktorja se lahko spreminjata in eden ostane nespremenjen, ali se pa lahko vsi trije hkrati spreminjajo. Menjajo se lahko v enaki ali neenaki stopnji, v isti ali v nasprotni smeri in lahko svoje spremembe med seboj deloma ali popolnoma razveljavljajo. Po pravkar podanih pojasnilih se lahko raziskujejo vsi mogoči primeri. Rezultat vsake mogoče kombinacije lahko dobimo, če po vrsti jemljemo en faktor za drugim kot spremenljiv in pustimo ostale najprej nespremenjene. Zato bomo samo še kratko zabeležili dva najvažnejša primera:

1. Produktivna moč pade in delavnik se istočasno podaljša:

Če govorimo tu o padajoči produktivni moči dela, imamo pred seboj delovne panoge, katerih produkti določajo vrednost delovne sile, kakor n. pr. padanje produktivne moči dela zaradi naraščanja neplodovitosti zemlje in s tem povzročene podražitve produktov zemlje. Delavnik naj znaša 12 ur, njegov vrednostni produkt 6 M, od česar naj polovica nadomešča vrednost delovne sile in polovica naj tvori večvrednost. Zaradi podražitve produktov zemlje naj vrednost delovne sile zraste od 3 M na 4 M. Če ostane delavnik nespremenjen, pade večvrednost od 3 na 2 M. Če se delavnik podaljša za 2 uri, ostane večvrednost 3 M, toda njena višina pade v primeri z vrednostjo delovne sile. Če se delavnik podaljša za 4 ure, ostane relativni velikosti večvrednosti in vrednosti delovne sile nespremenjeni, toda absolutna višina večvrednosti zraste od 3 na 4 M. Torej pri padanju produktivne moči dela in pri istočasnem podaljševanju delavnika lahko ostane absolutna višina večvrednosti nespremenjena, dočim njena relativna višina rase; njena relativna višina lahko ostane nespremenjena, dočim njena absolutna višina rase, in pri določeni stopnji podaljšanja lahko obe raseta.

V dobi od 1799. do 1815. so rastoče cene življenjskih potrebščin v Angliji privedle do nominalnega dviganja mezd, čeprav so resnične mezde, izražene v življenjskih potrebščinah, padale.) Iz tega so meščanski pisatelji sklepali, da je zmanjšana produktivnost poljedelskega dela povzročila padanje večvrednostne mere.***) Toda večvrednost je takrat absolutno in relativno zrasla, ker so povečali intenzivnost dela in izsilili podaljšanje delovnega časa. To je bila doba, ko si je brezmejno podaljševanje delavnika pridobilo svojo državljansko pravico,***) doba, za katero je bilo

*) Primerjaj precej podoben razvoj v povojnih letih pri nas. — Prev.

**) Večvrednostna mera je razmerje med večvrednostjo in ceno delovne sile; profitna mera je razmerje med večvrednostjo in naloženim kapitalom. — J. B.

***) »Žito in delo redko korakata (v svojih cenah) drug poleg drugega; vendar je neka očitna meja, čez katero ne moreta iti ločeno«. Kar se tiče izrednih naporov delavskega razreda,

značilno na eni strani pospešeno naraščanje kapitala, na drugi strani obubožanje.

2. Intenzivnost in produktivna moč dela naraščata in istočasno se krči delovni čas:

Povečana produktivna moč dela in njega naraščajoča intenzivnost vsak zase večata množino produktov v vsakem časovnem presledku. Oba torej krajšata tisti del delavnika, ki ga delavec potrebuje za produkcijo svojih življenjskih potrebščin oziroma njihove protivrednosti. Absolutno najmanjšo mejo delavnika tvori sploh ta njegov potreben del, ki se pa da skrajšati. Če bi se ves delavnik skrčil na njo, bi večdelo izginilo, kar je pod gospodstvom kapitala nemogoče. Odprava kapitalistične oblike produkcije bi dovolila omejiti delavnik na potrebno delo. Vendar bi pa potrebno delo pri sicer nespremenjenih okoliščinah razširilo svoj obseg. Prvič ker bi življenjski pogoji delavca postali bolj bogati in njegovi življenjski zahtevki večji, drugič bi se pa en del sedanjega večdela štel k potrebnemu delu, namreč tisto delo, ki je potrebno, da se napravi družabni rezervni in akumulacijski fond.

ki jih je pretrpet v časih draginje zaradi padanja mezd, ki ga je draginja povzročila, kakor se nam razodeva v izjavah (namreč pred parlamentarnimi preiskovalnimi odbori 1814.—1815.), moramo reči, da so ti napor za prizadete osebe visoko zaslužni in gotovo pospešujejo rast kapitala. Toda noben človekoljub ne more želeti, da bi ti napor neomejeno trajali naprej. Kot začasen pripomoček so vsega občudovanja vredni; toda če bi jih hoteli stalno udejstvovati, bi nastopili podobni učinki, kakor če bi prebivalstvo kake dežele naraslo do skrajnih meja svoje preskrbe z živili.« (Malthus, Proučevanje bistva in naraščanja zemljiške rente. London 1815. Str. 48., op.). Malthusu dela vsa čast, da naglaša podaljševanje delavnika, dočim so drugi kljub kričečim dejstvom razpravljali na podlagi nespremenjene dolžine delavnika. Toda konservativni interesi, katerih hlapec je bil Malthus, so ga ovirali, da bi videl, da so brezmejno podaljševanje delavnika in istočasni ogromni razvoj strojev ter izkoriščanja dela žen in otrok morali napraviti velik del delavskega razreda za »nadštevilen«, zlasti kakor hitro sta prenehala povpraševanje po vojaki in angleški monopol na svetovnem trgu. Seveda je bilo bolj udobno in bolj v interesu gosposkojčih razredov, ki jih Malthus prav po popovsko obožuje, da je razlagal to »preobljudenost« iz večnih zakonov narave namesto samo iz zgodovinskih naravnih zakonov kapitalistične produkcije.

Kolikor bolj rase produktivnost dela, toliko bolj se delavnik lahko krči, in kolikor bolj se delavnik lahko krči, toliko bolj lahko intenzivnost dela raste. Če gledamo s stališča družbe, narašča produktivnost dela tudi s tem, če se delo varčneje uporablja. To se ne nanaša samo na varčnejše uporablanje produkcijskih sredstev, ampak tudi na odpravo vsega nekoristnega dela. Dočim kapitalistični način produkcije sili vsak privatni obrat k varčnosti, ustvarja njegov anarhični sistem konkurence najbolj brezmejno zapravljanje družbenih produkcijskih sredstev in delovnih sil poleg nešteti del, ki so zdaj sicer neobhodno potrebna, toda same za sebe in samo po sebi odveč.

Če sta intenzivnost in produktivna moč dani, je tisti del delavnika, ki je potreben za materialno produkcijo, toliko krajši, in tisti del, ki je pridobljen za svobodno, duhovno in družabno udejstvovanje, toliko večji, kolikor bolj je delo enakomerno razdeljeno med vse delazmožne člane družbe in kolikor manj more en del družbe valiti delo od sebe na drugega. Absolutna meja skrajšanja delavnika je s tega vidika to, da je delo splošno. V kapitalistični družbi se prosti čas za en razred ustvarja s tem, da je ves življenjski čas množic spremenjen v delovni čas.

c) Časovna mezda.

Mezda*) sama ima spet zelo raznovrstne oblike. Opisovanje vseh teh oblik spada pač v poseben nauk o mezdnem delu, torej ne v to knjigo, kljub temu pa bomo tukaj kratko razvili dve osnovni obliki.

Delovna sila se vedno prodaja za določene časovne dobe. Spremenjena oblika, v kateri se neposredno kaže dnevna, tedenska itd. vrednost delovne sile, je tedaj oblika »časovne mezde«, torej dnevne mezde itd.

Najprej je zdaj treba omeniti, da se pravkar opisani zakoni o menjanju višine cene delovne sile in višine večvrednosti z enostavnim predružačenjem

*) Od tu dalje 18. pogl.

oblike spremenijo v zakone o mezdi. Prav tako se razlika med menjalno vrednostjo delovne sile in množino življenjskih potrebščin, za katere se ta vrednost zamenja, zdaj pojavlja kot razlika med nominalno in realno mezdo. Bilo bi brez koristi, če bi ponavljali v obliki pojavljanja to, kar smo pravkar razvijali v bistveni obliki. Zato se bomo omejili samo na nekatere točke, ki so značilne za časovno mezdo.

Vsota denarja^{*)}, ki jo delavec prejema za svoje dnevno, tedensko delo itd., tvori znesek njegove nominalne ali po vrednosti ocenjene mezde. Jasno je pa, da ista dnevna, tedenska mezda itd. z ozirom na dolžino delavnika lahko predstavlja zelo različno ceno dela, t. j. zelo različne vsote denarja za isto množino dela. Torej moramo pri časovni mezdi spet razlikovati med skupno vsoto mezde, dnevne mezde, tedenske mezde itd. in ceno dela. Kako bomo zdaj našli to ceno, t. j. denarno vrednost dane količine dela? Če znaša n. pr. dnevna vrednost delovne sile 3 M in je delavnik dolg 12 ur, je cena ene delovne ure $= \frac{3 M}{12} = 0.25 M$ ali 25 pfenigov. Cena delovne ure, ki smo jo tako našli, je enota za merjenje cene dela.

Zato sledi, da dnevna mezda, tedenska mezda itd. lahko ostanejo iste, čeprav cena dela neprestano pada. Če je n. pr. običajni delavnik štel 10 ur in dnevna vrednost mezde 3 M, je znašala cena delovne ure 30 pfenigov. Ta cena pa pade na 25 pfenigov, kakor hitro se dvigne delavnik na 12 ur, in na 20 pfenigov, kadar se dvigne na 15 ur. Dnevna ali tedenska mezda ostane kljub temu nespremenjena. Obratno se pa lahko dnevna ali tedenska mezda dviga, čeprav ostane cena dela ista ali pa celo pada. Če je bil n. pr. 10 urni delavnik in dnevna vrednost delovne sile 3 M, je bila cena ene delovne ure 30 pfenigov. Če dela delavec zaradi večje zaposlitve in pri nespremenjeni ceni dela 12 ur, se njegova dnevna mezda dvigne, ne da bi se spremenila cena dela. Isti rezultat bi lahko dobili, če bi namesto trajanja na-

^{*)} Tu vedno predpostavljamo, da se vrednost denarja samega ne spremeni.

raščala intenzivnost dela. Torej pri večanju nominalne dnevne ali tedenske mezde lahko cena dela ostane ista ali celo pada. Isto velja o dohodku delavske družine, kakor hitro se količina dela, ki jo je doslej dajal družinski poglavar, poveča z delom družinskih članov. So torej metode za nižanje cene dela, ki so neodvisne od manjšanja nominalne dnevne ali tedenske mezde.

Kot splošni zakon pa sledi: Če je količina dnevne, tedenskega itd. dela dana, je odvisna dnevna ali tedenska mezda od cene dela, ki sama koleba, in sicer bodisi z vrednostjo delovne sile ali pa z odmikanjem njene cene od njene vrednosti. Če je pa cena dela dana, je dnevna ali tedenska mezda odvisna od količine dnevnega ali tedenskega dela.

Posledica premajhne zaposlitve: Vzemimo, da je delavnik dolg 12 ur, da je dnevna vrednost delovne sile 3 M, ki se producira v 6 urah. Cena delovne ure znaša pri teh okolščinah 25 pfenigov, njen vrednostni produkt 50 pfenigov. Če je zdaj delavec zaposlen manj kakor 12 ur na dan (ali manj kakor 6 dni na teden), n. pr. samo 6 ali 8 ur, dobi pri isti ceni dela samo $1\frac{1}{2}$ ali 2 M mezde na dan*). Ker mora (po naši postavki) povprečno delati 6 ur na dan, samo da bi produciral dnevno mezdo, ki odgovarja vrednosti njegove delovne sile, in ker dela (po isti postavki) od vsake ure samo $\frac{1}{2}$ za sebe, $\frac{1}{2}$ pa za kapitalista, je jasno, da ne more napraviti produkta 6 ur, če je zaposlen manj kakor 12 ur. Če smo prej videli uničujoče posledice čezmerne dela, smo tukaj odkrili vzroke trpljenja, ki ga povzroča premajhna zaposlitev delavcu.

Če se mezda od ure določi na ta način, da se kapitalist ne obveže plačevati dnevno ali tedensko

*) Učinek take premajhne zaposlitve se docela razlikuje od učinka splošnega skrajšanja delavnika s prisljnim zakonom. Prvo nima z absolutno dolžino delavnika nič opravka in nastopi lahko pri 15urnem delavniku prav tako kakor pri 6urnem. Normalna cena dela se računa v prvem primeru po tem, da delavec dela 15 ur, v drugem po tem, da dela na dan povprečno 6 ur, in učinek ostane zato isti, če je delavec zaposlen v prvem slučaju samo $7\frac{1}{2}$ in v drugem samo 3 ure.

mezdo, ampak samo delovne ure, v katerih se mu zljubi imeti delavca zaposlenega, ga ima lahko zaposlenega manj kakor znaša tisti čas, ki je pri cenitvi mezde od ure prvotno služil za podlago. Ta cenitev seveda zgubi ves smisel, kakor hitro delavnik neha imeti določeno število ur. Razmerje (sklad) med plačanim in neplačanim delom je potem odpravljeno. Kapitalist zdaj lahko izvleče iz delavca določeno količino večdela, ne da bi mu dopustil dovolj delovnega časa, potrebnega za njegovo preživljanje. Kapitalist lahko uniči vsako redno zaposlitev in lahko popolnoma po svoji udobnosti, samovolji in trenutnemu interesu menjava najbolj grozno večdelo z delno ali popolno brezposelnostjo. Pod pretvezo, da plača »normalno ceno dela«, lahko brez vsake primerne odškodnine za delavca podaljša delavnik čez vsako pametno mejo. Odtod imamo docela pametni upor londonskih stavbinskih delavcev (1860.) proti poskusu kapitalistov, ki so hoteli uveljaviti tako mezdo od ure. Zakonita omejitev delavnika je napravila takemu početu konec — čeprav seveda ne tudi premajhni zaposlitvi, ki izvira iz konkurence strojev, menjanja zaposlenih delavcev po kvaliteti, delnih ter splošnih kriz.

Pri dvigajoči se dnevni in tedenski mezdi lahko cena dela ostane nominalno nespremenjena, da pa kljub temu pade pod svojo normalno višino. To se dogaja vedno, kadar se pri nespremenjeni ceni delovne ure delavnik podaljša čez svojo običajno dobo. Delovna sila se hitreje obrablja in zato njena vrednost narašča s časom nje udejstvovanja in sicer v hitrejšem razmerju kakor delovni čas. V mnogih industrijskih panogah, kjer prevladuje časovna mezda in kjer ni zakonitih mej delovnega časa, se je zato sama od sebe izcimila navada, da delavnik velja kot normalen samo do neke točke, n. pr. do poteka desete ure. Čez to mejo tvori delovni čas nadure in se od ure bolje plača, čeprav včasih v smešno majhnem razmerju. Resnični delavnik traja včasih čez celo leto delj kakor normalni. Povišanje mezde pri nadurnem delu je v raznih britanskih industrijskih pa-

nogah tako majčkeno, da nizka mezda pri takozvanem normalnem delavniku sili delavca k bolj plačanemu nadurnemu delu, če sploh hoče dobiti zadostno mezdo. Zakonita omejitev delavnika stori takim zabavam konec.

Splošno znano dejstvo je, da je mezda toliko nižja, kolikor daljši je delavnik v kaki industrijski panogi!

Ker je dnevna ali tedenska mezda pri dani ceni dela odvisna od množine dobavljenega dela, sledi iz tega: čim nižja je cena dela, tem daljši mora biti delavnik, da bi si delavec mogel zagotoviti vsaj borno povprečno mezdo. Nizka cena dela deluje tukaj kot vzpodbuda za podaljšanje delovnega časa.

Obratno pa podaljšanje delavnika zase spet povzroči padec cene dela in s tem dnevne ali tedenske mezde. Da cena dela (t. j. mezda od ure) pade, če se delavnik podaljša, ne da bi se dodatne ure posebej plačale, je jasno. Toda iste okoliščine, ki omogočajo kapitalistu, da more trajno delavnik podaljševati, mu tudi omogočajo ter ga končno prisilijo, da ceno dela tudi nominalno zniža, tako da skupna cena povečanega števila ur pade, torej tudi dnevna ali tedenska mezda. Če opravlja 1 mož delo $1\frac{1}{2}$ ali 2 mož, naraste dotok dela, kljub temu, da ostane nespremenjen dotok delovnih sil, ki se nahajajo na trgu. Konkurenca, ki tako nastane med delavci, omogoča kapitalistu potiskati ceno dela, medtem ko mu padajoča cena dela omogoča, naviti delovni čas še dalje. Tako razpolaganje z nenormalnimi množinami neplačanega dela (t. j. s takimi, ki segajo čez družabno povprečno mero) pa kmalu postane konkurenčno sredstvo med kapitalisti samimi. En del cene blaga sestoji iz cene dela*). Ni

*) Čitatelja naj ne moti, če Marx tukaj rabi izraz »cena dela«. Marx se včasih poslužuje izrazov, ki so v meščanski ekonomiji običajni. Prav tako ne smemo misliti, da s tem Marx akceptira, da je cena dela »sestavni del cene blaga« v tem smislu, kakor da bi bila cena blaga sestavljena iz stroškov za produkcijska sredstva, mezdo in podjetniški dobiček. — Prev. po J. B.

treba, da bi se tisti del cene dela, ki ni plačan, štel v ceno blaga. Lahko se kupcu blaga pokloni. To je prvi korak, k čemur žene konkurenca. Drugi korak, ki ga konkurenca izsili, je ta, da se vsaj en del nenormalne večvrednosti, ki je bila ustvarjena s podaljšanjem delavnika, prav tako izključi iz prodajne cene blaga. Na ta način se tvori najprej samo tupa-tam ter se polagoma splošno uveljavi nenormalno nizka prodajna cena blaga, ki postane od zdaj naprej stalna podlaga borne mezde pri čezmernem delovnem času, dočim je bil prvotno posledica takih okoliščin. To gibanje samo omenjamo, ker razpravljanje o konkurenci ne spada sem*).

d) Mezda od kosa (akordna mezda).

Akordna mezda ni nič drugega kakor spremenjena oblika časovne mezde, tako kakor je mezda po času spremenjena oblika vrednosti ali cene delovne sile.

Pri mezdi od kosa se na prvi pogled vidi, kakor da uporabna vrednost, ki jo je delavec prodal, ne bi bila udejstvovanje njegove delovne sile, živo delo, ampak delo, ki je že popredmeteno v produktu, in dalje kakor da se cena dela ne bi dala določati kakor pri časovni mezdi z ulomkom

dnevna vrednost delovne sile
delovnik z danim številom ur,

ampak po sposobnosti producenta.

Verò v to dozdevnost bi moralo najprej močno omajati dejstvo, da obe obliki delovne mezde obstojita v istem času in v istih kupčijskih panogah druga poleg druge. Jasno pa mora biti samo za sebe in samo od sebe, da razlika v formi pri izplačevanju mezde ne more spremeniti njenega bistva, čeprav je ena forma za razvoj kapitalistične produkcije lahko ugodnejša kakor druga.

*) Če se čitatelj hoče poglobiti ter si študij tega vprašanja olajšati, naj prečita dotične odstavke iz Marxovega »Mezdnega dela in kapitala«. — Prev.

Navadni delavnik naj znaša 12 ur, od česar je 6 plačanih in 6 neplačanih. Po izkušnji naj se izkaže, da en delavec, ki dela s povprečno stopnjo intenzivnosti in spretnosti, daje v 12 urah 24 kosov. Tako je vrednost teh 24 kosov (ne da bi vračunali vrednost produkcijskih sredstev, ki jih ti kosi vsebujejo) 6 M in vrednost vsakega posameznega kosa 50 pfenigov. Delavec dobi za kos 25 pfenigov in tako zasluži v 12 urah 3 M. Pri časovni mezdi se delo meri po svoji neposredni časovni dobi, pri mezdi od kosa pa po produkcijski količini, v katero se delo v določeni časovni dobi zgosti. Obakrat je vrednost dnevnega dela enaka dnevni vrednosti delovne sile.

Oglejmo si zdaj nekoliko поблиže značilne posebnosti mezde od kosa.

Kvaliteta dela se tukaj kontrolira po izdelku samem, ki mora biti povprečno dober, če naj se cena od kosa plača v celoti. Mezda od kosa je v tem oziru najbolj plodonosen vir odbitkov od mezde in kapitalističnega sleparstva.

Mezda od kosa daje kapitalistu popolnoma določeno merilo za intenzivnost dela. Samo tisti delovni čas, ki je utelešen v že od poprej določeni in po izkušnji ugotovljeni množini blaga, velja za družabno potreben delovni čas ter se plača kot tak. Iz prakse je znano, koliko znaša povprečni produkt ene ure. Če delavec nima povprečne sposobnosti in torej ne more dati določenega minimuma dnevnega izdelka, ga odpuste.

Ker se kvaliteta in intenzivnost dela tukaj sama kontrolirata po obliki mezde, postane velik del nadzorstva nad delom odveč. Zato tvori mezda od kosa podlago sodobnega dela na domu. Tudi olajša, da se vrvajo med kapitalista in mezdne delavca paraziti, podzakupniki dela. Dobiček takih vmesnih oseb priteka izključno iz razlike med ceno dela, ki jo plača kapitalist, in onim delom cene, ki ga te osebe res oddajajo delavcu. Ta sistem se imenuje v Angliji značilno »sistem potenja« (doslovno: sistem izpojitve). Po drugi strani mezda od kosa dopušča kapitalistu, da sklene z glavnim delavcem — v manufakturi s preddelavcem vsake skupine, v rud-

nikih z glavnim kopačem premoга itd., v tovarni s pravim strojnim delavcem — pogodbo za toliko in toliko od kosa po ceni, po kateri glavni delavec sam prevzame pridobivanje in plačevanje svojih pomožnih sil. Izkoriščanje delavca po kapitalu se tukaj uresničuje s posredovanjem izkoriščanja delavca po delavcu.

Ko je mezda po kosu določena, je seveda v osebnem delavčevem interesu, da svojo delovno silo kar se da intenzivno napenja, s čimer kapitalistu olajša, da more povišati normalno stopnjo intenzivnosti*). Prav tako je v osebnem interesu delavca, da si podaljša delavnik, ker se s tem poviša njegova dnevna ali tedenska mezda. S tem pride do protiučinka (namreč trajnega nižanja mezde), ki smo ga že opisali pri časovni mezdi, in razen tega se podaljša delavnik sam po sebi, kar pomeni celó pri nespremenjeni mezdi od kosa nižanje cene dela.

Pri časovni mezdi velja za ista opravila z majhnimi izjemami enaka delovna mezda, dočim se pri mezdi od kosa menja dnevna ali tedenska mezda po individualnih razlikah med delavci. Glede na resnične prejeme nastopajo tu velike razlike z ozirom na različno spretnost, moč, energijo, vztrajnost itd. posameznih delavcev. To seveda nič ne spremeni splošnega razmerja med kapitalom in mezdnim delom. Prvič se individualne razlike za celotno delavnico izenačijo, tako da ta daje v določenem delovnem

*) Temu samoniklemu rezultatu včasih pomagajo tudi na umeten način. N. pr. v londonski industriji strojev velja že za običajen trik, »da kapitalist izbere telesno neprimerno močnejšega in neprimerno spretnejšega moža za voditelja nekega števila delavcev«. Vsak četrť leta ali pa ob drugih rokih mu plača dodatno mezdo po pogodbi, da bo ta delavec napravil vse, da bi vzpodbujal svoje sodelavce, ki prejemajo samo navadno mezdo, k najbolj gorečemu posnemanju . . . To brez posebne razlage pojasnjuje pritoževanje kapitalistov nad oviranjem dela ali večje spretnosti delovne sile po strokovnih organizacijah«. (Duning, Strokovne organizacije in štrajki, London 1860., str. 22/23.) Ker je pisatelj sam delavec in tajnik neke strokovne organizacije, bi se to lahko smatralo za pretiravanje. Toda pogledjmo n. pr. »veleugledno« poljedelsko enciklopedijo J. Ch. Mortona, članek »poljedelski delavec«, kjer se ta metoda priporoča zakupnikom kot učinkovita.

času povprečen produkt in da bo plačana skupna mezda predstavljala povprečno mezdo tiste panoge. Drugič ostane razmerje med mezdo in celotnim kapitalom nespremenjeno, ker individualni mezdi posameznega delavca odgovarja množina večvrednosti, ki jo on individualno dobavlja. Toda večje tvorišče, ki ga mezda od kosa nudi individualnosti, vodi po eni strani v to, da se prvič razvijajo individualnost in s tem čut za svobodo, samostojnost in kontrola delavcev nad samimi seboj in drugega proti drugemu. Torej je tendenca te mezde, da z dvigom individualnih mezd čez povprečnost pade ta povprečnost sama.

Iz dosedanjega razlaganja sledi, da je akordna mezda najbolj primerna oblika mezde za kapitalistični način produkcije.

Če se produktivnost dela menja, pomeni ista množina produkta drugačno količino delovnega časa. V našem primeru je bilo v 12 urah produciranih 24 kosov, dočim je znašal vrednostni produkt 12-tih ur 6 M, dnevna vrednost delovne sile 3 M, cena delovne ure 25 pfenigov in mezda za en kos $12\frac{1}{2}$ pfeniga. Če pa zdaj isti delavnik zaradi podvojene produktivnosti dela daje 48 kosov ter vse druge okolnosti ostanejo nespremenjene, pade delovna mezda na $6\frac{1}{4}$ pfeniga. Z drugimi besedami: mezda od kosa se niža v istem razmerju, kakor narašča število kosov, ki se producirajo v istem času. Taka menjava mezde od kosa — kolikor je čisto nominalna — izziva neprestane boje med kapitalistom in delavcem. Ali zato, ker kapitalist izkoristi to pretvezo, da bi v resnici znižal ceno dela. Ali pa zato, ker ima povečana produktivnost dela za posledico povečano intenzivnost dela. Ali pa, ker delavec jemlje navidezno vsebino mezde od kosa, kakor da bi se mu plačal produkt in ne njegova delovna sila, za resno in se upira znižanju mezde, ki ne odgovarja znižanju prodajne cene blaga. »Delavci skrbno pazijo na ceno sirovin in na ceno izdelanih dobrin in so zmožni natanko preceniti profite mojstrov.« Tako zahtevo kapital po pravici na kratko zavrača kot težko zmoto o bistvu mezdnega dela. Ka-

pital kriči na pomoč pred predrznostjo, ki hoče naložiti nove davke na napredovanje industrije, in izjavlja brez ovinkov, da se produktivnost dela delavca sploh nič ne tiče.

e) Internacionalne primere.*)

V istem obsegu kakor je kapitalistična produkcija v kaki deželi razvita, se tam tudi nacionalna intenzivnost in produktivnost dela dviga čez internacionalno višino. Razne enako velike količine istovrstnega blaga, ki se proizvajajo v različnih deželah v enakem delovnem času, imajo torej neenake internacionalne vrednosti, ki se izražajo v različnih cenah. Relativna denarna vrednost bo torej pri narodu z bolj razvitim kapitalističnim načinom produkcije manjša kakor pri narodu z manj razvitim. Iz tega sledi, da bo nominalna mezda pri prvem narodu višja kakor pri drugem; s tem pa nikakor ni rečeno, da to velja tudi za resnično mezdo, t. j. za življenjske potrebščine, ki jih ima delavec na razpolago.

Toda tudi ne glede na relativno različnost denarne vrednosti v raznih deželah bomo pogostoma videli, da je dnevna, tedenska itd. mezda pri prvem, bolj razvitim narodu višja kakor pri drugem, dočim je cena dela t a k o v r a z m e r j u z v e č v r e d n o š t j o k a k o r z v r e d n o š t j o p r o d u k t a pri drugem narodu višja kakor pri prvem. Z drugimi besedami: da je mezda v bolj razviti kapitalistični deželi za delavca višja, za kapitalista pa zaradi neprimerno večje večvrednosti neprimerno manjša kakor v manj razviti deželi.

I. W. Cowell, član tovarniške komisije v letu 1833., je po skrbnem raziskovanju predilnic prišel do zaključka, da so »mezde v Angliji za fabrikanta dejansko nižje kakor na Kontinentu, čeprav so za delavca lahko višje.« Angleški tovarniški inšpektor Aleksander Redgrave dokazuje po primerjalni statistiki s kontinentalnimi državami v poročilu z dne 31. oktobra 1866., da je kljub nižji mezdi in mnogo

*) Iz 20. pogl.

daljšemu delovnemu času delo na Kontinentu v razmerju s produktom mnogo dražje kakor angleško. Angleški ravnatelj neke bombažne predilnice v Oldenburgu (Nemčija) izjavlja, da tam traja delovni čas od 5.30 zjutraj do 8. zvečer, všteti sobote, in da tamošnji delavci, če so pod angleškimi pazniki, v tem času ne napravijo prav toliko produkta kakor Angleži, pod nemškimi pazniki pa še veliko manj. Mezda da je mnogo nižja kakor v Angliji, v mnogih slučajih za 50%, toda število rok v razmerju s stroji da je mnogo večje, v raznih oddelkih kakor 5 : 3. Gospod Redgrave podaja zelo natančne podrobnosti o ruskih tovarnah bombaža. Podatke mu je dal angleški tovarnar, ki je bil še pred kratkim tam zaposlen. Na teh ruskih tleh, ki so bila tako rodovitna za vse infamije, so tudi stare grozote iz otroških let angleških tovarn v najlepšem cvetju (1862.). Ravnatelji so seveda Angleži, ker domači ruski kapitalist ni sposoben za tovarniško poslovanje. Kljub vsemu čezmernemu delu, neprekinjenemu delu ponedelni in ponoči in sramotnim plačam delavcev pod vsako višino vegetira ruski fabrikat samo zaradi prepovedi inozemskega.

18. DENAR.

Blago ne more samo hoditi na trg in se ne more samo zamenjavati. Zato si moramo ogledati njegove čuvaje, posestnike blaga.

Za posestnika blaga nima blago nobene neposredne uporabne vrednosti. Sicer ga ne bi nosil na trg. Blago ima uporabno vrednost za druge. Zanj ima neposredno samo to uporabno vrednost, da je nosilec menjalne vrednosti in na ta način menjalno sredstvo*). Zato ga hoče odsvojiti (prodati) za blago, katerega uporabna vrednost ga bo zadovoljila. Vsako blago je neuporabna vrednost za njegovega posestnika in uporabna vrednost za njegovega neposestnika. Ti si torej morajo na vse strani zamenjati roke. To manjanje rok tvori zameno blaga.

Prva možnost za prodajo uporabnega predmeta nastane, kadar jih ima posestnik več, nego jih potrebuje. V tem slučaju morajo tisti, ki žele zamenjati, pač molče drug drugega priznavati za privatnega lastnika predmeta. To seveda ne velja za člane prakomunistične družbe, pa naj ima ta družba obliko patriarhalične družine, staroindijske občine ali Inkiine države itd.**)

Posamezni člani take skupnosti niso torej mogli zamenjavati med seboj. Za-

*) »Kajti uporabna vrednost vsake dobrine je dvojna. Ena je lastnost stvari kot take, druga pa ne; tako se n. pr. sandali rabijo za obutev in se dajo zamenjati. Oboje je uporabna vrednost sandalov, kajti tudi tisti, ki zamenja sandale za nekaj, kar mu manjka, n. pr. za hrano, rabi sandale kot sandale. Toda ne na njihov naravni način uporabljanja. Kajti one niso tu zaradi zamenjavanja.« (Aristotel, »O republiki«, I. knjiga, 9. pogl.)

**) Pri Slovanih zadruga. Op. prev.

mena blaga se pričinja šele tam, kjer se skupnosti nehajo, tam, kjer prihajajo v dotiko s tujimi skupnostmi ali s člani tujih skupnosti. Ko se je pa tukaj navada menjanja stvari ukoreninila, je začela prehajati tudi v notranje življenje komune. V kakšnih količinah se reči menjajo, je najprej popolnoma vseeno. Toda potreba po tujih uporabnih predmetih se je polagoma ukoreninila. Stalno ponavljanje je napravilo zameno za reden pojav. Sčasoma je nastala potreba, da se vsaj del delovnih produktov producira le za zameno. Od tega trenutka se po eni strani utrdi ločitev med koristnostjo stvari za neposredne potrebe in koristnostjo za zameno. Uporabna vrednost predmetov se loči od njihove menjalne vrednosti. Drugič pa postanejo količine, v katerih se stvari menjajo, odvisne od njihove produkcije same. Navada je zato utrdila velikost njihove vrednosti.

Vsak posestnik blaga hoče odsvojiti (prodati) svoje blago samo za tako drugo blago, katerega uporabna vrednost bo zadostila njegovi potrebi. Vendar pa hoče, da bi mogel svoje blago prodati po svoji izbiri za katerokoli poljubno drugo blago iste vrednosti, bodisi da ima zdaj njegovo lastno blago za posestnika drugega blaga uporabno vrednost ali ne. Seveda bi bilo to nemogoče, ker se posestniki drugega blaga ne bi mogli spuščati v tako kupčijo, da bi si za zameno jemali blago, katerega uporabne vrednosti ne bi mogli nikjer porabiti. Če naj postane splošno običajno, da ljudje menjajo blago, potem potrebujejo za to takega blaga, ki nima uporabne vrednosti samo za tega ali onega, ampak za vse posestnike blaga; blaga, ki omogoča, da se da vsako drugo blago dobiti zanj v zameno; z drugimi besedami: treba je splošnega menjalnega sredstva.

Ta naloga nastane hkrati s sredstvi za svojo rešitev. Kakor hitro je prišlo do prometa, kjer so posestniki blaga svoje lastne predmete menjali in primerjali z različnimi drugimi predmeti, je že tudi postala navada, da so v tem prometu razni posestniki blaga razno blago zamenjavali in primerjali kot

vrednost z eno in isto vrsto tretjega blaga. S tem, da tako tretje blago postane menjalno sredstvo za različno drugo blago, dobi neposredno, četudi v ozkem obsegu, značaj splošnega (ali družabnega) menjalnega sredstva. Ta značaj nastaja in izginja s trenutnim družabnim kontaktom (dotikom), ki mu je dal življenje. Menjaje in mimogrede ga dobi to ali ono blago. Z razvojem menjave blaga se pa ta značaj prime izključno določene vrste blaga — t. j. skristalizira v obliko denarja. Denar je blago, ki ga splošno sprejemajo in uporabljajo vsi posestniki blaga kot menjalno sredstvo za vse svoje različno blago. Katerega blaga se ta značaj za stalno prime, je najprej slučajno. Vendar v glavnem odločata dve okoliščini. Denarna oblika se prime ali najvažnejšega predmeta, ki se dobiva v zameno iz tujine, ali pa uporabnega predmeta, ki tvori glavni element domače posesti, ki se da odsvojiti, kakor n. pr. živina. Nomadski narodi so bili prvi, ki so razvili denarno obliko, ker je vse njihovo imetje premično, tako da se da neposredno odsvojiti (prodati) in ker jih njihov način življenja vedno pripelje v dotiko s tujimi skupnostmi ter jih zato spodbuja k menjavi produktov. Ljudje so često napravili človeka samega v obliki sužnja za prvotni denarni material, toda nikdar ne zemlje. Taka misel se je mogla pojaviti samo v že izdelani meščanski družbi ter datira od zadnje tretjine 17. stoletja in šele čez sto let so jo poskušali Francozi v meščanski revoluciji izvesti v obsegu vsega naroda.

V istem razmerju, kakor menjava blaga trga svoje zgolj lokalne vezi, prehaja denarna oblika na ono blago, ki je po svojih naravnih lastnostih sposobno za funkcijo splošnega menjalnega sredstva — na plemenite kovine. Če naj denar nadomesti vsako drugo blago v vsaki poljubni količini in če naj zato predstavlja tudi vsako poljubno menjalno vrednost, potrebujemo za to snovi, od katere ima vsak kos isto enolično kakovost. Dalje, ker se razne velikosti vrednosti razlikujejo samo po svoji množini, se mora denarno blago dati poljubno deliti in iz svojih delov

spet zložiti. Zlato in srebro imata te lastnosti po naravi.

Če vemo, da je zlato denar, da se zato da neposredno zamenjati za vsako drugo blago, potem zato še vedno ne vemo, koliko je vredno n. pr. 5 kg zlata. Kakor vsako drugo blago, lahko denar izraža velikost svoje lastne vrednosti samo v razmerju z drugim blagom. Njegovo lastno vrednost določa delovni čas, potreben za njega produkcijo, in ta vrednost se izraža v količini vsakega drugega blaga, za katero so potrebovali enako veliko delovnega časa. Ta ugotovitev relativne vrednostne množine nastane pri prvi neposredni zameni na tistem mestu, kjer je bil produciran. Kakor hitro vstopi v cirkulacijo kot denar, mu je vrednost že dana.

*
* *
*

Zaradi enostavnosti jemljem povsod v tem spisu zlato za denarno podlago.

Prva funkcija denarja je v tem, da nudi blagovnemu svetu snov, v kateri razno blago izraža svojo vrednost, ali da posamezne blagovne vrednosti predstavlja kot enakoimenske velikosti, ki so kvalitativno enake in se dajo kvantitativno primerjati. Tako funkcionira denar kot splošno merilo vrednosti in samo po tej funkciji postane zlato najprej denar.

Blago ne postane po denarju komenzurabilno (merljivo z isto mero). Narobe. Ker so vse vrste blaga same po sebi komenzurabilne — kajti blago kot vrednost ni nič drugega, kakor utelešeno človeško delo — lahko vse merijo svojo vrednost skupno v enem in istem blagu, katerega napravijo s tem, za svoje skupno merilo vrednosti ali denar.

V zlatu izražena vrednost kakega blaga je njegova denarna oblika ali njegova c e n a^{*)}. Zdaj samo enač-

^{*)} To je objektivna, pravilna, teoretična cena, katere višina se na trgu seveda lahko odmika od višine vrednosti. Toda vsota cen vsega blaga se mora skladati z vsoto njihove vrednosti. Op. prev.

ba: 1 tona železa = 2 unči zlata, zadošča, da vrednost železa družabno veljavno izrazimo, t. j. da podamo vrednost železa v razmerju z vsakim drugim blagom, ker vendar vsako drugo blago prav tako podaja svojo vrednost v zlatu. Denar nasprotno nima cene; sicer bi pač moral izražati svojo vrednost sam v sebi.

Cena ali denarna oblika blaga je, kakor sploh njegova vrednostna oblika, oblika, ki je različna od njegove otipljive telesne oblike, je torej samo idealna ali samo v naši predstavi. Vrednost železa, platna, pšenice i. t. d. obstoji, čeprav nevidno, v teh stvarih samih; predstavlja se po enakosti teh stvari z zlatom, v razmerju nasproti zlatu, ki takorekoč straši samo v njihovih glavah. Ker izraža blago svojo vrednost v zlatu samo idealno (samo v predstavi), se lahko za to operacijo uporablja samo idealno zlato (samo zlato v naši predstavi). V svoji funkciji kot vrednostno merilo služi denar potemtakem — kot samo idealni denar ali kot denar v mislih. Ta okoliščina je povzročila najbolj nore teorije. *) Čeprav služi za funkcijo merjenja samo denar v naši predstavi, je cena dočela odvisna od resničnega denarnega materiala. Vrednost, t. j. količina človeškega dela, ki ga vsebuje n. pr. tona železa, se izraža v predstavljeni količini denarnega blaga, ki vsebuje enako veliko dela. Po tem, kakor velja za merilo vrednosti ali zlato ali srebro ali baker, se vrednost tone železa izraža v povsem različnih cenah.

Če dve različni vrsti blaga, n. pr. zlato in srebro, istočasno služita za merilo vrednosti, izraža vsako blago dve različni ceni, ceno v zlatu in ceno v srebru, ki mirno tečeta druga poleg druge, dokler ostane razmerje med vrednostjo zlata in srebra nespremenjeno, n. pr. 1 : 15. Vsaka sprememba tega razmerja pa moti razmerje med cenami blaga v zlatu in cenami v srebru in tako dejansko dokazuje, da dvojno merilo vrednosti nasprotuje svoji funkciji.

*) Glej: Karl Marx, »Zur Kritik der politischen Oekonomie« (H kritiki politične ekonomije), pogl. 2.B: »Teorija o merilni enoti denarja«.

Spremimo zdaj na pozorišče menjalnega procesa, na blagovni trg, kateregakoli posestnika blaga, n. pr. tkalca platna. Njegovo blago, 20 metrov platna, ima svojo ceno, recimo 40 M. Tkalec ga zamenja za 40 M in, ker je še poštenega starega kova, zamenja teh 40 M spet za družinsko sveto pismo iste cene. Platno, ki je za njega le blago, nosilec vrednosti, proda za zlato, za podobo svoje vrednosti, in v tej podobi se spet zamenja zã drugo blago, sveto pismo, ki naj pa kot uporaben predmet roma v tkalčevo hišo, da bo tam vzpodbujalo k pobožnosti. Menjalni proces blaga se torej izvrši v dveh nasprotnih in med seboj se spopolnjujočih spremenitvah — spremenitev blaga v denar in spremenitev denarja nazaj v blago. Za posestnika blaga sta to dve dejanji: prodaja in kup, in enotnost obeh aktov je: prodam, da bi kupil.

Če si zdaj tkalec platna ogleda končni rezultat kupčije, vidi, da poseduje sveto pismo namesto platna; namesto svojega prvotnega blaga ima drugo iste vrednosti, toda drugačne koristnosti. Na enak način si prisvaja svoje druge življenjske potrebščine in produkcijska sredstva. Z njegovega stališča posreduje ves proces samo zameno njegovega delovnega produkta s tujim delovnim produktom.

Menjalni proces se torej vrši v naslednjem menjalnju oblike:

blago — denar — blago
 B — D — B

Po svoji snovni vsebini je gibanje B — B, zamena blaga za blago, — premenitev snovi družabnega dela, v čigar rezultatu proces sam ugasne.

Denar, ki se rabi za nakup kakega blaga, je bil pridobljen poprej s prodajo kakega drugega blaga. Vzeli bomo, da sta dva zlatnika, za katera naš tkalec zamenja svoje blago, spremenjena oblika četrta stota pšenice. Prodaja platna B — D je, če jo pogledamo od druge strani, hkrati njega nakup, D — B. Kot prodaja platna pa to dejanje otvori gibanje, ki se konča z njegovo nasprotnostjo, z nakupom svetega pisma. Kot nakup platna to dejanje zaključi gibanje, ki se je začelo z njegovim nasprotjem, s prodajo pše-

nice. B — D (platno—denar), prva faza B — D — B (platno—denar—sveto pismo), je obenem D — B (denar—platno), zadnja faza nekega drugega gibanja B — D — B (pšenica—denar—platno). Spremenitev kakega blaga v denar je vedno hkrati obratna spreminitev drugega blaga iz denarne oblike v blago.*)

Prav tako je gibanje v drugi smeri. Za našega tkalca se zaključi življenjski tok njegovega blaga s svetim pismom, v katerega je spet spremenil 40 M. Toda prodajalec svetega pisma zamenja 40 M, ki jih je izkupil od tkalca platna, v žitno žganje. D — B, končna faza od B — D — B (platno—denar—sveto pismo), je obenem B — D, prva faza od B — D — B (sveto pismo—denar—žganje). Ker producent blaga dobavlja samo enostranski produkt, ga prodaja pogostoma v večjih množinah, dočim ga njegove mnogostranske potrebe silijo v to, da izkupljeno vsoto denarja vedno razdeli v mnogo nakupov. Ena prodaja se torej končuje v mnogo nakupov različnega blaga. Zaključna spreminitev enega blaga tvori na ta način vsoto prvih spreminitev drugih kosov blaga.

Krogotok, ki ga vsako blago opiše s svojo prodajo in s sledečim nakupom drugega blaga, se torej nerazvozljivo prepleta s krogotoki drugega blaga. Celokupni proces se nam kaže kot cirkulacija blaga (kroženje blaga).

Cirkulacija blaga ni samo formalno, ampak tudi bistveno različna od neposredne zamene produktov. Le ozrmo se na naš primer. Tkalec platna je na vsak način zamenjal platno za sveto pismo, svoje blago za tuje. Toda to velja samo za njega. Agent s svetim pismom, ki daje gorečemu prednost pred mlačnim, ni mislil na to, da menja platno za sveto pismo, kakor tkalec platna nič ne ve o tem, da je bila pšenica zamenjana za njegovo platno i. t. d. Blago A-ja nadomesti blago B-ja, toda A in B ne zamenjata med seboj

*) Z izjemo denarnega blaga, zlata ali srebra, na mestu svoje produkcije, kjer se prvič zamenja kot neposreden delovni produkt za drug delovni produkt iste vrednosti, ne da bi bil že poprej prodan.

vsak svojega blaga. Na eni strani vidimo tu, kako zamena blaga prodre skozi osebne in lokalne ovire neposredne zamene produktov in razvije menjavo snovi človeškega dela. Na drugi strani se razvije cel krog družabnih odvisnosti, ki jih udeležujoče se osebe ne morejo kontrolirati. Tkalec lahko proda svoje platno le, ker je kmet že prodal pšenico; agent sveto pismo, ker je tkalec že prodal platno; destilater žgano vodo, ker je drugi že prodal vodo večnega življenja i. t. d.

Cirkulacijski proces zato tudi ne ugasne s tem, da uporabne vrednosti premene svoj prostor ali roke, kakor nasprotno ugasne neposredna zamena produktov. Denar radi tega, ker končno izpade iz vrste sprememb enega blaga, še ne izgine. Vedno se usede na cirkulacijsko mesto, izpraznjeno po blagu. Nadomestitev blaga z blagom hkrati povzroči, da denarno blago obvisi na tretji roki. Cirkulacija stalno poti iz sebe denar.

Kot posredovalec blagovne cirkulacije dobi denar funkcijo cirkulacijskega sredstva.

*
.

Menjanje snovi delovnega produkta B — D — B je krogotok. Kajti ista vrednost tvori kot blago izhodišče in se vrača k isti točki kot blago. Gibanje denarja nasprotno ni krogotok in ne more biti krogotok. Denar se stalno oddaljuje od svojega izhodišča in se ne vrača. Dokler drži prodajalec denar — spremenjeno obliko svojega blaga — ima blago za seboj samo prvo polovico svoje cirkulacije. Če je proces prodaje v svrhu nakupa končan, se je tudi denar spet odstranil iz rok svojega prvotnega posestnika. Seveda, če tkalec platna potem, ko je kupil sveto pismo, platno znova proda, se tudi denar vrne v njegove roke. Toda ne s cirkulacijo prvih 20 metrov platna, kajti ž njo se je odstranil iz tkalčevih rok v roke prodajalca svetega pisma. Denar se vrne samo s cirkulacijo novega blaga in konča tako tu kakor tam z istim rezultatom. Gibanje, ki ga cirkulacija blaga neposredno podeljuje denarju, je tako njegovo stalno

oddaljevanje od izhodišča, njegov tok iz rok enega posestnika blaga v roke drugega, ali njegov o b t o k.

Da to enostransko gibanje denarja izvira iz dvostranskega gibanja blaga, je prikrito. Sama cirkulacija blaga po svoji naravi ustvarja videz nasprotne slike. Prva spremenitev blaga (B — D) ni vidna samo kot premik denarja, ampak kot njegov lastni premik, toda njegova druga spremenitev (D — B) je vidna samo kot premik denarja. V prvi polovici cirkulacije menja blago prostor z denarjem. S tem pade iz cirkulacije v konzum hkrati njegova posebna oblika. (Tudi če se blago ponovno proda, pade z zadnjo končno veljavno prodajo iz cirkulacije v konzum.) Njegova vrednostna oblika ali denarna maska stopi na njegovo mesto. Skozi drugo polovico cirkulacije blago ne teče več v svoji lastni naravni koži, ampak v svoji zlati koži. Trajno v gibanju je tako samo denar, in isti premik, ki obsega za blago dvoje nasprotnih si dejanj, obsega za denar kot njegov lastni premik vedno eno in isto dejanje, njegovo prostorno menjanje z vedno drugim blagom. Zato je videti, kakor da rezultata cirkulacije blaga, nadomestitve enega blaga z drugim, ne bi posredovalo njegovo lastno menjanje oblike, ampak funkcija denarja kot cirkulacijskega sredstva. Nastane navidezna slika, kakor da se blago samo na sebi in samo zase ne bi gibalo in kakor da bi ga denar prenašal iz rok, v katerih je neuporabna vrednost, v roke, v katerih postane uporabna vrednost, vedno v nasprotni smeri, kakor gre njegov lastni tok. Čeprav je tedaj gibanje denarja samo izraz cirkulacije blaga, je videti narobe cirkulacija blaga samo kot rezultat gibanja denarja.

Po svojem prvem koraku v cirkulacijo, po svojem prvem menjanju oblike, pade vsako blago iz cirkulacije, v katero vstopa vedno novo blago. Nasprotno je denar kot cirkulacijsko sredstvo stalno v cirkulaciji in se stalno vrti v njej. Nastane torej vprašanje, koliko denarja cirkulacija stalno potrebuje.

V vsaki deželi se vsak dan istočasno prodaja obilo blaga. Ker tedaj cirkulacija, kakor jo tukaj razmotrivamo, postavlja blago in denar drugo nasproti drugemu vedno telesno (kot taka), je množina denarja,

ki je potrebna za istočasno prodajo blaga, določena že z vsoto cen blaga. Če se iz kateregakoli vzroka spremeni vrednost zlata, se kot posledica tega spremene cene in s tem tudi množina denarja, potrebna za cirkulacijo. Enostransko opazovanje dejstev, ki so sledila odkritju novih najdišč zlata in srebra, je v 17., zlasti pa v 18. stoletju zapeljalo do napačnega sklepa, da so se cene blaga dvignile, ker je funkcioniralo več zlata in srebra kot cirkulacijsko sredstvo.*) — V naslednjem bomo vzeli, da je vrednost denarja konstantna (= dana, nespremenljiva).

Če zdaj dalje vzamemo, da je cena vsake vrste blaga dana, je vsota cen blaga očitno odvisna od množine blaga, ki je v cirkulaciji. Ne da bi se veliko belili možganov, lahko razumemo, če stane cent pšenice 160 M, da stane 100 centov 16.000 M, 200 centov 32.000 M i. t. d., da torej z množino pšenice raste množina denarja, ki pri prodaji zamenja ž njo prostor.

Če vzamemo, da je množina blaga dana, množina krožečega denarja narašča in pada z valovanjem cen blaga. Ta množina denarja se dviga in pada, ker vsota cen blaga raste ali pada zaradi sprememb v njegovih cenah. Če je potem sprememba v cenah blaga odsev resnične spremembe v vrednosti ali pa golo valovanje tržnih cen — učinek na množino cirkulacijskih sredstev ostane isti.

To velja za istočasne prodaje. Drugače je pa pri zaporednih.

Če štirje različni kosi blaga, n. pr. četrť stota pšenice, 20 vatlov platna, eno sveto pismo, 18 litrov žitnega žganja stanejo vsak 40 M in jih prodajo vse istočasno, je za to treba 160 M denarja. Če se pa vrše prodaje zaporedoma, morda po že znani vrsti: $\frac{1}{4}$ centa pšenice — 40 M — 20 metrov platna — 40 M — 1 sv. pismo — 40 M — 18 litrov žitnega žganja — 40 M, napravi istih 40 M štiri obtoke ter je treba samo $\frac{2}{4}$ množine denarja, ki jo je zahtevala istočasna prodaja štirih vrst blaga. Čim več obtokov napravi v danem

*) V resnici je padla vrednost zlata in srebra zaradi lažjega izkoriščanja, zaradi česar so se dvignile cene blaga, in blago, ki se mu je dvignila cena, je zdaj za svojo cirkulacijo umevno zahtevalo večje množine denarja. J. B.

času ista vsota denarja, t. j. čim hitreje obtoka, toliko manj denarja zahteva cirkulacija. Množino denarja, potrebnega za cirkulacijsko sredstvo, dobimo, če cenovno vsoto blaga delimo s številom obtokov denarja:

$$\frac{\text{vsota cen blaga}}{\text{številu obtokov istoimenskega denarja}} = \text{množina denarja, ki služi kot cirkulacijsko sredstvo}$$

Ta zakon velja splošno. Če torej število denarnih obtokov raste, potem njih krožeča množina pada. Ker je množina denarja, ki more služiti kot cirkulacijsko sredstvo, pri dani povprečni hitrosti dana, je treba n. pr. samo določeno količino bankovcev po 20 M vreči v cirkulacijo, da se vrže iz nje prav toliko zlata, — umetnija, ki jo vse banke dobro poznajo.

Obtok denarja sploh je torej samo učinek in odsev cirkulacije blaga. Tako je tudi hitrost obtoka denarja samo hitrost, s katero cirkulira blago, in ne narobe. Če je obtok denarja počasnejši, pomeni to, da cirkulacija blaga zastaja. Odkod izhaja ta zastoj, se seveda iz same cirkulacije ne vidi. Naravno je, da si poljudno naziranje, ki pri počasnejšem obtoku denarja vidi, kako se denar na vseh točkah cirkulacije pojavlja manj pogostoma in izginja, tolmači pojav tako, da je množina cirkulacijskih sredstev pomanjkljiva.*)

Celokupno količino denarja, ki fungira v vsakem časovnem odseku kot cirkulacijsko sredstvo, določa torej prvič vsota cen vsega cirkulirajočega blaga, drugič pa počasnejši ali hitrejši tok te cirkulacije.

*) Če je potem iluzija, pripisovati zastoje v produkciji in cirkulaciji pomanjkanju denarja, iz tega nikakor ne sledi, da resnično pomanjkanje cirkulacijskih sredstev, n. pr. kot posledica uradnega šušmarjenja z »uraynavanjem obtoka denarja« ne bi moglo izzvati zastojev. (Op. K. Marxa). V današnji krizi ni tako. Padec obtoka je pripisati padcu skupne vrednosti blaga, ki še veliko hitreje pada kakor število obtokov. Če pa števec hitreje pada kakor imenovalec, pada tudi vrednost ulomka. Op. prev.

Vsota vrednosti blaga je odvisna tako od množine kakor od cen vsake posamezne vrste blaga. Trije faktorji: gibanje cen, množina blaga v cirkulaciji in hitrost obtoka denarja se pa lahko v različnih smerih in v različnih razmerjih menjajo in s tem med seboj izenačujejo. Zato zlasti pri opazovanju malo daljših časovnih dob vidimo mnogo stalnejšo povprečno število množine denarja, ki cirkulira v kaki deželi, in (z izjemo močnih motenj, ki pa izvirajo večinoma iz kriz) mnogo manjše odmikanje od tega povprečnega števila, kakor bi na prvi pogled pričakovali.

Iluzija, da se narobe cene blaga določajo po množini cirkulacijskih sredstev in ta pa po množini denarnega materiala, ki je v kaki deželi, ima pri svojih prvotnih zastopnikih korenine v absurdni domnevi, da prihaja blago brez cene in denar brez vrednosti v cirkulacijo, kjer se potem primeren del blagovne kaše zamenja za primeren del zlatega hriba.

Iz funkcije denarja kot cirkulacijskega sredstva izvira njegova novčna oblika. Utežni del zlata, ki si ga predstavljamo v ceni blaga, mora v cirkulaciji stati nasproti blagu kot enakoimenski kos zlata ali novca. Zlati novc in zlato v palicah se torej glede narave razlikujeta samo po obliki in zlato se da vedno spremeniti iz ene oblike v drugo. Pot iz novca je pa obenem pot v topilnik. V obtoku se namreč zlati novci obrabijo, eni bolj, drugi manj. Zlati naslov in zlata vsebina se začneta razlikovati. Vrednost istoimenskih zlatih novcev postane neenaka, ker so različne teže. Zlato s tem preneha biti resnična protivrednost blaga, kateremu realizira (uresničuje) cene. Cirkulacija deluje torej na tem, da se zlata vsebina novca spremeni samo v zlati videz ali da se novc spremeni v simbol svoje oficijelne kovinske vsebine. S tem je dana možnost, da se kovinski denar v svoji funkciji novca nadomesti z znaki iz drugega materiala ali s simboli. Tehnične ovire pri kovanju čisto majhnih utežnih delov zlata in okoliščina, da so prvotno nižje kovine služile namesto plemenitih za merilo vrednosti — srebro namesto zlata, baker namesto srebra — in so tako cirkulirale kot

denar v trenutku, ko jih je plemenitejša kovina pahnila s prestola, historično razlagajo pomen srebrnih in bakrenih znakov kot nadomestek zlatega novca. Ti nadomesté zlato v onih področjih cirkulacije blaga, kjer novce najhitreje cirkulira in se zato najhitreje obrabi, t. j. kjer se nakupi in prodaje neprestano obnavljajo v najmanjšem obsegu. Da bi se preprečilo ukoreninjenje teh trabantov namesto zlata samega, se z zakonom določajo zelo nizke množine, do katerih se morajo namesto zlata sprejemati za plačilo.

Kovinsko vsebino srebrnih ali bakrenih novcev določa zakon samovoljno. Ti se v obtoku ogulijo še hitreje kakor zlati novci. Njihova novčna funkcija postane zato faktično popolnoma neodvisna od njihove teže, t. j. od vsake vrednosti. Novčna funkcija zlata se popolnoma loči od njegove vrednostne vsebine. Stvari, ki so relativno brez vrednosti, kakor papirnati listki, lahko torej funkcionirajo na njegovem mestu kot denar. V kovinskih denarnih znakih je čisto simbolni značaj še kolikor toliko skrit. V papirnatem denarju se odraža očitno.

Tu gre samo za državni papirnati denar s prisilnim tečajem. Ta raste neposredno iz kovinske cirkulacije. Kreditni denar pa zahteva razmere, ki jih tukaj še nismo prav nič obravnavali.

Papirnate listke, ki so na njih natisnjena denarna imena, kakor 20 M, 100 M i. t. d. vrže država v cirkulacijo. V kolikor ti listki resnično cirkulirajo namesto enakoimenske vsote denarja, se v njihovem gibanju zrcalijo le zakoni obtoka denarja samega. Poseben zakon o cirkulaciji papirja lahko izvira samo iz njegovega nadomestilnega odnosa nasproti zlatu. In ta zakon je enostavno ta, da je izdajanje papirnatega denarja treba omejiti na količino, v kateri bi v resnici moralo cirkulirati zlato, ki ga papir le simbolno izraža. Toda množina zlata, ki ga cirkulacija more sprejemati, stalno valuje nad ali pod neko povprečno višino. Vendar v dani deželi nikdar ne pade pod neki minimum, ki se ugotovi po izkušnji. Da ta minimalna množina neprestano menja svoje sestavine, t. j. da sestoji iz vedno drugih kosov zlata,

— to seveda ničesar ne spremeni na njenem obsegu in na njenem stalnem obtoku v cirkulaciji. Zato jo lahko nadomesté tudi s papirnatimi simboli. Če pa danes vse cirkulacijske kanale do najvišje stopnje njihove sprejemljivosti napolnijo s papirnatim denarjem, se lahko zgodi, da so ti kanali jutri zaradi kolebanja cirkulacije blaga prenapolnjeni. Potem ni več nobene prave mere. Če pa gre papirnat denar čez svojo mero, t. j. količino zlatega novca enakega imena, ki bi lahko cirkuliral, se ne pojavi samo nevarnost, da bi splošno izgubil zaupanje, ampak ta denar predstavlja v blagovnem svetu kljub temu samo tisto zlato količino, ki jo določajo njegovi notranji zakoni, torej katero edino tudi more zastopati. Če predstavlja množina papirnatih listkov n. pr. po 2 unči zlata namesto po 1 unčo, potem 20 M n. pr. faktično postane denarno ime za recimo morda $\frac{1}{8}$ unče namesto $\frac{1}{4}$ unče. Iste vrednosti, ki so se poprej izražale v ceni 20 M, se izražajo zdaj v ceni 40 M.

*
* * *

Takoj s prvim razvojem cirkulacije blaga se razvije nujnost in strast, obdržati rezultat prodaje blaga, njegovo zlato bubo. Blago se ne prodaja zato, da bi se kupilo drugo blago, ampak da bi se blagovna oblika nadomestila z denarno. Iz golega posredovanja pri menjanju snovi postane to menjanje oblike samo sebi namen. Denar s tem okameni v zaklad in prodajalec blaga postane zakladničar.

Prav v začetkih cirkulacije blaga se spreminja v zlato samo prebitek uporabne vrednosti. Zlato in srebro postaneta tako sama od sebe družabna izraza za izobilje ali bogastvo.

Pri bolj razviti produkciji blaga si mora vsak producent zagotoviti nervus rerum, »družabno ročno zastavo«. Njegove potrebe se neprestano obnavljajo in neprestano zapovedujejo kupovanje tujega blaga, dočim produkcija in nakupovanje svojega lastnega blaga staneta časa in sta odvisna od slučajev. Da bi producent kupil, ne da bi prodal, je moral že poprej pro-

dati, ne da bi bil kupil. Tako nastanejo na vseh točkah prometa zlati in srebrni zakladi v najrazličnejšem obsegu. Z možnostjo, da se blago lahko obdrži kot menjalna vrednost ali menjalna vrednost kot blago, rase pohlep po zlatu. Z razširjenjem cirkulacije blaga rase moč denarja. Za barbarsko enostavnega posestnika blaga, celo za zapadno evropskega kmeta je vrednost neločljiva od oblike vrednosti, večanje zlatega in srebrnega zaklada je zato zanj večanje vrednosti.

Da bi se zlato obdržalo kot denar, mu je treba preprečiti, da bi cirkuliralo ali se kot nakupno sredstvo razkrojilo v uporabne stvari. Zakladničar torej žrtvuje zlatemu maliku svoje poželenje po mesu. Evangelij zatajevanja jemlje on resno. Po drugi strani more cirkulaciji odvzeti v denarju samo to, kar ji v blagu da. Čim več producira, tem več lahko proda. Delavnost, varčnost in skopost tvorijo njegove poglavitne čednosti, mnogo prodati in malo kupiti pa vsoto njegove ekonomske modrosti.

Poleg neposredne oblike zaklada se razvija njegova umetniška oblika, posedovanje zlatega in srebrnega blaga. To rase z bogastvom meščanske družbe. Tako se deloma tvori vedno bolj razširjen trg za zlato in srebro, neodvisen od njunih denarnih funkcij, deloma neočiten vir dotoka denarja, ki zlasti narašča v dobah družabnih viharjev.

Tvorba zakladov opravlja različne funkcije. Prva funkcija je ta: Videli smo, kako s stalnim valovanjem cirkulacije blaga z ozirom na njen obseg, ceno in hitrost neugnano upada in narašča obtočna množina denarja. Ta množina se torej mora dati krčiti in raztezati. Zdaj se mora denar kot novc pritegniti v cirkulacijo, zdaj pa novc kot denar vreči iz nje. Da bi množina denarja, ki je v resnici v obtoku, vedno odgovarjala stopnji zasičenja cirkulacije, mora biti množina zlatā, ki se nahaja v kaki deželi, večja kakor ona, ki fungira kot novc. Ta pogoj izpolnjuje zakladna oblika denarja. Zakladni rezervoarji služijo hkrati kot kanali za odtekanje in dotekanje krožečega denarja, ki zato nikdar ne prenapolni svojih obtočnih kanalov.

Z razvojem cirkulacije blaga se razvijajo tudi razmere, ki odsvojitve blaga časovno ločijo od plačila njegove cene. Zadostovalo bo, če omenimo najenostavnejše od teh odnosov. Ena vrsta blaga zahteva daljši, druga krajši čas za svojo produkcijo. Produkcija različnega blaga je vezana na različne letne čase. Neko blago se rodi na svojem tržišču, drugo mora potovati na oddaljen trg. En posestnik blaga lahko zato nastopi kot prodajalec, preden nastopi drugi kot kupec. Pri stalnem ponavljanju istih kupčij med istimi osebami se prodajni pogoji blaga začno uravnati po produkcijskih pogojih. Drugič se prodaja za določen rok uporaba nekih vrst blaga, n. pr. hiše. Šele po poteku roka je kupec resnično prejel uporabno vrednost blaga. Kupec jo torej kupi, preden jo plača. Prodajalec postane upnik, kupec dolžnik. Tako dobi tudi denar neko novo funkcijo, postane plačilno sredstvo.

Značaj upnika in dolžnika izvira tukaj iz enostavne cirkulacije blaga. Spremenitev njene oblike vtisne prodajalcu in kupcu ta novi pečat. Na prvi pogled sta to vlogi, ki prav tako izgineta in jih izmenoma igrata isti osebi kot vlogi kupca in prodajalca. Vendar je zdaj nasprotje že od vsega začetka manj prisrčno. Iste poteze pa se lahko pokažejo tudi neodvisno od cirkulacije blaga. Razredni boj antičnega sveta n. pr. se v glavnem giblje v obliki boja med upniki in dolžniki in se konča v Rimu s poginom plebejskega dolžnika, ki ga nadomesti suženj. V srednjem veku se konča boj s poginom fevdalnega dolžnika, ki izgubi svojo politično moč z njeno gospodarsko podlago. Tukaj pa se v denarnem razmerju med upnikom in dolžnikom zrcali samo nasprotje globlje ležečih gospodarskih življenjskih pogojev.

Povrnimo se k cirkulaciji blaga. Istočasno srečavanje blaga z denarjem je prenehalo. Denar funkcionira zdaj prvič kot merilo vrednosti pri določanju cene prodanega blaga. Dogovorjena cena blaga meri kupčev dolg, t. j. vsoto denarja, ki jo mora plačati ob določenem roku. Drugič denar funkcionira kot idealno (samo v predstavi, ne dejansko) nakupno

sredstvo. Čeprav obstoji denar samo v kupčevi obliki, da ga bo dal, vendar že tak denar povzroči, da blago menja roke. Šele ob zapadlem plačilnem roku pride plačilno sredstvo resnično v cirkulacijo, t. j. preide iz kupčevih rok v prodajalčeve. Plačilno sredstvo gre v cirkulacijo, toda šele potem, ko je blago že prišlo iz nje. Denar ne posreduje več dejanja, ampak ga samostojno zaključuje.

Prodajalec je spremenil blago v denar, da bi z denarjem zadostil svoji potrebi; zakladničar, da bi blago obdržal v obliki denarja; dolžni kupec, da bi mogel plačati. Če ne plača, se izvrši prisilna prodaja njegovega imetja. Družabna nujnost, ki izvira iz samih cirkulacijskih razmer, privede torej zdaj do tega, da denar postane pri prodaji sam sebi namen.

V vsakem določenem času cirkulacije predstavljajo zapadli dolgovi vsoto vrednosti blaga, ki jo je njega prodaja povzročila. Množina blaga, ki je potrebna, da se poplačajo, je najprej odvisna od hitrosti obtoka plačilnih sredstev. Ta je odvisna od dveh okoliščin: od tega, kako so razmerja med upniki in dolžniki med seboj poverljena, tako da A, ki prejme denar od svojega dolžnika B, plača dalje svojemu upniku C i. t. d. — in od dolžine presledkov med posameznimi plačilnimi roki. Sklenjena veriga plačil se bistveno razlikuje od prepletenosti nakupov in prodaje, ki smo jo poprej opazovali. V obtoku cirkulacijskega sredstva se zveza med kupci in prodajalci ne samo izraža, ampak tudi šele nastane v obtoku denarja in ž njim. Nasprotno pa gibanje plačilnega sredstva izraža zvezo, ki je obstojala že poprej.

S koncentracijo plačil na istem mestu se samoniklo razvijajo posebni zavodi in metode za njih poravnanje. Tako n. pr. medsebojno poračunavanje v srednjeveškem Lyonu. Terjatve A od B, B od C, C od A i. t. d. je treba samo postaviti skupaj, da bi se do nekega zneska med seboj razveljavile. Tako je treba poravnati samo preostali prebitek. Kolikor bolj se množi koncentracija plačil, tolako manjši postaja sorazmerno prebitek, torej množina cirkulirajočih

plačilnih sredstev. Če si zdaj ogledamo celotno vsoto denarja, ki obteka v danem časovnem presledku, je ta vsota pri dani hitrosti obtoka enaka

vsoti cen blaga, ki jih je treba plačati
plus vsoti zadnjih plačil
minus izenačujoča se plačila
minus število obtokov istega kosa denarja bodisi
kot cirkulacijskega bodisi kot plačilnega sredstva.

N. pr. kmet proda svoje žito za 40 M, ki so tako cirkulacijsko sredstvo. Na plačilni dan plača s tem platno, ki mu ga je dobavil tkalec. Tkalec kupi zdaj sveto pismo za gotovino — in teh 14 M znova funkcionira kot cirkulacijsko sredstvo — i. t. d. Torej v določenem časovnem presledku, n. pr. v enem dnevu, se obtočna množina denarja in krožeča množina blaga ne krijeta več. Še vedno obteka denar, ki predstavlja blago, ki je bilo že zdavnaj vzeto iz cirkulacije. In kroži blago, katerega protivrednost v denarju se bo prikazala šele v bodočnosti. Po drugi strani pa ne smemo smatrati za enaki količini plačilnih obvez, ki se vsak dan sprejemajo, in obvez, ki na isti dan zapadejo.

Kreditni denar izvira neposredno iz funkcije denarja kot plačilnega sredstva, ker zadolžnice za prodano blago služijo spet za prenos terjatev. Po drugi strani se pa z razširjenjem kreditnega sistema širi tudi funkcija denarja kot plačilnega sredstva.

Razvoj denarja kot plačilnega sredstva nujno zahteva zalogo denarja za plačilne roke dolžnih vsot. Dočim izginja z napredovanjem meščanske družbe tvorba zakladov kot samostojna oblika bogatenja, rase nasprotno v obliki rezervnih fondov za plačilna sredstva.

19. KROGOTOK KAPITALA IN OBTOČNI ČAS.

Ko smo spoznali bistvo denarja — da je v otipno telo spremenjen izraz menjalne vrednosti vsega drugega blaga, človeškega dela, ki tiči v njem — in ko smo ugotovili funkcije denarja v enostavni cirkulaciji blaga, je treba zdaj dalje preiskovati denar kot kapital.

Pri tem ne smemo pozabiti, da je kot kapital treba razumeti vsoto vrednosti, ki poraja večvrednost ali ki naj jo vsaj poraja. Denarni kapital je potemtakem kapital, ki obstoji v obliki denarja, ali vsota denarja, ki se uporablja v to svrhu, da bi porajala večvrednost. Videli smo, na kakšen način se ustvarja večvrednost pri produkciji blaga. Denarni kapital se mora torej uporabiti za produkcijo blaga in za to je predvsem potrebno, kupiti predmete, ki jih zahteva produkcija blaga, namreč produkcijska sredstva in delovno silo. Nato se lahko vrši produkcija. Ko je pri kraju, je treba njene izide še prodati, da se dobi denarni kapital — obenem s priraslo večvrednostjo — spet v svoji denarni podobi.

Krogotok kapitala se torej vrši v treh sledečih oddelkih:

P r v i o d d e l e k: Kapitalist se prikaže na blagovni trg in na delovni trg kot kupec; njegov denar se spremeni v blago in s tem izvrši prvo dejanje cirkulacije D—B.

D r u g i o d d e l e k: Nakupljeno blago se uporabi v produkciji in se v njej potroši. Rezultat je blago z večjo vrednostjo.

T r e t j i o d d e l e k: Kapitalist se vrne na trg kot prodajalec; njegovo blago se spremeni v denar, izvede drugo dejanje cirkulacije B—D.

Krogotok kapitala torej lahko nazorno pokažemo v sledeči formuli:

$$D - B \dots P \dots D_1 - B_1$$

kjer pike kažejo, da je cirkulacija prekinjena, B_1 ter D_1 pa označujeta z večvrednostjo povečana B in D .

Srednji oddelek, produkcijo, smo že natanko pretresli. Ostaneta prvi in tretji. Pri tem se umevno najprej ne smemo ozirati na vse slučajne, nebistvene okoliščine. Zato bomo vzeli ne samo, da se prodaja blago po svoji vrednosti, ampak da se prodaja tudi pri nespremenjenih okoliščinah. Torej se tudi ne bomo ozirali na spremembe vrednosti, ki lahko nastanejo med krogotokom.

$D-B$, prvi oddelek krogotoka, je nakup blaga z denarjem, ki je na razpolago kot kapital. Toda ne poljubnega blaga. To mora biti blago čisto določene kakovosti, namreč produkcijska sredstva in delovna sila. In ta morajo tudi biti med seboj v skladu. Morajo biti taka produkcijska sredstva, kakor jih zmore prav ta delovna sila predelovati. Če imenujemo delovno silo ds , produkcijska sredstva ps , se razdeli vsota denarja D na dva dela, od katerih kupi eden delovno silo, drugi primerna produkcijska sredstva; ta proces predočuje sledeča formula:

$$D - B \begin{cases} ds \\ ps \end{cases}$$

Toda ds in ps se morata skladati ne le po kakovosti, ampak tudi po množini. Ps morajo zadoščati, da zaposlijo ds in sicer tudi za večvrednost, ki jo je treba napraviti. Če je n. pr. dnevna vrednost delovne sile = 3 M in so te 3 M produkt 5 urnega dela, potem veljajo — po poprej razloženih zakonih kapitalistične produkcije — 3 M kot mezda za več kakor 5 ur, recimo za 10 ur dela. Če se je n. pr. sklenila taka pogodba s 50 delavci, potem imajo skupaj dobaviti kupcu čez dan 500 delovnih ur, od katerih obstoji 50 ur samo iz večdela. Kapitalist, ki kupi 50 delovnih sil, mora torej obenem kupiti toliko ps , da ne zadoščajo samo za 250, ampak za 500 delovnih ur. Raz-

merje, v katerem se mora deliti denarni kapital pri nakupu v ds in ps, je torej popolnoma določeno. Ko se je to zgodilo, ne razpolaga kapitalist samo s ps in ds, potrebnimi za produkcijo kakega koristnega predmeta, ampak razpolaga tudi s sredstvi, ki so nujno potrebna, da producira predmete z večjo vrednostjo, torej večvrednost. Njegov denarni kapital je postal produktiven kapital.

Vemo, da je D — ds, nakup delovne sile, bistvenejši pri teh dejanjih, ker nastaja večvrednost z uporabljanjem delovne sile. D — ps je potrebno le zato, da se kupljena delovna sila lahko udeleži. Čeprav se zato v dejanju D — ds srečata posestnik denarja in posestnik delovne sile samo kot kupec in prodajalec, vendar v tem procesu cirkulacije že tiči kapitalistično razmerje. Posestnik denarja, ki hoče prvič uporabiti svoj denar kot kapital, mora tudi v resnici kupiti najprej produkcijska sredstva, delovna splotja, stroje i. t. d., preden kupi delovno silo; kajti kadar preide slednja pod njegovo oblast, morajo biti psi že tu, da se ds dá uporabiti. Kapitalistični odnos, razredni odnos med kapitalistom in mezdnim delavcem je torej že od prej tu, je že osnovni pogoj v trenutku, ko se oba srečata v dejanju D — ds, in ta odnos je dan s tem, da so pogoji za uresničevanje delovne sile — življenjske potrebščine in produkcijska sredstva — kot tuja lastnina ločeni od posestnika delovne sile. Kapitalistični odnos med produkcijo se pokaže le zato, ker obstoji že v cirkulaciji v različnih ekonomskih temeljnih pogojih, ki se v njih srečujeta kupec in prodajalec v njunem razrednem odnosu.

*
* *
*

Ko je produkcija pri kraju, imamo tu množino blaga B_1 , n. pr. 10.000 kg preje, ki ima večjo vrednost kakor skupno blago, s katerim se je produkcija vršila. V tem prirastku vrednosti se kaže, da je producirano blago kapital. Zdaj ga je treba prodati. Kajti dokler leži mrtvo na trgu, stoji produkcija. Odvisno od hitrosti, s katero prehaja kapital iz blagovne

v denarno obliko, bo ista vrednost kapitala v zelo neenaki stopnji služila za novo tvorbo produkta in vrednosti. Količino blaga B_1 je nadalje treba prodati v vsem njenem obsegu. Bistveno je, da ne ostane niti en del tega neprodan. Samo če proda kapitalist vseh 10.000 kg preje, zamenja vso vrednost kapitala in večvrednost v denar. Po prodaji, na koncu vsega krogotoka je potem vrednost kapitala spet v isti obliki, v kateri ga je začela, torej ga lahko spet znova otvori kot denarni kapital in preleti.

Ko je prodaja $B_1 - D_1$ končana, ležita v vsoti denarja, ki pride kot zadnji rezultat celokupnega krogotoka, druga poleg druge prvotna vrednost kapitala in došla večvrednost, tako da se data poljubno ločiti. To je važno za nadaljevanje produkcije v oni meri, kakor se pač večvrednost h kapitalu prišteje: v celoti, deloma ali prav nič.

Kapital kroži normalno samo, dokler prehajajo njegovi razni oddelki brez zastoja drug v drugega. Po drugi strani je pa ta stvar po svoji naravi taka, da krogotok sam zahteva, da kapital v določenih rokih obtiči v posameznih oddelkih krogotoka.

Celokupni krogotok kapitala kaže notranjo zvezo med produkcijo in cirkulacijo. Kapital potrebuje v prvem oddelku svojega krogotoka splošne cirkulacije blaga, da dobi obliko, v kateri edini more fungirati v produkciji. Prav tako jo rabi v tretjem oddelku, da se znebi blagovne oblike, v kateri ne more obnoviti svojega krogotoka, in da obenem omogoči ločitev svojega lastnega krogotoka kapitala od cirkulacije njemu prirasle večvrednosti.

Krogotok denarnega kapitala je torej najbolj enostranska, zato najkrepkejša in najznačilnejša pojavna oblika industrijskega*) kapitala. Naravnost očiten nam je njegov smoter in gonilni motiv: povečanje vrednosti, napravljene denarja in akumulacija (kupim, da dražje prodam). S tem, da je prvi oddelek $D - B$, se pokaže tudi to, da sestavni deli produktivnega ka-

*) Za razliko od denarnega in tržovskega kapitala (ali kapitalista) imenuje Marx »industrijski« kapital vsak kapital, ki se udeležuje v produkciji, torej tudi v poljedelstvu. — Op. prev.

pitala izvirajo iz blagovnega trga in da je sploh cirkulacija, trgovina, pogoj za kapitalistični produkcijski proces. Krogotok denarnega kapitala ni samo cirkulacija blaga; on celó nastane samo s cirkulacijo, ki je predpogoj zanj.

Delovno silo, ki jo kapitalist kupi, mora praviloma plačati takoj, po poteku 1 do 2 tednov. Drugače je s produkcijskimi sredstvi. Tu sta nakupni in plačilni rok različna. Torej mora del denarja izvršiti dejanje D — B, dočim ostane drugi v denarnem stanju. Radi potreb cirkulacije se torej kopiči denar. Ker se ves cirkulaciji odtegnjeni denar hrani v obliki zaklada, spada k pravilnemu funkcioniranju denarnega kapitala zbiranje denarja za zaklad.

Se po drugi poti pride do zbiranja denarnega zaklada. V poglavju o akumulaciji smo videli, da večvrednost vedno znova dodajajo h kapitalu, t. j. da jo uporabljajo za razširjenje produkcije ali za ustanavljanje novih produkcijskih torišč. Zato pa mora biti primerno velika. Zadoščati mora za zaposlitev nekega števila delavcev in za nabavo zanje potrebnih produkcijskih sredstev. Kajti proporci, po katerih se more razširiti produkcija, niso poljubni, ampak tehnično predpisani. Če ne zadošča za to večvrednost, dosežena iz enega krogotoka kapitala, jo je treba zbirati, dokler ni po več krogotokih zrasla do potrebnega obsega. V vmesnem času torej odreveni v zaklad in tvori v tej obliki virtualni denarni kapital (t. j. denar, ki bi lahko služil kot kapital, pa še ne služi).

Če je blago, ki ga proda naš kapitalist, plačljivo ne takoj, ampak šele po krajšem ali daljšem roku, postane oni del večprodukta, ki se ima priseti h kapitalu, ne denar, ampak zadolžnica, lastninski naslov na protivrednost, ki jo kupec mogoče že poseduje, ali se je pa šele nadeja.

Ali se pozlačena večvrednost takoj spet lahko prišteje k proizvajajoči vrednosti kapitala, zavisi od okoliščin, ki so odvisne od tega, da večvrednost eksistira. Če naj ona služi kot denarni kapital v drugem samostojnem podjetju, mora imeti za to potrebno minimalno velikost. Če se naj uporabi za

razširjenje prvotnega kapitala, je za to prav tako potrebna neka minimalna velikost. Tako predilec ne more pomnožiti števila svojih vreten, ne da bi istočasno nabavil odgovarjajočih krtačnih in predilniških strojev, da se sploh ne oziramo na povečani izdatek za bombaž in za mezdo, kateri je osnovni pogoj za tako razširjenje podjetja. Dokler v denar spremenjena večvrednost nima tega minimalnega obsega, se mora krogotok kapitala večkrat ponoviti. Že gole detaljne spremembe, ki napravijo n. pr. predilne stroje produktivnejše, zahtevajo večjih izdatkov za predilni material, razširjenje pred-predilnih strojev i. t. d. V vmesnem času se torej kopiči večvrednost.

Ko je produkcija končana, vrže kapitalist svoje blago v cirkulacijo, da ga proda. To blago ima večjo vrednost kakor blago, ki ga je kupil kapitalist pred začetkom produkcije. S prodajo blaga potegne torej večjo vrednost v obliki denarja iz cirkulacije, nego jo je prvotno vrgel vanjo v obliki denarja. To pa zmore le zato, ker vrže v obliki blaga v cirkulacijo večjo vrednost, nego jo je nji odtegnil. V kolikor razmotrivamo samo industrijskega kapitalista, dovaja ta cirkulaciji vedno večjo vrednost blaga nego ji odtegne. Če bi se njegov dovoz blagovnemu svetu kril z njegovim povpraševanjem, ne bi bil njegov kapital dobičkanosno uporabljen. Kapitalist mora res dražje prodati, nego je kupil. Toda to se mu posreči samo zato, ker se je medtem manjvredno blago spremenilo s pomočjo produkcije v večvredno. Čim bolj dovažanje njegove blagovne vrednosti presega njegovo povpraševanje, toliko bolj se njegov kapital izkorišča. Kapitalist torej nikdar ne more stremeti za tem, da bi oboje spravil v ravnotežje, ampak da dviga svoje dovažanje kolikor mogoče visoko nad svoje povpraševanje.

Natanko isto velja za ves kapitalistični razred. Tu govorimo seveda le o povpraševanju, potrebnem za produkcijo, t. j. o povpraševanju po ds in ps.

Kakor smo na prejšnjem mestu razložili, se založeni kapital K razcepi; en del kupi ps, drugi del ds. Če gledamo po vrednosti, je torej povpraševanje

po ps manjše od založenega kapitala; zato še veliko manjše nego blagovni kapital, ki ga končno — po dovršeni produkciji — vržejo v cirkulacijo.

Povpraševanje po ds (primerjaj poglavje o akumulaciji) je neprestano manjše od povpraševanja po ps.

Kolikor delavec zamenja svojo mezdo kar največ za življenjske potrebščine in v kar največjem delu za nujne življenjske potrebščine, je kapitalistovo povpraševanje po ds indirektno obenem povpraševanje po konzumnih predmetih delavskega razreda. Toda to povpraševanje je = v in ni niti za atom večje (celo manjše, če delavec še varčuje pri svoji mezdi).

Celokupno kapitalistovo povpraševanje po blagu torej ne more biti nikdar večje nego $K = c + v$. Toda on dovaža $c + v + w$. Čim večja je profitna mera, t. j. čim večja je večvrednost v razmerju s kapitalom, tem bolj bo dovoz kapitalistovega blaga presegal njegovo povpraševanje, tem manjše bo njegovo povpraševanje v razmerju z njegovim dovozom.

Ne smemo pozabiti, da je njegovo povpraševanje po ps vedno manjše kakor njegov kapital, če računamo dan za dnevno. Predstavljajmo si nasproti njemu drugega kapitalista, ki mu dobavlja ta ps in ki dela z enakim kapitalom in pri sicer enakih okoliščinah; povpraševanje prvega kapitalista bo vedno po vrednosti manjše nego blagovni produkt drugega. Da je tu mnogo kapitalistov in ne eden, ne spremeni stvari prav nič. Recimo, da je njegov kapital 1.000 M, del c istega = 800 M; potem je njegovo povpraševanje po njih skupno = 800 M; skupaj ps dobavijo potem na 1.000 M kapitala, pri enaki profitni meri, ps v vrednosti 1.200 M; torej njegovo povpraševanje krije samo dve tretjini njih dovoza, dočim je njegovo lastno celokupno povpraševanje samo = štiri petine njegovega lastnega dovoza, če gledamo po velikosti vrednosti.

Samo če bi kapitalist zajedel vso večvrednost in bi nadaljeval produkcijo s kapitalom v njegovi prvotni velikosti, bi bilo njegovo povpraševanje enakovredno njegovemu dovozu. Toda tudi takrat dela k o t k a-

pitalist samo povpraševanje po štirih petinah svojega dovoza (po velikosti vrednosti); eno petino potroši kot nekapitalist.

To bi pa pomenilo neeksistiranje kapitalistične produkcije in s tem neeksistiranje industrijskega kapitalista samega. Je pa tudi tehnično nemogoče. Kapitalist mora napravljati ne samo rezervni kapital za možno valovanje cen in da bi lahko počakal najugodnejših konjunktur za nakup in prodajo; ampak mora akumulirati kapital, da bi razširil produkcijo in utelesil tehnične napredke v svoj obrat.

Da pa akumulira kapital, mora najprej del w v obliki denarja, ki mu je pritekkel iz cirkulacije, pustiti doraščati kot zaklad, dokler ni ta dobil potrebnih dimenzij. Dokler denar samo zbira, se kapitalistovo povpraševanje ne pomnoži; denar je imobiliziran (postal nepremičen); kapitalist ne jemlje blagovnemu trgu nikakega ekvivalenta v blagu za denar, ki mu ga je odvezel za dovoženo blago.

Na kredit se tu ne oziramo; in h kreditu pa spada, da kapitalist n. pr. nalaga denar v oni meri, kakor ga kopiči, pri banki na tekoči račun proti obrestim.

Celokupni čas,*) ki ga rabi kapital za svoj krogotok, je enak vsoti časa za njegovo produkcijo in časa za njegovo cirkulacijo ali obtok.

V produkcijskem času je vsebovan čas za predelovanje, vendar je produkcijski čas daljši nego goli čas za predelovanje. Produkcija lahko potrebuje večkratnega prekinjenja delovnega procesa, v katerem prepuste delovni predmet učinkovanju fizičnih procesov brez nadaljnega sodelovanja človeškega dela; n. pr. žito, ki je posejano, vino, ki vre v kleti, delovni material mnogih manufaktur, n. pr. strojarstva, ki ga prepuste kemičnim procesom. Nadalje mora kapitalist imeti v zalogi sirovine i. t. d., in tudi delovna sredstva, stroji i. t. d. prebijejo mnogo časa v produkciji, ne da bi producirali.

Vse to je počivajoči kapital. Kolikor je delo v tem stadiju mogoče — n. pr. da se vzdržujejo zaloge

*) Od tu dalje II. knj., 5. pogl.

v dobrem stanju — je delo produktivno in tvori večvrednost, ker enega dela tega dela, kakor vsakega drugega meznega dela, ne plačajo. Normalno prekinjenje vsega produkcijskega procesa nasprotno ne producira niti vrednosti niti večvrednosti. Odtod stremljenje po zaposlitvi delavcev tudi ponoči.

Prekinjenje delovnega časa, ki ga mora delovni predmet prestati med samo produkcijo (n. pr. izsuševanje lesa) ne tvori ne vrednosti ne večvrednosti.

Naj bo razlog za presežek produkcijskega časa nad delovnim časom kakršenkoli, v nobenem od teh primerov ps ne vsesajo dela, torej tudi ne večdela. Odtod tendenca kapitalistične produkcije za tem, da bi se kolikor mogoče skrajšal presežek produkcijskega časa nad delovnim časom.

Razen produkcijskega časa mora kapital prebiti cirkulacijski čas (obtočni čas). V tem času ne producira niti blaga niti večvrednosti. Kolikor je obtočni čas daljši, toliko je producirana večvrednost razmeroma manjša. Čim bolj se kapitalistu posreči pospešiti obtočni čas, tem večja je večvrednost. To ojačuje napačno sliko, kakor da bi večvrednost izvirala iz cirkulacije.

20. STROŠKI CIRKULACIJE.

a) Nakupovanje in prodajanje.

Ker smo vzeli, da se blago kupuje in prodaja po svoji vrednosti, gre pri teh procesih samo za zamenitev iste vrednosti iz denarne oblike v blagovno obliko in narobe. (Saj če ne prodajajo blaga po njegovi vrednosti, ostane zato tudi vsota prodanih vrednosti nespremenjena; kar je na eni strani plus, je na drugi minus).

Prodaja stane časa in delovne sile, toda ne za ustvarjanje vrednosti, ampak za obračanje vrednosti iz ene oblike v drugo, pri čemer nič ne dè, da si pri tej priliki na obeh straneh skušajo prilastiti kako presežno množino vrednosti. To delo, ki ga slabi nameni z obeh strani še večajo, prav tako ne ustvarja vrednosti, kakor delo, ki se vrši pri sodnem procesu, ne poveča velikosti vrednosti spornega predmeta. Če torej posestniki blaga niso kapitalisti, ampak samostojni neposredni producenti, je čas, ki ga uporabljajo za nakup in prodajo, odbitek od njihovega delovnega časa in zato so vedno (v starem, kakor tudi v srednjem veku) skušali take posle preložiti na praznike.

Dimenzije, ki jih promet blaga zavzema v rokah kapitalistov, seveda ne morejo tega, vrednost neustvarjajočega dela spremeniti v vrednost ustvarjajoče delo. Prav tako se ne more zgoditi tak čudež na ta način, da bi kapitalisti naložili to delo drugim osebam.

Za kapitalista, ki daje drugim delati za sebe, postane nakup in prodaja ena od glavnih funkcij. Ker si v večjem obsegu prilašča produkt mnogih, ga mora

v takem tudi prodajati in pozneje nakupovati elemente za produkcijo. Niti nakup niti prodaja ne ustvarjata vrednosti ne prej ne potem. Napačno dozdnevno sliko dela trgovski kapital, o katerem bomo govorili kasneje. Toda toliko je že od začetka jasno: — Če en trgovec z lastnim kapitalom — zaradi delitve dela — prevzame prodajo blaga za mnogo trgovcev, lahko za nje skrči čas nakupovanja in prodajanja. Potem ga je treba smatrati kot stroj, ki zmanjšuje brezkoristno trošenje sil ali pomaga sprostiti produkcijski čas. Toda značaj tega dela se s tem nič ne spremeni, s tem se ne začne ustvarjati vrednost.

Recimo (ker bomo trgovca kot kapitalista in trgovski kapital šele pozneje razmotrivali), da je ta agent za nakupovanje in prodajanje tovarnarjev nastavljenec, ki prodaja svojo delovno silo. Živi od svojega delovanja v nakupovanju in prodajanju, kakor kdo drugi n. pr. od predenja ali svaljkanja. Opravlja potrebno funkcijo. Dela tako kakor drugi, toda vsebina njegovega dela ne ustvarja ne vrednosti ne produkta. On sam spada k potroškom produkcije. Njegova korist ne obstoji v tem, da bi spreminjal neproduktivno delo v produktivno, temveč v tem, da se v to neproduktivno funkcijo veže čim manjši del družbine delovne sile in delovnega časa. Še več. Vzeli bomo, da je on samo mezdni delavec, zastran mene lahko tudi bolje plačan. Naj bo njegova plača kakršnakoli, kot mezdni delavec dela del svojega časa zastonj. Dobi mogoče vsak dan vrednostni produkt 8 delovnih ur in dela 10 ur. 2 uri večdela, ki ga opravlja, prav tako ne producirata vrednosti kot je ne 8 ur njegovega potrebnega dela. Toda cirkulacijski stroški, ki jih predstavlja, se zmanjšajo za $\frac{1}{5}$. Za kapitalista, ki ga ima zaposlenega, se cirkulacijski stroški njegovega kapitala, ki tvorijo odbitek od njegovega dohodka, zmanjšajo, če ne plača 2 ur.

Pod vsakim pogojem predstavljajo za to uporabljene delovne ure cirkulacijski strošek, ki prodanim vrednostim ne dodaja nič. To je isto, kakor če bi spremenili del produkta v stroj, ki bi kupoval in pro-

dajal ostali del produkta. Ta stroj povzroči odbitek od produkta, čeprav lahko zmanjša v cirkulaciji izdano delovno silo i. t. d. Tvorí samo del cirkulacijskih stroškov.

b) Knjigovodstvo.

Poleg pravega nakupovanja in prodajanja se troši delovni čas v knjigovodstvu, ki zahteva povrhu še produkcijskih sredstev, peres, črnila, papirja, pisalne mize, stroškov za prostore. S tem je popolnoma tako kakor z delom pri nakupu in prodaji.

Dokler posamezen producent blaga vodi knjigo samo v svoji glavi ali samo postrani izven svojega produkcijskega časa, toliko časa je očitvidno, da to njegovo delovanje in delovna sredstva, ki jih morda pri tem rabi, tvorijo odbitek tako od časa kakor od delovnih sredstev, ki jih more produktivno uporabiti. Tega nič ne predrugači niti obseg funkcije niti njena osamosvojitvev kot delo posebnih knjigovodij.

Že prastare indijske skupnosti so imele knjigovodjo za poljedelstvo. Knjigovodstvo je tukaj postalo edina funkcija posebnega komunalnega uradnika. Ta delitev dela prihrani čas, trud in izdatke. Toda produkcija in knjigovodstvo o produkciji ostaneta prav tako različni stvari kakor tovor na ladji in tovorni list. S knjigovodjo je produkciji odvzet en del skupnostne delovne sile; stroškov njegove funkcije ne nadomešča njegovo lastno delo, marveč odbitek od komunalnega produkta. Kakor s knjigovodjo indijske občine, tako je na koncu koncev tudi s kapitalistovim knjigovodjo.

Vendar je neka razlika med stroški, ki izvirajo iz knjigovodstva, in med stroški, ki izvirajo iz nakupa in prodaje. Slednji izvirajo samo odtod, ker je produkt blago; izginili bi torej, kakor hitro bi dobila produkcija kako drugo družbeno obliko. Nasprotno postaja knjigovodstvo kot kontrola in idealna zveza produkcije toliko potrebnejše, kolikor bolj se dviga produkcija na družabni razvojni lestvici in izgublja individualni značaj; torej bolj nujno v kapitalistični produkciji kakor v razcepljeni pri rokodelskem ali

pri kmečkem obratovanju; bolj nujno v skupni produkciji kakor v kapitalistični. Stroški knjigovodstva se pa manjšajo s koncentracijo produkcije.

c) Stroški za denar.

Blago, ki fungira kot denar, ne prihaja v konzum. To je družabno delo, vezano v taki obliki, da služi samo kot cirkulacijski stroj. Razen tega, da je del družabnega bogastva zvezan v to neproduktivno obliko, zahteva obraba denarja stalnega nadomestka. Stroški za nadomestitev so pri kapitalistično razvitih narodih znatni, ker je v denarno obliko zvezano bogastvo sploh obsežno. Zlato in srebro kot denarno blago tvorita za družbo cirkulacijske stroške, ki izvirajo samo iz določene družabne oblike produkcije. To so potroški produkcije blaga sploh, del družabnega bogastva, ki ga je treba žrtvovati za cirkulacijo.

d) Hranilni stroški.

Če naj se produkcija in reprodukcija neprekinjeno nadaljujeta, mora biti neka množina blaga (produkcijska sredstva) neprestano na trgu, mora torej tvoriti zalogo. Prav tako mora delavec nahajati večino svojih življenjskih potrebščin že v zalogi na trgu. To zahteva stavb, skladišč, rezervoarjev, torej naložb konstantnega kapitala, prav tako plačevanja delovnih sil za spravlanje blaga. Razen tega se blago kviri in je izpostavljeno škodljivim prirodnim vplivom. Za varnost pred tem je treba naložiti dodatnega kapitala, deloma v delovnih sredstvih, deloma v delovni sili.

Ti cirkulacijski stroški se razlikujejo od doslej navedenih v tem, da v nekem obsegu prehajajo v vrednost blaga. Kolikor po zalaganju blaga povzročeni cirkulacijski stroški izvirajo le odtod, ker potrebujejo časa za spremenitev dovršenih vrednosti iz blagovne v denarno obliko, imajo docela značaj cirkulacijskih stroškov, naštetih pod a—c. Po drugi strani se vrednost blaga tukaj samo ohranja oz. množi, ker delujejo na uporabno vrednost s takimi opravili, katera

učinkujejo na uporabne vrednosti kot dodatno delo (knjigovodstvo, nakupovanje in prodajanje i. t. d. ne učinkujejo na uporabno vrednost). Seveda se tu uporabna vrednost niti ne večja niti ne množi, ampak nasprotno pojema. Toda njeno pojemanje se omejuje, zadržuje. Tudi vrednost, ki je v blagu, se tu ne poveša. Dodajajo ji pa novega dela, ki je upredmeteno in živo.

e) Transport.

Ni potrebno, da bi se tu lotili vseh podrobnosti cirkulacijskih stroškov, kot n. pr. zavijanja, sortiranja i. t. d. Splošni zakon je, da nobeni cirkulacijski stroški, ki izvirajo le iz spremembe oblike blaga, ne dodajajo blagu vrednosti. To so goli stroški za spreminjanje vrednosti iz ene oblike v drugo in spadajo k postranskim stroškom kapitalistične produkcije. Nadomestiti se morajo iz večprodukta in tvorijo, če gledamo ves kapitalistični razred, odbitek od večvrednosti ali večprodukta, popolnoma tako, kakor je za delavca izgubljen oni čas, ki ga rabi za nakupovanje svojih življenjskih potrebščin. Transportni stroški so pa prevažnega pomena, tako da si jih tu moramo še kratko ogledati.

Cirkulacija blaga se lahko izvrši brez njegovega fizičnega premikanja in transport produktov brez cirkulacije blaga. Hiša, ki jo A proda B-ju, cirkulira kot blago, pa ne gre na sprehod. Premične blagovne vrednosti, kakor bombaž ali sirovo železo, tiče v istem skladišču, dočim ga špekulantje medtem po desetkrat kupijo in spet prodajo. Tukaj se resnično giblje lastninski naslov na stvar, ne pa stvar sama. Po drugi strani je bila transportna industrija n. pr. v državi Inkov velikega pomena, čeprav produkt ni cirkuliral kot blago in se prav tako ni razdeljeval z menjalno trgovino.

Množine produktov se s transportom ne večajo. Tudi če ta morda povzroči, da se njihove naravne lastnosti predrugačijo, je to le neizogibno zlo, ne pa nameravan koristni učinek — razen nekaterih izjem. Toda uporabna vrednost stvari se

uresniči šele v njihovem konzumu in za ta je pač lahko potrebno, da morajo stvari premeniti svoj kraj. Torej šele transport dokončuje produkcijo. V njem naloženi produktivni kapital dodaja torej transportiranemu blagu vrednost, in sicer deloma s prenašanjem vrednosti transportnih sredstev, deloma z dodajanjem vrednosti po transportnem delu. Slednje dodajanje vrednosti se deli, kakor pri vsaki kapitalistični produkciji, v nadomestitev mezde in večvrednost.

V vsaki produkciji ima velik pomen premenitev kraja in za to potrebna delovna sredstva in delovne sile — n. pr. bombaž, ki se pomika iz krtačnega v predilni prostor, premog, ki ga dvigajo iz jame na površje. Prehod izgotovljenega produkta kot izgotovljenega blaga iz enega samostojnega produkcijskega kraja v drugega, ki je prostorno oddaljen od prvega, kaže isti proces samo na višji razvojni stopnji. Transportu produktov iz enega produkcijskega prostora na drugega sledi še transport izgotovljenih produktov iz produkcije v konzum. Produkt je gotov za konzum šele takrat, ko je dovršil to gibanje.

21. TRGOVSKI KAPITAL IN DELO TRGOVSKIH NAMEŠČENCEV.

Vsak proizvajajoči kapital mora, kakor smo videli, zamenjati izgotovljeno blago v denar in denar spet v ps in ds, mora torej stalno prodajati in kupovati. To delovanje mu deloma odvezemajo trgovci s samostojnim kapitalom.

Rečimo, da ima trgovec z blagom 60.000 M in kupi s tem n. pr. 30.000 metrov platna od tekstilnega tovarnarja. Teh 30.000 metrov proda recimo z 10 odstotki profita. Z izkupljenim denarjem znova kupi platno in ga znova proda; stalno ponavlja posel kupovanja, da bi prodajal, ne da bi medtem produciral.

Kar se tiče tovarnarja platna, je ta s trgovčevim denarjem dobil plačano vrednost svojega platna in če ostanejo okoliščine sicer enake, more zdaj spet kupiti za denar prejo, premog, delovne sile i. t. d. in nadaljevati svojo produkcijo.

Toda čeprav je prodaja platna zanj opravljena, vendar še ni za platno samo. To je še vedno na trgu kot blago, namenjeno za prodajo. S tem platnom se ni zgodilo nič drugega, kakor zamena osebe njegovega posestnika.

Recimo, da bi se trgovcu ne posrečilo prodati teh 30.000 metrov platna, dokler ne bi tovarnar izgotovil novih 30.000 metrov. Potem jih trgovec ne more znova kupiti. Tedaj pride do zastoja, produkcijo je treba prekiniti. Vsekakor bi tovarnar lahko imel na razpolago drug denar, s katerim bi nadaljeval produkcijo. Toda to nič ne predrugači dejstva, da je nadaljevanje produkcije s tem kapitalom prekinjeno. Tako postane očitno, da trgovčevo delovanje ni nič drugega, kakor ona pro-

daja blaga, ki bi jo sicer moral tovarnar sam opraviti. Če bi namesto neodvisnega trgovca kak tovarnarjev nastavljenec izvrševal izključno le nakupovanje in prodajanje, ne bi ta zveza ostala niti za trenutek prikrita.

Če bi moral tovarnar platna čakati, da bi njegovo platno resnično prešlo v roke zadnjega kupca, konzumenta, bi se njegova reprodukcija prekinila. Ali bi pa moral svoje posle omejiti in obdržati večjo zalogo denarja, če bi ne hotel prekiniti. Te delitve njegovega kapitala trgovčevo posredovanje ne odstrani. Toda brez tega posredovanja bi morala biti denarna rezerva večja in obseg produkcije temu primerno manjši. Obenem si tovarnar prihrani čas od prodajanja, ter ga lahko uporablja za nadzorovanje produkcije.

Če trgovčev kapital ne prekorači svojega potrebnega obsega, je smatrati:

1. da je kapital, ki se peča izključno z nakupovanjem in prodajanjem, (k čemur razen denarja za nakup blaga spada tudi denar za skladišče, transport, trgovske mezdne delavce i. t. d.), zaradi delitve dela manjši, nego bi bil, če bi moral tovarnar sam skrbeti za celo razpečavanje blaga;

2. ker se peča trgovec izključno s tem poslom, se njegovo blago izpremeni prej v denar ne samo za tovarnarja, ampak sam blagovni kapital najde kupca večinoma hitreje, nego v tovarnarjevih rokah;

3. če vzamemo celokupni trgovski kapital v primeri s proizvajajočim kapitalom, lahko predstavlja en obrat (ali preobrazba) trgovskega kapitala ne samo obrate mnogo kapitalov v eni panogi, ampak obrate celega števila kapitalov v različnih panogah. Kajti trgovec s platnom, ki bo prodal produkt prvega fabrikanta, preden je imel ta spet enako količino platna gotovega, lahko vmes kupi od enega ali od več drugih tovarnarjev platna in ga proda. Ali pa lahko po prodaji platna v presledku, dokler ne postane spet novo platno gotovo, kupi svilo.

Isti trgovski kapital more torej zaporedoma posredovati različne preobrazbe (obrate) v eni panogi

naloženih kapitalov, in po tem ne nadomešča samo ene denarne rezerve, ki bi jo moral imeti posamezen tovarnar. Ko je trgovec n. pr. prodal žito enega zakupnika, lahko z istim denarjem kupi in proda žito drugega i. t. d., dočim je obrat (preobrazba) zakupniškega kapitala, ne glede na cirkulacijski čas, omejena po produkcijskem času, ki traja eno leto.

Kolikor hitreje se trgovski kapital preobraža, toliko manjši, in kolikor počasneje se preobraža, toliko večji je del celokupnega denarnega kapitala, ki deluje kot trgovski kapital.

Videli smo, da dejanja prodajanja in nakupovanja ne ustvarjajo niti vrednosti niti večvrednosti, ampak nasprotno ovirajo tvorbo vrednosti in večvrednosti. Če ta dejanja namesto industrijskih kapitalistov izvršujejo druge osebe, se stvar seveda nič ne spremeni. Torej če se ne oziramo na prav za prav netrговske funkcije, — kakor shranjevanje, špediranje, prevažanje, sortiranje, ki vse prej tvorijo nadaljevanje produkcije — in se omejujemo na njegovo pravo funkcijo nakupovanja v svrhu prodajanja, vidimo, da trgovski kapital ne ustvarja niti vrednosti niti večvrednosti, ampak posreduje samo zameno že obstoječih vrednosti za denar. Pri vsem tem mora dati letni povprečni profit. Če bi dajal višji povprečni profit nego proizvajajoči kapital, bi se slednji deloma spremenil v trgovski kapital. Če bi dajal nižji povprečni profit, bi se zgodilo obratno. Nobena vrsta kapitala ne more lažje premeniti svoje funkcije, kakor trgovski kapital.

Ker trgovski kapital sam ne ustvarja večvrednosti, je jasno, da tvori večvrednost, ki mu pripade v obliki povprečnega profita, del večvrednosti, ki jo ustvarja celokupni produktivni kapital. Toda vprašanje je zdaj to: Kako trgovski kapital pritegne nase pripadajoči del večvrednosti?

Samo navidezno je, da bi bil trgovski profit golo povišanje cene blaga nad njegovo vrednost.

Jasno je, da more dobiti trgovec svoj profit samo iz cene blaga, ki ga je prodal, in še bolj, da mora biti ta profit, ki ga napravi pri prodaji blaga, enak

presežku njegove prodajne cene čez njegovo kupno ceno.

Mogoče je, da nastanejo za nakupom blaga in pred njegovo prodajo dodatni stroški (cirkulacijski stroški). Če se to dogodi, je jasno, da presežek prodajne cene nad kupno ceno ne predstavlja samo profita. Da bo raziskovanje enostavnejše, postavimo najprej, da ne nastane nič takih stroškov.

Kako je potem mogoče, da proda trgovec blago po višji ceni, nego ga je kupil?

Pri proizvajajočem kapitalistu smo na to vprašanje že odgovorili. Njegova nabavna cena je enaka resnično porabljenemu delu njegovega kapitala, $c + v$; k temu pride povprečni profit in tako nastane tovarnarjeva prodajna cena, ki smo jo imenovali »p r o d u k c i j s k o c e n o«. Če seštejemo vse produkcijske cene vsega razpoložljivega blaga, je vsota enaka resnični vrednosti vsega blaga, t. j. enaka delu, ki ga blago resnično vsebuje. In tako dobimo, da so — vsaj po našem dosedanjem opazovanju — prodajne cene tovarnarjev v njihovi celoti enake vrednostim blaga, enake delu, ki ga to vsebuje, njihove nabavne cene pa dalje enake samo plačanemu odlomku tega dela.

Toda s trgovcem blaga je drugače. On ne producira, ampak samo nadaljuje s prodajo blaga, ki jo je začel tovarnar.*) Tovarnar ima pred začetkom prodaje že večvrednost v obliki blaga v svojih rokah in jo s prodajo samo zamenja za denar. Trgovec mora s prodajo šele napraviti svoj profit. To je na videz samo tako mogoče, da doda k tovarnarjevi produkcijski ceni še pribitek. Ker je torej celota vseh produkcijskih cen enaka celotni vsoti vrednosti vsega blaga, dobimo na videzno, da morejo trgovci delati svoje profite le s tem, da prodajajo blago dražje, nego je vredno.

*) Bralec je že opazil, da smo tu z izrazom »tovarnar« nadomestili daljši izraz »proizvajajoči kapitalist«. K »tovarnarju« v tem smislu spadajo torej tudi poljedelci i. t. d., kolikor proizvajajo. — J. B.

To obliko pribitka je zelo enostavno razumeti. In v resnici je vsa predstava o izvoru profita iz prodaje blaga nad njegovo vrednostjo izšla iz naziranja trgovskega kapitala. Če pogledamo pobljže, se pa kmalu pokaže, da je to samo navidezno. (Tu gre še vedno samo za povprečnost, ne za posamezne primere).

Zakaj smo postavili, da more prodajalec blaga realizirati profit recimo 10 odstotkov pri svojem blagu samo s tem, da ga prodaja za 10 odstotkov preko njegove produkcijske cene? Ker smo vzeli, da ga je produktivni kapitalist prodal trgovcu po njegovi produkcijski ceni. Produkcijska cena je pa, na kar še enkrat spominjamo, enaka nabavni ceni + povprečnemu profitu. To se pravi, da smo vzeli, da trgovec plača tovarnarju ono produkcijsko ceno, ki nastane, če se ravna povprečni profit brez ozira na trgovski kapital! Vzeli smo, da **trgovski kapital ne sodeluje pri tvorbi splošne profitne mere!** To je pa docela nemogoča predpostavka.

Recimo, da je v letu založeni produkcijski celotni kapital = $720c + 180v = 900$ (morda milijonov M) in $w' = 100\%$.) Produkt torej $720c + 180v + 180w = 1080$. Profitna mera za celotni kapital je potem $= \frac{180}{900} = 20$ odstotkov. To je potem povprečna profitna mera. Sedaj pa vzemimo, da je potrebno razen teh 900 produktivnega kapitala še 100 trgovskega, ki ima v razmerju s svojo velikostjo isti delež na profitu kakor oni. Ta tvori potem $\frac{1}{10}$ skupnega kapitala 1000 in je potem deležen $\frac{1}{10}$ skupne večvrednosti 180, tako da dobi profit 18%. Dejansko je torej profita, ki ga je razdeliti med ostalih $\frac{9}{10}$ celotnega kapitala, samo še = 162, t. j. na kapital 900 prav tako 18%. Cena, po kateri posestniki produktivnega kapitala prodajajo celokupno producirano blago trgovcem, je torej = $720c + 180v + 162w$

*) w' pomeni v Marxovih formulah večvrednostno mero (razmerje med večvrednostjo in mezdo); p' = profitna mera (razmerje med večvrednostjo in vsem založenim kapitalom). — J. B.

= 1062. In če trgovec svojemu kapitalu 100 prišteje povprečni profit 18 odstotkov, prodaja blago po $1062 + 18 = 1080$, t. j. po njegovi vrednosti, čeprav napravi svoj profit samo v cirkulaciji in po njej in samo s presežkom svoje prodajne cene čez svojo nakupno ceno.

Pri tvorbi splošne profitne mere sodeluje torej trgovski kapital sorazmerno z delom,*⁾ ki ga tvori pri celokupnem kapitalu. V povprečni profitni meri je že vračunan del celokupnega profita, ki odpade na trgovski kapital.

Produksijska cena, ki po njej prodaja produktivni kapitalist kot tak, je torej manjša nego resnična produktijska cena blaga; ali, če opazujemo celokupno blago, so cene, po katerih ga prodaja produktivni kapitalistični razred, manjše od njegove vrednosti. Ko proda (v gornjem primeru) trgovec blago, ki ga stane 100, za 118, seveda prišteje 18 odstotkov; toda ker je blago, ki ga je kupil za 100, vredno 118, ga zato ne proda čez njegovo vrednost.

Iz dosedanjega sledi:

1. Čim večji je trgovski kapital v razmerju z industrijskim, tem manjša je mera industrijskega profita in obratno;

2. če profitna mera vedno premalo izraža mero resnične večvrednosti, t. j. stopnjo izkoriščanja dela (tako da se n. pr. v gornjem primeru 100% -na nadvrednostna mera pojavlja kot 20% -ni profit), se kaže stopnja izkoriščanja še manjša pri vračunanju deleža, ki pripada trgovskemu kapitalu (tukaj torej 18% namesto 20%).

Zdaj se vprašamo: Kako je s trgovskimi mezdnimi delavci, ki jih ima zaposlene prodajalec blaga?

Po eni strani je tak trgovski nameščenec mezdni delavec kot vsaki drugi. Za nakup njegove delovne sile služi trgovčev variabilni kapital, ne pa denar, namenjen za trgovčevo privatno preživljanje. Trgovec je ne kupuje za svojo privatno oskrbo, ampak

*) »delom« od samostalnika »del« in ne od »delo«. Torej tako kakor »sorazmerno z udeležbo«. — Prev.

v ta namen, da bi povečala vrednost v trgovini založenega kapitala. Tudi se ravna vrednost njegove delovne sile in odtod njena mezda — kakor pri vseh drugih mezdnih delavcih — ne po produktu dela, ampak po stroških za obnovitev nameščenčeve delovne sile.

Toda med njim in med delavci, ki so zaposleni naravnost pri proizvajajočem kapitalu, je na vsak način ista razlika kakor med trgovskim in produktivnim kapitalom in odtod med trgovcem in tovarnarjem. Kajti ker trgovec samo posreduje promet blaga in ne producira niti vrednosti niti večvrednosti, je prav tako nemogoče, da bi trgovski nameščenci neposredno zanj ustvarjali večvrednost. (Tukaj, kakor pri produktivnih delavcih, predpostavljamo, da določa mezo vrednost delovne sile, da se torej trgovec ne obogati z odbitkom od mezde).

Težkoč z ozirom na trgovske nameščence ne povzroča razlaga, zakaj ti direktno producirajo za svojega zaposlovalca profit, čeprav ne producirajo direktno večvrednosti. To vprašanje smo v resnici že rešili, ko smo pokazali, odkod sploh prihaja trgovski profit. Kakor dela produktivni kapital profit na ta način, da prodaja v blagu ležeče delo, za katero ni plačal nič, natanko tako dela trgovski kapital svoj profit na ta način, da plača produktivnemu kapitalu od tega neplačanega dela samo en del, potem pa, kadar sam proda blago, si da bkrati plačati ta del. Produktivni kapital producira večvrednost z direktnim prilaščanjem neplačanega dela; trgovski kapital si da prenesi del že obstoječe večvrednosti na sebe. Za posameznega trgovca je množina njegovega profita odvisna od množine kapitala, ki ga more uporabljati za nakupovanje in prodajanje; ta je pa toliko večja, kolikor večje je neplačano delo njegovih nameščenčev. Samo opravilo, s pomočjo katerega priteka trgovskemu kapitalu profit, dá trgovec večji del opravljati po svojih nameščenjih. Njihovo neplačano delo, čeprav ne ustvarja večvrednosti, mu pa ustvarja prilaščevanje večvrednosti, kar pomeni za posamezni kapital isto; to delo je torej za ta kapital vir profita. Trgovsko poslovanje se si-

cer nikdar ne bi moglo vršiti na višji stopnji, na kapitalističen način. Kakor neplačano delo produktivnega delavca njegovemu zaposlovalcu direktno ustvarja večvrednost, tako ustvarja neplačano delo trgovskega nameščenca trgovskemu kapitalu delež pri oni večvrednosti.

Težava pri trgovskem nameščencu je nasprotno v tem: Ker trgovčevo delo samo ne ustvarja vrednosti — čeprav mu preskrbuje delež pri že nastali večvrednosti — kako je z njegovim variabilnim kapitalom, iz katerega plačuje svojim nastavljenecem mezde? Ali ne velja ta variabilni kapital obenem kot založeni trgovski kapital? Če ne, bo to morda nasprotovalo zakonu o izenačenju profitne mere; kateri kapitalist bi zalagal 150, če bi mogel samo 100 smatrati za založeni kapital? Če pa da, potem bo to morda nasprotovalo bistvu trgovskega kapitala. Kajti ta kapital ne pridobiva svojega profita s tem, da spravlja tuje delo v gibanje, marveč s tem, da sam kupuje in prodaja.

Če bi vsak trgovec posedoval samo toliko kapitala, kolikor ga je osebno zmožen preobraziti s svojim lastnim delom, bi bil trgovski kapital neskončno razcepljen; ta razcepljenost bi rasla v istem obsegu, kakor bi produktivni kapital produciral na večji stopnji in delal z večjimi množinami. Torej rastoča neskladnost med obema. V isti meri, kakor bi se kapital v produkciji centraliziral, bi se v cirkulaciji decentraliziral. Produktivni kapitalist bi moral potem uporabljati neskončno veliko časa, dela in denarja, ko bi imel opravka s 1000 trgovci namesto s 100. S tem bi korist, ki je nastala od osamosvojitve trgovskega kapitala, večinoma izginila; razen čisto trgovskih stroškov bi nastali tudi drugi cirkulacijski stroški, sortiranje, špediranje i. t. d. Taka bi postala stvar za produktivni kapital.

Oglejmo si zdaj trgovski kapital. Prvič, kar se tiče čisto trgovskih opravil. Računanje z velikimi številkami ne stane nič več časa kakor z majhnimi. Desetkrat toliko časa stane napraviti 10 nakupov po 100 M kakor e n nakup za 1000 M. Desetkrat toliko korespondence, papirja, poštnine stane dopisovanje

z 10 malimi trgovci kakor z enim velikim. Omejena delitev dela v trgovski delavnici, kjer eden vodi knjige, drugi blagajno, tretji dopisuje, ta kupuje, oni prodaja, ta potuje i. t. d., prihrani ogromne količine delovnega časa, tako da število trgovskih delavcev, ki jih uporabljajo v veletrgovini, ni prav v nobenem razmerju z velikostjo poslovanja. Do tega pride zato, ker ista funkcija stane v trgovini vse bolj nego v industriji vseeno enako veliko delovnega časa, če se opravlja v velikem ali v majhnem obsegu. Zato se tudi koncentracija pokaže v trgovskem poslovanju zgodovinsko poprej kakor v industrijski delavnici). Dalje potem izdatki konstantnega kapitala. 100 majhnih poslovalnic stane neskončno več kakor ena velika, 100 majhnih skladišč neskončno več kakor eno veliko i. t. d. Prevozni stroški, ki spadajo k trgovskemu poslovanju vsaj kot stroški, ki jih je treba založiti, naraščajo z razcepljenostjo.

Produktivni kapitalist bi v trgovskem oddelku svojega poslovanja moral izdajati več dela in več stroškov. Če bi bil določen trgovski kapital razdeljen na veliko majhnih trgovcev, bi zaradi te razcepljenosti zahteval veliko več dela za izvrševanje svojih funkcij in razen tega bi bilo potreba večjega trgovskega kapitala, za preobrazbo določenega blagovnega kapitala. Če imenujemo celokupni trgovski kapital, ki je naložen direktno v nakupu in prodaji blaga, B, in odgovarjajoči variabilni (za plačo trgovskih nameščencev izdani) kapital b, je $B + b$ manjši, kakor bi bil celokupni trgovski kapital B, če b ne bi obstojal, t. j. če bi se vsak trgovec prebil brez pomočnikov.

S tem še vedno nismo težkoče odpravili.

Prodajna cena blaga mora zadoščati, 1. da plača povprečni profit od $B + b$. Že tukaj bi se lahko začudili. Naš pogoj je, da se prodajna cena blaga sklada z njegovo vrednostjo. Pravkar smo videli, na kakšen način je udeležen B, trgovski kapital, pri povprečnem profitu. Tega torej vsebuje prodajna cena. Kako je pa z b? Odkod naj pride povrhu profita, ki odpade na trgovski kapital B, še profit od dodatnega

kapitala b , naloženega v plači nameščencev? Zazdi se nam torej, kakor da bi bil ta del profita vendar le samolasten pribitek k ceni. — Medtem se spominimo, da sta $B + b$ vendar manjša, kakor bi bil B brez b . S sodelovanjem B -ja nastali profit zadostuje torej, da od tega dobiva profit tudi b .

Zdaj pa mora prodajna cena biti 2. vrhu tega dovolj visoka, da more nadomestiti razen profita od b še samo vsoto b , t. j. mezdo, izplačano trgovskim nameščencem. In tu šele tiči težava.

Če ne vsebuje prodajna cena blaga nič več kakor njegovo resnično vrednost, potem je po našem dosedanjem opazovanju v njej vsota, ki plačuje (nadoščča) tako tovarnarjevo stroškovno ceno kakor njegov povprečni profit ter prav tako trgovski kapital z njegovim profitom vred; in ta trgovski profit je dovolj velik, da more zadoščati tudi kot profit od vsote mezde, ki jo je založil trgovec za nameščence. Toda — kako pride ta mezda sama (trgovčev variabilni kapital) v prodajno ceno? Ali more trgovec samo zato, ker nameščence zaposluje in plačuje, za to uporabljene vsote po svoji volji prištevati k prodajni ceni? Ali jo pa mora plačati iz svojega profita, tako da te vsote pomenijo skrčenje tega profita?

To, kar kupuje trgovec z b , je (po naši predpostavki) golo trgovsko delo, torej delo, ki je potrebno za zameno blaga v denar in denarja v blago. Delo, ki zamenjuje vrednosti, ne ustvarja pa nobene vrednosti. Toda, če se to delo ne opravlja, trgovski kapital ne deluje in potem se tudi ne udeležuje uravnavanja splošne profitne mere, t. j. ne dobiva dividend iz skupnega profita.

Vzemimo, da je $B = 100$, $b = 10$ in profitna mera = 10%. (Na stvarne trgovske stroške se ne oziramo, da si ne bi po nepotrebnem otežkočili računa. Kajti ti nimajo s težavo, ki jo tukaj obravnavamo, prav nič opraviti. Konstantni kapital je kvečjemu prav tako velik, v resnici pa še manjši, kakor bi bil, če bi moral tovarnar sam skrbeti za prodajo).

Če trgovec ne bi imel zaposlenih nameščencev in torej ne bi zalagal b, bi se moralo njihovo delo kljub temu opravljati. Trgovec bi ga moral sam opravljati. Da bi mogel za $B = 100$ kupiti ali prodati, bi daroval trgovec svoj čas, in vzeli bomo, da je to edini čas, ki ž njim razpolaga. Trgovsko delo, ki ga predstavlja b ali 10, bi moralo biti v tem primeru plačano s profitom, t. j. predpostavlja obstoj nekega drugega trgovskega kapitala = 100. Ta drugi $B = 100$ ne bi dodatno šel v ceno blaga, pač pa 10 odstotkov. Torej bi dve opravili po $100 = 200$ kupili blago za $200 + 20 = 220$.

Ker ni trgovski kapital absolutno nič drugega kakor osamosvojeni del produktivnega kapitala, bomo poskusili najti rešitev na ta način, da si predstavljamo, da se trgovski kapital še ni ločil od produktivnega kapitala. Saj ima tudi tovarnar v svoji pisarni zaposlene trgovske nameščence. Oglejmo si torej najprej za te uporabljeni variabilni kapital b.

Od začetka je ta pisarna vedno neznatno majhna napram industrijski delavnici. V ostalem je jasno: V onem obsegu, kakor se produkcija razširja, se množe tudi trgovska opravila, ki jih je treba stalno izvajati, da bi se produktivni kapital zamenjeval (tako da bi se prodajal produkt, kakor tudi, da bi se nakupovala ps) in da bi kapitalist imel pregled čez vse. Računanje cene, knjigovodstvo, blagajna, korespondenca spada vse sem. S tem postane potrebno uporabljati trgovskih mezdnih delavcev, ki prav za prav tvorijo pravo pisarno. Čeprav se izdatki za nje vršijo v obliki mezde, se razlikujejo od variabilnega kapitala, ki je naložen za mezdo produktivnih delavcev. Ti izdatki povečujejo tovarnarjeve izdatke, množino kapitala, ki ga je treba založiti, ne da bi direktno pomnožili večvrednosti. Kakor vsi drugi izdatki te vrste, zmanjšajo tudi ti mero profita, ker raste založeni kapital, ne pa večvrednost. Tovarnar torej skuša te stroške prav tako kakor svoje izdatke za konstantni kapital omejiti na njihov minimum. Produktivni kapital je torej nasproti svojim trgovskim nameščencem drugačen kakor napram svojim produktivnim mezdnim delavcem. Čim več

se — pri sicer enakih okoliščinah — uporablja teh slednjih, toliko več se producira, toliko večja je večvrednost ali profit. Nasprotno pa, čim obsežnejša je produkcija, čim večja je množina produciranega blaga, ki ga je treba prodati, da se v njem ležeča vrednost in večvrednost zamenjata v denar — tem bolj rasejo (absolutno, če ne tudi relativno) stroški urada in dajejo povod za neke vrste delitev dela. Kako zelo so ti izdatki vzeti iz profita in zahtevajo zato existenco profita, nam kaže med drugim to, da se naraščajoče trgovske plače pogostoma plačujejo deloma z odstotnim deležem na profitu. Če imamo mnogo vrednosti, ni vzrok v tem, da se opravlja veliko trgovskega dela, ampak narobe: ker in če je treba izračunavati in prodajati mnogo vrednosti, je potreba veliko trgovskega dela. Podobno je z drugimi cirkulacijskimi stroški. Če hočemo veliko meriti, tehtati, zavijati, prevažati, moramo mnogo že od prej imeti; količina dela z zavijanjem in s transportom je odvisna od množine blaga, ki ga je treba zaviti in prevoziti, ne narobe.

Trgovski nameščenec ne proizvaja direktno večvrednosti. Toda ceno njegove delovne sile določa njena lastna vrednost (torej stroški za nje produkcijo), dočim — kakor pri vsakem drugem mezdnem delavcu — izvajanja njegove delovne sile nikakor ne omejuje njena vrednost. Njegova mezda ni torej v nobenem nujno potrebnem razmerju z množino profita, ki ga on pomaga kapitalistu spečati v denar. To, kar on kapitalista stane in to, kar mu prinaša, sta različni velikosti. Nekaj mu prinaša s tem, da mu — z deloma neplačanim delom — pomaga zmanjšati stroške, ki jih povzroča spečavanje večvrednosti v denar. Pravi trgovski delavec spada k bolj plačanemu razredu mezdnih delavcev, k onim, katerih delo je kvalificirano delo, ki je nad povprečnim delom. Toda z napredovanjem kapitalističnega načina produkcije ima mezda tendenco k padanju, celo v razmerju s povprečnim delom. Deloma zaradi delitve dela v pisarni sami; zato je treba delazmožnost samo enostransko izobraziti in ta izobrazba kapitalista deloma nič ne stane, ker se delavčeva spret-

nost razvija sama z delovanjem in sicer toliko hitreje, kolikor bolj postaja z delitvijo dela enostranska. Drugič, ker se — z napredovanjem znanosti in ljudske izobrazbe — širi temeljna izobrazba, trgovsko in jezikovno znanje i. t. d. vedno hitreje, lažje, splošneje, ceneje, čim bolj kapitalistični način produkcije prilagodi učne metode i. t. d. praktičnemu. Posplošenje ljudskega pouka dovoljuje zajemati trgovske nameščence iz razredov, ki so bili poprej od tega izključeni in vajeni slabšega načina življenja. S tem pomnoži pritisk in konkurenco. Z nekaterimi izjemami se zato pri nadaljevanju kapitalistične produkcije razvrednošča delovna sila teh ljudi; njihova meza pada, dočim njihova delazmožnost rase.*)

Ce opazujemo trgovsko delo v zvezi s proizvajajočim kapitalom, je povsem jasno, da ne more biti vir večvrednosti. Nikomur ne pride na misel, da bi bili potroški, ki jih povzroča pisarna v tovarni, kaj drugega kakor prav potroški, ki za ves svoj znesek manjšajo profit. Drugače je navidezno — toda baš samo navidezno — pri veletrgovcu. Pri njem so izdatki za cirkulacijske stroške videti mnogo večji, ker je razen lastnih pisarn, ki so zvezane z vsako tovarno, koncentriran v rokah posameznih trgovcev en del kapitala, ki bi ga sicer morali uporabljati vsi tovarnarji skupaj. Toda to ne more stvari v bistvu prav nič spremeniti. Proizvajajoči kapitalist vidi v cirkulacijskih stroških to, kar so, namreč potroške. Trgovec vidi v njih vir svojega profita, ki — pogoj je splošna profitna mera — so sorazmerni z velikostjo prav teh potroškov. Za trgovski kapital so ti cirkulacijski stroški produktivna naložba. Torej je za trgovski kapital tudi trgovsko delo, katero on kupuje, neposredno produktivno.

*) Pripomba Friderika Engelsa: Kako se je ta, 1865. napisana napoved o usodi trgovskega proletariata od takrat izkazala resnično, bi lahko zapelo pesmico stotine nemških komijev, ki so obvladali vsa trgovska opravila in 3—4 jezike ter so v londonski »city« (1894.) zastoj ponujali svojo službo po 25 šilingov na teden — daleč pod mezdo spretnega strojnega ključavničarja. 2 strani obsegajoč prazen prostor v (Marxovem zapuščenem) rokopisu priča, da je Marx hotel to točko še dalje razvijati.

22. VPLIV TRGOVSKEGA KAPITALA NA CENE.

Če znaša produkcijska cena kilograma sladkorja 1 M, bi lahko trgovec s 100 M kupil 100 kg sladkorja. Če to množino v enem letu kupi in proda in če je letna povprečna profitna mera 15 odstotkov, bi k 100 M prištel 15 M in k 1 M, produkcijski ceni enega funta, 15 pfenigov. Torej bi prodajal kg sladkorja po 1.15 M. Če bi produkcijska cena funta sladkorja nasprotno padla na 10 pfenigov, bi trgovec s 100 M kupil 1000 kg in bi prodajal funt po $11\frac{1}{2}$ pfenigov. Prej ko slej bi bil letni profit kapitala, naloženega v kupčijo s sladkorjem, od 100 M = 15 M. Samo v enem slučaju mora prodati 100 kg, v drugem pa 1000.

(Na cirkulacijske stroške, kakor skladišča, prevoz itd., se tu ne oziramo. Samo čisto kupovanje in prodajanje je predmet proučevanja).

Višina ali nižina produkcijske cene ne bi imela nič opravka s profitno mero; toda zelo veliko, odločilno besedo bi imela pri tem, kako velik je oni del prodajne cene vsakega funta sladkorja, ki se steka v trgovski profit, t. j. oni pribitek k ceni, ki ga trgovec zaračuna pri določeni množini blaga.

Če izvzamemo slučaje, ko ima trgovec v trgovini monopol in ko obenem monopolizira produkcijo, kot morda svojčas Holandsko-vzhodnoindijska družba, ni nič bolj neumnega kakor udomačena predstava, da je odvisno od trgovca, ali bo prodajal mnogo blaga z majhnim profitom, ali malo blaga z velikim profitom od posameznega kosa. Obe meji za njegovo prodajno ceno sta; po eni strani produkcijska cena blaga, nad katero nima oblasti; po drugi strani po-

vprečna profitna mera, nad katero prav tako nima oblasti.

(Tu govorimo samo o navadni trgovini, ne o špekulaciji.)

Med produktivnim in med trgovskim kapitalom obstoji po tem sledeča razlika: Čim pogosteje se obrača*) produktivni kapital, tem večja je množina profita, ki ga tvori. S splošno profitno mero se celokupni profit sicer ne razdeli med razne kapitale v onem razmerju, kakor se ti udeležujejo produkcije, ampak v razmerju z njihovo velikostjo. Toda čim večje je število preobrazb celokupnega produktivnega kapitala, tem večja je množina profita in s tem (pri sicer enakih okoliščinah) profitna mera.

Drugače je s trgovskim kapitalom. Za tega je profitna mera po velikosti dana; določa jo na eni strani množina profita, ki ga dobavlja produktivni kapital, na drugi strani relativna velikost vsega trgovskega kapitala. Število njegovih preobrazb vsekakor določilno učinkuje na njegovo razmerje nasproti celotnemu kapitalu, ker je jasno, da bo, kolikor hitrejša je preobrazba trgovskega kapitala, toliko manjša njegova absolutna velikost in s tem njegova relativna velikost (v razmerju nasproti vsemu obstoječemu družbinemu kapitalu).

Toda, če postavimo, da je relativna velikost trgovskega kapitala v razmerju nasproti vsemu kapitalu dana, ne učinkuje raznolikost preobrazb pri raznih trgovskih panogah niti na velikost vsega profita, ki pripada trgovskemu kapitalu, niti na splošno profitno mero. Trgovčevega profita ne določa množina blagovnega kapitala, katerega on preobraža, ampak velikost denarnega kapitala, ki ga on zalaga za posredovanje tega preobražanja. Če je splošna profitna mera 15% in če založi trgovec 100 (n. pr. 100.000 M), bo prodajal svoje blago po 115, če se njegov kapital preobrazi enkrat

) Kot preobrazbo ali obrat, obračanje (Umschlag) razumemo krogotok (kapitala) ne kot osamljeno dejanje, ampak kot periodičen proces. Prim. 19. pogl. — Prev.

na leto. Če se preobrazi njegov kapital 5 krat na leto, bo po 100 nakupljenega blaga prodal 5 krat na leto po 103, torej v enem letu blagovni kapital 500 za 115. To pa daje njegovemu naloženemu kapitalu 500 prej ko slej letni profit 15. Če ne bi bilo tako, bi dajal trgovski kapital v razmerju s številom svojih preobrazb veliko višji profit kakor industrijski kapital, kar ugovarja zakonu o splošni profitni meri.

Število preobrazb trgovskega kapitala v različnih panogah ima torej direktno opravka s prodajnimi cenami blaga. Čim večkrat se trgovski kapital v letu preobrazi, tem manjši je pribitek k blagovnemu kapitalu, ki ga vsakokrat proda.

Ista obrestna mera trgovskega profita v raznih trgovskih panogah poviša torej z ozirom na hitrost svojega preobražanja prodajne cene blaga za povsem različne odstotke, zaračunane od vrednosti tega blaga. (N. pr. 15 % letnega profita: pri enkratni preobrazbi 15 %, pri petkratni preobrazbi 3 %).

Pri industrijskem kapitalu hitrost preobražanja nasprotno nikakor ne učinkuje na velikost vrednosti posameznega blaga, čeprav vpliva na množino vrednosti in večvrednosti, ki jih daní kapital producira v danem času, ker je to množina izkoriščenega dela. To se seveda skriva in je videti drugače, kakor hitro upremo pogled na produkcijske cene, toda samo zato, ker se produkcijske cene raznega blaga (po poprej razvitih zakonih) ne strinjajo s svojimi vrednostmi. Če gledamo ves producijski proces, maso blaga, ki ga producira ves kapitalistični razred, se nam splošni zakon takoj potrdi.

Dočim nas natančnejše opazovanje vpliva hitrosti preobražanja na tvorbo vrednosti pri industrijskem kapitalu vodi nazaj k splošnemu zakonu in k temelju politične ekonomije, da vrednosti blaga določa delovni čas, ki ga blago vsebuje, nam vpliv preobražanja trgovskega kapitala na trgovski profit kaže pojave, ki navidezno (brez zelo dalekosežnega raziskovanja srednjih članov) slone na čisto svojevolsnem določanju cen; namreč določanju samo na ta način, da je kapital že od-

ločen napraviti na leto samo določeno množino profita. (N. pr. na leto hoče napraviti 15 odstotkov in uravnava po tem pribitek k nakupni ceni svojega blaga, n. pr. vsakokrat 3 odstotke, da se vse skupaj izide na 15 odstotkov na leto.) Zlasti po tem vplivu preobrazb se zdi, kakor da bi cirkulacijski proces kot tak določal cene blaga, in sicer v določenem obsegu neodvisno od produkcije.

Zaradi tega si kak trgovec, borzni špekulant, bankir, nujno predstavlja (o skladu kapitalistične produkcije) vse zaobrnjeno. Tovarnarjem popačijo pojme cirkulacijski procesi, ki jih mora njihov kapital prestati, in izenačenje splošne profitne mere. Konkurenca ima v teh glavah seveda prav tako zaobrnjen pomen. Če so meje vrednosti in večvrednosti dane, je lahko uvideti, kako konkurenca kapitalov spreminja vrednost v produkcijske cene in še dalje v tržovske cene ter večvrednost v povprečni profit. Toda brez teh meja absolutno ni mogoče uvideti, zakaj konkurenca reducira splošno profitno mero na to namesto na ono mejo, na 15 odstotkov namesto na 1500 odstotkov. Konkurenca jo pač lahko reducira na neko enako višino, je pa absolutno nezmožna, da bi sama določila to višino.

S stališča tržovskega kapitala je torej videti, kakor da bi preobrazba sama določala cene.

Če se isti industrijski kapital (pri sicer nespremenjenih okoliščinah in zlasti pri enaki organski sestavi) preobrazi 4krat namesto 2krat na leto, producira 2krat toliko večvrednosti in s tem profita (in to se kaže popolnoma otipno, kakor hitro in dokler je ta kapital v posesti monopola nad izboljšanim načinom produkcije, ki mu dopušča to pospešeno preobrazanje). Različna hitrost preobrazanja v raznih tržovskih panogah se nam kaže zaobrnjeno v tem, da je profit, ki ga napravijo pri preobrazbi določenega blagovnega kapitala, v obratnem razmerju s številom preobrazb denarnega kapitala trgovcev. »Velik promet, malo koristi«, vidi zlasti majhni trgovec kot princip, ki ga izvaja iz principa.

Sicer je samo po sebi razumljivo, da velja ta zakon v vsaki panogi trgovine s a m o z a p o v p r e č

no število preobrazb, ki ga napravi ves v tej panogi naloženi kapital. Kapital A, ki dela v isti panogi kakor B, lahko napravi več ali manj preobrazb, kakor pa je njih povprečno število. V tem slučaju napravijo drugi manj ali več. To prav nič ne izpremeni na preobražanju celotne množine trgovskega kapitala, naloženega v tej panogi. Je pa odločilne važnosti za posameznega trgovca ali kramarja. Ta napravi v tem slučaju večji profit. Če ga prisili konkurenca, lahko ceneje prodaja, nego njegovi tovariši, ne da bi znižal svojega profita pod povprečno mero. Če se dajo kupiti sami pogoji, ki ga napravijo sposobnega za hitrejšo preobrazbo, n. pr. lega prodajalne, lahko posebej plačuje za to rento, t. j. del njegovega posebnega profita se je spremenil v zemljiško rento.

23. IZ ZGODOVINE TRGOVSKEGA KAPITALA.

Pri znanstvenem raziskovanju se nam pokaže, kakor da bi se splošna profitna mera tvorila iz produktivnih kapitalov in njihove konkurence in kakor da bi se trgovski kapital šele pozneje vmešal in jo popravil, izpopolnil in predrugačil. V zgodovinskem razvoju se pa kaže zadeva naravnost obratno.

Iz tega, kar smo doslej razvili, sledi samo od sebe, da ni nič bolj absurdnega, kakor smatrati trgovski kapital za posebno vrsto produktivnega kapitala, podobno kot morda rudnike, poljedelstvo, živinorejo, manufakturo, transportno industrijo itd. Že navadno opazovanje, da opravlja vsak produktivni kapital pri prodajanju svojih produktov popolnoma iste funkcije kakor trgovski kapital, bi moralo tako površno pojmovanje onemogočiti. Trgovski kapital je nasprotno samo odcepljen in osamosvojen del produktivnega kapitala, ki trajno zavzema one oblike in opravlja one funkcije, ki so potrebne za obrnitev blaga v denar (in denarja v blago).

Dosedaj smo motrili trgovski kapital s stališča kapitalističnega načina produkcije in v njegovih mejah. Ne samo trgovina, ampak tudi trgovski kapital je pa starejši od kapitalističnega načina produkcije, on je v resnici zgodovinsko najstarejša svobodna oblika obstoja kapitala.

Ker se trgovski kapital trajno in izključno udeležuje v cirkulaciji, v posredovanju menjave blaga, niso torej za njegov obstanek — neglede na nerazvite oblike, ki izhajajo iz neposredne menjalne trgovine — potrebni nobeni drugi pogoji kakor za enostavno cirkulacijo blaga in denarja. Ali, z drugimi besedami, slednja je celo eksistenčni pogoj za njega.

Naj bo urejena produkcija, ki dobavlja blago za prodajo, kakorkoli — bodisi da je prakomuna, bodisi suženjska produkcija, bodisi malokmečka, malomeščanska ali kapitalistična; bodisi da se prodajajo vsi produkti ali samo presežek čez lastno potrebo producentov — vedno je treba to blago prodajati, vedno se mora to blago menjati. To pa posreduje trgovski kapital.

Kolik o produktov prehaja v trgovino in s tem v roke trgovcev, je odvisno od načina produkcije in doseže svoj višek v popolnoma razviti kapitalistični produkciji, kjer producirajo produkt sploh samo še kot blago, ne pa kot neposredno sredstvo za preživljanje. Drugič pa trgovina pri vsakem načinu produkcije tudi miče, da ljudje producirajo čez lastno potrebo, da presežek menjajo za predmete uživanja ali za zaklade. Kjer trgovina že obstoji, usmerja značaj produkcije vedno bolj v menjalno vrednost.

Naj bo družba, katere zameno blaga posreduje trgovec, organizirana tako ali tako, trgovčevo premoženje obstoji vedno v obliki denarja in njegov denar deluje vedno kot kapital; to je, deluje vedno v ta namen, da dobi več denarja, večvrednost. Gonilna sila in določujoči namen, zaradi katerih uporablja trgovec svoj denar za posredovanje pri zameni blaga, je (ne samo v kapitalistični, ampak tudi v vseh prejšnjih oblikah družbe) napraviti iz denarja več denarja. Posamezna menjalna dejanja $D-B$ in B_1-D_1 se nam kažejo samo kot prehodni momenti te spremenitve iz D v D_1 , iz denarja v več denarja. Značilno gibanje trgovskega kapitala je $D-B$ — D_1 , denar — blago — več denarja, in se razlikuje od $B-D-B$, trgovine z blagom med producenti samimi, ki ima za zadnji namen zameno uporabnih vrednosti.

Kolikor manj je razvita produkcija, toliko manj bodo imeli producenti denarja, toliko bolj bo denarno premoženje osredotočeno v rokah trgovcev ali se bo pojavljalo kot svojevrstna oblika premoženja trgovcev.

Tako se v vseh predkapitalističnih časih trgovina pojavlja kot prava funkcija kapitala, kot njegov

edini in pravi namen. To pa toliko bolj, kolikor bolj dobavlja produkcija sama na sebi življenjske potrebščine za producente. Takrat ni bilo drugega kapitala kakor trgovskega, dočim se je, kakor smo videli, v kapitalističnem veku kapital polastil same produkcije in jo je dalekosežno predrugačil, tako da ima zdaj trgovski kapital samo še posebno obliko, posebno funkcijo poleg drugih vrst kapitala.

Vidimo torej brez najmanjše težave, zakaj nastopi v zgodovini trgovski kapital davno poprej, kakor si je kapital podredil samo produkcijo. Še več, on mora že obstojati in biti do gotove višine razvit, da bi mogla nastati kapitalistična produkcija, 1.) kot temeljni pogoj za koncentracijo denarnega premoženja in 2.) ker je pogoj za kapitalistično produkcijo prodaja na debelo in ne posameznemu odjemalcu, torej mora ta produkcija imeti trgovca, ki ne kupuje za to, da bi zadoščal svoji osebni potrebi, ampak da bi posredoval med potrebami mnogih. Na drugi strani je pa posledica delovanja vsega razvoja trgovskega kapitala ta, da dobiva produkcija vedno bolj k menjalni vrednosti usmerjen značaj, da se produkti vedno bolj spreminjajo v blago. Vendar je razvoj trgovskega kapitala, ako ga vzamemo samega zase, kot bomo takoj še videli, nezadosten, da bi posredoval in razložil prehod enega načina produkcije v drugega.

V kapitalistični produkciji se trgovski kapital od svoje prejšnje samostojne eksistence poniža samo na posebno vrsto naložbe kapitala, in izenačenje profitov skrči njegovo profitno mero na splošno povprečje. Deluje samo še kot agent produktivnega kapitala. Posebne družabne razmere, ki se tvorijo z razvojem trgovskega kapitala, tu ne odločajo več; nasprotno, kjer on prevladuje, vladajo zastarele razmere. To velja celo v oni deželi, kjer n. pr. tvorijo čista trgovska mesta povsem drugačna izhodišča za primerjanje s prejšnjim stanjem, kakor jih pa tvorijo tovarniška mesta*).

*) V moderni angleški zgodovini nastopajo pravi trgovski stan in trgovska mesta tudi politično reakcionarno in v zvezi

Samostojen in pretežen razvoj trgovskega kapitala pomeni, da si kapital ni podredil produkcije. Samostojni razvoj trgovskega kapitala je torej v obratnem razmerju s splošnim gospodarskim razvojem družbe.

To najbolj prihaja na dan v zgodovini posredne trgovine, kakor pri Benečanih, Genovežanih, Holandcih itd., kjer torej delajo glavni dobiček ne z izvozom produktov lastne dežele, ampak z zameno produktov skupnosti, ki so v trgovini kakor tudi drugače gospodarsko še nerazvite, in z izkoriščanjem obeh proizvajalnih dežel*). Tukaj imamo trgovski kapital v njegovi čisti obliki, ločenega od produkcij, med katerimi on posreduje, in to je eden glavnih virov njegovega postanka. Toda ta monopol posredne trgovine in s tem trgovine same propada v istem razmerju, kakor napreduje gospodarski razvoj obeh narodov, ki jih on izkorišča. Za način, kako gospodari trgovski kapital tam, kjer direktno vlada nad produkcijo, nam pa nudi najbolj očiten primer ne samo kolonialno gospodarstvo sploh, ampak še prav posebej gospodarstvo stare Holandsko-vzhodno indijske družbe.

Na prvi pogled se nam zdi, da je trgovski profit nemogoč, dokler se prodajajo produkti po svoji vrednosti. Poceni kupovati, da bi dražje prodajali, je zakon trgovine; torej ne menjava enakih vrednosti. V

z zemljiško in finančno aristokracijo proti industrijskemu kapitalu. Primerjajmo n. pr. politično vlogo Liverpoola napram Manchesteru in Birminghamu. Popolno gospodarstvo industrijskega kapitala sta priznala angleški trgovski kapital in finančna aristokracija šele z odpravo carine na žito itd.

*) »Prebivalci trgovskih mest so uvažali iz bogatih dežel boljše manufakturno blago in dragocene luksusne predmete in so s tem težili ničemernost velikih zemljiških posestnikov, ki so to blago željno kupovali in plačevali zanj velike množine sirovih produktov svojih posestev. Tako je tvorila trgovino velikega dela Evrope v tem času zamena sirovih produktov kake dežele za manufakturne produkte druge dežele, ki je bila v industriji bolj spredaj... Kakor hitro je postal ta okus splošen in je dal povoda za znatno povpraševanje, so trgovci, da bi si prihranili prevozne stroške, začeli ustanavljati podobne manufakture v svoji lastni deželi.« (Adam Smith, Ljudsko blagostanje, III. knjiga, 3. pogl.)

kakšnih množinah se produkti menjajo, je najprej popolnoma slučajno. Če pa ljudje menjajo trajno in z ozirom na to bolj redno producirajo za zamenjo, ta slučajnost bolj in bolj odpada. Najprej pa ne za producenta in konzumenta, ampak za posredovalca med obema, trgovca, ki primerja cene v denarju in spravljaja razliko v žep.

Trgovina prvih, samostojnih, veličastno razvitih trgovskih mest in trgovskih narodov v starem veku je bila zgrajena kot čista posredna trgovina na barbarstvu proizvajajočih narodov, med katerimi so oni igrali posredovalce.

V predhodnih stopnjah kapitalistične družbe (t. j. v zapadni Evropi v srednjem veku) gospoduje trgovina nad industrijo; v moderni družbi je narobe. Trgovina seveda več ali manj deluje na skupnosti, med katerimi se vrši; vedno bolj podreja produkcijo menjalni vrednosti, ker povzroča, da sta uživanje in vzdrževanje vedno bolj odvisna od prodaje kot od neposredne porabe produkta. Na ta način razkrajaja stare razmere. Pospešuje cirkulacijo denarja. Loteva se ne samo prebitkov produkcije, ampak začne polagoma požirati tudi njo samo ter si podredi cele produkcijske panoge. To razkrajajoče učinkovanje je pa zelo odvisno od ustroja proizvajajoče skupnosti.

Dokler trgovski kapital posreduje zamenjo produktov med nerazvitimi skupnostmi, toliko časa trgovski profit ni samo videti, kakor da bi bil prevara in goljufija, ampak velik del tudi izvira iz njiju. Pretežno gospodujoči trgovski kapital pomeni povsod sistem pustošenja, kakor je tudi njegov razvoj pri trgovskih narodih starih in novejših časov v zvezi z nasilnim pustošenjem, morskim ropanjem, grabljenjem sužnjev, podjarmljanjem v kolonijah. Tako v Kartagini, v Rimu, pozneje pri Benečanih, Portugalcih, Nizozemcih itd.

Razvoj trgovine in trgovskega kapitala povsod usmerja produkcijo k menjalni vrednosti, večja njen obseg, dela jo bolj raznovrstno in jo kozmopolizira, razvija v denar, v svetovni denar. Trgovina zato povsod bolj ali manj razkrajaja prvotno organizacijo produkcije, ki se v svojih različnih oblikah vrši v prvi

vrsti za uporabno vrednost. Kako globoko pa trgovina učinkuje na razkroj starega načina produkcije, je odvisno najprej od tega, kako je trdna in na znotraj razčlenjena. In kam vodi ta proces razkrajanja, t. j. kateri novi način produkcije stopa na mesto stare, ni odvisno od trgovine, ampak od načina stare produkcije. V antičnem svetu je posledica delovanja trgovine in razvoja trgovskega kapitala vedno gospodarstvo s sužnji; v nekaterih primerih, kot je bilo pač izhodišče, je posledica tudi samo spremenitev takega patriarhalnega suženjskega sistema, ki producira neposredne potrebščine, v takega, ki producira večvrednost. V modernem svetu pa vodi v kapitalistični način produkcije. Iz tega sledi, da so bili pogoji za te rezultate še popolnoma druge okoliščine, kakor pa razvoj trgovskega kapitala.

Kakor hitro se industrija mest kot taka loči od poljedelstva, ne more biti drugače, kakor da so njeni proizvodi od vsega početka blago in da za prodajo rabijo posredovanja trgovine. Do tu se razume samo od sebe, da se trgovina naslanja na razvoj mest in da je po drugi strani trgovina pogoj za razvoj mest. Vendar je odvisno od popolnoma drugih okoliščin, kako daleč bo s tem korakal industrijski razvoj. Stari Rim je razvijal že v pozni republikanski dobi trgovski kapital višje, kot je obstojal sploh kdaj poprej v starem veku, ne da bi sploh kaj povzdignil razvoja obrti; nasprotno je v Korintu in v ostalih grških mestih v Evropi in Mali Aziji razvoj trgovine spremljala visoko razvita obrt. Po drugi strani, prav v nasprotju z razvojem mest in njegovih pogojev, imajo trgovski duh in razvoj trgovskega kapitala često baš nestalno naseljeni nomadski narodi.

Ni dvoma — in prav to dejstvo je rodilo popolnoma napačne nazore — da veliki prevrati v 16. in 17. stoletju, ki so se izvršili v trgovini z geografskimi odkritji in ki so hitro povečali razvoj trgovskega kapitala, tvorijo glavni moment pri pospešitvi prehoda fevdalnega načina produkcije v kapitalističnega. Nenadno razširjenje svetovnega trga, pomnožitev obtoka blaga, tekmovanje med evropskimi narodi, da bi se polastili azijskih proizvodov ter ameriških za-

kladov, in kolonialni sistem so bistveno pripomogli razbitju fevdalnih ovir produkcije. Moderni način proizvodnje, v svoji prvi dobi — v manufakturi —, se je pa razvil samo tam, kjer so se rodili pogoji za to že v srednjem veku. Primerjajmo n. pr. Nizozemsko s Portugalsko*). Če sta potem v 16. ter deloma v 17. stoletju nenadno razširjenje trgovine ter postanek novega svetovnega trga pretežno uplivala na propad starega in razmah kapitalističnega načina produkcije, se je to nasprotno zgodilo na podlagi že ustvarjenega kapitalističnega načina produkcije. Svetovni trg sam tvori podlago tega načina produkcije. Produkcija na vedno višji razvojni lestvici, ki je notranja potreba tega sistema, sili k neprestanemu širjenju svetovnega trga, tako da tukaj industrija ne prestando revolucionira trgovino in ne trgovina industrije. Tudi gospodstvo trgovine je zdaj navezano na večje ali manjše prevladovanje pogojev za veleindustrijo. Primerjajmo n. pr. Anglijo in Nizozemsko. Zgodovina propada Nizozemske kot vladajočega trgovskega naroda je zgodovina podreditve trgovskega kapitala pod industrijski kapital. Zapreke, ki jih tvori notranja trdnost in razčlemba predkapitalističnih nacionalnih načinov proizvodnje proti razkrajajočemu delovanju trgovine, se kažejo najlepše v prometu Angležev z Indijo in Kitajsko. Široko podlago produkcijskega načina tvori tu z domačo industrijo združeno malo poljedelstvo in temu se priključuje v Indiji še vaška občina, ki temelji na skupni lastnini zemlje, kar je bilo tudi na Kitajskem prvotna oblika. V Indiji so se Angleži hkrati posluževali svoje neposredne politične in gospodarske sile, kot vladarji in zemljiški rentniki, da bi razbili

*) Kako izredno važna je v razvoju Nizozemske — ne glede na druge okoliščine — podlaga, zgrajena v ribolovu, manufakturi in poljedelstvu, o tem so razpravljali že pisatelji 18. stoletja. — V nasprotju s prejšnjim pojmovanjem, ki je podcenjevalo pomen in obseg azijske, antične in srednjeveške trgovine, je prišlo v modo, da jo izredno precenjujejo. Najlažje se otresemo te predstave, če pogledamo angleški izvoz in uvoz v začetku 18. stoletja ter primerjamo z današnjim. In vendar je bil neprimerno večji kakor pri kateremkoli prejšnjih trgovskih narodov.

te majhne gospodarske skupnosti. Njihova trgovina deluje tu na produkcijski način samo toliko, kolikor morejo z nizkimi cenami svojega blaga uničiti predilništvo in tkanje ter na ta način raztrgati te občine. Pa tudi tu jim gre to razkranje le zelo polagoma od rok. Še manj na Kitajskem, kjer ne pride na pomoč neposredna politična oblast. Velik prihranek časa in dela, ki ga daje neposredna zveza poljedelstva z manufakturo, nudi tu najbolj trdovraten odpor proti proizvodom veleindustrije, katerih cena je dražja za stroške cirkulacije, ker jih ta preluknja na vseh koncih in krajih.

Prehod iz fevdalnega načina produkcije se lahko izvrši na dvojen način. Po enem producent lahko sam postane trgovec in kapitalist. To je pot, ki v resnici revolucionira. Ali se pa trgovec neposredno polasti produkcije. Najsi druga pot historično še tako deluje kot prehod — tako n. pr. angleški clothier (tovarnar sukna) v 17. stoletju, ki prodaja samostojnim tkalcem volno ter kupuje od njih sukno —, vendar sama na sebi ne privede do prevrata starega načina produkcije, ampak ga še konservira ter ga zadržuje kot pogoj za svoj obstanek. Tako je bil n. pr. v velikem delu še do srede 19. stoletja tovarnar v francoski industriji svile, angleški industriji čipk ter nogavic samo po imenu tovarnar, v resnici pa samo trgovec, ki je tkalce pustil delati po njihovem starem načinu vsakega zase v njegovi majhni delavnici ter je izvajal nad njimi samo oblast trgovca, za katerega so oni faktično delali. Isto je veljalo za poresko izdelovanje trakov in pramen ter tkanje svile. Ta manira je resničnemu kapitalističnemu načinu proizvodnje povsod napoti ter z njegovim razvojem propada. Ona samo poslabša položaj delovnega ljudstva, ne da bi prevrnila produkcijski način; spremeni ga v gole mezdne delavce in proletarce pod slabšimi pogoji kot jih imajo oni, ki delajo direktno pod kapitalom, ter si lasti njihovo presežno delo na podlagi starega načina produkcije. Z majhnimi razlikami obstoji isto razmerje (1865.) pri enem delu londonskega izdelovanja pohištva. To je razdeljeno na več med seboj neodvisnih kupcijskih panog. Ena delavnica izdeluje

samo stole, druga samo mize, tretja samo omare itd. Toda v vseh teh delavnicah se obratuje več ali manj na rokodelski način; majhen mojster ter nekaj pomočnikov. Vendar se vrši produkcija preveč v masah, da bi mogli delati naravnost za privatnike. Njihovi kupci so posestniki skladišč pohištva. Ob sobotah se odpravi mojster k njim ter proda svoj izdelek, pri čemer za ceno prav tako barantajo kakor v zastavljalnicah za predujem za ta ali oni predmet. Tem mojstrom je treba vsak teden prodati že zaradi tega, da bi mogli kupiti za prihodnji teden spet sirovine ter izplačati mezdo. Pri takih okoliščinah so oni prav za prav samo posredniki med trgovcem in svojimi lastnimi delavci. Trгоvec je pravi kapitalist, ki vtakne največji del večvrednosti v žep. Podobno je pri prehodu v manufakturo iz onih panog, v katerih se je poprej obratovalo na rokodelski način ali ki so delale kot postranske panoge podeželske industrije. Kot je pač tehnična višina tega majhnega obrata — kjer se že uporabljajo tudi stroji, ki jih dopušča rokodelski obrat —, se izvrši tudi prehod v veleindustrijo; stroj ženejo s paro namesto z roko, kot se je to n. pr. v zadnjem času (1865.) zgodilo v angleški industriji nogavic.

Prehod se torej izvrši na tri načine: Prvič, trgovec neposredno postane industrijec; tako je bilo pri obrtih, ki so zrasle iz trgovine, zlasti pri industrijah luksusa, ki so jih trgovci uvažali skupaj s sirovinami in delavci iz tujine, kot n. pr. v 15. stoletju v Italijo iz Carigrada. Drugič, trgovec napravi malega mojstra za svojega posrednika ali pa tudi kupuje naravnost od direktnega producenta; on ga pusti navidezno samostojnega in pusti njegov način produkcije nespremenjen. Tretjič, industrijec postane trgovec in producira na debelo za trgovino.

V srednjem veku je trgovec samo »založnik« blaga, ki ga proizvajajo bodisi cehi, bodisi kmetje. Trгоvec postane industrialec ali bolje povedano daje delati rokodelski, posebno podeželski mali industriji za sebe. Po drugi strani postane producent trgovec. Namesto da bi n. pr. tkalski mojster dobival svojo volno polagoma v majhnih porcijah od trgovca ter

delal s svojimi pomočniki za njega, si sam kupuje volno ali prejo ter prodaja svoje sukno trgovcu. In tkalec sukna ne producira več za posameznega trgovca ali za določene odjemalce, temveč za trgovino sploh. Producent je obenem trgovec. Prvotno je bila trgovina pogoj za spremenitev cehovske in podeželske hišne obrti in fevdalnega poljedelstva v kapitalistične obrate. Ona je ustvarila proizvodu trg, pripeljala je novih sirovin in pomožnega materiala ter s tem odprla nove panoge produkcije, ki so že od vsega početka namenjene za trgovino. Kakor hitro se je manufaktura do neke meje okrepila, še bolj pa veleindustrija, si je sama ustvarila trg in ga osvojila s svojim blagom. Sedaj je postala trgovina služkinja industrijske produkcije, za katero je neprestano širjenje trga življenjski pogoj. Vedno bolj razširjena produkcija v masah poplavlja obstoječi trg in deluje vedno na tem, da bi ga razširila. To produkcijo v masah ne omejuje trgovina (v kolikor ta izraža samo obstoječe povpraševanje), ampak velikost funkcijonirajočega kapitala ter stopnja razvoja produktivne moči dela. Produktivni kapitalist ima pred seboj vedno svetovni trg, primerja ter mora vedno primerjati svoje nabavne stroške s tržnimi cenami ne samo v domovini, ampak po vsem svetu. To primerjanje je bilo v prejšnji dobi odkazano skoraj izključno trgovcem in je tako trgovskemu kapitalu utrjevalo gospodstvo nad industrijskim.

24. OBRESTI IN PODJETNIŠKI DOBIČEK.

Denar — ki ga tu obravnavamo kot samostojen fizraz vsote vrednosti, bodisi da ta vsota eksistira v resnici v denarju ali pa v blagu — se lahko rabi na podlagi kapitalistične produkcije kot kapital in na ta način postane iz dane vrednosti vrednost, ki se veča. Z denarjem postane kapitalist sposoben, izvleči iz delavca določeno količino neplačanega dela ter si jo prisvojiti. S tem dobi denar novo uporabno vrednost, ki namreč obstoji prav v tem, da dela profit. Kot tak postane denar blago, toda blago posebne vrste.

Človek, ki ima na razpolago 100 M, ima v rokah (če znaša letna povprečna profitna mera 20%) moč, da napravi iz 100 M — 120 M. Če ta človek prepusti 100 M za eno leto komu drugemu, ki jih v resnici rabi kot kapital, mu s tem da moč, producirati 20 M profita. Če zdaj ta mož lastniku onih 100 M ob koncu leta plača mogoče 70 M, t. j. del s 100 markami doseženega profita, plača s tem uporabno vrednost stotih mark, uporabno vrednost njene funkcije kot kapitala. Del profita, ki mu ga plača, se imenujejo obresti, kar je torej samo posebno ime, posebna rubrika za en del profita.

Jasno je, da daje posestvo 100 M njihovemu lastniku moč, da si more pritegniti del s tem kapitalom napravljenega profita, obresti. Če ne bi dal drugemu 100 M, potem ta ne bi mogel proizvajati profita.

Kaj daje denarni kapitalist izposojevalcu, industrijskemu kapitalistu? Kaj mu on v resnici prodaja ali odsvaja?

Kaj se odsvaja pri navadni prodaji? Ne v r e d n o s t prodanega blaga, kajti ta izpreminja samo ob-

liko in ostane pod drugo podobo v rokah prodajalca. To, kar prodajalec v resnici odsvojuje in kar zatorej prehaja v konzum kupca, je uporabna vrednost blaga.

Kaj pa je uporabna vrednost, ki jo denarni kapitalist (odsvojaja) za čas posojila ter odstopa izposojevalcu? Nič drugega kakor sposobnost, ustvarjati večvrednost in razen tega obdržati velikost svoje prvotne vrednosti. Pri drugem blagu se na koncu koncev uporabna vrednost konzumira in s tem izgine substanca blaga ter ž njo njegova vrednost. Blago kapital ima pa nasprotno to posebnost, da se z uporabljanjem njegove uporabne vrednosti ne samo obdržuje, ampak tudi množita njegova vrednost in uporabna vrednost.

Kaj plača tedaj industrijski kapitalist in kaj je potem cena izposojenega kapitala? En del profita, ki se s tem lahko producira.

Koliko se mora od profita plačati kot obresti in koliko ostane kot pravi kapital — z drugimi besedami: takozvana cena posojenega kapitala — se ravna po povpraševanju in ponudbi, torej po konkurenci, prav tako kakor tržne cene blaga. Toda tukaj se takoj očitno kaže tudi razlika. Če se povpraševanje in ponudba krijeta, je pri navadnem blagu tržna cena enaka produkcijski ceni (nabavna cena + povprečni profit). T. j., njeno ceno uravnavajo potem notranji zakoni kapitalistične produkcije neodvisno od konkurence. Kajti kolebanje povpraševanja in ponudbe ne pomeni nič drugega kakor odklon tržnih cen od produkcijskih. Ti odkloni se med seboj izenacujejo, tako da so v daljših dobah povprečne tržne cene enake produkcijskim cenam. Prav tako je pri mezdi. Če se ponudba delovne sile in povpraševanje po njej krijeta, potem njeno (t. j. konkurenčno) učinkovanje preneha in mezda je enaka vrednosti delovne sile.

Popolnoma drugače je pa z obrestmi od denarnega kapitala. Tukaj konkurenca ne določa odklona od zakona, kajti tu sploh ni nobenega zakona o delitvi razen onega, ki ga diktira konkurenca, ker ni

nobene »naravne« obrestne mere, kakor bomo videli pozneje. »Naravne« meje obrestne mere ni.

Ker so obresti samo del profita, namreč tisti del, ki ga mora po našem dosedanjem izvajanju industrijski kapitalist plačati denarnemu kapitalistu, bo maksimalna meja obresti profit sam, torej slučaj, pri katerem bi bil udeležujočemu se kapitalistu pripadli del enak = 0. Ne glede na posamezne slučaje, v katerih morejo biti obresti resnično večje kakor profit in se potem tudi ne morejo plačati iz profita, bi za maksimalno mejo obresti morda lahko smatrali ves profit z odbitkom tistega njegovega dela, ki gre za nadzorniško plačo in ki se je razvil šele pozneje. Minimalna meja se pa nikakor ne da določiti. Obresti lahko padejo poljubno nizko. Potem pa vedno pridejo okoliščine, ki delujejo v nasprotno smer ter jih dvignejo.

Povprečna mera obresti, ki je v kaki deželi, se sploh ne da določiti z nobenim zakonom. Ni nobene naravne obrestne mere v tem smislu, kakor govorimo o naravni profitni meri in o naravni meri delovne mezde. Če se povpraševanje in ponudba krijeta — pod pogojem, da je povprečna profitna mera znana — nam ne pomaga prav nič. Prav nobenega razloga ni, zakaj bi ravnotežje med upniki in izposojevalci dajalo obrestno mero 3, 4, 5% itd.

Če se vprašamo, zakaj se ne da višina srednje obrestne mere izvajati iz splošnih zakonov, imamo odgovor že v bistvu obresti. Obresti so samo en del povprečnega profita. Kako si delita obe osebi svoje zahteve po tem profitu, je samo po sebi prav taka slučajnost, kakor delitev procentnih deležev skupnega profita v trgovski družbi med posamezne družabnike.

Kljub temu nastopa obrestna mera kot enakomerna, določena in otipljiva velikost, torej vse drugače kakor je to pri splošni profitni meri.

Kolikor določa obrestno mero profitna mera, jo vedno določa splošna profitna mera, ne pa posebne profitne mere posameznih industrijskih panog in še manj morebitni posebni (ekstra) profiti posameznih kapitalistov.

Res je sicer, da je sama obrestna mera različna z ozirom na to, kakšno varnost nudijo dolžniki in kako dolg je rok posojila; toda za vsakega obeh teh razredov je v danem trenutku enakomerna.

Srednja obrestna mera za daljšo dobo nastopa v vsaki deželi kot konstantna velikost, ker se splošna profitna mera menja samo v daljših dobah kljub temu, da se posebne profitne mere vedno menjajo, toda njihove spremembe se med seboj izenačujejo.

Stalno nihajoča tržna obrestna mera je pa v vsakem trenutku dana kot fiksna velikost, ker na denarnem trgu ves kapital, ki je na razpolago za posojila, vedno stoji kot celotna masa nasproti udeležujočemu se kapitalu: ker se torej po razmerju med ponudbo posojilnega kapitala na eni strani in po povpraševanju po njem na drugi strani določa vsakokratno tržno stanje obresti. To velja tem bolj, čim bolj ves razvoj in z njim v zvezi koncentracija kredita zbirata posojilni kapital ter ga hkrati vsega skupaj mečeta na trg. Nasprotno pa živi splošna profitna mera vedno le kot tendenca, kot izenačevalno gibanje posebnih profitnih mer. Tu tiči konkurenca kapitalistov v tem, da polagoma jemljejo kapital iz panog, v katerih je profit delj časa pod povprečnostjo, in ga prav tako polagoma dovajajo v panoge, v katerih je nad povprečnostjo; ali pa da se dodatni kapital v različnih proporcijah postopoma razdeljuje med te panoge. Dovajanje in odvajanje kapitala stalno koleba in celotna masa nikdar hkrati ne učinkuje kakor pri določanju obrestne mere.

Povprečni profit se ne pojavlja kot neposredno dano dejstvo, ampak kot končni rezultat izenačenja v nasprotnih smereh delujočih kolebanj kot rezultat, ki ga moramo izslediti šele s trudapolnim raziskovanjem. Drugače je z obrestno mero. Ta je — vsaj lokalno — splošno veljavna, splošno dognana in splošno znana in celo industrijski kakor trgovski kapital jo imata kot postavko v svojih kalkulacijah. Meteorološka poročila ne zaznamujejo stanja barometra in toplomera nič manj točno kakor borzna poročila stanje obrestne mere, in sicer ne za ta ali oni kapi-

tal, ampak za kapital, ki je na denarnem trgu, t. j. za kapital, ki je sploh razpoložljiv za posojilo.

Na denarnem trgu si stojita nasproti samo posojevalec ali upnik (ki posoja drugemu) in izposojevalec ali dolžnik (ki si izposoja od drugega). Blago ima isto obliko, denarno. Vse posebne podobe kapitala z ozirom na njegovo naložbo v posebnih panogah produkcije in cirkulacije so tukaj izginile. Kapital eksistira tu brez razlike v podobi samostojne vrednosti, denarja. Konkurenca posameznih panog se tukaj neha; vse so na enem kupu kot izposojevalke denarja in kapital stoji nasproti vsem v taki obliki, da mu je vseeno, na kateri način se bo rabil. Tu nastopa kapital v resnici kot sam po sebi skupni razredni kapital, katerega moč ureja povpraševanje in ponudbo.

K temu pride še to: čim bolj se razvija veleindustrija, tem manj posamezen kapitalist, lastnik tega ali onega ulomka kapitala na trgu, zastopa denarni kapital, kolikor ta prihaja na trg; denarni kapital nastopa vedno bolj kot koncentrirana, organizirana masa, ki je vse drugače kakor produkcija pod kontrolo bankirjev (ki zastopajo družabni kapital). Kar se tiče oblike povpraševanja, stoji po tem takem nasproti posojilnemu kapitalu teža vsega razreda, in prav tako kar se tiče ponudbe, nastopa ves posojilni kapital en masse.

To so nekateri od razlogov, zakaj se splošna profita mera kaže kot meglena slika zraven določene obrestne mere, ki po svoji velikosti sicer koleba, toda ker koleba enakomerno za vse izposojevalce, jim stoji nasproti kot fiksna, določena količina.

Kako pride do tega, da se čisto kvantitativna delitev profita na neto profit in obresti spremeni v kvalitativno? Z drugimi besedami: kako pride do tega, da posebej računa del svojega bruto profita kot obresti tudi kapitalist, ki uporablja samo svoj lastni in nobenežga izposojenega kapitala? In dalje, da se ves kapital, bodisi da je izposojen ali ne, razlikuje kot nosilec obresti od samega sebe kot dajatelja čistega dobička?

Saj vendar ne postane vsaka kvantitativna delitev profita kvalitativno različna, tako ne n. pr. delitev profita med družabniki kake družbe.

Za produktivnega kapitalista, ki dela z izposojenim kapitalom, se bruto profit razstavi v dva dela, v obresti, ki jih mora plačati posojevalcu, in v presežek nad obrestmi, ki tvori njegov lastni delež profita. Naj bo že njegov bruto profit kakorkoli velik, obresti so trdno določene in že naprej vzete s splošno profitno mero (lahko tudi po posebnih pravnih pogodbah), preden se je pričela produkcija in preden je sploh nastal profit, tako da je odvisno od višine obresti, koliko profita bo še preostalo za proizvajajočega kapitalista. Ta slednji del profita se mu zdi, da izvira iz uporabe kapitala v trgovini ali v produkciji. V nasprotju z obrestmi dobi njemu pripadajoči še preostali del kapitala na ta način obliko industrijskega oz. trgovskega profita ali podoba podjetniškega dobička.

Videli smo, da profitna mera (torej tudi bruto profit) ni odvisna samo od večvrednosti, ampak še od veliko drugih okoliščin: od nakupnih cen produkcijskih sredstev, od izredno produktivnih metod, od prihranka pri konstantnem kapitalu itd. In ne glede na produkcijsko ceno je odvisno od posebnih konjunktur, in pri zaključku vsake posamezne kupčije od večje ali manjše prebrisanosti in prizadevanja kapitalista, ali in za koliko kupuje in prodaja nad ali pod produkcijsko ceno.

Zato se doždeva, kakor da bi obresti, ki jih on plačuje posestniku denarnega kapitala, pripadale lastnini kapitala kot taki. V nasprotju z njimi se preostali del zdaj pojavlja kot podjetniški dobiček, ki izvira izključno iz podjetnikovega udeleževanja v industriji in trgovini. Njemu (podjetniku) se torej obresti zdé kot zgolj sad lastnine kapitala, kapitala samega na sebi, kolikor sam ne »dela«; dočim se podjetniški dobiček zdi kapitalistu edino kot sad funkcij, ki jih on vrši s kapitalom, torej kot plod njegovega lastnega delovanja v nasprotju z nedelovanjem denarnega kapitalista.

Za ves kapitalistični razred in za ves kapital se mora zdaj ta okostenitev in osamosvojitvev obeh delov bruto profita vsakega za sebe ustaliti, kakor da bi izvirala iz dveh bistveno različnih virov. In sicer ne glede na to, ali si je aktivni kapitalist kapital izposodil ali je njegov. Profit vsakega kapitala, torej tudi povprečni profit, se razdeli v dva po kakovosti različna, samostojna dela, v obresti in podjetniški dobiček, ki se vsak ravna po posebnih zakonih. Kapitalist, ki dela s svojim kapitalom, deli prav tako kakor tisti, ki dela z izposojenim, svoj bruto profit v obresti, ki mu pripadajo kot lastniku (kot posojevalcu kapitala samemu sebi), in v podjetniški dobiček, ki mu pripada kot udeleženemu se kapitalistu. Njegov kapital se deli z ozirom na vrste profita, ki ga daje, v lastnino kapitala, kapital izven proizvodnega procesa, ki nosi obresti, in v kapital v produkcijskem procesu, ki daje podjetniški dobiček.

Zgodovinsko pa je obresti donašajoči kapital živ v dovršeni, podedovani obliki in zato ž njim vred tudi obresti v dovršeni podobliki večvrednosti, ki jo proizvaja kapital, — že davno prej, preden je nastal kapitalistični način produkcije in ž njim vred njemu primerne predstave o kapitalu in profitu. Zato je v ljudski predstavi še vedno denarni kapital, kapital v obliki nositelja obresti tisti, ki velja prav za prav za kapital, za kapital kot tak. Zato je dolgo prevladovala domneva, da je denar kot tak tisto, kar se plača v obrestih. Okoliščina, da nosi posojeni kapital obresti, pa če se res rabi kot kapital ali ne, utrjuje domnevo, da je ta oblika kapitala samostojna.

Kapitalistu se torej zdé obresti kot taka večvrednost, ki jo daje kapital sam od sebe in ki bi jo dajal tudi brez produktivnega uporabljanja. Za posameznega kapitalista je to praktično pravilno. Njemu je na izbiro, ali bo svoj kapital posodil kot kapital, ki nosi obresti, ali ga bo pa sam izkoriščal kot produktivni kapital. Neumno bi pa seveda bilo, če bi to tako razumeli tudi v splošnem, t. j., če bi smatrali, da velja to tudi za ves družabni kapital, kakor menijo nekateri vulgarni ekonomski in smatrajo to celo za izvor profita. Uporabljanje vsega kapitala

kot posojilnega kapitala, ne da bi bilo tu ljudi, ki bi kupovali produkcijska sredstva ter večali njihovo vrednost — je seveda nesmisel. Če bi neprimerno velik del kapitalistov hotel posoditi svoj kapital na obresti, bi bila posledica ogromen padec obrestne mere; mnogim bi bilo takoj nemogoče živeti od svojih obresti ter bi bili torej prisiljeni, postati spet industrijski kapitalisti. Toda kakor rečeno, za posameznega kapitalista je to*) dejstvo. Zaradi tega brezpogojno smatra — tudi če dela s svojim kapitalom — del svojega povprečnega profita, ki je enak povprečnim obrestim, za plod svojega kapitala kot takega, ne glede na produkcijo. Obresti donajajoči kapital je kapital kot lastnina nasproti kapitalu kot funkciji.

Udeležujoči se (fungirajoči) kapitalist izvaja svojo zahtevo po podjetniškem dobičku in torej tudi sam podjetniški dobiček iz udeleževanja kapitala v nasprotju z lastnino kapitala. Toda zastopanje udeležujočega se kapitala ni sinekura kakor je zastopanje obresti donajajočega kapitala. Kapitalist dirigira produkcijo in cirkulacijo. Izkoriščanje produktivnega dela stane napora, bodisi da dela sam, bodisi da v svojem imenu dá delati komu drugemu. V nasprotju z obrestmi se mu njegov podjetniški dobiček predstavlja kot rezultat njegovega udeleževanja kot lastnika, kot — delavca.

Zato se v njegovih možganih nujno razvije domneva, da je njegov podjetniški dobiček — daleč od tega, da bi bil sploh v kakem nasprotju z mezdnim delom in le neplačano tuje delo — sama mezza, mezza za nadzorovanje.

Medtem ko so obresti videti kot del večvrednosti, ki ga ustvarja kapital sam po sebi, se zdi, da podjetniški dobiček izvira iz produkcije. Torej se zdi, da podjetnik ustvarja večvrednost ne zato, ker dela kot kapitalist, ampak ker ne glede na to, da je kapitalist, tudi dela.

*) Glej prvi stavek tega odstavka. — Prev.

Predstava, da je podjetniški dobiček mezda za nadzorovanje dela, ima svojo nadaljnjo oporo v tem, da se del profita dejansko lahko oddeli kot mezda in se v resnici oddeli, ali rajši narobe, da se del delovne mezde kaže kot sestavina profita, namreč plača obratovodij.

Vrhovno nadzorovanje in vodstvo je potrebno povsod, kjer jih mnogo dela s skupnim namenom. Je pa dvojne narave.

Prvič se mora pri vsakem delu, kjer jih mnogo skupaj deluje, povezanost in enotnost procesa izražati v eni poveljujoči volji in v funkcijah, ki se ne tičejo delnih opravil, ampak celotnega dela delavnice, kakor pri dirigentu orkestra. To je produktivno delo, ki se mora povsod opravljati, kjerkoli delajo ljudje skupno.

Drugič pa mora nastati to delo vrhovnega nadzorovanja pri vsakem načinu produkcije, ki je zgrajen na nasprotju med delavcem in lastnikom produkcijskih sredstev. Čim večje je to nasprotje, toliko bolj neobhodno potrebno je nadzorstvo. Prav tako kakor vsebuje nadzorovanje in vsestransko vmešavanje vlade v despotskih državah oboje: tako izvrševanje skupnih poslov, ki jih ima vsaka zajednica po svoji naravi, kakor posebnih opravil, ki jih nalaga vladi nasprotje med njo in ljudsko maso.

Pri pisateljih starega veka, ki imajo pred seboj gospodarstvo s sužnji, nahajamo v teoriji — tu je bilo v praksi res tako — obe plati nadzorovalnega dela tako nedeljivo združeni kakor pri modernih, ki imajo kapitalistični način produkcije za večer in neminljiv. Gospodstvo tako na političnem kakor na ekonomskem polju nalaga oblastnikom vladarsko delo, t. j. na ekonomskem polju morajo torej znati, kako se rabi delovna sila — pravi Aristotel s suhimi besedami in pristavlja, da si zaradi tega nadzorovalnega dela ni potreba posebno domišljevat in da vsak gospod, kakor hitro postane zadosti imovit, prepusti to nadlogo pazniku.

Okoliščino, da se mora oblastnik zaradi izkoriščanja dela drugih ljudi truditi z vodstvom in vrhovnim nadzorovanjem, so zadostokrat navajali kot opra-

vičilo za to izkoriščanje. In prav tako so slikali prilastitev tujega neplačanega dela kot mezdo, ki jo kapital zasluži. Toda nikdar bolje kakor neki zagovornik sužnosti v Zedinjenih državah, advokat O'Connor na zborovanju v New Yorku dne 19. decembra 1859., pod firmo: »Pravica za jug.«^{*)} »Torej, gospoda moja,« je dejal med velikim aplavzom, »narava sama je namenila črnca za ta hlapčevski položaj. On ima moč in je čvrst za delo; toda narava, ki mu je podelila to moč, mu je odrekla razum za vladanje kakor tudi voljo do dela. Oboje mu je odrečeno! In ista narava, ki mu je pritrkala voljo do dela, mu je dala gospodarja, ki naj mu to voljo vsili ter ga napravi v podnebjju, za katero je ustvarjen, za koristnega služabnika sebi samemu in tudi gospodu, ki vlada nad njim. Trdim, da ni krivica, če pustimo sužnja v položaju, z kakršnega ga je ustvarila narava; če mu dajemo gospoda, da bi nad njim vladal; in prav nobene pravice mu ne kratimo, če ga silimo, da za vse to spet dela in daje svojemu gospodu pravično odškodnino za delo in talente, ki jih uporablja gospod, da bi ga napravil koristnega za njega samega in za družbo.«

Kakor suženj, mora imeti pa tudi mezdni delavec gospoda, ki bi mu nalaгал delo ter vladal nad njim. In če postavimo, da je tako gosposko in suženjsko razmerje večno in nespremenljivo, da je za produkcijo neizogibno potrebno, potem je v redu, da je mezdni delavec prisiljen, producirati svojo lastno mezdo in vrhu nje še nadzorovalno mezdo »in dajati svojemu gospodu pravično odškodnino za delo in talente, ki jih uporablja gospod, da bi ga napravil koristnega za njega samega in za družbo.«

Toda tisto delo nadzоровanja in vodstva, ki izvira iz gospodstva kapitala nad delom, tudi v kapitalističnem sistemu ni neposredno in nedeljivo spojeno s produktivnimi funkcijami, ki izvirajo iz skupnega dela že po njegovem bistvu. Mezda starogrškega

^{*)} Aprila 1861. se je začela med severnimi in južnimi državami Unije velika vojna zaradi odprave sužnosti, ki so jo hotele južne države obdržati. — J. B.

epitropa ali režiserja v fevdalni Franciji se popolnoma loči od profita in dobi prav tako obliko mezde za spretno delo, kakor hitro se kupčija zadosti razširi, da bi mogel biti tak dirigent plačan. Sama kapitalistična produkcija je privedla do tega, da se delo vrhovnega nadzorovanja čisto ločeno od lastnine kapitala potepa po cesti. Glasbenemu ravnatelju ni treba, da bi bil lastnik instrumentov orkestra, in prav tako mu kot dirigentu ni treba imeti nič opravka z »mezdo« ostalih muzikantov. Zadržne tovarne so dokaz, da je postal kapitalist kot funkcionar produkcije odveč. Po vsaki krizi lahko vidimo v angleških tovarniških okrajih dovolj eks-fabrikantov, ki zdaj za nizko mezdo nadzorujejo bivše svoje lastne tovarne kot dirigentje novih lastnikov, pogostoma svojih upnikov.)

Iz javnih obračunov združnih tovarn v Angliji vidimo, da je po odbitku ravnateljeve mezde — ki spada prav tako kakor mezde ostalih delavcev k variabilnemu kapitalu — profit bil večji kakor povprečni profit, čeprav so plačevale semintja mnogo višje obresti kakor privatne tovarne. Vzrok višjega profita je bila v vseh teh slučajih večja varčnost pri uporabi produkcijskih sredstev. Nas pa pri tem interesira to, da povprečni profit (= obresti + podjetniški dobiček) tukaj predstavlja količino, ki je docela neodvisna od upravne mezde. Ker je tu profit večji kakor povprečni profit, je bil tudi podjetniški dobiček večji kakor sicer.

Isto dejstvo se pojavlja tudi v nekaterih kapitalističnih delniških podjetjih, n. pr. v delniških bankah. Od bruto profita se tukaj odštevajo razen plače ravnateljev tudi obresti, ki se plačujejo za depozite (vloge upnikov bank), in vseeno često preostane še prav visok podjetniški dobiček.

Zamenjavanje podjetniškega dobička z nadzorovalno in upravno mezdo je prvotno nastalo zaradi

*) Pripomba Friderika Engelsa: V meni znamenem primeru je postal po krizi l. 1868. neki falirani tovarnar mezdni delavec bivših svojih lastnih delavcev. Tovarno je namreč po bankerotu dalje vodila delavska zadruga in postavila bivšega posestnika za ravnatelja.

zunanjega nasprotja med obrestmi in presežnim delom profita. Potem so ga pa razvijali z namenom, da bi profit slikali ne kot večvrednost, t. j. kot neplačano delo, ampak kot lastno mezdo kapitalista za njegovo delo. Nasproti temu so potem socialisti postavili zahtevo, naj se profit tudi v resnici tako zaračuna, kakor se je teoretično izdajal, namreč kot gola nadzorovalna mezda. To je pa bilo zelo neprijetno, kajti ta nadzorovalna mezda je — kakor vsaka druga mezda — vedno bolj padala zaradi konkurenice sil, ki so se ponujale, in ker je postajala njihova izobrazba vedno cenejša. Razvoj zadrug na strani delavcev in delniških družb na strani buržoazije sta pa izpodmaknila tla zadnji pretvezi za zamenjavanje podjetniškega dobička z upravno mezdo.

Pri delniških družbah se razvija novo slepomišenje z upravno mezdo, ker se poleg resničnega ravnatelja in nad njim postavlja celo število upravnih svetnikov in nadzornikov, pri katerih sta upravljanje in nadzorovanje v resnici samo pretveza za pljenje imetja delničarjev in za bogatenje. »Koliko zaslužijo bankirji in trgovci s tem, da so udeleženi v ravnateljstvu 8 ali 9 različnih družb, naj pokaže sledeči primer: Privatna bilanca gospoda Timothy-ja Abrahama Curtisa, izročena po njegovem bankerotu konkurznemu sodišču, je pokazala letni dohodek v znesku 800—900 funt sterlingov (216.000—243.000 Din) pod postavko direktorstev. Ker je bil gospod Curtis ravnatelj Angleške banke (Bank of England) in Vzhodnoindijske družbe, se je štela vsaka delniška družba srečno, če ga je mogla dobiti za ravnatelja.) Plačilo ravnateljev takih družb za vsako tedensko sejo je najmanj 1 guinea** (300 Din). Obravnave pred konkurznim sodiščem so pokazale, da je nadzorovalna mezda praviloma v obratnem razmerju z resničnim nadzorovanjem teh namišljenih ravnateljev.

*) »City ali fiziologija londonske kupčije«. London 1845. (V angleščini.) To mesto se nahaja na str. 82. J. B.

***) 1 funt sterling ima 20 šilingov, 1 »gini« pa 21. Značilno za angleški »bonton«: ginejo zaračuna zdravnik, advokat, notar itd. ter na ta način dobi v dostojni in fini obliki 1 šiling napitnine. — Op. prev.

25. KREDIT IN BANČNIŠTVO.)*

Kapitalist mora neprestano številnim osebam izplačevati denar in od številnih oseb neprestano sprejemati denar za plačilo. Ta izključno tehnična operacija plačevanja denarja in kasiranja denarja tvori posebno delo, ki ne ustvarja nobene vrednosti, ampak spada med stroške cirkulacije. Dalje mora biti del kapitala vedno na razpolago kot zaklad: rezervna kupna sredstva, rezervna plačilna sredstva, kapital, ki ni zaposlen in čaka v obliki denarja, da ga bodo rabili; en del kapitala se vedno steka v tej obliki nazaj. Zaradi tega postane razen kasiranja, plačevanja in knjigovodstva potrebno tudi shranjevanje zaklada, kar je spet posebno delo.

Tako čisto tehnično gibanje, ki ga mora izvajati denar, in delo ter stroški, ki nastanejo pri tem, se dajo skržiti na ta način, da to izvršuje poseben oddelek agentov ali kapitalistov namesto vsega ostalega razreda kapitalistov. Z delitvijo dela postane to posebna kupčija posebnega oddelka kapitalistov ter se na ta način (kakor pri trgovskem kapitalu) koncentrira ter vrši na visoki stopnji; potem se pa delo še v tej posebni kupčiji razdeli, tako da se prvič razcepi na različne med seboj neodvisne panoge, in drugič

*) V tem poglavju se najbolj čuti, kako Marx svoje druge in tretje knjige ni dovršil, ampak je mestoma samo nekako skiciral. Čitatelj se bo moral malo bolj potruditi. Ne bi bilo napačno, zaradi boljšega razumevanja samih tehničnih opravil, vzeti prej ali slej v roke kakšno poljudno knjigo o denarju in bankah. — Op. prev.

III. knj., I., 19., 25., 27. pogl; III. knj., II., 29. pogl.

se v teh panogah oblikujejo delavnice: za izplačevanje denarja, kasiranje, izenačevanje bilanc, voditev tekočih računov, shranjevanje denarja itd.

Že poprej sem opozoril, kako se denar sploh prvotno razvija pri menjavi proizvodov med posameznimi skupnostmi. Trgovanje z denarjem, trgovina z blagom »denar«, se torej razvija najprej iz internacionalnega prometa. Kakor hitro se pojavijo različni deželni novci, morajo trgovci, ki kupujejo v tujih deželah, menjavati svoje deželne novce v lokalne novce ali pa narobe, ali pa tudi razne novce v čisto srebro ali zlato kot svetovni denar. Odtod je nastala kupčija z menjavanjem, ki jo je smatrati za naravno, samoniklo podlago moderne trgovine z denarjem. *) Iz tega so se razvile menjalne banke, kjer fungira srebro (ali zlato) kot svetovni denar — zdaj kot bančni ali trgovski denar — za razliko napram kurantnim novcem.

Ta menjalna kupčija, ta trgovina z denarjem, tvori enega od vzrokov, da se je razvil kredit. Natančno obravnavanje kreditov in instrumentov, ki si jih kredit ustvarja (kreditni denar itd.), ni v našem načrtu. Samo nekatere točke bo treba poudariti, ki so potrebne za karakteristiko kapitalističnega načina produkcije sploh. Pri tem imamo opravka samo s trgovskim in z bančnim kreditom. Zveze med razvojem tega in razvojem javnega kredita ne bomo upoštevali. Poprej smo pokazali (18. poglavje, str. 260), kako se iz enostavne cirkulacije blaga razvije funkcija denarja kot plačilnega sredstva in s tem

*) »Že zato, ker so bili novci različni z ozirom na zrno kakor tudi na podobo številnih knezov in mest, upravičenih kovati denar, je nastala potreba, da so se v trgovskih poslih, kjer je bilo potrebno denarno poravnanje, posluževali povsod krajevnega novca. Če so hoteli trgovci, ki so potovali na tuja tržišča, poravnati plačila v gotovini, so jemali s seboj nekovano čisto srebro, ali seveda tudi zlato. Prav tako so pred povratkom menjali prejeti lokalni denar za nekovano srebro ali zlato. Menjalni posli, menjavanje nekovanih plemenitih kovin za krajevni novce in narobe so bili zato zelo razširjena in dobičkavna kupčija.« (Hüllman, Mesta v srednjem veku. Bonn 1826—29. V nemščini. I. zv., str. 437.)

razmerje upnika do dolžnika med producenti in trgovci blaga:

»Ena vrsta blaga zahteva daljši, druga krajši čas za svojo produkcijo. Produkcija različnega blaga je vezana na različne letne čase. Neko blago se rodi na svojem tržišču, drugo mora potovati na oddaljen trg. En posestnik blaga lahko zato nastopi kot prodajalec, preden nastopi drugi kot kupec. Pri stalnem ponavljanju istih kupčij med istimi osebami se prodajni pogoji blaga začno uravnavati po produkcijskih pogojih. Drugič se prodaja za določen rok uporaba nekih vrst blaga, n. pr. hiše. Šele po poteku roka je kupec resnično prejel uporabno vrednost blaga. Kupec jo torej kupi, preden jo plača. Prodajalec postane upnik, kupec dolžnik.«

Z razvojem trgovine in kapitalističnega načina produkcije, ki producira samo za cirkulacijo, se ta samonikla podlaga kredita razširi, posploši in izoblikuje. V splošnem fungira denar tukaj samo kot plačilno sredstvo, t. j. blago se ne prodaja za denar, ampak za pismeno obljubo plačila v določenem terminu. (Vse te obljube plačila bomo zaradi enostavnosti vzeli kot menice.) Do dneva, ko zapadejo, cirkulirajo take menice same spet kot plačilno sredstvo in tvorijo pravi trgovski denar.

»V vsaki deželi se večina kreditnih kupčij izvršuje v krogu industrijskih odnošajev samih... Producent da predelujočemu tovarnarju sirovine kot predujem in dobi od njega obljubo plačila na določen dan zapadlosti. Ko tovarnar izvrši svoj del opravila, spet pod podobnimi pogoji da svoj produkt kot predujem kakemu drugemu tovarnarju, ki ga mora spet dalje predelati, in tako se kredit razteza vedno dalje, od enega do drugega, dokler ne pride do konzumenta. Veletrgovec daje trgovcu na drobno predujme v blagu, med tem ko jih je sam dobil od tovarnarja ali od komisionarja. Vsak si z eno roko izposoja in z drugo posoja, in sicer včasih denar, mnogo bolj pogostoma pa produkte. Tako se v industrijskih odnošajih izvršuje neprestana menjava predujmov, ki se v vseh smereh kombinirajo in križajo. Prav v tej pomnožitvi in v naraščanju medsebojnih predujmov

tiči razvoj kredita in tukaj je pravi sedež njegove moči.*)

Druga stran kredita se pridružuje razvoju trgovine z denarjem, ki v kapitalistični produkciji seveda koraka vzporedno z razvojem blagovne trgovine. Čuvanje trgovskih rezervnih fondov, tehnične operacije sprejemanja in izplačevanja denarja, internacionalna plačila in s tem trgovina z nekovanim zlatom se koncentrirajo v rokah denarnih trgovcev.

»Bankir dobi od trgovcev, ki se ga poslužujejo, neko vsoto denarja, za kar jim v svojih knjigah otvori 'kredit'; dalje mu pošiljajo svoje dolgovne terjatve, ki jih za nje pobira ter trgovcem za to kreditira; nasprotno pa po njihovih nalogih izvršuje plačila in obremenjuje njihov tekoči račun z odgovarjajočimi vsotami. Za te prejemke in izplačila računa potem majhno provizijo, ki mu samo po višini prometa, katerega posreduje, prinaša primerno nagrado za njegovo delo. Če je treba poravnati plačila med dvema trgovcema, ki oba delata z istim bankirjem, se taka plačila zelo enostavno rešijo z medsebojnim knjiženjem, dočim jim bankirji od dne do dne izenačujejo njihove medsebojne terjatve.« (Vissering, Priročnik praktičnega državnega gospodarstva, Amsterdam 1860., I. zv., str. 247. V holandščini.)

»Zaradi potrebe in lokalnega položaja v Benetkah, kjer je bilo prenašanje gotovin bolj nadležno kakor v drugih krajih, so veletrgovci tega mesta osnovali blagajniška društva. S primerno varnostjo, pod primernim nadzorstvom in upravo so člani takega društva vlagali razne vsote, za katere so svojim upnikom izdajali nakaznice, nakar se je vplačana vsota na dolžnikovem listu odpisala in pripisala k vsoti, ki jo je imel dolžnik že od prej (v svojo korist) vloženo. To so prvi začetki žiro bank.« (Hüllmann, Städtewesen im Mittelalter [o srednjeveških mestih], Bonn 1826.—29., I. zv., str. 550.)

V zvezi s tem se razvija upravljanje obresti donašajočega kapitala ali denarnega kapitala —

*) Coquelin, »Kredit in banke v industriji.« Revue des deux mondes, 1842. (V francoščini.)

kot posebna funkcija denarnih trgovcev. Izposojanje in posojanje denarja postane njihova posebna kupčija. Taki trgovci nastopijo kot posredovalci med resničnim posojevalcem in izposojevalcem denarnega kapitala. Če se splošno izrazimo, je bistvo bančnega poslovanja v tem oziru to, da ves denarni kapital za posojanje koncentrira v svojih rokah v velike mase, tako da namesto posebnega posojevalca denarja nastopajo bankirji kot predstavitelji vseh posojevalcev denarja nasproti industrijskim in trgovskim kapitalistom. Bankirji postanejo splošni upravitelji denarnega kapitala. Po drugi strani oni napram vsem posojevalcem koncentrirajo izposojevalce, ker si izposojujejo za ves trgovski svet. Njihov profit obstoji v splošnem v tem, da si izposojujejo po nižjih obrestih, kakor pa pozneje posojajo.

Kapital za posojanje, s katerim banke razpolagajo, jim priteka na mnogo načinov. Najprej se v njihovih rokah, ker so kasirji industrijskih kapitalistov, koncentrira denarni kapital, ki ga ima vsak producent ali trgovec kot rezervni fond ali ki mu priteka kot plačilo. Na ta način se rezervni fond trgovstva, ker je koncentriran kot skupni rezervni fond, omeji na neobhodno potrebni minimum, ker se en del denarnega kapitala, ki bi sicer dremal kot rezervni fond, posodi. Drugič se ta kapital za posojanje tvori iz depozitov denarnih kapitalistov, ki prepuščajo posojanje bankam. Kakor hitro te začno plačevati za depozite obresti, se nadalje začno pri njih deponirati prihranki in trenutno nezaposleni denar vseh razredov. Majhne vsote, ki so vsaka zase nesposobne, da bi delovale kot denarni kapital, se združujejo v velike mase in tako tvorijo denarno moč. Končno se tudi dohodki, ki se bodo samo polagoma trošili, deponirajo pri bankah.

Posojanje se vrši s takozvanim diskontiranjem menic — t. j. z izplačevanjem menic v denarju, preden so zapadle — in s predujmi v raznih oblikah: direktni predujmi na osebni kredit, lombardni predujmi na obrestovalne papirje vseh vrst, zlasti pa tudi na overovljene posestne naslove na blago itd.

Očividno je, da množina denarnega kapitala, s katero imajo opravka trgovci z denarjem, predstavlja denarni kapital trgovcev in industrijcev, ki se nahaja v cirkulaciji, in da operacije, ki jih izvršujejo trgovci z denarjem, predstavljajo samo operacije onih, za katere ti posredujejo.

Prav tako je jasno, da je njihov profit samo odbitek od večvrednosti, ker imajo opravka z vrednostmi, ki so že realizirane (tudi če so realizirane samo v obliki dolgovnih terjatev). En del tehničnih operacij, ki so zvezane s cirkulacijo, morajo izvrševati sami blagovni trgovci in blagovni producenti.

Splošne pripombe, za katere nam je sistem kredita do zdaj dal povoda, so bile sledeče:

I. Kredit postane nujno potreben, da posreduje pri izenačenju profitne mere.

II. Kredit zmanjša cirkulacijske stroške.

1. Denar se s kreditom trikratno prihrani.

A. Ker za velik del kupčij sploh odpade.

B. Ker se njegov obtok pospeši. Po eni strani s tehniko bančništva, t. j. ker pri sicer nespremenjeni velikosti in množini blagovnega prometa, ki posreduje konzum, manjša množina denarja ali denarnih znakov opravlja isto službo. Po drugi strani kredit pospešuje kroženje blaga in s tem cirkulacijo denarja.

C. Ker se zlati denar nadomesti s papirjem.

2. Kredit pospešuje posamezne oddelke cirkulacije in s tem reprodukcijo sploh. (Po drugi strani kredit dovoljuje, da sta procesa kupovanja in prodajanja delj časa narazen, in služi na ta način kot baza za špekulacijo.)

Kredit zmanjša rezervni fond, kar se lahko razmotriva z dveh plati: zmanjšanje cirkulirajočega menjalnega sredstva in zmanjšanje v denarni obliki potrebnega kapitala.

III. Postanek delniških družb. S tem:

1. Ogromno razširjenje obsega produkcije in podjetij, ki bi bila za posamezne kapitale nemogoča.

2. Sam na sebi temelji kapital na družabni produkciji in njegov pogoj je družabno zedinjenje produkcijskih sredstev in delovnih sil. V delniški družbi pa kapital naravnost dobi obliko družabnega kapitala v nasprotju s privatnim. To je odprava kapitala kot privatne lastnine v okviru same kapitalistične produkcije.

Resnično udelejujoči se kapitalist postane v delniški družbi samo ravnatelj, upravitelj tujega kapitala, in lastniki kapitala postanejo samo denarni kapitalisti. Tudi če dividende, ki jih prejema, vsebujejo obresti in podjetniški dobiček, t. j. celotni profit (kajti ravnateljeva plača je ali naj bo samo mezda), se ta celotni profit prejema samo še v obliki obresti, t. j. samo kot nagrada za lastnino kapitala, katera se zdaj popolnoma loči od udeleževanja v resničnem produkcijskem procesu, kakor se to udeleževanje v ravnateljevi osebi loči od lastnine kapitala.

Ta rezultat najvišjega razvoja kapitalistične produkcije je nujna prehodna točka pri spremenitvi kapitala nazaj v lastnino producentov, toda ne več v privatno lastnino posameznih producentov, ampak v neposredno družbeno lastnino. Po drugi strani je to prehodna točka za spremenitev vseh funkcij, ki so bile dozdaj še zvezane s funkcijo lastnine kapitala, v družbene funkcije.

Ker profit tukaj prejme čisto obliko obresti, so taka podjetja mogoča samo toliko, kolikor dajejo samo obresti.

(Dostavek Friderika Engelsa: Od kar je Marx to pisal, so se razvile nove oblike industrijskih obratov, ki predstavljajo drugo in tretjo potenco delniške družbe. Staroslavna svobodna konkurenca je s svojo latinščino pri kraju in si mora sama napovedati svoj očitni, škandalozen bankrot. In sicer na ta način, da se v vsaki deželi veleindu-

striji določene panoge sporazumevajo v kartel za reguliranje produkcije. V posameznih primerih je prišlo celo do internacionalnih kartelov, kakor n. pr. med angleško in nemško produkcijo železa. Toda niti ta oblika podružabljenja produkcije še ni zado-stovala. Interesna nasprotja med posameznimi kup-čijskimi tvrdkami so jo prepogostoma razbila. Tako je prišlo do tega, da so začeli v posameznih panogah, kjer je stopnja produkcije dopuščala, celotno pro-dukcijo dotične panoge združevati v eno veliko delniško družbo z enotnim vodstvom.

Tako je v teh panogah monopol nadomestil kon-kurencu in na najbolj razveseljiv način pripravil tla za razlastitev po celotni družbi, po ljudstvu.*)

To je odprava kapitalistične pro-dukcije v okviru samega kapitali-stičnega načina produkcije in je zato nasprotje, ki odpravlja samo sebe, ki na prvi pogled predstavlja samo prehodno točko k novi obliki produkcije.

IV. Ne glede na delniške družbe nudi kredit po-sameznemu kapitalistu — ali tistemu, ki velja za kapitalista — v nekih mejah absolutno razpolaganje s tujim kapitalom in na ta način s tujim delom. Ka-pital, ki ga človek v resnici ali po mnenju publike poseduje, postane samo podlaga za dobivanje kre-dita. To velja zlasti v veletrgovini. To, kar špeku-lirajoči trgovec riskira, je družabna, ne nje go va lastnina. Prav tako neslana postane fraza o postanku kapitala iz varčevanja, kajti tak trgovec pač zahte-va, da bi drugi zanj varčevali.

Zadružne tovarne delavcev so v okviru stare for-me prvi prelom stare forme, čeprav v svoji resnični organizaciji seveda povsod kažejo pomanjkljivosti

*) Odkar je Engels to pisal, je razvoj kartelov, trustov, koncernov itd. zadobil tako orjaški obseg, da so postali pre-vladujoči pojav vsega gospodarstva, ki zahteva natančen študij. Ta razvoj obravnavata predvsem R. Hilferding v »Fi-nanzkapitalu« in Lenin v knjigi »Imperializem kot najnovejša etapa kapitalizma«. Ti dve knjigi predstavljata nadaljevanje Marxovega »Kapitala« v tem smislu.

obstoječega sistema. Toda v okviru njih je nasprotje med delom in kapitalom odpravljeno, čeprav najprej samo v tej obliki, da so delavci kot zadruga svoj lastni kapitalist. Te tovarne kažejo, kako se na neki razvojni stopnji produkcijskih sil in njim primernih produkcijskih oblik — iz enega načina produkcije naravnim potom poraja nov način produkcije.

Kapitalistične delniške družbe se prav tako kakor zadružne tovarne morajo smatrati za prehodne oblike iz kapitalističnega načina produkcije v družabni način, samo da je nasprotje v prvih negativno in v drugih pozitivno odpravljeno.

Bankni kapital sestoji iz 1. denarja v gotovini, zlata ali bankovcev, 2. vrednostnih papirjev.

Te spet lahko razdelimo na dva dela: 1) trgovski papirji, ki vise, od časa do časa zapadajo in katerih diskontiranje (t. j. plačanje pred dnevom zapadlosti) postane pravi posel bank; 2) javni vrednostni papirji, kakor državni papirji, zadolžnice, delnice vseh vrst, skratka obrestovalni papirji, ki se pa bistveno razlikujejo od menic. Sem lahko računamo tudi hipoteke.

Kapital iz teh stvarnih sestavnih delov se spet deli v bankirjev lastni naložbeni kapital in v depozite. Pri bankah, ki izdajajo bankovce, se temu pridružujejo še bankovci.

Na depozite in bankovce se najprej ne bomo ozirali.

Razvoj oblike obrestovalnega kapitala povzroči, da je vsak določen in redni prejemek v denarju videti kakor da bi tvoril obresti nekega kapitala, bodisi da izvira tak prejemek iz kakega kapitala ali ne. Prav tako je vsaka vsota vrednosti videti kakor kapital, kakor hitro se ne troši v obliki dohodka, namreč kot glavna vsota v nasprotju z možnimi in z resničnimi obrestmi, ki jih lahko nosi.

Stvar je enostavna: vzemimo, da znaša povprečna obrestna mera 5% na leto. Vsota 500 M bi torej nosila na leto 25 M, če se spremeni v obrestovalni kapital. Vsak stalni letni prejemek 25 M se torej

smatra kot obresti kapitala 500 M. To pa je in ostane čisto iluzorno, razen v slučaju, da se da vir teh 25 tih M prenesti — bodisi da je ta vir samo naslov na lastnino oz. dolgovna terjatev bodisi da je resnično produkcijsko sredstvo, kakor morda zemljišče.

Vzemimo za primera državni dolg na mezdo.

Država mora svojim upnikom plačevati na leto določeno količino obresti za izposojeni kapital. Upnik tukaj ne more svojemu dolžniku odpovedati, ampak lahko terjatev samo proda. Kapital sam je sneden, država ga je potrošila. On ne eksistira več. To, kar državljani poseduje, je 1) zadolžnica na državo, recimo 100 M, 2) pravica do letnih državnih dohodkov, t. j. na letni prinos davkov, za določeno vsoto na podlagi te zadolžnice, n. pr. 5 M ali 5%; 3) posestnik lahko poljubno proda svojo zadolžnico drugim osebam. Toda v vseh teh primerih ostane kapital, ki se državno plačilo smatra za njegovega potomca, iluzoren, fiktiven kapital. Ne samo, da vsota, ki je bila državi posojena, ne eksistira več. Ta sploh nikdar ni bila namenjena za to, da bi se naložila kot kapital.

In zdaj delovna sila. Mezda se tukaj smatra kot obresti in potem takem delovna sila kot kapital, ki daje te obresti. Če znaša mezda enega leta 1000 M in obrestna mera 5%, potem naj bi letna delovna sila bila enaka kapitalu 200.000 M. Norost kapitalističnih predstav doseže tu svoj vrhunec. Žal prekrižajo to brezglavo predstavo dve okoliščini, prvič da mora delavec delati, da bi dobil te »obresti«, in drugič da ne more »kapitalne vrednosti« svoje delovne sile s prenosom spremeniti v srebro.

Taka vrsta računanja se imenuje »kapitalizacija«. Kapitalizira se vsak redno ponavljajoči se prejemek, če ga po povprečni obrestni meri preračunamo kot donos, ki bi ga dajal po taki obrestni meri posojeni kapital. Vsaka sled za zvezo med resničnim procesom večanja vrednosti kapitala se na ta način zabriše in v ljudeh se utrdi predstava, da kapital na nekak skrivnostni način sam od sebe veča svojo vrednost oz. nosi dobiček.

Tudi tam, kjer zadolžnica — vrednostni papir — ne predstavlja čisto iluzorni kapital kakor državni dolgovi, je kapitalna vrednost tega papirja čisto iluzorna. Delnice železniških, rudniških, paroplovnih družb predstavljajo resnični kapital, namreč kapital, ki je naložen v teh podjetjih. Toda ta kapital nima dvojne eksistence, enkrat kot kapitalna vrednost v delnicah in drugič kot resnični kapital, ki je naložen v dotičnih podjetjih. Kapital eksistira samo v tej slednji obliki in delnica ni nič drugega kakor lastninski naslov na večvrednost, ki jo ima ta resnični kapital ustvarjati.

Ti papirji se zdaj dajo prodati, postanejo torej blago, in njihova cena se giblje in določa na poseben način. Ta cena koleba z višino in varnostjo donosov, do katerih dajejo papirji pravico. Če je nominalna vrednost ene akcije (t. j. založena vsota, ki jo delnica prvotno predstavlja) 100 M in če daje podjetje 10% namesto 5%, je delnica zdaj (pri sicer nespremenjenih okoliščinah in pri obrestni meri 5%) vredna 200 M. Obratno je, če donos podjetja pada. Če pa večanje vrednosti (izkoriščanje) resničnega kapitala ostane enako ali če sploh ni nobenega resničnega kapitala (kakor pri državnih dolgovih), potem cena teh vrednostnih papirjev rase in pada obratno kakor obrestna mera. Če se obrestna mera poviša od 5 na 10%, potem vrednostni papir, ki zagotavlja donos 5 M, predstavlja samo še kapital 50 M. Če se pa zniža na 2½%, predstavlja isti vrednostni papir kapital 200 M. Njegova vrednost je vedno »kapitalizirani« donos, preračunan na iluzoren kapital po obstoječi obrestni meri. V časih stiske na denarnem trgu bo torej vrednost teh papirjev dvakrat padla, prvič, ker rase obrestna mera, in drugič, ker jih v masah mečejo na trg.

Vsi ti papirji dejansko ne predstavljajo nič drugega kakor akumulirane pravice, pravne naslove na bodočo produkcijo.

Največji del bančnega kapitala je tedaj čisto fiktiven in obstoji iz dolgovnih

terjatev (menic), državnih papirjev (ki predstavljajo pretekli kapital) in delnic (nakazil na bodoči donos).

Z razvojem obrestovalnega kapitala in kreditnega sistema se torej zdi, kakor da bi se ves kapital podvojil in tuptam potrojil, ker se dolgovni in lastninski naslovi, ki predstavljajo vedno en in isti kapital, nahajajo v različnih rokah in v različnih oblikah. Največji del tega »denarnega kapitala« je čisto fiktiven. Vsi depoziti (vloge bančnih klientov) z izjemo rezervnega fonda niso nič drugega kakor dobroimetje pri bankirju, ki pa nikdar ne eksistira v depozitu. Kolikor služijo za žiro posle, delujejo kot kapital za bankirje, ki so jih naprej posodili. Bankirji si drug drugemu plačajo medsebojna nakazila na depozite, ki sploh ne eksistirajo, s tem, da ta dobroimetja drugo z drugim poračunavajo.

»Nesporno je res, da teh 1000 šterlingov, ki jih kdo danes deponira pri A, jutri spet izdajo in bode tvorilo depozit pri B. Naslednji dan jih B odplača, tako da lahko tvorijo depozit pri C, in tako dalje brezkončno. Istih 1000 funtov se potemtakem s celo vrsto prenosov lahko pomnoži na absolutno nedoločljivo vsoto depozitov. Zato je mogoče, da devet desetih vseh depozitov v Združenem kraljestvu (Velika Britanija z Irsko) nima nobene eksistence razen te, da temelji na knjižne postavke v knjigah bankirjev, ki si jo morajo med seboj poračunati... Tako n. pr. na Škotskem, kjer ni bil obtok denarja nikdar čez 3 milijone funtov, znašajo depoziti 27 milijonov.« (The Currency Question Reviewed, str. 162, 163.)

Kakor se vse v tem kreditnem sistemu podvoji in potroji in spremeni v goli izmislek, tako velja tudi za »rezervne fonde«, kjer bi človek končno mislil, da je zagrabil za nekaj solidnega.

(Friderik Engelsov primer: Novembra 1892. je imelo 15 največjih londonskih bank rezervnega fonda skupaj skoraj 28 milijonov šilingov. Od tega se je pa največ 3 milijone nahajalo v gotovini v njihovih blagajnah. Ostanek 25 milijonov je tvoril njihova dobroimetja pri Bank of England. Ta banka

sama pa v istem mesecu nikdar ni imela celih 16 milijonov funtov rezerve v gotovini.)

Sistem bank je po svoji formalni organizaciji najbolj umeten in najbolj izoblikovan produkt, do katerega kapitalistični način produkcije sploh more privedi. Odtod neznanska moč takega zavoda kakor Bank of England nad trgovino in industrijo, čeprav se njeno resnično gibanje vrši izven njenega območja in se ona obnaša napram temu pasivno. S tem je vsekakor podana oblika splošnega knjigovodstva in razdelitve ps na družabni stopnji, vendar pa samo oblika. Videli smo, da se povprečni profit posameznega kapitalista oziroma vsakega posebnega kapitala ne določa po večdelu, ki si ga ta kapital s prvo roko prisvoji, ampak po količini celotnega večdela, ki si ga prisvaja celotni kapital in od katerega vleče vsak posebni kapital svojo dividendo samo kot proporcionalen del celotnega kapitala. Ta družabni značaj kapitala nastopi šele in se popolnoma uresniči s popolnim razvojem sistema kredita in bank. Po drugi strani se razvija stvar dalje. Ta sistem daje kapitalistom, ki se udeležujejo v produkciji in v trgovini, na razpolago ves takrat nezaposleni družabni kapital, tako da niti posojevalci niti tisti, ki ta kapital uporabljajo, niso njegovi lastniki ali proizvajalci. S tem ta sistem odpravi privatni značaj kapitala in na ta način vsebuje sam po sebi, toda tudi samo sam po sebi, odpravo kapitala samega. S sistemom bank je razdeljevanje kapitala odvzeto iz rok privatnih kapitalistov in oderuhov in postavljeno za posebno družabno funkcijo, Banke in kredit pa na ta način hkrati postanejo najmočnejše sredstvo za poganjanje produkcije čez njeno lastno mejo in eden od največjih pospeševalcev kriz in sleparije.

Končno ni nobenega dvoma, da bo kreditni sistem služil kot mogočno dvigalo pri prehodu iz kapitalističnega načina produkcije v produkcijski način prodružabljenega dela; toda samo kot en člen v zvezi z drugim velikim organskim preobražanjem samega načina produkcije. Iluzije o čudotvorni moči kredita in bank v socialističnem smislu pa izvirajo iz popol-

nega nepoznavanja kapitalističnega načina produkcije in kreditnega sistema kot ene od njegovih oblik.*)"

*) Marx je v tej pripombi obenem slutil bistveno nepravilno razlaganje »marksizma« in razvoja kapitalizma po onih meščanskih in deloma socialističnih teoretikih, ki zatrjujejo, kakor se je ironično izrazila Roza Luxemburgova, »da se bomo nekega lepega dne prebudili in videli okrog sebe socializem, če že ne stojimo celo danes (1901.) sredi socializma.« (Namreč spričo razvoja kredita, delniških družb, zadrug, monopolnih organizacij za reguliranje produkcije, kot kartelov, trustov, po drugi strani pa socialnih institucij, higijenskih zavodov itd. in tudi — da uporabim drastični primer Kautskega — spričo graditve raznih kanalov za odkladanje nesnage, javnih stranišč itd.)

Popolno nepoznavanje in nerazumevanje Marxa kažejo tisti nemški profesorji, ki govore o nekakem »nesoglasju« med prvo in tretjo knjigo »Kapitala«. (Prim. o tem izrek dr. Gosarja v »Razpravah«, str. 131.) Op. prev.

26. ZEMLJIŠKA RENTA.

I. Zgodovinski postanek kapitalistične zemljiške rente.

Če gledamo zemljiško rento v njeni najenostavnejši obliki, t. j. v obliki delovne rente, kjer neposredni producent en del tedna obdeluje sebi pripadajočo zemljo s svojim delovnim orodjem (pluž, živina itd.) in ostale dni tedna dela na posestvu zemljiškega gospoda, za zemljiškega gospoda, brezplačno, nam je tu stvar še popolnoma jasna; renta in večvrednost sta tukaj identični. Renta, ne profit, je oblika, v kateri se tukaj izraža neplačano večdelo. Koliko presežka lahko tukaj delavec dobi čez neogibno potrebna sredstva za svoje preživljanje, torej presežka čez to, kar bi v kapitalističnem načinu produkcije imenovali mezdo, je pri sicer nespremenjenih okoliščinah odvisno od razmerja, v katerem tak delavec deli svoj delovni čas v delovni čas za sebe samega in v tlako za zemljiškega gospoda. Ta presežek čez najnujnejša sredstva za preživljanje — kal tega, kar se v kapitalističnem načinu produkcije pojavlja kot profit — je tukaj docela določen z višino zemljiške rente, katera tukaj ni samo neposredno neplačano večdelo, ampak se kot tako tudi vidi. Okolnost, da mora tlačanov produkt biti zadosti velik, da ga ne le preživlja, ampak da tudi nado-mešča njegove delovne pogoje, ostaja pri vseh različnih produkcije ista, ker je to naravni pogoj za vsako nadaljevanje produkcije, za vsako novo produkcijo, ki je vedno hkrati reprodukcija; torej mora reproducirati tudi pogoje svojega lastnega obstoja in udejstvovanja.

Tukaj, kjer sta večvrednost in renta ne samo identični, temveč ima večvrednost očitvidno in otipljivo se obliko večdela, so jasni tudi naravni pogoji in meje rente, ker so to pogoji in meje večdela sploh. Neposredni producent mora 1) imeti dovolj delovne sile in 2) naravni pogoji njegovega dela, v prvi vrsti torej zemlja za obdelovanje, morajo biti dovolj izdatni, da mu preostane možnost presežnega dela poleg dela, ki je potrebno za zadostitev njegovih lastnih neogibnih potreb. Ta možnost še ne ustvari nobene rente, to stori šele pritisk, ki napravi iz možnosti resničnost.

Končno pri delovni renti rezultira samo od sebe, da je — pod pogojem, da ostanejo vse druge okoliščine nespremenjene — docela odvisno od relativnega obsega večdela ali tlake, koliko bo neposredni producent sposoben izboljšati svoj položaj, obogatiti se, proizvajati presežek čez neogibna sredstva za preživljanje ali — da se poslužimo kapitalističnega načina izražanja — ali in koliko more producirati sploh kak profit za samega sebe. Renta tukaj ni samo presežek čez profit, ampak normalna, vse absorbirajoča, takorekoč legitimna oblika večdela. Ne samo obseg takega profita, ampak celo njegova eksistenca je — pri sicer nespremenjenih okoliščinah — odvisna od obsega rente, t. j. večdela, ki ga je treba vršiti za lastnika.

Če se večdelo v obliki tlake spremeni v oddajo produkta, se s tem — če govorimo ekonomsko — bistvo zemljiške rente nič ne predrugači. Ta renta je slejkoprej edina obstoječa in normalna oblika večvrednosti ali večdela. Kolikor je produktna renta gospodujoča in najbolj razvita oblika zemljiške rente, jo v ostalem še vedno bolj ali manj spremljajo preostanki prejšnje oblike, t. j. tlake. Produktna renta zahteva višje kulturno stanje neposrednega producenta, torej višjo razvojno stopnjo njegovega dela in družbe sploh. Pri tem razmerju je neposrednemu producentu več ali manj na razpolago ves njegov delovni čas, čeprav slejkoprej del njegovega delovnega časa, prvotno tako nekako ves presežni del, pripada brez povračila zemljiške-

mu lastniku; le da ta tega časa ne sprejema več neposredno v njegovi lastni naravni obliki, ampak v naravni obliki njegovega produkta. Producentovo delo za sebe samega in njegovo delo za zemljiškega lastnika nista več očitno ločeni po času in prostoru. Podlaga za to produktno rento v njeni čisti obliki — čeprav se kot razvalina lahko zavleče v dalje razvite produkcijske razmere — je slejkoprej naravno gospodarstvo. Dalje je njen pogoj, da je podeželska hišna industrija združena s poljedelstvom. Pri tej rentni obliki ni treba, da bi produktna renta, v kateri se izraža večdelo, izčrpala vse presežno delo kmečke družine. V primeri z delovno rento ima producent nasprotno mnogo več prilike, najti časa za presežno delo, katerega produkt bo njegova last. Prav tako nastopajo s to obliko večje razlike v ekonomskem položaju posameznih neposrednih producentov. Vsaj možnost za to je tu, in pa možnost, da si ta neposredni producent pridobi sredstva, da lahko sam izkorišča tuje delo.

S tem, da je oblika produktne rente vezana na določeno vrsto produkta in produkcije same, da je zveza poljedelstva s hišno industrijo za njo neobhodna, s skoraj popolno samopreskrbnostjo, ki jo kmečka družina na ta način dobi, s svojo neodvisnostjo od trga in od produkcijskega ter zgodovinskega gibanja izven nje stoječega dela družbe, skratka z značajem naravnega gospodarstva sploh, je ta oblika popolnoma primerna za bazo stacionarnih (takih, ki se skrajno počasi spreminjajo) družabnih razmer, kakor to vidimo n. pr. v Aziji.

Iz gole spremenitve oblike produktne rente se rodi *denarna renta*. Namesto produkta samega mora neposredni producent tukaj plačati lastniku zemljišča ceno produkta. Presežek produkta v naravni obliki torej ne zadostuje več; treba ga je spremeniti v obliko denarja. En del produkta je treba prodati in zaradi tega producirati za prodajo. Značaj vsega načina produkcije se torej več ali manj predrugači. Produkcija izgubi svojo neodvisnost, odločenost od družabne zveze. Preobrazba produktne rente v denarno rento predpostavlja že znatnejši

razvoj trgovine, mestne industrije, produkcije blaga sploh in s tem cirkulacijo denarja. Dalje je nje pogoj, da obstoji tržna cena produktov in da se ti prodajajo več ali manj približno po svoji vrednosti, česar pri prejšnjih oblikah nikakor ni bilo vedno. V Vzhodni Evropi lahko deloma že z lastnimi očmi opazujemo, kako se vrši ta preobrazba.

Denarna renta kot spremenjena oblika produktne rente pa je zadnja oblika in hkrati tudi oblika razpada take vrste zemljiške rente, kakor smo jo razmotrivali doslej, namreč zemljiške rente kot normalne oblike večvrednosti. Pri svojem nadaljnjem razvoju mora denarna renta privedi — ne glede na vmesne oblike, kakor je n. pr. renta malega kmečkega zakupnika — bodisi do spremenitve zemlje v svobodno kmečko lastnino bodisi do oblike kapitalističnega načina produkcije, do rente, ki jo plačuje kapitalistični zakupnik.

Z denarno rento se tradicionalno običajnopravno razmerje med podložniki, ki posedujejo ter obdelujejo en del zemlje, ter zemljiškim lastnikom spremeni v pogodbeno, po trdnih zakonskih pravilih določeno, čisto denarno razmerje. Obdelujoči posestnik postane torej dejansko samo zakupnik. Ta preobrazba se po eni strani, če so sicer splošne produkcijske razmere za to primerne, izkoristi za to, da se stari kmečki posestnik polagoma razlasti in na njegovo mesto postavi kapitalistični zakupnik; po drugi strani pa ta preobrazba vodi do odkupa dosedanjega posestnika od njegove rentne obveznosti in do njega spremenitve v neodvisnega kmeta, kateri je popoln lastnik zemlje, ki jo sam obdeluje. Preobrazba naturalne rente v denarno rento se mora vršiti ne samo istočasno z nastajanjem razreda neposeljujočih dninarjev, ki se dajejo v najem za denar, ampak je celo antecipirano s postankom takega razreda. V času nastajanja tega razreda, ko se ta novi razred pojavlja šele posamič, se je pri boljše situiranih kmetih, podložnih renti, nujno razvila navada, izkoriščati za svoj račun podeželske mezdne delavce, prav tako kakor so že v fevdalni dobi premožni podložni kmetje imeli sami svoje podložne.

Tako se pri njih polagoma razvije možnost, da si naberejo neko premoženje in da se preobrazijo v bodoče kapitaliste. Med starimi posestniki zemljišč, ki so sami delali, se torej razvije nekakšna drevesnica kapitalističnih zakupnikov, katerih razvoj je odvisen od splošnega razvoja kapitalistične produkcije izven dežele (t. j. v mestih in industrijskih krajih), in ki vzklijejo posebno hitro, če jim — kakor v 16. stoletju v Angliji — pomagajo posebno ugodne okoliščine, kakor takrat nastopajoče padanje vrednosti denarja, ki jih je pri tradicionalnih dolgih zakupnih pogodbah bogatilo na račun zemljiških lastnikov.

Dalje: Kakor hitro renta dobi obliko denarne rente in s tem razmerje med rento plačujočim kmetom in zemljiškim lastnikom dobi obliko pogodbenega razmerja — kar je sploh mogoče samo na določeni višini razvoja svetovnega trga, trgovine in manufakture — nujno pride tudi do tega, da se zemlja daje v zakup takim kapitalistom, ki na deželo in v poljedelstvo prenesejo v mestu pridobljeni kapital in v mestu že razviti kapitalistični način produkcije, t. j. proizvajanje produkta le kot blaga in le kot sredstva za prisvajanje večvrednosti. Ta oblika pa more postati splošno pravilo samo v takih deželah, ki pri prehodu iz fevdalnega v kapitalistični način produkcije vladajo nad svetovnim trgom. S tem, da kapitalistični zakupnik stopi med zemljiškega lastnika in resnično delujočega poljedelca, se raztrgajo vsa razmerja, ki so izhajala iz starega načina podeželske produkcije. Zakupnik postane resnični komandant teh poljskih delavcev, iz katerih vleče večvrednost, dočim ostane zemljiški lastnik v direktni zvezi samo še s tem kapitalističnim zakupnikom, in sicer v goli denarni in pogodbeni zvezi. S tem se spremeni tudi renta po svoji naravi. Iz normalne oblike večvrednosti in večdela pade na presežek, ki ostane od tega večdela potem, ko si je udeležujoči se kapitalist prisvojil en del v obliki profita. Ta kapitalist daje zemljiškemu lastniku kot rento samo presežen del večvrednosti, ki jo je kot posestnik kapitala dobil z direktnim izkoriščanjem poljedelskih delavcev. Kako veliko oziroma kako malo

mu daje, je povprečno odvisno od povprečnega profita, ki ga daje kapital v ne-poljedelskih produkcijskih panogah. Iz normalne podobe večvrednosti in večdela se je torej renta zdaj spremenila v presežek preko onega dela večvrednosti, ki si ga kapital že v naprej in normalno lasti kot svojega, v svojevrsten presežek, ki je lastnost te posebne produkcijske panoge, poljedelske. Namesto rente je zdaj profit postal normalna oblika (podoba) večvrednosti in renta velja samo še kot v posebnih okoliščinah osamosvojena oblika, ne več večvrednosti sploh, temveč le določenega njenega dela, nadprofita.

Samo ta kapitalistična oblika zemljiške rente je predmet naslednjega proučevanja.

II. Za uvod.

Naša predpostavka je torej, da v poljedelstvu — prav tako kakor v industriji — vlada kapitalistični način produkcije, t. j. da obratovanje v poljedelstvu vršijo kapitalisti, ki se razlikujejo od ostalih kapitalistov samo po predmetu, v katerega je naložen njihov kapital in na katerem ta kapital zaposluje mezдно delo. Za nas zakupnik producira pšenico itd., kakor tovarnar predivo ali stroje. Ta predpostavka vsebuje tudi to, da kapitalistični način produkcije gospoduje v vseh panogah produkcije in meščanske družbe, da obstoje tudi popolnoma zreli pogoji za ta način, kakor svobodna konkurenca kapitalov, pravica prenosnosti kapitala iz ene produkcijske panoge v drugo, enaka višina povprečnega profita itd.

Te oblike ni bilo v poljedelstvu v vseh časih in je tudi danes ni povsod. Mi pa moramo razmotrivati to moderno obliko zemljiške lastnine, ker nam gre za to, da razmotrivamo določene produkcijske in prometne razmere, ki izhajajo iz naložitve kapitala v poljedelstvu. Omejili se bomo torej izključno na naložitev kapitala v pravem poljedelstvu, t. j. v produkciji glavne rastlinske snovi, od katere prebivalstvo kake dežele živi. Rečemo lahko pšenica, ker je ta glavno živilo modernih, kapitalistično raz-

vitih ljudstev. (Ali rudniki namesto poljedelstva, ker so zakoni isti.)

Ena velikih zaslug A. Smitha je, da je dognal in razložil, kako zemljiško rento kapitalov, naloženih v produkcijo drugih poljedelskih produktov, kakor lanu, barvilnih zelišč, samostojne živinoreje itd. določa zemljiška renta, ki jo daje v produkcijo glavnega živila naloženi kapital.

Zaradi popolnosti naj pripomnimo, da se kot zemljišče tukaj razume tudi voda itd., kolikor ima svojega lastnika ter se smatra kot pritiklina zemljišča.

Eden od velikih rezultatov kapitalističnega načina produkcije je ta, da po eni strani spreminja poljedelstvo iz golega empiričnih in mehanično podedujočih se postopkov najbolj zaostalega dela družbe v zavestno znanstveno uporabo agronomije, kolikor je to pri razmerah, ki so dane s privatno lastnino, sploh mogoče*), da zemljiško last-

*) (Marxova pripomba:) Čisto konservativni poljedelski kemiki, kakor n. pr. Johnston, priznavajo, da resnično racionalno poljedelstvo pri privatni lastnini zadeva na nepremostljive ovire. Prav tako pisatelji, ki so načelno zagovorniki privatne lastnine na zemeljski obli, n. pr. gospod Charles Comte v nekem delu v dveh knjigah, katerega specialni namen je obramba privatne lastnine. »Noben narod,« pravi, »ne more doseči tiste stopnje blagostanja in moči, ki mu jo omogoča njegova narava, razen če vsak del zemlje dobi tisto nalogo, ki najbolj soglaša s splošnim interesom. Da bi njegova bogastva zadobila velik razvoj, bi morala, če je to mogoče, ena sama in predvsem prosvetljena volja odločati nad vsakim posameznim kosom njegovega ozemlja in urediti tako, da bi vsak posamežen kos prispeval k procvitu vseh drugih. Toda eksistenca take volje ... bi bila nezdružljiva z delitvijo zemlje na privatna zemljišča ... in s sposobnostjo, ki jo ima zagotovljeno vsak posestnik, da sme skoraj absolutno odločati nad svojim premoženjem.« Johnston, Comte itd. mislijo pri nasprotstvu med lastnino ter racionalnim poljedelstvom le na potrebo, da se zemlja kake dežele obdeluje kot celota. Toda odvisnost kulture posameznih produktov zemlje od kolebanja tržnih cen in večno menjanje teh kultur s tem kolebanjem cen, ves duh kapitalistične produkcije, ki je usmerjen za neposrednim najbližjim denarnim dobičkom, se upira takemu poljedelstvu, ki bi gospodarilo z vsemi življenjskimi pogoji prepletajočih se človeških generacij. Očiten primer za to so gozdovi, ki jih samo tam včasih v neki meri upravljajo v skupnem interesu, kjer so pod državno upravo in ne privatna lastnina.

nino po eni strani popolnoma oprosti odnosov gospodstva in podložništva, po drugi strani pa zemljišče kot pogoj dela popolnoma loči od zemljiške lastnine in zemljiškega posestnika, za katerega ne predstavlja nič več kakor določen davek v denarju, ki ga zaradi svojega monopola pobira od obratovodečega kapitalista, zakupnika, da to zvezo tako razloči, da zemljiški lastnik vse svoje življenje lahko prebije v Carigradu, dočim njegova zemljiška lastnina leži na Škotskem. Racionaliziranje poljedelstva po eni strani in dovajanje zemljiške lastnine ad absurdum sta veliki zasluge kapitalističnega načina produkcije. Kakor vse svoje druge zgodovinske napredke, si ta način produkcije odkupi tudi ta napredek najpoprej s popolnim obubožanjem neposrednega producenta.

Osnovni pogoj pri kapitalističnem načinu produkcije je torej ta: resnični poljedelci so mezdni delavci, zaposleni pri kapitalistu, kateri se bavi s poljedelstvom samo kot s posebnim izkoriščevalnim področjem kapitala, ki predstavlja zanj samo naložbo kapitala v posebni produkcijski panogi. Ta zakupnik-kapitalist plačuje zemljiškemu posestniku ob določenih rokih, n. pr. na leto, po pogodbi določeno vsoto denarja (prav tako kakor izposojevalec denarnega kapitala plačuje določene obresti lastniku) za dovoljenje, da sme svoj kapital uporabljati na tem posebnem produkcijskem področju. Ta vsota se imenuje zemljiška renta, brez ozira na to, ali se plačuje od njiv, travnikov, stavbišč, rudnikov, ribolovov, gozdov itd. Plačuje se za ves čas, za kateri je zemljiški lastnik po pogodbi dal zemljo v najem zakupniku. Nadalje imamo tukaj skupaj in drugega nasproti drugemu vse tri razrede, ki tvorijo okvir moderne družbe — mezdne delavca, obratovodečega kapitalista, zemljiškega lastnika.

Kapital se lahko v zemlji fiksira, se ji lahko utelesi deloma bolj začasno, kakor pri izboljšanih kemičnega značaja, pri gnojenju itd., deloma bolj trajno, kakor pri odvodnih kanalih, pri napravah za namakanje, niveliranjih, gospodarskih zgradbah itd.

Tako uporabljeni kapital spada tukaj pod kategorijo fiksnega kapitala. Obresti za kapital, ki je utelešen v zemlji, in za izboljšanja, ki jih zemlja tako dobi kot produkcijski instrument, lahko tvorijo en del rente, ki jo zakupnik plačuje zemljiškemu lastniku,*) vendar pa te obresti ne tvorijo prave zemljiške rente, ki se plačuje za uporabo zemlje kot take. Bolj začasne naložbe kapitala, ki so potrebne za navadne produkcijske procese v poljedelstvu, izvrši vse brez izjeme zakupnik. Te naložbe, kakor obdelovanje samo sploh, če se vrši v neki meri racionalno — in se torej ne omejuje na brutalno izkoriščanje zemlje, kakor so delali na primer nekdanji ameriški lastniki sužnjev, proti čemur se pa gospodje zemljiški lastniki v pogodbi zavarujejo — izboljšajo zemljo, povečajo njen produkt in jo spremenijo iz gole materije v zemljo-kapital. Obdelovano polje je več vredno kakor neobdelovano, čeprav je iste naravne kakovosti. Tudi bolj trajne fiksne naložbe kapitala, ki se utelesijo zemlji ter se šele po daljšem času obrabijo, izvirajo večji del, v nekaterih produkcijskih panogah pa pogostoma izključno od zakupnika. Kakor hitro pa po pogodbi določena zakupna doba poteče — in to je eden od razlogov, zakaj z razvojem kapitalistične produkcije zemljiški lastnik stremi kolikor mogoče skrajšati zakupno dobo —, pripadejo izboljšanja, ki so združena z zemljo, lastniku zemlje kot neločljive pritikline zemlje. Pri novi zakupni pogodbi zemljiški lastnik doda obresti za kapital, ki je utelešen zemlji, pravi zemljiški renti — bodisi da dá zemljo v najem tistemu zakupniku, ki je napravil izboljšanje, bodisi drugemu. Njegova renta tako naraste; oziroma, če hoče zemljo prodati — takoj bomo videli, po čem se ravna nje cena — je njena vrednost zdaj večja. Posestnik zdaj ne prodaja samo zemlje, ampak izboljšano zemljo, kapital, združen z zemljo, ki ga ni stal nič. To je ena od skrivnosti — če se prav nič ne oziramo na gibanje prave

*) Marxova opomba: Pravim »lahko«, ker se pri določenih okoliščinah te obresti ravnaajo po zakonu o zemljiški renti in zato lahko izginejo, n. pr. pri konkurenci novih zemljišč, ki imajo veliko prirodno rodovitnost.

zemljiške rente —, zakaj se bogatenje zemljiških lastnikov veča, njihove rente neprestano naraščajo in zakaj se denarna vrednost njihove zemlje dviga (z napredkom) ekonomskega razvoja. Zemljiški lastniki vtikajo v svoje privatne žepe rezultat družabnega razvoja, ne da bi bili pri njega postanku sodelovali. To je pa hkrati ena največjih ovir za racionalno poljedelstvo, ker se zakupnik izogiblje vseh takih izboljšanj in izdatkov, za katere ne pričakuje, da bi mu docela pritekla nazaj pred potekom njegove zakupne dobe. Tožbe o tem slišimo neprestano tako v prejšnjem stoletju kakor v naših dneh od nasprotnikov sedanjega reda zemljiške lastnine v Angliji.

A. A. Walton pravi o tem v »Zgodovini zemljiškega posestva Velike Britanije in Irske« (izšlo 1865. v Londonu, v angleščini, str. 96, 97): »Številni poljedelski zavodi v naši deželi ne morejo niti z največjimi napori doseči nobenih prav pomembnih ali resnično znatnih rezultatov v resničnem napredovanju zboljšane obdelovanja, dokler tako izboljšanje v mnogo višji meri veča vrednost zemljiške lastnine in višino rente zemljiškega posestnika, kakor pa zboljšuje položaj zakupnika ali poljedelskega delavca. Zakupniki v splošnem vedo prav tako dobro kakor zemljiški posestniki, njegov rentni mojster ali celo predsednik kake poljedelske družbe, da bodo dobro osuševanje, obilno gnojenje in dobro obdelovanje hkrati s povečanim delom, da bi se zemlja temeljito očistila in predelala, — rodili čudovite uspehe, tako kar se tiče izboljšanja zemlje kakor povečanja produkcije. Toda vse to zahteva znatne izdatke in zakupniki prav dobro vedo tudi to, da bodo glavno korist od tega trajno želi zemljiški posestniki v obliki povišanih rent in povečane vrednosti zemlje, pa naj oni (zakupniki) sami še tako izboljšajo zemljo in povišajo njeno vrednost... Zakupniki so zadosti premeteni, da opazijo, kaj oni govorniki (zemljiški posestniki in njihovi rentni mojstri pri poljedelskih pojedinah) značilno vedno pozabijo povedati — namreč da mora levji delež vseh izboljšanj, ki jih napravi zakupnik, končno

vedno iti v žep zemljiškega posestnika... Če je prejšnji zakupnik še tako izboljšal zakupno zemljišče, njegov naslednik bo vedno videl, da bo zemljiški lastnik povišal rento v tistem razmerju, kakor se je s prejšnjimi izboljšanji povečala vrednost zemljišča.

V pravem poljedelstvu ta proces še ni tako jasen kakor pri uporabi tal za stavbišča. Zelo pretežni del zemlje, ki se v Angliji uporablja za stavbišča ter se pri tem ne prodaja kot popolna lastnina, dajejo zemljiški lastniki v najem za 99 let ali za krajšo dobo, če je mogoče. Po preteku te dobe pripadajo stavbe z zemljiščem vred spet zemljiškemu posestniku. »Zakupniki so obvezani po poteku najemne pogodbe izročiti hišo v dobrem stanju zemljiškemu veleposestniku, potem ko so do tedaj plačevali pretirano zemljiško rento. Kakor hitro je najemna pogodba potekla, pride agent ali inšpektor zemljiškega posestnika, pregleda Vašo hišo, ali ste jo postavili v dobro stanje, ter jo zaposede in anektira k ozemlju svojega zemljiškega gospoda. Dejstvo je, če se bo ta sistem še delj časa pustil v polni učinkovitosti, da se bo vse hišno posestvo v kraljestvu prav tako kakor podeželsko zemljiško posestvo nahajalo v rokah zemljiških velegospodov. Ves londonski Westend, severno in južno od Temple Bar-a, je skoraj izključna last približno pol ducata zemljiške velegospode, dan je v najem za ogromne zemljiške rente, in kjer najemne pogodbe še niso popolnoma potekle, zapadajo hitro druga za drugo. Isto velja v večji ali manjši meri za vsako mesto v kraljestvu. Toda niti tukaj se pohlepni sistem izključnosti in monopola še ne ustavi. Skoraj vse ladjeniške naprave naših pristaniških mest se zaradi enake uzurpacije nahajajo v rokah velikih zemljiških »Leviantanov« (velikanskih pošasti).« (Walton, str. 93.)

Primer z lastnino zgradb je važen 1. ker jasno kaže razliko med pravo zemljiško rento in obrestmi od kapitala, ki je zemlji utelešen. Obresti od zgradb tako kakor v poljedelstvu obresti od kapitala, ki ga je zakupnik vložil v zemljo, pripadajo obratovodnemu kapitalistu, gradbenem špekulantu ali za-

kupniku za časa najemne pogodbe in nimajo same za sebe nič opravka z zemljiško rento, ki se vsako leto v določenih rokih plačuje za uporabo zemlje. 2. Ker kaže, kako z zemljo tudi kapital, ki ji je utelešen, končno pripade zemljiškemu lastniku in se renta poveča za obresti.

Zemljiška renta se lahko še na drug način zamenjuje z obrestmi in s tem se njen specifični značaj zabriše. Zemljiško rento predstavlja določena vsota denarja, ki jo zemljiški lastnik vsako leto dobi od zakupa enega kosa zemeljske oble. Vsako določeno prejemanje denarja se lahko kapitalizira, t. j. smatra kot obresti nekega imaginarnega kapitala. Če je n. pr. srednja obrestna mera 5%, se letna renta 200 M lahko smatra kot obresti kapitala 4000 M. Tako kapitalizirana zemljiška renta je tista, ki tvori kupno ceno ali vrednost zemljišča, izraz, ki je najprej prav tako brez smisla kakor izraz »cena dela«, ker zemlja ni produkt dela in torej tudi nima nobene vrednosti. Po drugi strani se pa za to nesmiselno obliko skriva resnično produkcijsko razmerje. Če kapitalist kupi za 4000 M posestvo, ki daje na leto 200 M rente, dobiva na ta način povprečne letne obresti po meri 5% od 4000 M, prav tako kakor če bi naložil ta kapital v obrestonosne papirje ali bi ga naravnost posodil za 5% obresti. To je izkoriščanje kapitala 4000 M po 5%. Pod tem pogojem bi v 20 letih kupno ceno svojega posestva spet nadomestil z dohodki od njega. V Angliji se zaradi tega kupna cena posestev računa po toliko in toliko letnih donosih, kar je samo drug izraz za kapitalizacijo zemljiške rente. V resnici je to kupna cena ne zemljišča, ampak zemljiške rente, ki jo zemljišče daje; cena, ki je izračunana po običajni obrestni meri. Ta kapitalizacija rente pa predpostavlja rento, dočim se renta ne da narobe izvajati in razložiti iz svoje lastne kapitalizacije. Neodvisno od prodaje je obstoj rente tukaj predpostavka, iz katere se izhaja.

Iz tega sledi, da cena zemljišča — pod pogojem, da je zemljiška renta konstantna veličina — lahko raste ali pada obratno, kakor raste ali pada obrestna

mera. Če bi običajna obrestna mera padla od 5 na 4%, bi letna zemljiška renta 200 M predstavljala letno izkoriščanje kapitala 5000 namesto 4000 M in bi tako cena istega zemljišča zrastle od 4000 na 5000 M ali pa od 20 letnih donosov na 25. Obratno bi bilo v obratnem slučaju. To gibanje zemljiške cene je neodvisno od gibanja zemljiške rente same ter se ravna samo po obrestni meri. Ker pa ima profitna mera z napredujočim družabnim razvojem padajočo tendenco in prav tako tudi obrestna mera, kolikor se ravna po profitni meri; ker ima nadalje — tudi ne glede na profitno mero — obrestna mera sama padajočo tendenco zaradi naraščanja posojilnega denarja kapitala, sledi, da ima zemljiška cena rastočo tendenco, in sicer tudi neodvisno od gibanja zemljiške rente in cene zemljiških proizvodov, katere del tvori renta.

Ker velja zemljiška lastnina v vseh starih deželah za posebno odlično obliko lastnine in nje nakup razen tega za posebno varno naložbo kapitala, je obrestna mera, po kateri se kupuje zemljiška renta, večinoma nižja kakor pri drugih naložbah kapitala za daljšo dobo, tako da dobiva n. pr. kupec posesti samo 4 odstotke na kupno ceno, dočim bi sicer za isti kapital dobival 5 odstotkov; ali, kar pomeni isto, kupec plača več kapitala za zemljiško rento, kakor bi ga za isti letni prejemek plačal pri drugih naložbah.

Praktično je kot zemljiška renta seveda videti vse, kar zakupnik v obliki zakupnine plačuje zemljiškemu lastniku za dovoljenje, da sme zemljo obdelovati. Ta zakupnina pa vsebuje tudi tujevrstne sestavine, ki niso zemljiška renta. Videli smo že, da lahko obrestni od kapitala, ki je vložen v zemljo, tvorijo tako tujevrstno sestavino zemljiške rente, sestavino, ki mora z napredovanjem ekonomskega razvoja tvoriti vedno večji prirastek k skupnemu rentalu kake dežele. Toda ne glede na te obresti je mogoče, da se v enem delu zakupnine — in v nekaterih slučajih v vsej zakupnini, t. j. kjer sploh manjka prave zemljiške rente in je torej zemljišče popolnoma brez vrednosti — skriva odbitek bodisi od

povprečnega profita bodisi od normalne mezde ali pa od obeh skupaj. Ta del — bodisi da je od profita bodisi od mezde — nastopa tukaj v podobi zemljiške rente, kjer se plačuje — namesto obratovodečemu kapitalistu ali mezdnemu delavcu — v obliki zakupnine zemljiškemu lastniku. Če govorimo ekonomsko, niti ta niti oni del ne tvori zemljiške rente; pač pa tvori praktično prejemek zemljiškega lastnika prav, tako kakor resnična zemljiška renta in prav tako deluje pri določevanju zemljiške cene kakor rente.

Tukaj ne govorimo o razmerah, v katerih zemljiška renta formalno eksistira, ne da bi eksistirala sam kapitalistični način produkcije, ne da bi bil zakupnik sam kapitalist ali da bi bil način njegovega gospodarjenja kapitalistični. Tako je n. pr. na Irskem. Zakupnik je tukaj v povprečnem mali kmet. Kar on plačuje zemljiškemu lastniku kot zakupnino, absorbira pogostoma ne samo en del njegovega profita, t. j. njegovega lastnega večdela, do katerega ima pravico kot imejitelj svojega lastnega delovnega orodja, ampak tudi en del normalne mezde, ki bi jo v drugih razmerah dobil za isto množino dela. Razen tega ga zemljiški lastnik, ki tukaj čisto nič ne napravi za izboljšanje zemlje, izpodriva od njegovega malega kapitala, ki ga zakupnik vlaga v zemljo večinoma s svojim lastnim delom — tako kakor bi v sličnih razmerah delal oderuh. Le da oderuh riskira pri tem vsaj svoj lastni kapital. To neprestano ropanje tvori predmet spora o irski agrarni zakonodaji, ki v bistvu meri na to, da naj bo zemljiški lastnik, ki zakupniku odpove, prisiljen odškodovati ga za izboljšanja, ki jih je zakupnik napravil, ali za kapital, vložen v zemljo. Palmerston*) je na to cinično odgovarjal: »Spodnja zbornica je zbornica zemljiških lastnikov.«

Prav tako ne govorimo o izjemnih razmerah, pri katerih more zemljiški lastnik celo v deželah kapitalistične produkcije iztisniti visoko zakupnino, ki sploh ni v nobeni zvezi s produktom zemlje, kot

*) Od 1830. do 1865. večkrat dolgoleten angleški minister.

n. pr. v angleških industrijskih okrajih, kjer zemljiški lastniki dajejo v zakup majhne krpe zemljišča tovarniškim delavcem bodisi za vrčičke bodisi za dietantsko poljedelstvo v prostih urah.

Govorimo o poljedelski renti v deželah z razvito kapitalistično produkcijo. Med angleškimi zakupniki n. pr. se nahaja neko število malih kapitalistov, ki so po vzgoji, izobrazbi, tradiciji, konkurenci in drugih okoliščinah namenjeni in prisiljeni, naložiti svoj kapital v poljedelstvu. Oni so prisiljeni, zadovoljiti se z manj kakor s povprečnim profitom in dajati od tega en del zemljiškemu posestniku v obliki rente. To je edini pogoj, pod katerim jim je dovoljeno, nalagati svoj kapital v poljedelstvo. Ker imajo zemljiški lastniki povsod, v Angliji pa celo pretežen vpliv na zakonodajo, ga lahko izkoriščajo za to, da goljufajo ves razred zakupnikov. Žitni zakoni iz 1815. n. pr. — davek na kruh, ki so ga po lastnem priznanju naložili deželi, da bi brezdelnim zemljiškim lastnikom zagotovili nadaljnji obstoj rentala, ki je abnormno narasel za časa antijakobinske vojne — so sicer imeli učinek — ne glede na nekatera izjemno rodovitna leta —, da so se cene poljedelskih produktov držale nad nivojem, na katerega bi padle pri svobodni konkurenci. Niso pa imeli tega rezultata, da bi držali cene na tisti višini, katero so zakonodavni zemljiški lastniki dekretirali kakor neko vrsto normalnih cen, da bi tvorile zakonito mejo za uvoz tujega žita. Toda pod vtisom teh normalnih cen so se sklepale zakupne pogodbe. Kakor hitro se je iluzija razpočila, so napravili nov zakon, z novimi normalnimi cenami, ki so bile prav tako samo onemogel izraz pohlepne fantazije zemljiške lastnine kakor stare cene. Na ta način so vlekli za nos zakupnike od 1815. do 30 tih let. Zato je bilo ves ta čas na dnevnem redu vprašanje stiske v poljedelstvu. Zato se je v tej dobi izvršila razlastitev in poguba cele generacije zakupnikov in njih nadomestitev z novim razredom kapitalistov.

Mnogo splošnejše in važnejše dejstvo je pa potiskanje mezde pravih poljedelskih delavcev pod njen normalni povprečni nivo, tako da se en del

mezde delavcu odtegne, tvori sestavni del zakupnine in na ta način pod masko zemljiške rente priteka zemljiškemu lastniku namesto delavcu. Tako je n. pr. na Angleškem in Škotskem v splošnem — z izjemo nekaterih bolj ugodno situiranih grofij. *) Delo parlamentarnih preiskovalnih odborov o višini mezd, ki se je začelo pred uvedbo žitnih zakonov v Angliji, je dokazalo brez vsakega dvoma, da so visoke rentne mere in njim odgovarjajoče višanje cene zemljišč za časa antijakobinske vojne šle deloma samo na račun odbitka od delovne mezde in potiskanja mezde celo pod fizični minimum; t. j. en del normalne mezde se je dal zemljiškemu lastniku namesto da bi se plačal delavcu. To so omogočile razne okoliščine, med drugim padec vrednosti denarja, uporaba zakonov o ubožcih v poljedelskih okrožjih itd., dočim so v istem času dohodki zakupnikov enormno rastli in so zemljiški lastniki bogateli kakor v bajkah. Eden od glavnih argumentov tako zakupnikov kakor zemljiških lastnikov, da bi se uvedle žitne carine, je bil celo ta, da je fizično nemogoče še bolj znižati mezdo poljedelskih dninarjev. To stanje se v bistvu ni spremenilo in v Angliji kakor v vseh evropskih deželah gre slej ko prej en del normalne mezde v zemljiško rento. Kadarkoli okoliščine prisilijo do trenutnega povečanja mezde poljskih dninarjev, tedaj tudi odmeva vpitje zakupnikov, da je povišanje mezde na normalni nivo, kakor je v ostalih poklicih, nemogoče in da jih bo uničilo, če se hkrati ne zniža zemljiška renta. V tem torej tiči priznanje, da zakupniki pod imenom zemljiške rente odbijajo en del mezde in ga plačujejo zemljiškemu lastniku. Kolikor ta okoliščina, ki povečuje rento, povzroča povišanje zemljiške cene, je povišanje vrednosti zemljišča identično s padcem vrednosti dela, povišanje cene zemljišča z znižanjem cene dela.

Pri razmotrivanju oblik, v katerih se pojavlja zemljiška renta, t. j. zakupnina, ki se zemljiškemu

*) Angleška upravna okrožja se še danes imenujejo grofije. — Op. prev.

posestniku plačuje za uporabo zemlje, je končno treba imeti pred očmi, da ceno stvari, ki same po sebi nimajo nobene vrednosti, t. j. ki niso produkt dela, kakor n. pr. zemlja, ali ki se vsaj ne dajo z delom reproducirati (znova producirati), kakor n. pr. starine, umetnine raznih mojstrov itd., lahko določajo zelo slučajne kombinacije. Da se katera od teh stvari proda, ni potreba nič drugega, kakor da se da monopolizirati in odsvojiti.

Prav pri zemljiški renti se posebno jasno kaže, da njenega zneska prav nič ne določa delo ali sodelovanje nje prejemnika, temveč da ga določa od prejemnikovega sodelovanja neodvisni razvoj družabnega dela, katerega se on sploh ne udeležuje. To seveda velja tudi za druge dele večvrednosti, vendar se tam ne vidi tako jasno. To, kar je na podlagi blagovne produkcije — torej tudi kapitalistične produkcije, ki je popolnoma vsa samo blagovna produkcija — skupno vsem produkcijskim panogam in vsem njihovim produktom, se zaradi tega rado razume kot neka posebnost rente (in poljedelskega produkta sploh).

Višina zemljiške rente (in z njo vrednost zemljišča) se z nadaljevanjem družabnega razvoja razvija kot rezultat vsega družabnega dela. Po eni strani s tem rasteta trg in povpraševanje po zemljiških produktih, po drugi strani pa povpraševanje po samem zemljišču, ki se potrebuje pač za vse mogoče, tudi nepoljedelske kupčijske panoge. Če zdaj govorimo samo o pravi poljedelski renti, se ta (in ž njo vrednost zemljišča) razvija skupaj s tržiščem za zemljiške produkte in zato skupaj z naraščanjem nepoljedelskega prebivalstva; z njegovimi potrebami in z njegovim povpraševanjem deloma po živilih, deloma po sirovinah. Kapitalistični način produkcije že po svoji naravi neprestano manjša poljedelsko prebivalstvo v razmerju z nepoljedelskim, ker je v industriji večanje produkcijskih sredstev zvezano z večanjem delovnih sil, čeprav je slednje bolj počasno, — dočim v poljedelstvu absolutno pada delovna sila, ki je potrebna za obdelo-

vanje določenega zemljišča. Ta delovna sila lahko samo toliko narašča, kolikor se obdeluje novo zemljišče; to pa zahteva še večjega naraščanja nepoljedelskega prebivalstva.

Te okoliščine jasno kažejo, da zemljiška renta raste brez dela in sodelovanja zemljiškega lastnika. In vendar tu ne gre za poseben pojav, ki bi veljal samo v poljedelstvu in za njegove proizvode, ampak velja isto — v produkciji blaga — za vse druge produkcijske panoge in produkte.

III. Splošni pojem diferencialne rente.

Pri proučevanju zemljiške rente bomo začeli s predpostavko, da se produkti, ki plačujejo tako rento — za naš namen zadostuje, če upoštevamo poljedelske proizvode ali pa tudi rudniške proizvode —, prodajajo po svojih produkcijskih cenah.) Sedaj se vprašamo, kako se more pod tem pogojem razviti kaka zemljiška renta, t. j. kako se more del profita spremeniti v zemljiško rento, kako more del blagovne cene pripasti zemljiškemu lastniku.

Da pokažemo splošni značaj te oblike zemljiške rente, vzemimo, da v neki deželi parni stroji gonijo pretežno število tovarn, prirodni slapovi pa neko manjše število. Vzemimo, da produkcijska cena v onih industrijskih panogah znaša 115 za maso blaga, v katero je bil potrošen kapital 100. Teh 15% profita se računa (kakor se vedno vrši pri povprečnem profitu) ne od kapitala 100, ki je bil pri produkciji te blagovne vrednosti porabljen, ampak od celotnega kapitala, ki se je pri tem uporabljal (torej všteti še ne porabljeni del konstantnega kapitala). Ta produkcijska cena, kakor smo poprej razložili, se ne določa po individualni lastni ceni

*) Spominjamo na to, da Marx s »produkcijsko ceno«
meni lastno (= stroškovno) ceno kakega blaga (t. j. vrednost za njega produkcijo porabljenega kapitala z mezo vred, ki je variabilni kapital), povečano za povprečni profit. Glej 7. pogl. — J. B.

vsakega posameznega tovarnarja, ampak po lastni ceni, ki jo blago povprečno stane pod povprečnimi pogoji kapitala v vsej produkcijski panogi.

Ker so številčna razmerja tukaj popolnoma postranskega pomena, bomo nadalje vzeli, da znaša lastna cena v tovarnah, ki jih žene vodna sila, samo 90 namesto 100. Ker pa trg regulirajoča produkcijska cena mase tega blaga znaša = 115, torej s profitom 15%, bodo tovarnarji, ki jim vodna sila poganja stroje, prodajali tudi po 115. Njihov profit bo potem znašal 25 namesto 15; regulirajoča produkcijska cena jim je dovolila napraviti 10% nadprofita, ne ker prodajajo svoje blago nad produkcijsko ceno, ampak ker prodajajo po njej; ker njihov kapital deluje pod izjemno ugodnimi pogoji.

Dvoje se pokaže takoj:

P r v i č : Najprej je nadprofit, ki tukaj nastane, tak kakor vsak nadprofit, ki ne izvira slučajno iz raznih procesov v cirkulaciji, iz slučajnega kolebanja tržnih cen. Ta nadprofit je torej enak razliki med posebno produkcijsko ceno tega producenta v ugodnejšem položaju in med splošno, trg regulirajočo produkcijsko ceno cele te branše. Vrednost blaga, produciranega s slapovi, je manjša, ker je za njega produkcijo potrebna manjša skupna količina dela, namreč manj konstantnega kapitala; razen tega tudi manj živega dela, ker kolesa na vodo ni treba kuriti. Delo, ki se tukaj uporablja, je produktivnejše kakor delo, ki se uporablja v množici tovarn iste vrste. Tovarnar si to predstavlja tako, da je za njega lastna cena in zaradi tega tudi njegova individualna produkcijska cena manjša. Lastna cena je za njega 90 namesto 100. Torej bi tudi njegova individualna produkcijska cena bila namesto 115 samo 103 in pol. Njegova individualna lastna cena oz. razlika med njo in splošno lastno ceno tvori eno mejo njegovega nadprofita. Drugo tvori višina splošne produkcijske cene, pri kateri bistveno soodločuje splošna profitna mera. Če bi se premog pocenil, se razlika med tovarnarjevo individualno in splošno lastno ceno zniža in s tem tudi njegov nadprofit. Če bi pa moral pro-

dati blago po njegovi individualni produkcijski ceni, bi razlika odpadla.

Drugič: Doslej se nadprofit fabrikanta, ki kot pogonsko silo uporablja prirodni vodni padec namesto pare, na noben način ne razlikuje od ostalega nadprofita. Vsak normalni (t. j. ne po slučajni prodajni kupčiji ali zaradi kolebanja tržne cene nastali) nadprofit je določen z razliko med individualno produkcijsko ceno blaga in splošno produkcijsko ceno, katera uravnava tržne cene blaga te panoge sploh.

Zdaj pa pride razlika.

Kateri okoliščini se ima tovarnar v tem primeru zahvaliti za svoj nadprofit?

V prvi vrsti neki prirodni sili, gonilni sili slapa, ki je tu že od narave in ni kakor premog produkt dela in je ni treba plačati.

Toda to še ni vse. Tovarnar, ki dela s parnim strojem, tudi uporablja naravne sile, ki ga nič ne stanejo. Tovarnar plačuje premog, ne pa zmožnosti vode, da prehaja v paro, ne napetosti pare i. t. d. To prilaščanje prirodnih sil, t. j. povečanje delovne sile z njihovo pomočjo, je skupno vsemu kapitalu. To, da uporabljanje prirodne sile vodnega padca ustvarja tukaj nadprofit, ne more torej izhajati samo iz dejstva, da produktivna moč dela tukaj izhaja iz uporabe prirodne sile.

Dalje: Nadprofit, ki ga napravi kak drugi kapital, izvira — ne glede na samo slučajna odmikanja od pravila — iz tega, da se je lastna cena znižala, s tem tudi produkcijski stroški. Ti se lahko znižajo ali zato, ker se uporablja posebno velik kapital, tako da se lahko poslovna režija zniža in hkrati splošni vzroki dviganja produktivne moči dela (kooperacija, delitev dela itd.) lahko delujejo v večjem obsegu in zato intenzivneje; ali pa zato, ker se uporabljajo boljše delovne metode, nove iznajdbe, izboljšani stroji, kemične tovarniške tajnosti itd., skratka nova, zboljšana, nadpovprečna produkcijska sredstva in produkcijske metode. Samo na sebi nino bene ovire, da se ne bi ves kapital ene

panoge nalagal na isti način. Nasprotno, konkurenca stremi za tem, da te razlike vedno bolj in bolj izenači.

Drugače pa je z nadprofitom tovarnarja, ki uporablja vodni padec. Tukaj je povečana produktivna moč dela zvezana s prirodno silo, ki se da monopolizirati, ki jo imajo samo tisti na razpolago, ki morejo razpolagati s posebnimi kosi zemeljskih tal in njih pritiklinami. Nikakor ni v moči kapitala, da bi tem prirodnim pogojem dal življenje na način, kakor lahko vsak kapital spremeni vodo v paro. Taka naravna sila se nahaja samo na nekaterih mestih v prirodi in tam, kjer je ni, se ne da ustvariti s trošenjem kapitala. Tisti del tovarnarjev, ki poseduje slapove, izključuje od uporabe te prirodne sile oni del, ki jih ne poseduje, kajti zemlja sploh in še bolj zemlja, ki je oblagodarjena z vodno silo, je omejena. Vsekakor se more množina vodne sile, ki se da uporabiti v industriji, povečati. Slap se lahko umetno napelje, da bi se njegova gonilna sila popolnoma izkoristila; vodno kolo se lahko izboljša, da bi izrabilo kolikor mogoče veliko vodne sile; kjer navadno kolo ni primerno za dotok vode, se lahko uporabijo turbine itd. Vedno se pa ta naravna sila drži zemlje in se ne more na splošno izdelovati. Zemljiški lastniki lahko nje uporabo dovoljujejo ali odrekajo. Toda kapital sam po sebi ne more ustvariti vodnega padca.

Pri takih okoliščinah se nadprofit spremeni v zemljiško rento, t. j. pripade lastniku slapa. Če tovarnar plača temu na leto 10 M za slap, znaša njegov profit 15 M; 15% od 100 M, kolikor potem znašajo njegovi produkcijski stroški; in njemu gre prav tako dobro, morda še bolje kakor vsem drugim kapitalistom njegove panoge, ki delajo s paro. Stvar se ne bi nič spremenila, če bi vodopad pripadal kapitalistu samemu. On bi slejkoprej dobival nadprofit 10 M ne kot kapitalist, ampak kot lastnik vodopada.

Jasno je, da je ta renta vedno diferencialna renta, kajti ona ne sodeluje pri določanju splošne produkcijske cene, ampak jo predpostavlja. Ta renta izvira vedno iz razlike med individualno produkcijsko ceno posameznega kapitala, ki ima na razpolago monopolizirano prirodno silo, in med splošno produkcijsko ceno kapitala, ki je naložen v dotični panogi sploh.

To, da je slap zemljiška lastnina, nima samo po sebi nič opravka z ustvaritvijo tistega dela večvrednosti (profita), ki se producira s pomočjo vodnega padca. Ta nadprofit bi prav tako obstojal, če ne bi bilo nobene zemljiške lastnine, temveč bi n. pr. tovarnar uporabljal zemljo, h kateri spada slap, kož zemljo brez gospodarja. Zemljiška lastnina torej ne ustvarja tistega dela vrednosti, ki se spreminja v nadprofit, ampak samo usposablja zemljiškega lastnika, da more ta nadprofit izvesti iz fabrikantovega v svoj lastni žep.

Jasno je, da cena slapa — torej cena, ki bi jo zemljiški lastnik dobil, če bi ga prodal kaki tretji osebi ali tudi samemu tovarnarju — najprej ne pride med produkcijske stroške blaga, čeprav pride med tovarnarjeve individualne lastne stroške; kajti renta tukaj izvira iz produkcijske cene blaga iste vrste, ki je producirano s parnimi stroji, ta produkcijska cena pa se regulira neodvisno od vodopada. Dalje je pa ta cena vodnega padca sploh iracionalen izraz, za katerim se skriva resnično obstoječe ekonomsko razmerje. Slap, kakor zemlja sploh, kakor vsaka prirodna sila, nima nobene vrednosti, ker ne predstavlja v sebi nobenega popredmetnega dela, in zato tudi nima nobene cene, kajti cena normalno ni nič drugega kakor v denarju izražena vrednost. Kjer pa ni nobene vrednosti, tam se tudi nič ne more izražati v denarju. Ta cena ni nič drugega kakor kapitalizirana renta. Zemljiška lastnina usposablja lastnika, da lahko lovi razliko med individualnim profitom in povprečnim profitom; tako ujeti profit, ki se vsako leto obnavlja, se lahko kapitalizira in nastopa potem kot cena prirodne sile same.

Ko smo tako utrdili pojem diferencialne rente, preidemo k nje razmotrivanju v pravem poljedelstvu. Kar porečemo o njej, velja v celoti tudi za rudnike.

IV. Prva oblika diferencialne rente.

Nadprofit, kadar je proizveden normalno in ne po slučajnih pripetljajih v cirkulacijskem procesu, nastane vedno kot razlika med produktoma dveh enakih količin kapitala in dela in ta nadprofit se preobrazi v zemljiško rento, kadar sta dve enaki količini kapitala in dela zaposleni na enakih površinah zemljiških tal z neenakimi rezultati.

Vse, kar manjša neenakost produkta, doseženega na istem ali na novem zemljišču, ima za učinek nižanje rente, in vse, kar to neenakost večja, zvišuje rento.

Med te vzroke pa spadajo ne samo splošni vzroki (rodovitnost in lega), ampak tudi 1. porazdelitev davkov z ozirom na to, ali deluje enakomerno ali ne; neenakomerno deluje vedno, kadar — kot n. pr. v Angliji — ni centralizirana in kadar se davki pobirajo od zemljišča in ne od rente; 2. neenakosti, ki izvirajo iz različnega razvoja poljedelstva v raznih delih dežele; in 3. neenakost v razdelitvi kapitala med zakupniki.

Najprej bomo razmotrivali neenake rezultate enakih množin kapitala, uporabljenih na različnih zemljiščih enakega obsega.

Dva splošna, od kapitala neodvisna vzroka teh neenakih rezultatov sta: 1. rodovitnost, 2. lega zemljišč. Slednja je odločilne važnosti pri kolonijah in sploh za vrstni red, v katerem se morejo zemljišča drugo za drugim začeti obdelovati. Daje je jasno, da ta dva različna razloga diferencialne rente, rodovitnost in lega, lahko delujeta v obratni smeri. Neko zemljišče ima lahko zelo dobro lego, hkrati pa malo rodovitnost in narobe. Ta okolnost je važna, ker nam pojasnjuje, zakaj se pri na-

čenjanju dotlej neobdelovane zemlje prav tako lahko izhaja od boljšega zemljišča in prehaja k slabšemu, kakor tudi obratno. Končno je jasno, da napredek socialne produkcije sploh po eni strani učinkuje izenačujoče na lego kot na razlog diferencialne rente, ker ustvarja lokalne trge in ker z graditvijo prometnih in transportnih sredstev ustvarja lego; po drugi strani pa večja razlike v lokalni legi zemljišč z ločitvijo poljedelstva od industrije in z ustvarjanjem velikih centrov produkcije po eni strani ter z relativnim osamljanjem dežele (nasproti mestom) po drugi strani.

Najprej pa pustimo to točko, lego, pri miru in opazujemo samo prirodno rodovitnost. Če se ne oziramo na klimatične itd. momente, obstoji razlika v prirodni rodovitnosti v kemičnem sestavu površine tal, t. j. v tem, da je njihova vsebina hranil za rastline različna. Toda tudi če predpostavljamo enako kemično vsebino in v tem smislu enako prirodno rodovitnost dveh tal, bo dejanska rodovitnost različna z ozirom na to, v kakšni obliki obstoje ta hranila, ali se dajo bolj ali manj asimilirati, t. j. neposredno izkoristiti za hrano rastlin. Torej zavisi deloma od kemičnega, deloma od mehaničnega razvoja poljedelstva, koliko se more ista prirodna rodovitnost izkoristiti na zemljiščih, ki so po naravi enako rodovitna. Čeprav je rodovitnost objektivna lastnost tal, se torej vedno nahaja v nekem določenem razmerju z vsakokratno stopnjo kemičnega in mehaničnega razvoja poljedelstva in se torej s tem razvojem menja. Ovire, radi katerih so med enako rodovitnimi zemljišči nekatera dejansko manj izdatna, se dajo odstraniti bodisi s kemičnimi (n. pr. z uporabo raznih tekočih gnojil na trdih glinastih tleh) ali z mehaničnimi sredstvi (n. pr. posebnih plugov za težka glinasta tla). (Tudi izsuševanje spada sem.) Isto se lahko zgodi z umetnim izboljševanjem sestava tal ali pa samo s spremenitvijo metode obdelovanja zemlje. Končno lahko pride do istega rezultata s tem, da se razporedba raznih vrst zemljiških tal spremeni zaradi različnih razmerij podpovršinske zemlje, kadar se tudi ta pritegne k obdelovanju in k njivski zemlji.

Do tega privede deloma uporaba novih poljedelskih metod (kot krmilna zelišča), deloma mehanična sredstva, s katerimi se iz podpovršinske zemlje napravi površinska ali se obe pomešata ali pa se obdeluje samo podpovršinska zemlja, ne da bi je metali na vrh.

Za ekonomsko rodovitnost tal je torej stanje produktivne moči dela — tukaj sposobnost, da se prirodna rodovitnost takoj usposobi za izkoriščanje — prav tako en moment takozvane prirodne rodovitnosti tal, kakor kemični sestav zemlje in njene druge naravne lastnosti. Ta sposobnost je pa na raznih razvojnih stopnjah različna.

Predpostavljamo torej neko dano razvojno stopnjo poljedelstva. Dalje predpostavljamo, da se razporedba raznih vrst tal razume na podlagi te razvojne stopnje^{*)}. Potem je diferencialna renta mogla nastati ali po dvigajočem se ali po padajočem vrstnem redu.

Vzemimo štiri vrste tal A, B, C, D. Vzemimo dalje, da je cena enega stota pšenice = 60 M. Ker je renta samo diferencialna renta, je ta cena enaka produkcijski ceni (porabljeni kapital plus povprečni profit) pri najslabše obdelanih tleh.

A naj bodo ta najslabša tla in naj za izdatek 50 M dajo 1 stot = 60 M; torej 10 M profita, ali 20%.

B naj da za isti izdatek 2 stote = 120 M. To bi bilo 70 M profita, ali nadprofit 60 M.

C naj da pri enakem izdatku 3 stote = 180 M; skupni profit = 130 M, nadprofit = 120 M.

D naj da 4 stote = 240 M = 180 M nadprofita.

Potem bi imeli naslednji vrstni red:

^{*)} Marx pravi dobesedno: »Da je hierarhija (razporedba, vrstni red) vrste tal zračunana z ozirom na to razvojno stopnjo.« S tem meni, da n. pr. kaka tla tretjega razreda zato spadajo k tretjemu razredu (torej so zato manj rodovitna kakor tla drugega razreda in še manj kakor tla prvega razreda), ker poljedelstvo po trenutnem stanju svojega razvoja zna izvleči iz njih samo toliko manj produkta, kar se z vsakim razvojem načina dela lahko spremeni, s čimer bi se potem razporedba raznih vrst tal zaobrnila. — J. B.

I. Tabela:

Vrsta tal	Produkt		Založeni kapital	Profit		Renta	
	stotov	M		stotov	M	stotov	M
A	1	60	50	$\frac{1}{6}$	10	—	—
B	2	120	50	$1\frac{1}{6}$	70	1	60
C	3	180	50	$2\frac{1}{6}$	130	2	120
D	4	240	50	$3\frac{1}{6}$	190	3	180
Vsota	10	600	—	—	—	6	360

Rente so: za D razlika med D in A; za C razlika med C in A; za B razlika med B in A; in celokupna renta za B, C, D je enaka vsoti onih razlik.

Do stopnje poljedelstva, ki daje take rente, je lahko prišlo na različne načine; bodisi po padajočem vrstnem redu od D do A, tako da so zaporedoma jemali za obdelovanje vedno manj rodovitna tla; bodisi po dvigajočem se redu, povzpenjajoč se od A k D; in končno menjaje, zdaj padajoče, zdaj dvigajoče.

Proces pri padajočem redu je bil ta: cena stota se dviga recimo od 15 M k 60. Kakor hitro 4 stoti (tu si lahko mislimo milijone), ki so jih producirala tla D, niso več zadostovali, se je cena pšenice tako visoko dvignila, da se je lahko dobavil manjkajoči dovoz od tal C. To se pravi, da se je cena stota morala dvigniti na 20 M. Kakor hitro se je cena pšenice dvignila na 30 M po stotu, so se lahko začela obdelovati tla B, in kakor hitro se je dvignila na 60 M, so se lahko začela tudi tla A, ne da bi se uporabljenemu kapitalu bilo treba zadovoljiti z manjšo profitno mero kakor z 20%. Tako se je ustvarila renta za D, najprej po 5 M na stot = 20 M na 4 stote, ki jih D producira; potem po 15 M na 1 stot = 60 M, potem 45 M na 1 stot = 180 M za 4 stote.

Če je profitna mera za D prvotno prav tako bila = 20%, je znašal njegov celokupni profit od 4 stotov tudi samo 10 M, kar je pa pri žitni ceni 15 M predstavljalo več žita kakor pri ceni 60 M. Ker je pa

žito življenjska potrebščina, ki je neobhodno potrebna za obnavljanje delovne sile in ker mora en del od vsakega stota nadomestiti mezdo, drugi del pa konstantni kapital, je pod to predpostavko večvrednost bila višja in torej — pri sicer nespremenjenih okoliščinah — tudi profitna mera.

Če je pa bil vrstni red obraten in se je proces pričel pri tleh A, se je takrat, kadar je bilo treba obdelati novo, doslej neobdelano zemljo, najprej cena za stot dvignila čez 60 M; ker pa so tla B začela dobavljati potrebni dotok 2 stotov, je cena padla spet na 60 M, pri čemer so tla B proizvajala stot sicer po 30 M, prodajala ga pa po 60 M, ker je njihov dovoz prav še zadostoval za kritje povpraševanja. Tako se je ustvarila renta, najprej 60 M za B, in na isti način za C in D; vedno pa predpostavljamo, da ostane tržna cena pri 60 M, čeprav obadva proizvajata stot po 20 oz. 15 M resnične vrednosti, ker je dovoz enega stota, ki ga dobavlja A, slejkoprej nujno potreben, da se zadovolji celokupna potreba. V tem primeru ne moremo naraščanju povpraševanja čez ono potrebo, katero so najprej zadovoljevala tla A, potem A in B, pripisovati učinka, da so se tla B, C, D druga za drugimi vzela v obdelovanje, temveč mu lahko pripišemo samo učinek, da se je polje obdelovanja sploh razširilo in da so slučajno šele pozneje prišla na vrsto rodovitna zemljišča.

Pri prvi vrsti bi z naraščanjem cene renta rastla in profitna mera bi padala. To padanje bi se pa lahko deloma ali popolnoma ustavilo z okoliščinami, ki delujejo v nasprotni smeri; to točko bomo pozneje boljše obravnavali. Ne smemo pozabiti, da se splošna profitna mera ne določa z večvrednostjo enakomerno v vseh produkcijskih panogah. Poljedelski profit ne določa industrijskega, ampak narobe. Toda o tem pozneje.

Pri drugi vrsti bi profitna mera za založeni kapital ostala ista; množina profita bi se izražala v manjši količini žita; toda cena žita bi se v primeri z drugim blagom dvignila. Toda naraščanje profita, ko-

likor bi nastopilo, ne bi šlo v žepe zakupnikov, kjer bi pomenilo povišanje profita, ampak bi se namesto tega odcepilo od profita v obliki rente. Cena žita bi pa pri tej predpostavki ostala na enaki višini.

Zdaj pa vzemimo, da se potreba za žito dvigne od 10 na 17 stotov; dalje da bi se najslabša tla A izpodrinila po drugih tleh A, ki pri produkcijskih stroških 60 M (50 M stroškov plus 10 M za 20% profita) dajejo $1\frac{1}{3}$ stota, katerega produkcijska cena po stotu bi torej bila = 45 M; ali pa da so se stara tla A zaradi neprestanega racionalnega obdelovanja izboljšala oziroma da so se pri nespremenjenih stroških obdelovala bolj produktivno, tako da se pri nespremenjeni založbi kapitala njihov produkt zviša na $1\frac{1}{3}$ stota. Dalje vzemimo, da bi vrste tal B, C, D dobavljale slejkoprej isti produkt, da so se začele obdelovati nove vrste tal, in sicer A', z rodovitnostjo med A in B, ter nadalje B' in B'', po rodovitnosti med B in C; v tem primeru bi se zgodilo naslednje.

P r v i č : Produkcijska cena stota pšenice ali nje-gova regulirajoča tržna cena bi padla od 60 na 45 M ali za 25%.

D r u g i č : Pristopilo bi se istočasno od rodovitnejših tal k manj rodovitnim in od manj rodovitnih k rodovitnejšim. Vrstni red bi torej ~~šel križem~~.

T r e t j i č : Renta od tal B bi padla; prav tako renta od C in D; toda skupni rental (rentni donos) v žitu bi od 6 stotov zrasel na $7\frac{2}{3}$; površina obdelanih zemljišč, ki dajejo rento, bi narastla in prav tako množina produkta od 10 stotov na 17. V žitu izraženi profit, če ostane za tla A isti, bi se povečal; tudi sama profitna mera bi se lahko povišala, ker bi se relativna večvrednost povečala. V tem primeru bi zaradi pocenitve življenjskih potrebščin padla me-zda, torej izdatek za variabilni kapital, in s tem tudi celotni izdatek. V denarju bi celotni rentni donos padel od 360 M na 345.

Sem postavimo ta novi vrstni red.

II. tabela.

Vrsta tal	Produkt		Izdatek kapitala	Profit		Renta		Produksijska cena za stot
	stot.	M		stot.	M	stot.	M	
A	1 $\frac{1}{3}$	60	50	2 $\frac{2}{9}$	10	—	—	45
A'	1 $\frac{2}{3}$	75	50	5 $\frac{5}{9}$	25	1 $\frac{1}{3}$	15	36
B	2	90	50	8 $\frac{8}{9}$	40	2 $\frac{2}{3}$	30	30
B'	2 $\frac{1}{3}$	105	50	12 $\frac{2}{9}$	55	1	45	25 $\frac{2}{7}$
B''	2 $\frac{2}{3}$	120	50	15 $\frac{5}{9}$	70	1 $\frac{1}{3}$	60	22 $\frac{1}{2}$
C	3	135	50	18 $\frac{8}{9}$	85	1 $\frac{2}{3}$	75	20
D	4	180	50	28 $\frac{8}{9}$	130	2 $\frac{2}{3}$	120	15
Skup.	17	—	—	—	—	7 $\frac{2}{3}$	345	—

Končno, če so se kultivirale samo vrste tal A, B, C, D, pa se je njihova plodovitost tako povečala, da bi produciral

A 2 stota namesto 1, C 7 stotov namesto 3,
B 4 stote namesto 2, D 10 stotov namesto 4,

potem bi skupna produkcija narasla od 10 stotov na 23. Če vzamemo, da bi povpraševanje zaradi naraščanja prebivalstva in padanje cen absorbiralo teh 23 stotov, bi dobili sledeči rezultat:

III. tabela.

Vrsta tal	Produkt		Izdatek kapitala	Produksijske cene za stot	Profit		Renta	
	stot.	M			stot.	M	stot.	M
A	2	60	50	30	1 $\frac{1}{3}$	10	—	—
B	4	120	50	15	2 $\frac{1}{8}$	70	2	60
C	7	210	50	8 $\frac{4}{7}$	5 $\frac{1}{3}$	160	5	150
D	10	300	50	6	8 $\frac{1}{3}$	250	8	240
Skup.	23	—	—	—	—	—	15	450

Številčna razmerja so tukaj — kakor pri ostalih tabelah — samovoljno vzeta, toda predpostavke so popolnoma smiselne.

Prva in glavna predpostavka je ta, da izboljšanje v poljedelstvu neenako vpliva na različne vrste tal in tu učinkuje na boljše vrste tal C in D bolj kakor na A in B. Izkušnja je pokazala, da praviloma je tako, čeprav se lahko pripeti nasprotni primer. Če bi izboljšanje bolj učinkovalo na slabša tla kakor na boljša, bi renta od slednjih padla namesto zrastle.

Druga predpostavka je, da z rastočim celokupnim produktom vzporedno koraka celokupna potreba.

Naše tri tabele se lahko razumejo bodisi kot slika stanja, ki obstoji istočasno v treh raznih deželah, bodisi kot zaporedni razvoj ene in iste dežele v raznih časovnih dobah.

Če te tri tabele primerjamo, vidimo, da je napačna domneva, ki jo nahajamo pri prejšnjih pisateljih (med njimi pri Malthusu in Ricardu), da namreč diferencialna renta nujno predpostavlja prehajanje k vedno slabši zemlji ali pojemanje rodovitnosti poljedelstva. Pogoj za to rento je le neenakost tal. Produkcijska cena najslabše zemlje, ki ne daje nobene rente, vedno predstavlja regulirajočo tržno ceno. (Samo če boljše vrste tal producirajo čez potrebo, produkcijska cena najslabše zemlje neha regulirati.) Če taka razlika v prirodni rodovitnosti med posameznimi vrstami tal (tukaj se še ne oziramo na lego) obstoji, izvira iz nje diferencialna renta. Ta torej izvira iz omejenega obsega najboljših zemljišč in iz okoliščine, da se morajo enaki kapitali vlagati v neenake vrste tal, ki na ta način za isti kapital dajejo neenak produkt. Ta renta lahko prav tako izhaja iz prehajanja od boljših tal k slabšim, kakor obratno od slabših k boljšim, ali pa križem v menjajočih se smereh. Kakršen je pač način njenega postanka, se diferencialna renta lahko stvari tako pri nespremenjeni, kakor pri rastoči ali kakor pri padajoči ceni zemljiškega produkta. Pri padajoči ceni lahko celotna produkcija in celotni rental raste ter se lahko tvori renta na doslej brezrentnih zemljiščih, čeprav so najslabša tla A bila izpodrinjena po boljših oziroma so sama postala boljša in čeprav renta na drugih, boljših in celo na najboljših vrstah tal pada; ta proces je lahko v zvezi tudi s padanjem celotnega rentala (v denarju).

Končno more pri padajočih cenah, ki jih povzroči splošno izboljševanje poljedelstva, z učinkom, da cena produkta najslabše zemlje pada, renta enega dela boljnih vrst tal ostati enaka ali pa padati, od boljnih vrst tal pa rasti.

V. Druga oblika diferencialne rente.

Doslej smo razmotrivali diferencialno rento samo kot rezultat različne produktivnosti enakih naložb kapitala na enakih zemljiških površinah različne rodovitnosti, tako da je vsaki novi naložbi kapitala odgovarjalo ekstenzivnejše obdelovanje zemlje, razširjenje obdelane površine. Ali pa lahko nastane kaka razlika, če se v isto zemljišče zaporedoma vlagajo množine kapitala različne produktivnosti?

Vsekakor nastanejo pri drugi metodi težave glede spremenitve nadprofita v rento, t. j. glede prenosa nadprofitov od kapitalističnega zakupnika na lastnika zemljišča. Renta se namreč določi pri zakupu zemljišč, zaradi česar gredo profiti, ki izvirajo iz sukcesivnega vlaganja kapitala, v zakupnikov žep, dokler traja zakupna pogodba. Odtod boj zakupnikov za dolge zakupne pogodbe in obratno množitev letno odpovedljivih pogodb zaradi premoči zemljiških lordov (v Angliji). Četudi se tvorba nadprofitov nič ne spremeni, če se enaki kapitali z nenakimi rezultati vlagajo drug poleg drugega na enako velikih zemljiščih ali pa drug za drugim na istem zemljišču, vendar nastane velika razlika pri spremenitvi nadprofitov v zemljiško rento. Slednja metoda omejuje to preobrazbo v ožje in hkrati bolj omahljive meje.

Pri razmotrivanju diferencialne rente II je treba poudariti še naslednje točke:

P r v i č : Njena podlaga in izhodišče je diferencialna renta I, t. j. istočasno obdelovanje zemljišč različne rodovitnosti in različne lege drugega poleg drugega.

Zgodovinsko se to razume samo od sebe. V kolonijah je kolonistom treba nalagati samo malo kapi-

tala. Vsak posamezni družinski poglavar skuša za zaposlitev sebe in svojcev izdelati neodvisno področje poleg področja svojih sokolonistov. Tako je moralo biti sploh pri pravem poljedelstvu tudi že v predkapitalističnih časih. Pri ovčjereji in sploh pri živinoreji v nekapitalističnem obratovanju se vrši več ali manj skupno uporabljanje tal, ki je že od vsega početka ekstenzivno. Iz tistih prejšnjih načinov produkcije, v katerih so produkcijska sredstva dejansko in pravno lastnina obdelovalca samega, z eno besedo: iz rokodelskega obrata v poljedelstvu, izhaja kapitalistični način produkcije. Iz tega se šele razvija koncentracija obratovalnih sredstev in njih preobrazba v kapital napram obdelovalcem zemlje, ki se spremene v mezdne delavce. V svoji posebnosti nastopi kapitalistični način produkcije tukaj (v poljedelstvu) najprej zlasti v ovčjereji in živinoreji; toda ne v koncentraciji kapitala na majhni zemljiščni površini, ampak v produkciji večjega obsega, tako da se lahko pri konjih in pri drugih produkcijskih stroških prihrani. Naravni zakoni obdelovanja polja so taki, da na neki višini obdelovanja in na njej odgovarjajočem izčrpanju zemlje kapital — tukaj hkrati v smislu že produciranih produkcijskih sredstev — postane odločilen element v poljedelstvu. Dokler obdelana zemlja tvori relativno majhno progo v primeri z neobdelano in dokler moč zemlje še ni izčrpana (in to je, če prevladuje živinoreja in mesna hrana), se začenjajoči se kapitalistični način produkcije pojavlja nasproti kmečki produkciji zlasti v obsegu površine, ki se obdeluje za račun enega kapitalista, torej v ekstenzivni uporabi kapitala na prostorno večjem zemljišču. Torej moramo že od vsega začetka imeti pred očmi, da je diferencialna renta I zgodovinska podlaga, iz katere je izhajati. Prav tako pa tudi vsaka sprememba diferencialne rente II predpostavlja obstoj diferencialne rente I.

D r u g i č : Pri diferencialni renti II se različni rodovitnosti pridružijo še razlike v porazdelbi kapitala (in kreditne sposobnosti) med zakupniki. V industriji se za vsako podjetniško panogo kmalu stvari poseben minimum obsega podjetja in s tem minimum

kapitala, pod katerim posamezno podjetje ne more obratovati z uspehom. Prav tako se v vsaki poslovni panogi stvari normalna, tisti minimum presega-joča povprečna mera kapitala, s katero mora množica producentov razpolagati in razpolaga. Kar je več, lahko tvori poseben profit; kar je manj, ne dobi povprečnega profita. Poljedelstva se pa kapitalistični način produkcije loteva samo polagoma in neenakomerno, kakor lahko vidimo v Angliji, klasični deželi kapitalističnega poljedelstva. Kolikor ni nobenega uvoza žita ali kolikor je zaradi njegovega omejenega obsega učinek omejen, toliko časa določajo tržno ceno oni producenti, ki delajo na slabših kakor na povprečnih tleh. Velik del celotne množine kapitala, ki se uporablja v poljedelstvu, se nahaja v njihovih rokah.

Res je, da n. pr. kmet troši na svoji parceli mnogo dela. Toda izoliranega dela, kateremu manjka objektivnih pogojev produktivnosti, tako družabnih kakor materialnih. Učinek te okoliščine je ta, da so resnični kapitalistični zakupniki zmožni, prilastiti si en del nadprofita; to bi odpadlo, če bi bil kapitalistični način produkcije v poljedelstvu prav tako enakomerno razvit kakor v industriji.

Oglejmo si najprej samo tvorbo nadprofita pri diferencialni renti II, ne da bi se še menili za pogoje, pod katerimi se lahko vrši preobrazba tega nadprofita v zemljiško rento.

Jasno je potem, da je diferencialna renta II samo drugačen izraz za diferencialno rento I, da se pa stvarno ž njo sklada. Različna rodovitnost raznih vrst zemljišč deluje pri diferencialni renti I samo toliko, kolikor učinkuje, da kapitali, naloženi v zemljišča, dajo neenake rezultate. Ali nastane ta neenakost pri različnih kapitalih, ki se drug za drugim nalagajo v isto zemljišče, ali pa pri takih, ki so se uporabili na več zemljiščih različnih vrst, — to ne more ustvariti nobene razlike pri diferenci med rodovitnostmi in torej tudi ne pri tvorbi diferencialne rente za plodoviteje naložene dele kapitala.

Tu pridemo zdaj k neki bistveni razliki med obema oblikama diferencialne rente.

Pri nespremenjeni produkcijski ceni in nespremenjenih diferencialnih v rodovitnosti različnih vrst zemlje lahko pri diferencialni renti I raste povprečna renta po hektaru ali povprečna rentna mera z ozirom na kapital. Toda resnična višina rente, računana po hektaru ali od kapitala, ostane tukaj ista.

Nasprotno pa lahko pri diferencialni renti II pod istimi predpostavkami višina rente, merjena po hektaru, raste, čeprav ostane rentna mera, merjena po izdanem kapitalu, ista.

Vzemimo, da se produkcija podvoji na ta način, da se v vsako od štirih vrst tal naloži po 100 M namesto po 50 M, torej skupaj 400 M kapitala namesto 200 M, pri čemer ostane relativna rodovitnost nespremenjena. Bilo bi torej popolnoma isto, kakor če bi se od vsake vrste zemlje obdelalo dvakrat toliko hektarov, in sicer pri nespremenjenih stroških. Profitna mera bi ostala ista in prav tako nje razmerje napram nadprofitu ali renti. Profit bi se na vseh štirih vrstah zemlje podvojil in v istem razmerju bi se podvojila renta. In prav tako bi se denarna renta na hektaru podvojila, torej tudi cena zemljišča, na katerem se ta renta v denarju kapitalizira. Če jo tako izračunamo, raste torej višina žitne in denarne rente, in s tem tudi cena zemljišča, ker je merilo, v katerem se ta cena računa, t. j. hektar, kos zemljišča konstantne velikosti. Nasprotno se pa ni nič spremenilo pri rentni meri, ki jo računamo z ozirom na izdani kapital.

Isto -- naraščanje rente in dviganje zemljiške cene — se lahko zgodi pri padajočih nadprofitnih (in s tem rentnih) merah. Če druge naložbe kapitala po 50 M ne bi produkta podvojile, ampak samo v manjšem obsegu povečale, bi bila mera nadprofita manjša kakor doslej. Kajti podvojeni kapital je dal manj kakor dvakraten produkt. Toda kljub temu bi vsota nadprofita na 1 hektar, izražena v žitu in v denarju, zrastle. In s tem bi se povišala tudi zemljiška cena na hektar.

Naslednje kombinacije lahko nastopijo pri diferencialni renti II.

a) Prvi primer: produkcijska cena ostane nespremenjena.

Pri predpostavki nespremenjenih produkcijskih cen se lahko dodatni kapital naloži z nespremenjeno, rastočo ali padajočo produktivnostjo v boljša zemljišča, t. j. v vsa od B navzgor. Naložba v A bi pa pri naši predpostavki bila mogoča samo bodisi pri nespremenjeni produktivnosti, pri čemer zemlja prej ko slej ne daje nobene rente, bodisi da produktivnost tudi narašča; en del kapitala, naloženega v zemljo A, bi potem dajal rento, drugi pa ne. Pri vseh teh okoliščinah raste nadprodukt in njemu odgovarjajoči nadprofit na hektar, torej tudi žitna in denarna renta. Višina rente, računana na hektar, na ta način pri teh okoliščinah raste enostavno zaradi povečanja kapitala, ki je naložen v zemljo, in sicer raste brez ozira na to, ali je produktivnost dodatnega kapitala enaka, padajoča ali rastoča. Slednje okoliščine vplivajo na obseg, v katerem narašča višina rente na hektar, ne vplivajo pa na samo dejstvo tega naraščanja.

To je svojevrsten pojav diferencialne rente II, ki jo razlikuje od diferencialne rente I. Če bi se dodatni kapitali namesto časovno drug za drugim na istih tleh naložili prostorno drug poleg drugega na novih dodatnih tleh, bi narastla količina rentala in tudi povprečna mera po obdelani celokupni površini, ne pa višina rente na hektar. Pri nespremenjeni množini in nespremenjeni vrednosti celotne produkcije in nadprodukta, koncentracija kapitala na ožji površini zemlje dviga višino rente na hektar, medtem ko njega razkropitev po večji površini ne dovede pri istih okoliščinah do tega učinka. Čim bolj se pa razvija kapitalistični način produkcije, tem bolj se razvija tudi koncentracija kapitala na isti površini zemlje, toliko višje se torej dviga renta, računana na hektar. V dveh deželah, kjer bi bile produkcijske cene enake, razlike med vrstami zemljišč iste in naložena ista množina kapitala, toda v eni deželi bolj v obliki časovno zaporednih naložb na omejeni po-

vršini zemlje, v drugi pa bolj druga poleg druge na širši površini, bi torej renta na hektar in s tem tudi zemljiška cena bili v prvi deželi višji in v drugi nižji, čeprav bi bila množina rente v obeh deželah ista*).

b) Drugi primer: produkcijska cena pada.**)

I. Pri nespremenjeni produktivnosti dodatno naloženih kapitalov.

Pod to predpostavko lahko regulirajoča produkcijska cena pade samo tedaj, če se rodovitnost obdelanih najslabših tal poveča, t. j. torej — ker jemljemo za pogoj, da se razlika v rodovitnosti med posameznimi vrstami zemlje ne spremeni — če se namesto zemlje A začne obdelovati kaka druga, boljša zemlja, dočim se pusti A neobdelana, ker produkt boljše vrste zemlje zadostuje za potrebo.

Tu se pokaže isto, kar smo razvijali že v prvem primeru: da namreč zaradi dodatno naloženega kapitala renta lahko naraste.

II. Pri padajoči produktivnosti dodatnih kapitalov.

Tudi v tem primeru lahko produkcijska cena pade samo tedaj, če postane produkt A odveč zaradi dodatno naloženih kapitalov v boljše vrste tal. Pokazali smo že, da lahko pri tem žitna in denarna renta raste, pada ali ostane sebi enaka.

III. Pri rastoči produktivnosti dodatnih kapitalov.

V tem primeru se dodatni kapital pod določenimi pogoji lahko naloži prav tako v zemljo A kakor v boljše vrste zemlje.

*) (Marxova op.) Če tukaj govorimo o nadproduktu, je s tem razumeti odgovarjajoči del produkta, v katerem se izraža nadprofit. Drugače pa razumemo kot nadprodukt ali večprodukt tisti del produkta, v katerem se izraža celotna večvrednost, ali v posameznih slučajih tudi tisti del, v katerem se izraža povprečni profit. Posebni pomen, katerega dobi beseda pri kapitalu, ki daje rento, je povod nespornostom.

***) III. knj., II. del, 42. pogl.

c) Tretji primer: Produkcijska cena raste:

(Teга primera Marx v rokopisu, ki ga je zapustil, ni obdelal, samo naslov je bil tu. Friderik Engels je to izpopolnil s celo vrsto tabel in je na podlagi vsega proučevanja diferencialne rente prišel do sledečih splošnih zaključkov.)

d) Celotni rezultat.*)

[Ne absolutni donosi, ampak razlike (diference) med donosi določajo rento. Najsi razna zemljišča dajejo 1, 2, 3, 4, 5 stotov ali pa 11, 12, 13, 14, 15 stotov donosa na hektar, rente so v obeh primerih po vrsti 0, 1, 2, 3, 4 cente, oz. njih donos v denarju.

Mnogo bolj važen je pa rezultat z ozirom na celokupne rentne donose, če se kapital ponovno nalaga v ista tla.

V veliki večini vseh primerov, ki so tukaj mogoči, se renta dviga tako na hektar zemljišča, ki daje rento, kakor tudi zlasti v svoji celotni vsoti. Samo tam, kjer nehajo obdelovati zemljo najnižje kakovosti, ki doslej ni dajala rente, ter stopi prva višja na njeno mesto, ostane celotna vsota rente nespremenjena. Toda tudi v teh primerih se rente na boljših zemljiščih dvigajo napram tistim rentam, ki izvirajo od prve naložbe kapitala.

Padec celotnih rent pod stanje pri prvi naložbi kapitala bi bil mogoč samo takrat, kadar bi se razen zemlje A nehala obdelovati tudi zemlja B ter bi zemlja C postala regulirajoča in brez rente.

Čim več kapitala se torej uporablja za zemljo, čim višjije v kakideželirazvoj poljedelstva in civilizacije sploh, tem bolj se višajo rente, tako na hektar kakor tudi celokupna vsota rent, toliko ogromnejši postaja tribut, ki ga družba plačuje v podobi nadprofitov veleposestnikom — dokler vse

*) Od tu dalje III. knj., II. del, 43. pogl.

vrste zemlje, ki se obdelujejo, ostanejo zmožne konkurence.

Ta zakon nam razloži čudovito življenjsko žilavost razreda veleposestnikov. Noben družbeni razred ne živi tako upravljivo, kakor ta, noben drugi si ne prisvaja pravice do tradicionalnega »stanu primernega« luksusa, ne meneč se za to, odkod prihaja denar, noben si tako brez skrbi ne kopiči dolgove na dolgove. In vendar se spet postavi na noge — s pomočjo kapitala, ki so ga vtaknili v zemljo drugi ljudje, ki jim prinaša rente, katere niso sploh v nobenem razmerju s profiti, ki jih dobiva kapitalist.

Isti zakon nam pa tudi razlaga, zakaj postaja ta življenjska žilavost veleposestnikov vedno bolj izčrpana.

Ko so bile angleške žitne carine 1846. odpravljene, so angleški tovarnarji mislili, da so s tem spremenili zemljo posedujočo aristokracijo v berače. Namesto tega je postala bolj bogata kakor sploh kdaj poprej. Kako se je to zgodilo? Zelo enostavno. Prvič so od tedaj po pogodbi zahtevali od zakupnikov, da morajo izdajati 12 funtov šterlingov namesto 8 funtov šterlingov na leto na acre (= pribl. 40½ ara). in drugič so si zemljiški gospodje, ki so tudi v spodnji zbornici zelo številno zastopani, dovolili močno državno subvencijo za osuševanja in ostala trajna izboljševanja svojih zemljišč. Ker najslabša zemlja ni bila popolnoma izpodrinjena, ampak so jo kvečjemu — večinoma tudi samo začasno — uporabili v druge namene, so se rente povečale v razmerju s povečano naložbo kapitala in zemljiška aristokracija je bila pri tem na boljšem kakor kdaj poprej.

Toda vse je minljivo. Prekomorski parniki ter severno- in južnoameriške in indijske železnice so spravili čisto posebne predele zemlje v položaj, da lahko konkurirajo evropskim žitnim tržiščem. To so bile po eni strani severnoameriške prerije, argentinske pampe, stepe, neobdelane, ki so bile že po naravi usposobljene za plug, ledine, ki so leta in leta celo pri primitivni kulturi in brez gnojenja dajale obilne donose. Dalje so bila to zemljišča ruskih in

indijskih skupnosti, ki so morale en del, in sicer vedno večji del svojih produktov prodajati, da bi dobile denar za davke, ki jih je izsilil od njih neusmiljeni despotizem države — dostikrat s torturami. Ti produkti so se prodajali brez ozira na produkcijske stroške, po ceni, kakor jo je trgovec ponudil, ker je kmet ob plačilnem roku absolutno moral imeti denar. In proti tej konkurenci — deviških stepnih tal ter ruskih in indijskih kmetov, omahujočih pod davčnim vijakom — se evropski zakupnik in kmet pri stari renti ni mogel opomoči. En del zemljišč v Evropi je končno izgubil konkurenčno zmožnost za pridelovanje žita, rente so povsod padle in odtod tarnanje agrarcev od Škotske do Italije in od Južne Francije do Vzhodne Pruske. K sreči pa še daleč niso obdelane vse stepe; še dovolj jih je na razpolago, da ruiniirajo vse evropsko veleposestvo in še malo posestvo povrhu“.)]

VI. Absolutna zemljiška renta.

Pri proučevanju diferencialne rente smo izhajali iz predpostavke, da najslabše zemljišče ne plačuje nobene rente. Najprej moramo pripomniti, da je zakon o diferencialni renti (t. j. o nje naraščanju, padanju itd.) docela neodvisen od pravilnosti ali nepravilnosti te predpostavke. Ali cena, plačana za vse žito, nadomešča samo ravno še produkcijske stroške plus povprečni profit najslabšega obdelanega zemljišča ali pa daje še kaj več, tako da nastane tudi na najslabših tleh renta — to je za diferenco med produktom najslabših tal in produktom boljših vrst tal vseeno. Zakon o diferencialni renti je torej popolnoma neodvisen od rezultata naslednjega raziskovanja.

Če je tržna cena zemljiškega produkta dosegla tako višino, da bo dodatna zalozba kapitala, nalo-

*) Izvajanja v oglatih oklepajih je napisal Friderik Engels. J. B.

ženega v zemljiški razred A, dajala kapitalistu navadni povprečni profit, kapitalistu ta pogoj zadostuje, da bo vložil nov kapital v zemljo A.

Toda iz predpostavke, da bi zakupnik zdaj lahko naložil kapital v vrsto tal A, če mu ne bi bilo treba plačevati nobene rente, nikakor ne sledi, da je zdaj ta zemlja zakupniku kar tako na razpolago. Okoliščina, da bi zakupnik lahko izkoriščal svoj kapital z običajnim profitom, če ne plačuje rente, nikakor ne daje zemljiškemu lastniku razloga, da bi zemljišče zastoj posojal zakupniku. Nalaganje kapitala v zemljišče brez plačevanja rente se v kaki deželi kapitalistične produkcije lahko vrši samo tam, kjer je učinek zemljiške lastnine — kot ovire proti poljubnemu uporabljanju kapitala — faktično, četudi ne juridično, odpravljen, kar pa lahko nastopi samo pri določenih, po svoji naravi slučajnih okoliščinah. **P r v i č**, če je kapitalist sam zemljiški lastnik. V tem primeru lahko sam gospodari na svojem zemljišču, kakor hitro se je tržna cena dovolj povišala, da izvleče iz vrste zemlje A samo nadomestek za kapital plus povprečni profit. **D r u g i č** se v kompleksu enega zakupa lahko nahajajo posamezni predeli zemlje, ki pri dani višini tržnih cen ne plačujejo nobene rente, torej so dejansko posojeni zastoj, ki jih pa zemljiški lastnik ne smatra za take, ker ima pred očmi celotni rental v zakup danega zemljišča, ne pa specialno rento njegovih posameznih sestavnih kosov. **T r e t j i č** lahko kak zakupnik naloži v isto zemljišče dodatni kapital, čeprav mu pri obstoječih tržnih cenah tako doseženi dodatni produkt daje samo običajni profit in ga ne usposablja za plačevanje dodatne rente. Z enim delom kapitala, naloženega v zemljo, plačuje na ta način rento, z drugim pa ne.

Toda vsi ti izjemni primeri ne rešijo problema, ki je — če ga postavimo enostavno — tale: Vzemimo, da je tržna cena žita (ki nam pri tem raziskovanju zastopa vse zemljiške produkte) tolika, da bi se lahko začeli obdelovati deli zemljiškega razreda A in da bi kapital, naložen v ta nova polja, lahko dajal produkcijsko ceno (t. j. nadomestek kapitala plus povprečni profit). Ali to zadostuje? Ali se ta kapital

zdaj res lahko naloži? Ali pa se mora tržna cena toliko povišati, da bo tudi najslabša zemlja A dajala rento? Potem renta zemlje A ne bi bila enostavna posledica povišanja žitnih cen, ampak narobe: okoliščina, da mora tudi najslabša zemlja dajati rento, da je nje obdelovanje sploh dovoljeno, bi bila v zrok, da se žitne cene povišajo.

Diferencialna renta ima to posebnost, da zemljiška lastnina tukaj pobira samo nadprofit, ki bi ga sicer zakupnik spravil v svoj žep in ga pri določenih okoliščinah za časa svoje zakupne pogodbe v resnici spravlja. Zemljiška lastnina je tukaj samo vzrok prenosa enega dela blagovne cene, ki je nastal brez njenega sodelovanja, od ene osebe na drugo, od kapitalista na zemljiškega lastnika. Toda zemljiška lastnina tukaj ni vzrok, ki bi ustvarjal ta sestavni del cene (ali odgovarjajoče povišanje cene). Nasprotno pa, če se najslabša tla A — čeprav bi njih obdelovanje dajalo povprečni profit — ne morejo obdelovati toliko časa, dokler ne bi dajala presežek čez ta povprečni profit, rento, — je zemljiška lastnina ustvarjajoči razlog tega povišanja cene. Zemljiška lastnina sama je rodila rento.

Če sploh govorimo o tem, da — pod pogojem, da se cena žita regulira po produkcijski ceni — zemljiški razred A ne plačuje rente, razumemo pri tem rento v strogem pomenu besede. Če zakupnik plačuje zakupnino, ki tvori odbitek bodisi od normalne mezde njegovih delavcev bodisi od njegovega lastnega normalnega profita, ne plačuje rente. Že prej smo pripomnili, da se to v praksi stalno dogaja. V vseh teh primerih se pa ne plačuje nobena prava renta, čeprav se plačuje zakupnina. Tu je pa treba proučiti ravno normalni primer (za kapitalistične razmere), kjer se renta in zakupnina skladata.

Še mnogo manj nam pri tem pomaga napotitev h kolonijalnim razmeram. Kolonijo napravi za kolonijo ne samo masa v prirodnem stanju se nahajajočih rodovitnih zemljišč, ampak nasprotno okoliščina, da ta zemljišča niso prisvojena. To

je tisto, kar dela ogromno razliko med starimi deželami in kolonijami, kolikor se tiče zemljišča: zakonita ali faktična neeksistenca zemljiške lastnine. Tukaj je popolnoma vseeno, ali si kolonisti kar tako prisvajajo zemljo ali pa plačajo državi pod naslovom nominalne zemljiške cene dejansko samo neko pristojbino za veljavni pravni naslov na zemljišče. Tudi je vseeno, če so že naseljeni kolonisti juridični lastniki zemljišč. Tukaj zemljiška lastnina dejansko ne predstavlja nobene ovire nalaganju kapitala ali tudi delu brez kapitala; to, da so si že naseljeni kolonisti zasegli en del zemlje, novodošlih ne izključuje od možnosti, da zasedejo novo zemljo za nalaganje svojega kapitala ali svojega dela. Če je torej treba preiskati, kako zemljiška lastnina deluje na cene zemljiških produktov in na rento tam, kjer je zemlja kot področje za nalaganje kapitala omejena, je skrajno neslano, govoriti o svobodnih meščanskih kolonijah, kjer ne eksistira niti kapitalistični način produkcije v poljedelstvu niti njej odgovarjajoča oblika zemljiške lastnine, kjer slednja sploh faktično ne eksistira.

Zgolj juridična lastnina zemlje ne ustvari lastniku nobene rente. Pač pa mu daje oblast, da lahko svoja tla za toliko časa odtegne obdelovanju, dokler mu ekonomske razmere ne dovolijo takega izkoriščanja, ki mu daje prebitek. Odtod izvira, kakor je opazil že Fourier, karakteristično dejstvo, da je v vseh civiliziranih deželah razmeroma znaten del zemlje vedno odtegnjen kulturi.

Če torej vzamemo primer, da povpraševanje zahteva načeti nova zemljišča, recimo manj rodovitna, nego so doslej obdelana — ali bo zemljiški lastnik dal ta zemljišča zastonj v zakup, ker se je tržna cena toliko povišala, da bi v teh tleh naloženi kapital dajal zakupniku običajni profit? Nikakor ne. Lastnik bo dal v zakup šele takrat, kakor hitro se mu bo lahko plačevala zakupnina. Tržna cena se torej mora dvigniti nad produkcijsko ceno, tako da se bo zemljiškemu lastniku lahko plačevala renta. Ker zemljiška lastnina po naši predpostavki brez zakupa ne nosi nič, zadostuje že majhno povišanje tržne cene

nad produkcijsko ceno, da pridejo na trg nova zemljišča najslabše vrste.

Zdaj se vprašamo: Ali sledi iz zemljiške rente od najslabših tal, ki se ne da izvesti iz nobene diference v rodovitnosti, da je cena zemljiškega produkta nujno monopolna cena v navadnem smislu ali pa cena, v katero vstopa renta v taki obliki kakor davek, samo da zemljiški posestnik namesto države pobira davek? Gre za to, ali renta, ki jo plačuje najslabša zemlja, tvori na isti način sestavni del cene njenega produkta kakor davek sestavni del cene blaga, na katerega je naložen, t. j. kakor element, ki je neodvisen od vrednosti blaga.

Videli smo, da produkcijska cena kakega blaga nikakor ni identična z njegovo vrednostjo, da je nasprotno lahko nad njegovo vrednostjo ali pod njo in da se samo izjemoma sklada z vrednostjo. Zato dejstvo, da se zemljiški produkti prodajajo nad svojo produkcijsko ceno, še nikakor ne dokazuje, da se prodajajo tudi nad svojo vrednostjo. Mogoče je, da se poljedelski produkti prodajajo nad svojo produkcijsko ceno in pod svojo vrednostjo.

Razmerje med produkcijsko ceno kakega blaga in njegovo vrednostjo je določeno izključno po organskem sestavu kapitala, ki to blago producira, t. j. po razmerju med njega konstantnim in variabilnim delom.*) Če je variabilni (za mezdo izdani) del v razmerju s konstantnim večji, kakor je to pri družabno povprečnem kapitalu, mora segati vrednost produkta čez njegovo produkcijsko ceno, t. j. tak kapital producira — ker rabi več živega dela — pri enakem izkoriščanju dela več večvrednosti kakor enako veliki del družabno povprečnega kapitala. Ker je zdaj produkcijska cena enaka nadomestitvi kapitala plus povprečni profit in ker je povprečni profit nižji kakor večvrednost, ki jo to blago vsebuje, stoji vrednost tega blaga nad njegovo produkcijsko ceno. Narobe je v taki produkcijski panogi, kjer je variabilni del kapitala v razmerju s konstantnim

*) To je obširno razloženo zgoraj v 6. in 7. poglavju te izdaje. — J. B.

manjši kakor pri družabno povprečnem kapitalu.) Vrednost blaga, ki ga ta producira, je pod njegovo produkcijsko ceno; tako je v splošnem pri najbolj razvitih industrijah.

Če je sestav kapitala v pravem poljedelstvu nižji kakor pri družabno povprečnem kapitalu, bi to pomenilo, da v deželah z razvitejšo produkcijo poljedelstvo ni napredovalo v isti meri kakor predelavojoča industrija. Samo pod tem pogojem lahko vrednost poljedelskih proizvodov stoji nad njihovo produkcijsko ceno. Kjer tega pogoja ni, odpade tudi njeemu odgovarajoča oblika rente.

Samo dejstvo, da neki prebitek vrednosti poljedelskih produktov preko njihove produkcijske cene obstoji, pa vendar samo po sebi nikakor ne bi zadoščevalo za razjasnitev obstoja absolutne zemljiške rente.**) Cela vrsta industrijskih produktov ima lastnost, da stoji njih vrednost nad njihovo produkcijsko ceno, ne da bi zaradi tega dajali kak nadprofit, ki bi se mogel spreminjati v rento. Saj so produkcijske cene šele rezultat izenačenja blagovnih vrednosti, katero po povrnitvi potrošenih vrednosti kapitala razdeli celokupno večvrednost, in sicer ne v tistem razmerju, kakor je bila ta večvrednost v posameznih produkcijskih panogah proizvedena in kakor potemtakem tiči v njihovih produktih, ampak v razmerju z velikostjo založenega kapitala. Taka je stalna tendenca kapitalov, da bi s konkurenco dosegli to izenačenje v razdelitvi večvrednosti, ki jo proizvaja ves kapital, in premagali vse ovire, ki stoje na poti temu izenačenju. Njihova tendenca je torej, da trpijo samo take nadprofite, ki ne izvirajo iz razlike med vrednostmi in produkcijskimi cenami blaga, ampak med splošno produkcijsko ceno, katera regulira trg, in individualnimi produkcijskimi cenami;

*) Čim večji je pri kakem kapitalu (oz. produkcijski panogi) konstantni kapital v razmerju z variabilnim, toliko višji je po Marxu njegov organski sestav. — J. B.

***) Absolutno zemljiško rento (bomo imenovali tisto rento, ki je neodvisna od razlike v rodovitnosti posameznih vrst zemlje ali sukcesivnih (zaporednih) naložb kapitala na istem zemljišču, ki torej ni diferencialna renta.

nadprofite, ki torej ne nastajajo niti med dvema različnima produkcijskima panogama, ampak v vsaki produkcijski panogi sami; ki se torej ne dotikajo splošnih produkcijskih cen raznih panog, t. j. splošne profitne mere, ampak nasprotno predpostavljajo njih eksistenco. Ta predpostavka pa temelji, kakor smo poprej razpravljali, na neprestanem, menjajočem se razdeljevanju družbenega celokupnega kapitala med razne produkcijske panoge, na neprestanem priseljevanju in izseljevanju kapitalov, na njih prostem gibanju med posameznimi panogami. Če pa kapital zadene ob tujo oblast, ki mu nalaganje v neki produkcijski panogi omejuje, oziroma dopušča pod pogoji, ki izključujejo ono izenačevanje večvrednosti v povprečni profit, bi v takih produkcijskih panogah takrat, kadar vrednost blaga presega njegovo produkcijsko ceno, očitvidno nastal nadprofit, ki se lahko spremeni v rento. Kot taka tuja oblast in ovira pa stopa nasproti kapitalu zemljiška lastnina.

Pri nalaganju kapitala v zemljišče je zemljiška lastnina barijera, ki ne dovoljuje nobene nove naložitve kapitala v doslej neobdelana tla ali v tla, doslej še ne dana pod zakup, — ne da bi zahtevala carine, t. j. rente. Zaradi te ovire se mora tržna cena dvigniti do točke, kjer zemlja lahko plačuje presežek nad produkcijsko ceno, t. j. rento. Ker pa vrednost blaga, ki ga producira poljedelski kapital, sega po naši predpostavki čez njegovo produkcijsko ceno, tvori ta renta presežek vrednosti čez produkcijsko ceno ali en del njega. Dokler renta ne pogoltne vsega presežka vrednosti poljedelskih produktov čez njihovo produkcijsko ceno, bi bil en del tega presežka še vedno deležen splošnega razdeljevanja vse večvrednosti med razne posamezne kapitale. Kakor hitro se pa ves presežek prelevi v rento, pa je odtegnjen temu izenačevanju. Vedno pa bi se poljedelski produkti prodajali po monopolni ceni, in sicer ne morda zaradi tega, ker bi njihova cena stala nad njihovo vrednostjo, ampak zaradi tega, ker — naj bo že njihova cena enako visoka kakor njihova vred-

nost ali naj bo tudi nižja — je nad njihovo produkcijsko ceno. Njihov monopol bi obstojal v tem, da se ne nivelirajo na produkcijsko ceno, kakor se nivelirajo drugi industrijski produkti, katerih vrednost stoji nad njihovo produkcijsko ceno. V tem primeru ni torej podražitev produkta vzrok rente, ampak renta je vzrok podražitve produkta.

Čeprav zemljiška lastnina lahko požene ceno zemljiških produktov čez njihovo produkcijsko ceno, vendar ni odvisno od nje, ampak od splošnega tržnega položaja, za koliko se bo tržna cena čez produkcijsko ceno približala vrednosti in v katerem obsegu se bo večvrednost, kar je je v poljedelstvu proizvedene čez povprečni profit, bodisi spremenila v rento bodisi postala deležna splošnega izenačevanja večvrednosti v povprečni profit. Na vsak način je ta absolutna renta, ki izvira iz presežka vrednosti nad produkcijsko ceno, samo en del v poljedelstvu proizvedene večvrednosti, ki ga prestreza zemljiški lastnik; prav tako kakor je diferencialna renta nadprofit, katerega prestreza zemljiška lastnina.

Ti dve obliki rente sta edino normalni. Izven teh renta lahko izvira samo iz prave monopolne cene, ki je ne določa niti produkcijska cena niti vrednost blaga, ampak samo potreba in plačilna zmožnost kupcev; razmotrivanje take rente pa spada v nauk o konkurenci, kjer se proučuje resnično gibanje tržnih cen.

Če bi bila povprečna sestava organskega kapitala ista ali višja kakor pri družabno povprečnem kapitalu, bi absolutna renta (v tem smislu, kakor smo jo tukaj razložili) odpadla. Prav tako bi bilo, če bi se sestava poljedelškega kapitala v napredovanju kulture izenačila s sestavo družabno povprečnega kapitala.

Bistvo absolutne rente obstoji torej v tem: Enako veliki kapitali, naloženi v raznih produkcijskih panogah, producirajo z ozirom na svoj različni povprečni sestav različne množine večvrednosti pri

enako močnem izkoriščanju dela. V industriji se te različne množine večvrednosti izenačujejo v povprečni profit in enakomerno razdeljujejo na posamezne kapitale. Kapitalom, ki so naloženi v zemljišča, ovira zemljiška lastnina to izenačevanje. En del večvrednosti, ki bi sicer bil deležen izenačevanja v splošno profitno mero, prestreza zemljiška lastnina. Renta tvori potem en del vrednosti, ali natančneje večvrednosti blaga, ki — namesto kapitalističnemu razredu, kateri ga je izvlekel delavcem — pripade zemljiškim lastnikom, ki ga izvlačijo kapitalistom. Pri tem je pogoj, da zaposluje poljedelski kapital več dela kakor enako veliki del kapitala, ki ni naložen v poljedelstvu. Kako daleč gre ta razlika in da sploh eksistira, je odvisno od sorazmernega razvoja poljedelstva nasproti industriji. Po svoji naravi je stvar taka, da se mora z napredovanjem poljedelstva ta razlika zmanjšati, če se manjšanje variabilnega dela kapitala nasproti konstantnemu v industriji ne razvija še hitreje kakor v poljedelstvu.

VII. Stavbiščna renta. Rudniška renta. Zemljiška cena.

Diferencialna renta nastopa povsod, kjer renta sploh eksistira in se ravna po istih zakonih kakor poljedelska diferencialna renta. Povsod, kjer se prirodne sile dajo monopolizirati ter zagotavljajo nadprofit industrijcu, ki jih uporablja, bodisi da je to vodni padec ali obilen rudnik ali voda, polna rib, ali stavbišče z dobro lego, lastnik teh prirodnih predmetov prestreza udejevjuočemu se kapitalistu ta nadprofit v obliki rente. Kar se tiče zemlje za graditev stavb, je že razložil Adam Smith, kako se podlaga njene rente tako kakor pri vseh zemljiščih, ki se ne uporabljajo za poljedelstvo, ravna po pravi zemljiški renti.*) Ta renta se odlikuje po pretežnem vplivu,

*) Adam Smith, Razmotrivanje o bistvu in vzrokih blagostanja narodov (v angleščini). (Prvič izšlo 1776.) I. knjiga, II. pogl., št. 1 in 2.

III. knj., II. del, 46. pogl.

ki ga ima tukaj lega na diferencialno rento (zelo važno n. pr. pri vinogradništvu in pri stavbiščih v velikih mestih); drugič po tem, da je popolna pasivnost lastnika očitna in otipljiva; njegovo delovanje obstoji (zlasti pri rudnikih) samo v tem, da izkorišča napredek družabnega razvoja, h kateremu ne prispeva ničesar in pri katerem ne riskira nič — kar industrijski kapitalist pač stori; in končno po tem, da v mnogih slučajih prevladuje monopolna cena, zlasti nadvse nesramno izkoriščanje revščine (kajti revščina je za hišno rento bolj izdaten vir kakor so kdaj bili rudniki v Potosiju*) za Španijo) in po ogromni moči, ki jo ta zemljiška lastnina, kadar je zvezana z industrijskim kapitalom v eni roki, daje le-temu ter mu omogoča, da delavce v boju za mezdo praktično izključi od zemlje kot njihovega stanovališča.**) En del družbe zahteva tukaj od drugega tribut za pravico, da prebiva na zemlji. Ne samo naraščanje prebivalstva, ampak tudi naraščanje fiksnega kapitala, ki je utelešen zemlji ali leži na njej — kakor vsa industrijska poslopja, železnice, skladišča, ladjedelnice itd. — nujno dvigajo stavbiščno rento.***)

Prava rudniška renta se določa prav tako kakor poljedelska renta.

Razlikovati moramo, ali izvira renta iz monopolne cene, ker eksistira od nje neodvisna monopolna cena produktov ali same zemlje, ali se pa produkti prodajajo po monopolni ceni, ker eksistira renta. (Pri tem razumemo kot monopolno ceno tisto ceno, ki se določa samo po razpoloženju in plačilni zmožnosti kupcev, neodvisno tako od produkcijske cene kakor od vrednosti produktov). Vinograd, ki lahko rodi vino povsem izredno odlične kakovosti, vino, ki se sploh more proizvajati le v majhni količini, ima

*) Okraj v Boliviji (z glavnim mestom istega imena) z bogatimi srebrnimi rudniki.

**) Štrajk v Crowlintonu. Engels, Lage der arbeitenden Klassen in England. (Izdaja iz 1892., str. 259.)

***) Tlakovanje londonskih cest je omogočilo lastnikom nekaterih golih skal na škotski obali, da jim prej popolnoma nekoristna kamenita tla nosijo rento. A. Smith, I. knjiga, 11. pogl., števil. 2.

monopolno ceno. Zaradi te monopolne cene, katere presežek čez vrednost produkta se ravna edino po bogastvu in posebni ljubezni odličnih pivcev, bi vinogradnik dosegel znaten nadprofit. Ta se spremeni v rento in pripade zemljiškemu lastniku. Tu torej monopolna cena ustvarja rento. Narobe pa bi renta ustvarjala monopolno ceno, če bi se žito prodajalo ne samo nad svojo produkcijsko ceno, ampak tudi nad svojo vrednostjo in sicer zaradi zapreke, ki jo postavlja zemljiška lastnina brezrentni naložbi kapitala na neobdelana tla.

Okoliščina, da se kapitalizirana renta pojavlja kot cena zemlje in da se slednja lahko prodaja kakor vsak drugi predmet trgovine, zakriva dejstvo, da samo to, da je zemeljska obla lastnina nekega števila oseb, omogoča tem osebam, da si morejo en del družbene večvrednosti prilasčati kot tribut in da si ga z razvojem produkcije prisvajajo v vedno večjem obsegu. Zaradi te okoliščine se kupcu zdi, kakor da njegov zahtevek po renti ni pridobljen zastonj in brez dela, brez rizika in brez podjetniškega duha kapitala, ampak da ga plača po njegovi pravi vrednosti. Njemu se pojavlja renta samo kot obresti od kapitala, s katerim je odkupil zemljo in s tem zahtevek po renti. Prav tako se zdi posestniku sužnja, ki je kupil črnca, da si je s kupom in prodajo blaga pridobil lastnino nad črncem. Toda naslov (pravica do nečesa) sam se s prodajo ne ustvarja, temveč le prenaša. Naslov mora biti tu že preden more biti prodan. Njega so ustvarile produkcijske razmere. Kakor hitro dospajo te razmere do neke točke, kjer se morajo preleviti, odpade materialni, ekonomsko in zgodovinsko upravičeni, iz procesa družabnega ustvarjanja življenja izhajajoči vir naslova ter vseh poslovnih procesov, ki temeljijo na njem. S stališča višje ekonomske družbene oblike se bo to, da je zemeljska obla privatna lastnina posameznih individuov, zdelo prav tako ogabno kakor to, da je en človek privatna lastnina drugega človeka. Niti vsa družba, ves narod, da, niti vse

sodobne družbe skupaj niso lastniki zemlje. Oni so samo nje posestniki, uživalci, in jo morajo kot dobri družinski očetje zapustiti sledečim generacijam izboljšano.

*
* *
*

Pri naslednjem proučevanju zemljiških cen se sploh ne bomo ozirali na konkurenčna kolebanja, na špekulacije z zemljišči in prav tako ne na malo zemljiško lastnino, kjer tvori zemlja glavno orodje producentov in jo ti zaradi tega morajo kupiti po vsaki ceni.

I. Zemljiška cena se lahko dviga, ne da bi se dvigala renta, namreč

1. s samim padanjem obrestne mere;

2. ker rastejo obresti kapitala, ki je vložen v zemljo.

II. Zemljiška cena se lahko dviga, ker raste renta.

Renta lahko raste, ker se cena zemljiškega produkta dviga. Lahko pa raste tudi takrat, kadar ostane cena zemljiškega produkta nespremenjena ali celo pada.

Če ostane cena produkta konstantna, tedaj lahko renta raste (ne glede na monopolne cene) v dveh primerih: Ali zato, ker se, pri enako velikih naložbah kapitala na starih zemljiščih, začno obdelovati nova zemljišča boljše kvalitete, ki pa zadostujejo le za pokritje naraslega povpraševanja, tako da ostane regulirajoča tržna cena nespremenjena. V tem primeru se ne poviša cena starih zemljišč, toda cena za nova zemljišča se poviša čez ceno starih. — Ali pa renta raste, ker se, pri nespremenjeni relativni izdatnosti in nespremenjeni tržni ceni, vlaga več kapitala v zemljo. Čeprav torej ostane renta v primeri z založenim kapitalom ista, se njena množina n. pr. podvoji (masa), ker se je kapital sam podvojil. Ker ni nastopil padec cen, daje druga naložba kapitala prav tako kakor prva nadprofit, ki se po poteku zakupne dobe tudi spremeni v rento. Množina rentala, vsa renta kake dežele narašča torej z množino naloženega kapitala, ne da bi morala cena posa-

meznega zemljišča ali rentna mera ali tudi množina rente od posameznega kosa zemlje naraščati; množina rente raste v tem primeru s prostornim širjenjem kulture. To je lahko celo zvezano s padanjem rente pri posameznih posestvih.

Zemljiška cena se pa lahko dviga tudi celo takrat, kadar cena zemljiškega produkta pada. V tem primeru se je z nadaljnjim diferenciranjem lahko povečala diferencialna renta boljših zemljišč in s to tudi zemljiška cena le-teh. Lahko je tudi pri povečani produktivni moči dela cena zemljiškega produkta padla, kar pa povečana produkcija več kakor odtehta.

III. Ti različni pogoji za dviganje rente in zemljiške cene sploh ali cene posameznih vrst zemlje lahko deloma sodelujejo, deloma se lahko izključujejo in lahko delujejo samo menjaje se. Iz navedenega pa sledi, da se iz dviganja zemljiške cene ne sme kar tako sklepati na povečanje rente in da se iz povečanja rente, ki ima vedno za posledico povišanje zemljiške cene, ne sme kar tako sklepati na dviganje cene zemljiških produktov.

VIII. Renta pri gospodarstvu s sužnji, pri plantažnem gospodarstvu, pri veleposestvu, pri zemljiški lastnini malega kmeta.

Ni nam tu treba pogloblje obravnavati pravega gospodarstva s sužnji (ki se razvija po lestvici od patriarhalnega sistema), ki dela pretežno za lastno potrebo, do plantažnega, ki dela za svetovno tržišče) in veleposestniškega gospodarstva, pri katerem se zemljiški posestnik bavi z obdelovanjem za svoj lastni račun, sam posedujoč vsa produkcijska orodja in izkoriščajoč delo bodisi ne-svobodnih bodisi svobodnih hlapcev, plačanih v naravi ali v denarju. Zemljiški lastnik in lastnik produkcijskih orodij, torej tudi direktni izkoriščevalec delavcev, sta tukaj združena v eni osebi. Prav tako sta združena renta in profit; tukaj ni nobene delitve raznih oblik večvrednosti. Kjer prevladuje kapitali-

stično naziranje, kakor na ameriških plantažah, se smatra vsa večvrednost za profit; kjer pa ne obstoji niti kapitalistični način produkcije sam in kamor tudi niso prenesli njemu primerne naziranja iz kapitalističnih dežel, smatrajo večvrednost kot rento.

Dalje parcelna ali mala zemljiška lastnina. Kmet je tukaj hkrati svoboden lastnik svoje zemlje. Zakupnina se ne plačuje; renta se torej ne pojavlja kot posebna oblika večvrednosti, čeprav se v deželah, kjer je drugače kapitalistični način produkcije razvit, zaradi primere z drugimi produkcijskimi panogami renta predstavlja kot nadprofit, ki pripada kmetu tako kakor sploh ves donos njegovega dela.

Pogoj za to obliko zemljiške lastnine je ta, da podeželsko prebivalstvo po številu zelo prekaša mestno, da je torej kapitalistični način produkcije šele malo razvit, čeprav sicer že vlada, in da se zaradi tega koncentracija kapitala tudi v drugih produkcijskih panogah giblje v zelo ozkih mejah, da prevladuje razcepljenost kapitalov. Naravna posledica takega položaja je, da morajo tukaj kmetje potrošiti pretežni del podeželskega pridelka kot neposredno sredstvo za preživljanje in da gre samo prebitek kot blago v trgovino z mesti. Naj se povprečna tržna cena zemljiškega produkta tukaj regulira tako ali tako, — diferencialna renta, t. j. presežni del cene blaga iz boljših zemljišč ali zemljišč na boljšem položaju mora tukaj očitno prav tako eksistirati kakor pri kapitalističnem načinu produkcije. Celotakrat, če se ta oblika pojavlja v takem družbenem stanju, kjer se sploh ni razvila še nobena tržna cena, eksistira ta diferencialna renta; ta se potem pojavlja v presežnem večproduktu. Samo da teče v žep kmeta, ki dela pod ugodnejšimi naravnimi pogoji. Povprečno je treba smatrati, da pri tej obliki obratovanja ne eksistira nobena absolutna renta, da torej najslabša tla ne dajejo nobene rente. Kajti za obrat parcelnega kmeta ne tvori meje niti povprečni profit kapitala niti nujna potrebnost rente. Zanj tvori mejo le mezda, ki si jo plačuje sam po odbitku pravih stroškov. Dokler mu cena produkta krije ta odbitek, bo obdelo-

val svojo zemljo, in sicer često celo do fizičnega minimuma mezde. Vsekakor predstavljajo neko mejo obresti od zemljiške cene, ki jih mora mnogokrat plačevati še kaki tretji osebi, hipotekarnemu upniku. Toda te obresti se pač lahko plačujejo iz tistega dela večdela, ki bi v kapitalističnih razmerah tvoril profit. Da bi parcelni kmet obdeloval svojo zemljo ali kupil zemljo za obdelovanje, ni torej potrebno kot pri normalni kapitalistični produkciji, da bi se tržna cena zemljiškega produkta tako visoko dvignila, da bi mu dajala povprečni profit ali še celo kak presežek nad tem povprečnim profitom. To je eden od vzrokov, zakaj so cene žita v deželah, kjer prevladuje parcelna lastnina, nižje kakor v deželah s kapitalističnim načinom produkcije. Tisti kmetje, ki delajo pod ugodnejšimi pogoji, darujejo en del svojega večdela družbi zastonj in ta del sploh nič ne vpliva na regulacijo produkcijskih cen ali na tvoritev vrednosti sploh. Ta nižja cena je torej rezultat revščine producentov in nikakor ne produktivnosti njihovega dela.

Svobodna lastnina kmetov, ki sami gospodarijo, je očitvidno najbolj normalna oblika zemljiške lastnine za mali obrat. Lastnina zemljišča je za popoln razvoj tega načina obratovanja prav tako potrebna, kakor je lastnina orodja potrebna za prost razvoj rokodelskega obrata. Vendar ta lastnina po svoji naravi izključuje: razvoj družabnih produktivnih moči dela, družabne oblike dela, družabno koncentracijo kapitalov, živinorejo v velikem obsegu, progresivno uporablanje znanosti.

Eno od specifičnih slabih strani malega poljedelstva, ki je zvezano s svobodno lastnino zemljišča, izvira odtod, da obdelovalec založi pri nakupu zemljišča neki kapital. Tu zadobi zemlja kot blago premično naravo in posestva vedno česče spreminjajo svoje lastnike, tako da se pri vsaki novi generaciji z vsako delitvijo dedščine zemljišče znova obremenjuje. Tukaj tvori zemljiška cena pretežen element pri splošnih potroških za posameznega producenta.

Zemljiška cena ni nič drugega kakor kapitalizirana in na ta način antecipirana renta. Videli smo,

da se pri dani zemljiški renti zemljiška cena regulira z obrestno mero. Toda kjer prevladuje parcelna lastnina — kar pač ne predstavlja popolno razvitega kapitalističnega načina produkcije —, kjer je lastnina zemljišča življenjski pogoj za največji del producentov, se zemljiška cena neodvisno od obrestne mere dviga zaradi tega, ker povpraševanje po zemljiški lastnini prevladuje ponudbo. Zemlja, ki se prodaja po parcelah, prinaša tukaj mnogo višjo ceno kakor tista, ki se prodaja v velikih masah, kajti tukaj je število malih kupcev veliko in število velikih kupcev majhno. Samo iz teh razlogov se tukaj zemljiška cena pri relativno visoki obrestni meri dviga. Relativno nizkim obrestim, ki jih tukaj kmet prejema iz kapitala, naloženega v nakup zemljišča, odgovarja tukaj na nasprotni strani visoka obrestna mera odeuhov, katero mora sam plačevati svojim hipotekarnim lastnikom.

Zemljiška cena, ta element, ki je produkciji sam po sebi tuj, se zato tukaj lahko dvigne na tako višino, kjer onemogoči produkcijo.

Tukaj pri malem poljedelstvu nastopa zemljiška cena, ki je pač samo oblika in rezultat privatne lastnine nad zemljiščem, kot meja produkcije same. Pri velepoljedelstvu in pri zemljiški velelastnini na podlagi kapitalističnega načina obratovanja nastopa lastnina prav tako kot meja ali zapreka, ker omejuje zakupniku nalažanje produktivnega kapitala, ki v zadnji instanci pride prav ne njemu, ampak zemljiškemu lastniku. Pri obeh oblikah se namesto zavestnega racionalnega ravnanja z zemljiščem kot z občo, večno lastnino, kot z neodsvojljivim pogojem za eksistenco in reprodukcijo cele verige vrstečih se človeških rodov, vrši ropanje in zapravljanje moči zemlje (ne glede na to, da je obrat pri obeh oblikah lastnine odvisen ne od dosežene višine družabnega razvoja, ampak od slučajnih, neenakih okoliščin, v katerih živi posamezni producent). Pri mali lastnini se to dogaja zaradi pomanjkanja sredstev in znanosti, da bi se uporabljala družabna produktivna moč dela. Pri veliki pa zaradi tega, ker se ta sredstva izkoriščajo za to, da bi se zakupniki in lastniki kolikor

mogoče hitro obogatili. Pri obeh zaradi odvisnosti od tržne cene.

Pogoj za malo zemljiško lastnino je ta, da je zelo pretežna večina prebivalstva na deželi (podeželsko, na kmetih), in da ne prevladuje družabno, ampak izolirano delo; da sta torej bogastvo in razvoj reprodukcije — tako njenih materialnih kakor duševnih pogojev — izključena, in ž njima vred tudi pogoji za racionalno kulturo. Po drugi strani pa zemljiška lastnina reducira podeželsko prebivalstvo na vedno pojemajoč minimum ter mu postavlja nasproti vedno rastoče, v velikih mestih zgnečeno industrijsko prebivalstvo; s tem ustvarja pogoje, ki povzročajo neozdravljivo razpoklino v zvezi med družbeno ter po naravnih zakonih življenja predpisano menjavo snovi (presnavljanjem); zaradi tega se moč zemlje zapravlja in to zapravljanje se prenaša s trgovino daleč čez meje lastne dežele.

Kakor mala zemljiška lastnina ustvarja napol izven družbe stoječ razred barbarov, kateri združujejo v sebi vso sirovost primitivnih družbenih oblik z vsem trpljenjem in z vso revščino civiliziranih dežel, tako zemljiška velelastnina koplje grob delovni sili v zadnjem zavetju, kamor se zateka njena samonikla energija in kjer se kopiči kot rezervni fond za obnavljanje življenjske moči narodov, na samem podeželju. Veleindustrija in velepoljedelstvo z industrijskim obratovanjem delujeta skupaj. Če se prvotno ločita v tem, da prva pustoši in ruiniira bolj delovno moč človeka, druga pa bolj prirodno moč zemlje, si pozneje obe podata roke, tako da industrijski sistem na deželi srka zadnje moči iz delavcev, industrija ter trgovina pa s svoje strani dajeta poljedelstvu sredstva za izčrpanje zemlje.

SLOVARČEK TUJK

Sestavil prevajatelj.

(Povsem udomačene tujke niso sprejete v slovarček. Nekatere besede, zlasti citati v tujih jezikih, smo prevedli kar v tekstih v oklepajih. Prva beseda pomeni prvotni oziroma splošni pomen dotične tujke, bolj naslednje pa preneseni oziroma posebni pomen. Navajamo le tiste pomene, ki jih imajo dotične tujke v tej knjigi.)

Abnormen, abnormalen: protipravljen, nepravilen, nenavaden, bolan

absoluten: brezpogojen, neomejen, skozinskoz, neodvisen (v nasprotju z relativnim, t. j. s tem, kar obstoji le z ozirom na nekaj drugega)

absorbirati: vsesati

abstrahirati od česa: odmisлити; ne ozirati se na kako (nebistveno) stvar

abstrakten: odmišljen, (v mislih) razrešen od vsake zveze

absurden: nesmiseln, aboten, neokusen, neslan

acre (izg. ekr): angleška mera za naš 40,5 ara

agrarec: (poljedelec), zemljiški (vele)posestnik, pristaš politike, ki zastopa interese zemljiških posestnikov

agronomija: nauk o poljedelstvu, znanstveno poljedelstvo

akumulacija: kopičenje

akuten: oster; bodeč; težak, kar se ima hitro odločiti (n. pr. bolezen, kriza)

alfa in omega: (= prva in zadnja beseda grške abecede, rabi se v smislu:) začetek in konec.

aljansa, sveta: zveza reakcionarnih evropskih vladarjev (angl., avstr., ruskega) po napoleonovskih vojskah z nalogo, vzpostaviti svetovni mir

alkimisti: (srednjeveški) učenjaki, ki so skušali napraviti zlato iz drugih tvarin

anali: letopisi

analiza: razčlemba, razstavitev (v svrhu točne preiskave); **analizirati** = razčleniti, raziskati posamezne sestavine

anekdota: kratka, značilna prigodbica, nav. iz življenja znamenitih ljudi

anektirati: priložiti, prideliti; s silo si kaj prisvojiti

antagonističen: na nasprotjih sloneč

antecipiran: v naprej vzet, pred drugim vzet

anti-: proti- (antijakobinski = protijakobinski)
antičen: staroveški
aplavz: odobravanje, odobravaljoče ploskanje
apologetika: zagovarjanje, obramba (kot sistem, struja, znanost)
argument: dokazilo, dokazni razlog
aristokracija: (vlada najboljših), gospodstvo plemenitašev, plemstvo po rojstvu; duhovno plemstvo
asimilirati: prilagoditi, polagoma izenačiti sebi
asociiran: pridružen, združen
ateizem: spoznanje, da ni boga; zanikanje boga
atom: /najmanjši, zadnji, nedeljivi del materije (tvari)

Barbarstvo: stanje sirovosti, neizobrazbe
bankokracija: vlada, gospodstvo bank
barometer: tlakomer (merilo za pritisk zraka, plina)
betel: žvečilno sredstvo iz nekega indijskega listja in orehov
bonton: dostojnost, lepo vedenje
branša: panoga
brutalen: sirov (živinski)
brutto: sirov, neobdelan, ves; brutto teža = kosmata teža (zavoj in vsebina)
buržoazija: franc. beseda za meščane, državljane; danes: meščanstvo kot družbeni razred; v posesti produkcijskih sredstev nahajajoči se kapitalistični razred in njegov privesek

Ciklopski: orjaški
cinčno: brez sramu, obzira (=pasje; priimek grških filozofov, ki so vse, kar je naravnega in »nespodobnega«, storili in rekli brez sramu kot psi)
cirkulacija: kroženje
city: (svobodno) mesto; centrum mesta, kjer so banke in trgovine
civiliziran: izobražen

Damastar: izdelovalec posebnih tkanin, okrašenih z liki, cvetkami itd. (damastov)
datirati: z datumom (dnevom) označiti; veljati, šteti od (določenega datuma)
decimirati: (pri Rimlj.; vsakega desetega moža vzeti iz vrste in usmrtiti, odtod;) zmanjšati, razredčiti
degeneracija: propad (v moralnem ali fiziološkem pomenu)
dekreirati: (z naredbo, dekretom) določiti, odločiti
deponirati: naložiti, odložiti
despotizem: samolastna, nasilna vlada (kot sistem)
dialektičen: glej opis tega pojma v cit. Beerovi brošuri, ali v Engelsovem »Razvoju socializma«! Dialektik vidi (v nasprotju od metafizika) v naravi, zgodovini in mišljenju vse v medsebojni zvezi, celoti in v neprestanem razvoju, ki ga gibljejo nasprotja
diferenca: razlika

diletant: (prijatelj; umetnosti, ki se za zabavo sam brez globljega razumevanja peča z njo), začetnik
dimenzija: obseg, širina in višina
distrikt: okraj
dividenda: dohodek od delnice
dogma: mnenje, vera; trditev, domneva brez dokaza; (verski) nauk
domena: gospodarstvo, področje gospodarstva

Ekonom: narodni gospodar (kot znanstvenik)
eks: iz(ven); bivši; eksfabrikant = bivši fabrikant
eksekucija: izvršitev; usmrnitev
eksistenca: obstoj, obstanek
eksperiment: poskus
eksport: izvoz
ekstenziven: razširjen, prostran; ki gre bolj na izkoriščanje narave na širino kakor na majhen prostor z večjim delom in kapitalom (to nasprotno bi bilo *intenzivno*)
ekvivalent: nekaj enakovrednega, enakovredna (nadomestna) stvar
element: prvina; tudi: prirodna sila
elita: izbranci, najboljši; »najfinejša« družba
empiričen: (to, kar poznamo) iz neposredne praktične izkušnje
energičen: močan za udejstvovanje
en masse: v masah, v množicah, na veliko
enormen: ognomen
era: doba

Facit: vsota, izid
faktičen: dejanski; resničen
faktor: činitelj
faza: določeno stanje, oddelek v redno ponavljajočem se spreminjanju (prim. stadij!)
fevdalizem: (srednjeveški) družabni red, ki sloni na pravicah graščakov oz. zemljiških gospodov napram njim podložnim kmetom; odtod pridevnik: fevdalen
fikcija: domneva, domišljija; kakor da bi...
filozofija: modroslovje
firma: tvrdka; trgovski naslov (ime) trgovca, podjetja; krinka
fizičen: telesen, prirodni (od prirode)
fizik: znanstvenik, ki se peča s fiziko, z raziskovanjem pojavljanja in pretvarjanja prirodnih sil
fiziologija: znanost o normalnih življenjskih procesih (pojavih) v živalskem (človeškem) in rastlinskem telesu
fond: podlaga, ozadje; temeljni denar, zaklad, naložba denarja
formacija: oblika, tvorba
formalnost: kar se drži samo oblike, zunanosti, pravil brez ozira na vsebino
formula: pravilo v obliki računa
fungirati: = funkcionirati; delovati; udejstvovati se; iti brez motnje

funkcija: delovanje, služba (učinkovanje); matematično: velikost oz. količina, ki je odvisna od druge
funt šterling: angleška denarna enota
furijska: pošast

Galon: pribl. 4 in pol litra
generacija: pokoljenje
gigantski: orjaški
guverner: državni upravitelj

Harmonija: sklad (ujemanje), pravo razmerje (med)
hierarhija: razvrstitev po stopnjah (činih); prvotno pomeni to svečeništvo ali svečeniško vladno; potem razvrstitev stopenj v svečeništvu
hipotekaren: danes: zemljiško dolžniški
historičen: zgodovinski
horda: zajednica pri divjih rodovih; tolpa

Idealen: v predstavi, ne v resnici obstoječ, n. pr. v mislih; duhoven; tudi: vzoren

identičen: istoveten

idila: pesnitev, ki slika življenje preprostih ljudi, živečih v naravi; pastirjev, ovčarjev, rabičev itd.; tudi preprosto življenje v naravi

idiličen: enostaven, podeželski, preprost, nedolžen.

ignorirati: ne poznati; delati se, kakor da ne bi poznal

iluzija: samoslepitev; varava, napačna slika

imaginaren: domišljen, navidezen, ne v resnici, ampak le v domišljiji obstoječ

imobiliziran: ustaljen, za nepremičnega napravljen ali v nepremičnine vložen

improviziran: brez pripravljanja (storjen, napravljen, rečen)

impulz: vzpodbuda, pogon, zamah (v duševnem smislu)

indicija: razlog za sumničenje

indirektno: ne naravnost

individualen: posamičen, pripadajoč posameznemu bitju oz. izražajoč njega posebnost

individuum: oseba, posameznik

industrija: obrtno predelovanje sirovin in izdelovanje blaga v večjem obsegu v zaprtih delavnicah z uporabo strojev, ki so last podjetnikov, po delavcih, ki prodajajo podjetnikom svojo delovno silo

infamija: ostudnost, brezčastnost

inkvizitor: preiskovalni sodnik; navadno v (srednjeveških, pa tudi današnjih) preiskavah z mučilnimi pripravami

instanca: stopnja (sodnega) postopka, stopnja sodišča

intenziven: napenjajoč moči; ki gre na »moter« v že obstoječem obsegu, ne da bi ga razširjal (glej ekstenziven)

ironičen: zasmehljiv v pohvalni, lepi obliki

interes: zanimanje

iracionalen: ne racionalen, nesmiseln, protisloven, nerazumen

izoliran: osamljen, odločen od drugih

Jupiter: grški in latinski bog, ki je rodil boginjo Ateno (Minervo), katera mu je skočila iz glave
juridičen: pravni
jurist: pravnik

Kalkulacija: računanje; izračunavanje stroškov

kameralne znanosti: finančne znanosti

kandidat: tisti, ki računa na kakšno mesto ali stremi, se predlaga zanj

kasirati: prejemati, pobirati denar

kategorija: kak osnoven pojem našega razuma, ki se ne da več razdeliti v pododdelke; kategorizirati = razvrstitev po pojmovnih predelih, razredih; kategoričen = brezpogojen, določen, odločen (v nasprotju s »hipotetičen«)

kemija: znanost o temeljnih sestavinah stvari, o razkrajanju, spajanju in spreminjanju stvari; kemik se peča s to znanostjo

karakteristika: značilnost

klan: rod

klasičen: vzoren, odličen (pisatelj, umetnik); v ožjem pomenu: rimska in grška (literatura, umetnost itd.) za časa procvata

klijent: varovanec; odjemalec (stranka) advokata, zdravnika itd.

kolektiven: skupen, zbirajoč, vse obsegajoč

kolonije: (prvotno) prekomorske posesti evropskih držav za ojačanje svoje vojaške, politične in gospodarske moči, večinoma na podlagi brutalnega zatiranja in izkoriščevanja domačinov, ki nimajo nobenih državljskih pravic

kolosalen: orjaški

kombinacija: sestava

komisija: odbor, poslan z določeno nalogo (nav. za preiskavo česa)

komisijonar: tisti, ki dela po nalogu nekoga (in za njegov račun) (v trgovini)

kompenzirati: izenačiti

kompleks: sestav

kompliciran: sestavljen; zapleten, težaven

komuna: skupnost, tu v pomenu prastare (komunistične) občine, družbe

koncentracija: zedinjenje, skrčenje oz. združitve na ožji prostor

koncentriran: združen na ožji prostor, enoto

koncesija: posebna dovolitev (kot popuščanje od pravila), dopustitev

konferenca: sestanek v svrhu posvetovanja; posvetovanje, razgovor

konfuznost: zmedenost, (duševna) neurejenost

konjunktura: vsakokratno stanje (zveza, sestav, harmonija oz. kolebanje) odločilnih gospodarskih činiteljev

konkurent: tekmeč

konkurenca: tekmovanje

- konsekventen:** dosleden
konservativen: obdrževalen; tisti, ki hoče obdržati sedanje; v soc. smislu; reakcionaren
konstanten: stalen, nespremenljiv
konstitucija: ustava
kontinentalen: celinski (nasproti otoku); zemlja ima 5 kontinentov; za Angleže je kontinent ostala (celinska) Evropa brez Anglije (ki je otok); tu se rabi ta beseda skoro povsod v slednjem pomenu
kontrahent: tisti, ki sklepa pogodbo
kontrakt: pogodba
kontrast: nasprotnost (pri barvah, značajih itd.)
konzervirati: ohraniti
konzument: tisti, ki troši, uživa
konzumirati: trošiti, uživati
korespondenca: dopisovanje, dopisništvo; pisma
kooperacija: skupno delovanje; zadruga
kooperativen: sodelujoč
kozmpolizirati: tu; razširiti na vse dežele; kozmos = svet, kozmopolit = državljan vsega sveta, nekako internacionalec (Goethe n. pr. je bil kozmopolit)
kreatura: stvar
kredit: up
kritika: ocena, sodba (presojanje) o nečem (ne obsodba pred sodiščem!)
kriza: prvotno (grški); odločitev; odločilen preokret v težki bolezni; zaplet, težki položaj; o krizi v gospodarstvu glej dotični odstavek!
kronika: zgodovina dogodkov (brez razlagajoče zveze), popisovanje dogodkov (po časovnem redu); kronist ali kronik: tisti, ki piše kroniko
kult: gojenje; čaščenje
kultura: gojenje, obdelovanje; celokupnost znanstvenih, tehničnih in duševnih pridobitev kake dobe ali kakega naroda
kultivirati: obdelovati; negovati
kura: vsi ukrepi za pobjiranje ali preprečevanje kake bolezni; zdravljenje; čuvanje
kvalificiran: usposobljen; označen, uvrščen
kvaliteta: kakovost
kvantiteta: količina
kvantitativen: kolikosten
- Lady:** (izg. lejdi, angl.) gospa, »milostiva«
latenten: neopažen
legalen: zakonit
legalizirati: uzakoniti
legitimen: zakonit, praven (bolj v pomenu: načela nespremenljivosti dedne monarhije oz. zakonitega nasledstva)

Leviathan: bajeslovna svetopisemska morska pošast (iz Janezovega razodetja)

lokalen: krajeven; omejen samo na en (domač) kraj

lord: v angleščini; naslov visokega plemiča; prvotno: gospod

Madame: francoski; gospa

magnet: železo (ali jeklo), ki privlači k sebi drug železen predmet

maksimalen: največji

masa: snov, množina; množica

matematično: računski

materija: snov, stvar

meduza: strašna bajeslovna kača

mehaničen: strojen, po strojih spravljen v gibanje; gibalen; običajen, nekaj, kar se dela iz navade premikanja, brez misli

mehanizem: strojni sestav, sestava

meteorološki: vremenoslovni

metoda: prvotno grški; pot; najkrajša pot do cilja; način smotrnega, načrtnega obrazovanja, raziskovanja (v znanosti)

minimalen: najmanjši

minus: manj (pri odštevanju), znak »—«

model: vzor, model

moderen: sodoben

moment: točka, okoliščina, trenutek

monarhija: vlada enega, država z enim vladarjem

monopol: pravica samo enega do trgovine ali razpolaganja z nečem; izključna pravica, posest, oblast nad čem

montiran: postavljen (pri stroju, iz posameznih delov v celoto ali na kaj drugega)

moralen: nraven

motiv: gonilni razlog za kako dejanje; odločilna mikavna okoliščina

Naturalen: prirodni; v naravi; in natura: = v naravi (nar. obliki)

negacija: zanikanje; (v dialektičnem razvoju: pozitivno — negacija — negacija negacije, ali; teza — antiteza — sinteza; glej. cit. Beerovo brošuro!)

negativen: nikalen, zanikajoč (nasprotje od »pozitiven«)

nervus rerum: živec stvari; glavno gonilo stvari (tu: denar)

netto: čist; n. pr. čista teža

niveliranje: izenačenje (na isto višino)

nivo: gladina (tekočine); višinska stopnja (n. pr. izobrazbe)

normalen: pravilen (naraven), po predpisih

nota: znak, opomba, račun (v trgovini); diplomatsko pismo; znak za ton, ton sam (tudi poteza, značilnost)

Objektiven: stvaren; predmeten; resničen, nepristranski
oficijelno: uradno, službeno
oligarhija: vlada samo nekaterih, maloštevilnih; tudi: vlada maloštevilnih zelo bogatih plemiških roduv
operacija: opravilo, način ravnanja
organ: orodje; čutno orodje, orodje za življenje, govor; del telesa
opiat: mamilo

Parcela: kos, v pomenu; (odcepljen, majhen) kos zemljišča
patent: prvotno; javno pismo; svečan odlok deželnih knezov; spričevalo oz. odlok, po katerem ima iznajditelj zaščitno pravico za iznajdbo
patriarhalen: pradeden, praar
patricij: vladajoči razred (aristokracija) pri Rimljanih (glej: plebejec)
pavper: revež, ubožec
pavperizem: revščina, ubožstvo (beda)
periodičen: v določenih dobah, od časa do časa (ne reden)
personifikacija: poosebljenje, poosebljenost
perspektiva: izgled (v bodočnost)
plantaža: umetni nasadi v večjem obsegu, zlasti v tropičnih (srednjeafriških, srednjeameriških) krajih, kjer so kapitalisti večinoma prevzeli še ostanke suženjstva
plebejec: pri Rimljanih pripadnik nižjega razreda (ljudstva sploh), ki je bilo izključeno od višjih državnih služb in državnih zemljišč, vendar je moralo plačevati davke in hoditi na vojsko; bili so v nasprotju s »patriciji« navadno, nižje ljudstvo
plus: »in« (+) v računstvu
polemika: borilna, bojna umetnost; duševni boj, vojna s persom
politična ekonomija: nauk oz. znanost o narodnem (dobesedno: državnem) gospodarstvu, narodno gospodarstvo
politika: državna umetnost, znanost v državi; skupnost vseh javnih zadev; smer, v kateri naj bi se upravljala država
potencirati: povišati, povečati, pomnožiti
pozitiven: določen, potrjujoč, v resnici obstoječ (nasprotje od »negativen«)
pregnanten: noseč (kot žena, samica); pomemben, ki ima vsebine; zgoščen, stisnjen
premija: plačilo, nagrada
prerije: stepe v Šev. Ameriki; v Argentini se imenujejo pampae
primitiven: prvobiten, začetniški; okoren, še nerazvit
privilegij: predprava
proces: dejanje (v svojem poteku), postopek
procedura: način postopanja
producent: proizvajalec, izdelovalec
produkcija: proizvajanje, izdelovanje

produkt: proizvod, izdelek
produktiven: proizvajajoč, ustvarjajoč, plodovit
profit: dobiček (mi rabimo besedo profit za vso večvrednost, od katere tvori »podjetniški dobiček« samo en del)
progresiven: napreden; napredujoč, ki se v določenem razmerju vedno veča
proklamirati: proglasiti
proletarec: mezdni delavec. (Prvotno: najnižji — šesti — razred v starem Rimu, ki ni posedoval nič, ni plačeval davkov in je služil le za potomstvo in za vojsko)
proporc: razmerje
proporcionalen: v razmerju se nahajajoč
protekcija: zaščita; na enem mestu; državna podpora manufaktur

Racionalen: po razumu, temelječ na podlagi umnega spoznanja
radikalen: korenit
rasa: rod
reagirati: delovati (tako kakor odjekniti) na nekaj, »nazaj učinkovati«
reakcionaren: nazadnjaški
realizirati: uresničiti; izkoristiti, vnovčiti, uvrednotiti
reducirati: zmanjšati, skrajšati; spremeniti (v računstvu) več enot v eno enostavnejšo
reformacija: preureditev (tu: rimske cerkve v protestantovsko v začetku novega veka)
regulirati: uravnavati
relativen: v razmerju (s čim drugim; ne sam po sebi)
renta: tekoči, redni letni dohodek brez dela (posebno na podlagi lastninske pravice do zemlje, poslopij, na podlagi državnih zadolžnic; včasih tudi: penzija, n. pr. invalidna)
rentabilnost: izdatnost; če se izplača, če je vredno storiti
rental: rentni prejemek (izražen v absolutnih številkah, ne v odstotkih)
reproducirati: znova producirati
revir: okrožje, omejen predel, področje
revolucija: prevrat, nagla in (korenita) sprememba
rezervirati: zadržati, dati si pridržati ali zasesti
rezime: ponovitev vsega v kratkem, v bistvu
rezultanta: končna sila, ki nastane, če jih več istočasno deluje in se izlije v eno
rezultirati: slediti (iz česa)
režija: neposredni državni obrat v nasprotju z zakupom državnih dohodkov; delovanje in služba režiserja v gledališču
riskirati: tvegati nevarnost
rubrika: napis v knjigah, časopisih (prvotno rdeče napisan, ruber = rdeč); odtod: oddelek, poglavje
ruinirati: uničiti, upropastiti

Servituti: uslužnost, prisilna dolžnost, omejitve lastnine do katerega predmeta

shema: vsaka oblika, ki služi za vzor, načrt razvrstitve, slikanje itd.

sherry: angleški izraz za neko južnošpansko vino (iz pokrajine Jerez, izg. herres)

sikofant: tisti, ki s prstom kaže; ogleduh, šikaner, denunciant, prilizovalec

simbolno: slika po pomenu; če se rabi kak znak, ki naj pomeni kak izraz, namesto direktnega izraza

sinekura: duhovska služba, kruh, preskrba brez dela

sistem: sestav; po načrtu urejeno sestavljena celota

situiran: ležeč, v (dobrem) položaju

sofizem: grška filozofska šola; sofist so danes v zaničljivem pomenu oni, ki so sposobni vse dokazati, čeprav je lahko nasprotno res; nekako podobno kot farizeji

speciālen: poseben, v posameznosti se spuščajoč

specifičen: bistveno poseben, svojevrsten

stadij: isto kakor faza, samo da je pri stadiju naglas bolj na prehodu k novi stopnji

statistika: (urejeni) številčni podatki; nauk o njih

subjektiven: osebni, notranji; pristranski

subjektivističen: izhajajoč iz načela (nauka), da vse spoznanje in mišljenje ne zajame bistva zunanje stvari, ampak da je le subjektivna (osebna) reakcija delovanja zunanjih stvari na človeka

substancia: podstat, bistvenost, snovna podlaga, nositelj pojavov; jedro vsega

subtilen: zvijsačen, premeten; fin, nežen; natančen

subvencija: podpora

sukcesiven: zaporeden

suveren: vladajoč, popolnoma neodvisen in nikomur odgovoren

šiling (angleški): 1 funt šterling = 20 šilingov po 12 penijev; 1 šiling je okroglo 1 marka

Talmudski: iz talmuda, judovskega verskega (svetopisemskega) nauka

tautologija: če povem z dvema ali več besedami isto; samo navidezna razlaga, ki pove z drugimi besedami isto, nam da bi razložila

temperament: značaj, nav. v pomenu zelo živahnega, močnega značaja

tendencia: namen, določena smer, stremenje k določenemu cilju

teoretičen: = po teoriji = duševno opazovanje, raziskovanje, znanstveni nauk, nazor (v nasprotju s prakso)

teren: tla, področje

termin: rok; (términ = strokovni izraz za kak pojem)

Times: vodilni in eden najstarejših londonskih dnevnikov
tortura: mučenje
totalno: povsem, celotno
trabant: spremljevalec; mesec je »trabant« zemlje okrog solnca
tradicionalen: po star(odavn)em običaju, izročilu
transmisije: osi, stroji, ki prenašajo silo od pogonskega na delovni stroj
tribut: davek

Unča: angleška utežna enota = 28.37 g
utopija: nekaj, kar obstoji samo v domišljiji in je neizvedljivo, se nikjer v resnici ne nahaja
uzurpacija: protipravna prisvojitvev oz. prevzem posesti

Vagabund: potepuh
variacija: sprememba
vegetirati: živetariti
virtuoz: mojster v kaki umetnosti
vulgarna (ekonomija): prvotno poljudna (ekonomija); tista, ki si tudi sama sebi zelo poljudno in plitvo, površno tolmači, ne da bi posegla v bistvo

Yankee (izg. jenki): priimek evropskih Angležev za severo-amerikanske Angleže

SEZNAM

manj znanih, oziroma novih strokovnih izrazov.

V n e m š č i n i : V s l o v e n š č i n i : V s r b o h r v a š č i n i

(posneto po srbskem pre-
vodu „Kapitala“; pri dveh
izrazih rabijo prvega Srbi,
drugega Hrvatje):

Arbeitslohn	mezda	najamnina, nadnica
Austausch	zamena, menjava, (izmena)	razmena
Borger	izposojevalec	zajmoprimalac
Eigenproduktion	produkcija za sebe	sopstvena
freisetzen	sprostiti, postaviti na razpolago	proizvodnja oslobadjeti, činiti raspoloživim
Gebrauchswert	uporabna vrednost	upotrebna vrednost
Gemeinwesen	skupnost	zajednica
Kapital, konstantes und variables	konstantni in variabilni kapital	postojani i promen- ljivi kapital
Kapital, fixes und zirkulierendes	fiksni in krožeči kapital	utrdjeni i prometni kapital
Kosten	stroški	troškovi
Kost(en)preis	stroškovna (lastna, nabavna) cena	cena koštanja
Kreislauf	krogotok	kružni tok
Mehrwert	večvrednost	višak vrednosti
Mehrprodukt	večprodukt	višak proizvoda
Mehrarbeit	večdelo	višak rada
Profirate	profitna mera	profitna stopa
Tauschwert	menjalna vrednost	prometna vrednost
Überprofit	nadprofit	
Umlauf	obtok	optičaj
Umsatz	promet, prodaja (pro- dati, obrniti)	promet (prometnuti)
Umschlag	preobrazba	obrt
Unkosten	potroški	troškovi
Verleiher (Geld-)	posojevalec	zajmodavac
Verwerten, Verwer- tungsprozess	povečati vrednost, dobičkanosno upo- rabiti; proces ve- čanja vrednosti, iz- korišćanja	valorizovati, proces valorizacije
vorschiesen	založiti	uložiti

SEZNAM

temeljne marksistične znanstvene literature,

ki je doslej izšla v slovenščini in srbohrvaščini. Dela, ki so izšla v obeh jezikih, so citirana samo v slovenščini.

- A. Bebel**, Žena i socijalizam (sh., v ciril. in lat.)
M. Beer, Karl Marx (slov.)
M. Beer, Opća istorija socijalizma, I. dio (sh.)
K. Ceitkin, Karl Marx, životopis (sh.)
Fr. Engels, Poreklo porodice, privatne svojine i države (sh.)
Fr. Engels, Razvoj socijalizma od utopije do znanosti (slov.)
F. Filipović, Razvitak društva u ogledalu historijskog materijalizma (sh.)
H. Gorter, Istorijski materijalizam (sh.)
K. Kautsky, Ekonomska teorija Karla Marxa (sh.)
K. Kautsky, Put ka vlasti (sh.)
Dr. S. Marković, Iz nauke i filozofije (sh.; zelo poljudno in izčrpno pisana kritika vse najmoderneje filozofije v luči marksizma)
Dr. S. Marković, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma (sh.)
K. Marx, Gradanski rat u Francuskoj (sh.)
K. Marx, Klasne borbe u Francuskoj (sh.)
K. Marx, Mezdno delo in kapital (slov.)
Marx in Engels, Nadnica, cena i profit (sh.; Marxovo poljudno predavanje o temeljih kapitalističnega gospodarstva, zelo lahka in izčrpna brošura)
Marx in Engels, Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj (sh.)
Marx in Engels, Komunistični manifest (slov., 2 predvojni in 1 povojna izdaja)
Panekuk, Marksizam i darvinizam (sh.)
J. Plehanov, Osnovni problemi marksizma (sh.; znamenita knjiga slovitega »očeta« ruskega marksizma)
E. Preobraženski, Moral i klasne norme (sh.)
Dr. Topalović, O novcu (sh.)
Voljgin, Materijalističko shvatanje historije (sh.; Voljgin = psevdonim Plehanova. — Prev.)